



e-ISSN 1309-1387

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL

BİLİMLER

ENSTİTÜSÜ

DERGİSİ

Sayı/Issue: 38

Kasım/November, 2023

Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute

BURDUR



Sahibi / Owner

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi adına / On behalf of Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Prof. Dr. Hüseyin DALGAR
hdalgar@mehmetakif.edu.tr

Editör / Editor

Doç. Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
abhamsioglu@mehmetakif.edu.tr

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
mzyanardag@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Emre SAVUT
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
esavut@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Faruk TEMEL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ftemel@mehmetakif.edu.tr

Arş. Gör. Hasan Fatih SEVAL
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
hfseval@mehmetakif.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Psikoloji/Psychology

Prof. Dr. Özlem TAGAY
ozlemtagay@mehmetakif.edu.tr

Antropoloji/Anthropology

Dr. Ayşe YILDIRIM
ayseyildirim@mehmetakif.edu.tr

İktisat/Economics

Doç. Dr. Murat BELKE
mbelke@mehmetakif.edu.tr

İşletme/Business Administration

Doç. Dr. Ali Murat ALPARSLAN
alimurat@mehmetakif.edu.tr

Maliye/Public Finance

Doç. Dr. Düriye TOPRAK
dtoprak@mehmetakif.edu.tr

Sağlık Yönetimi/Health Management

Dr. Nurdan ORAL KARA
nokara@mehmetakif.edu.tr

Kamu Yönetimi/Public Adm.

Prof. Dr. Mustafa LAMBA
mlamba@mehmetakif.edu.tr

Sosyal Hizmet/Social Work

Doç. Dr. Umut YANARDAĞ
uyanardag@mehmetakif.edu.tr

Din Bilimleri/Science of Religion

Doç. Dr. Nurettin ÇALIŞKAN
ncaliskan@mehmetakif.edu.tr

Güzel Sanatlar/Fine Arts

Doç. Dr. Murat KARA
muratkara@mehmetakif.edu.tr

Spor Bilimleri/Sport Sciences

Prof. Dr. Kadir PEPE
kpepe@mehmetakif.edu.tr

Turizm/Tourism

Doç. Dr. Olcay KILINÇ
olcaykilinc@mehmetakif.edu.tr

Arkeoloji/ Archaeology

Doç. Dr. Şükrü ÖZÜDOĞRU
sozudogru@mehmetakif.edu.tr

Dil Bilimleri/Linguistic Sciences

Doç. Dr. Hakan YILMAZ
hyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Felsefe/Philosophy

Dr. S. Ertan TAĞMAN
setagman@mehmetakif.edu.tr

İstatistik/Statistics

Dr. Bekir ÇETİNTAV
bekircetintav@mehmetakif.edu.tr

Sosyoloji/Sociology

Doç. Dr. Fatma Gaye GÖKALP
YILMAZ
fgyilmaz@mehmetakif.edu.tr

Tarih/History

Prof. Dr. Zafer GÖLEN
zgolden@mehmetakif.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı/Turkish Language and Literature

Dr. Didem AKYILDIZ AY
didemakyildiz@mehmetakif.edu.tr

Bankacılık ve Finans/Banking and Finance

Doç. Dr. İsmail ÇELİK
ismailcelik@mehmetakif.edu.tr

Bilimsel Yayın Danışma Kurulu/Scientific Publication Advisory Board

Prof. Dr. Adem KORKMAZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ademkorkmaz@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. A. Şevki DUYMAZ
Süleyman Demirel Üniversitesi
sevkiduyamaz@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi
drbetulkaragozyerdelen@gmail.com

Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ
University of Central Florida
fevzi.okumus@ucf.edu

Prof. Dr. Haluk SOYDAN
University of Southern California
soydan@usc.edu

Prof. Dr. Levent AYTEMİZ
Karabük Üniversitesi
laytemiz@bandirma.edu.tr

Prof. Dr. Muammer ÇETİNGÖK
Tennessee University
muammercetingok@yahoo.com

Prof. Dr. Mustafa Zihni TUNCA
Süleyman Demirel Üniversitesi
tunca@hotmail.com

Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
ozcangungor@yahoo.com

Prof. Dr. Saffet KÖSE
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
saffet.kose@ikc.edu.tr

Prof. Dr. Sevil ATASOY
Üsküdar Üniversitesi
sevil.atasoy@uskudar.edu.tr

Prof. Dr. Valentin BLANDUL
University of Oradea
bvali73@yahoo.com

Prof. Dr. Yüksel METİN
Süleyman Demirel Üniversitesi
yukseletin@sdu.edu.tr

Prof. Dr. B. Ayça POLAT BECKS
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
aycapolat@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gozdemir@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Mykhaylo YAKUBOVYCH
The National University of Ostroh Academy
mykhaylo.yakubovych@oa.edu.ua

Doç. Dr. Ummahan KAYGISIZ
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
ukaygisiz@mehmetakif.edu.tr

Doç. Dr. Elif Ayşe ŞAHİN İPEK
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
elifasahin@gmail.com

Prof. Dr. Aşkın KESER
Bursa Uludağ Üniversitesi
askin@uludag.edu.tr

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Afyon Kocatepe Üniversitesi
bozkara@aku.edu.tr

Prof. Dr. Durmuş ACAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
dacar@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL
Süleyman Demirel Üniversitesi
hakandemirgil@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Hasan BABACAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
babacan@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Metin TOPÇUOĞLU
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
metin.topcuoglu@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Murat KAYALAR
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
kayalar@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Nesrin DEMİR
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
nesrin.demir@ikc.edu.tr

Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Süleyman Demirel Üniversitesi
raerdem@yahoo.com

Prof. Dr. Sanela BAŠIĆ
University of Sarajevo
sanela.basic@fpn.unsa.ba

Prof. Dr. Ümit ARKLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
umitarklan@sdu.edu.tr

Prof. Dr. Veli ATMACA
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
vatmaca@mehmetakif.edu.tr

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
zerdem@gmail.com

Doç. Dr. Eugene KENNEDY
Louisiana State University
ekennedy@lsu.edu

Doç. Dr. Jana MALI
University of Ljubljana
Jana.Mali@fsd.uni-lj.si

Doç. Dr. Oğuzhan ZENGİN
Karabük Üniversitesi
oguzhanzengin@karabuk.edu.tr

Doç. Dr. Zafer YILDIZ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
zyildiz@kmu.edu.tr

Doç. Dr. Gökhan KALAĞAN
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gkalagan@mehmetakif.edu.tr

Dil Editörleri / Language Editors

İngilizce/English
Öğr. Gör. Gürsel AYRAK
gayrak@mehmetakif.edu.tr

Türkçe/Turkish
Arş. Gör. Dr. Faruk TEMEL
ftemel@mehmetakif.edu.tr

38. Sayı Hakem Listesi / Academic Referees of the Issue 38

Prof. Dr. Adem KARAKAŞ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Murat KAYALAR	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Can SATIR	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Berat AKINCI	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Doç. Dr. Emine ŞENER	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Emrah Ayhan	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal BAYRAKCI	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. Ertuğrul BAYER	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Filiz KUTLUAY TUTAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Göktürk ERDOĞAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Günsu YILMA ŞAKALAR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. İtr TARI CÖMERT	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BULUT	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Necmettin ÇELİK	İzmir Katip Celebi Üniversitesi
Doç. Dr. Tahsin AKÇAKANAT	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah YAŞARSOY	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra SAVAŞ	Yeditepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilal YÜCEYILMAZ	Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlayda TÜRK HÖL	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlgün BİLEKLİ BİLGER	Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fatih ÖZKAN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Emre ÇAĞLAR	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seza ZERMAN	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yahya AKTU	Siirt Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

- THE PREVALENCE OF ORTHOREXIA IN TOURISM EDUCATION
ASSOCIATE DEGREE STUDENTS** 1-16
Turizm Eğitimi Alan Önlisans Öğrencilerinde Ortoreksiya Prevalansı
Ümit Sormaz, Nevin ŞANLIER
- ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ ZİHİNSEL İŞ YÜKÜ ÜZERİNE NİTEL
BİR ARAŞTIRMA** 17-34
A Qualitative Research on the Mental Workload of Call Center Employees
Duha KAÇMAZ, Meral BEKTAŞ, Hüseyin ÇİÇEK
- AN EXAMINATION OF THE CONCEPT AND CLASSIFICATIONS OF
MAQAM IN THE HISTORICAL PROCESS (13th-20th CENTURIES)** 35-48
*Tarihsel Süreç İçerisinde (13.-20. Yüzyıllar) Makam Kavramı ve Sınıflandırmaları
Üzerine Bir İnceleme*
Emre AKGÜN
- YEREL İDARELERDE KAMU PERSONELİNİN PERFORMANS
YÖNETİMİNE YAKLAŞIMI: KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
ÖRNEĞİ** 49-67
*Approach of Public Staff in Local Administrations to Performance Management: The
Case of Kocaeli Metropolitan Municipality*
Demokaan DEMİREL, Melikenur MİDİLLİ SORAN
- POLİTİK PSİKOLOJİ ALANININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ
İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME** 68-85
*The Evaluation on the Relationship Between the Field of Political Psychology and the
Discipline of International Relations*
Arda DİLMAÇ
- ÇİFT MARKALI OTEL KAVRAMINA YÖNELİK TEORİK BİR
DEĞERLENDİRME** 86-98
A Theoretical Evaluation of the Dual Brand Hotel Concept
Gökhan DEMİRAY, Mertcan ÖZTÜRK

DERLEME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

- TÜRKİYE'DEKİ PSİKOBİYOĞRAFI ÇALIŞMALARI: SİSTEMATİK
DERLEME** 99-111
Psychobiography Studies in Turkey: A Systematic Review
Feyza KARSLI
- KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI TEMELİNDE STRATEJİK İNSAN
KAYNAKLARI YÖNETİMİ: TEORİK BİR İNCELEME** 112-129
*Strategic Human Resource Management Based on Resource Dependence Theory: A
Theoretical Review*
Havva YILUZAR

**DEĞİŞTİRİLEBİLİR ALANSAL BİRİM PROBLEMİ VE EKONOMİK
FAALİYETLERİN MEKÂNSAL YOĞUNLAŞMASI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**

*An Assessment of the Modifiable Areal Unit Problem and Spatial Concentration of
Economic Activities*

130-145

Emrah ÖZEL, Hakan DEMİRGİL

DÜZELTME / ERRATUM

**ORGANİK ÜRÜNLERİN TERCİH EDİLMESİNDE ETKİLİ OLAN
FAKTÖRLERİN SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ**

*The Effect of Factors in Preference of Organic Products
on Purchase Intention*

146-160

İbrahim AVCI, Salih YILDIZ

DİZİNLER / INDEXING

Dergimiz, hâlihazırda DOAJ, EBSCO, SOBIAD, EUROPUB ve DRJI dizinleri tarafından taranmakta olup; başta TR Dizin ve ESCI olmak üzere diğer dizinlerle ilgili başvuru süreçlerimiz devam etmektedir.

Our journal is currently covered and abstracted by DOAJ, EBSCO, SOBIAD, EUROPUB and DRJI; the application processes of TR Dizin and ESCI, with others, are in progress.



THE PREVALENCE OF ORTHOREXIA IN TOURISM EDUCATION ASSOCIATE DEGREE STUDENTS

TURİZM EĞİTİMİ ALAN ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNDE ORTOREKSİYA PREVALANSI

Ümit SORMAZ¹, Nevin ŞANLIER²

1. Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, Tourism Faculty, usormaz@erbakan.edu.tr & Kyrgyz-Turkish Manas University, Tourism Faculty, umit.sormaz@manas.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7514-1500>
2. Prof. Dr., Ankara Medipol University, School of Health Sciences, nevintekgul@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5937-0485>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Apply Date
04.03.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
05.07.2023

DOI
10.20875/makusobed.1260268

Abstract

Healthy eating is not a pathological situation, but when it becomes a long-term and excessive preoccupation and causes negativities in daily life, it can cause personality and behavioural disorders. The study is aimed to determine the prevalence of orthorexia among tourism students with and without a nutrition education background and to develop recommendations accordingly. The research population consists of tourism students in associate degree programs (from junior colleges) at various public and private universities and the sample group consists of 581 volunteers. The measurement scale is composed of five constituents, namely, the demographics, nutrition properties, eating under emotional conditions (emotional eating), eating attitudes test and orthorexia test. In the light of the findings it is concluded that the prevalence of orthorexia is higher among tourism students who have nutrition education than those who have not. Eating attitudes test results have shown that tourism students who get nutrition education are at a moderate level compared to those who do not.

Keywords: *Tourism, Tourism students, Nutrition, Orthorexia, Orthorexia Prevalence.*

Öz

Sağlıklı beslenme patolojik bir durum değildir, ancak uzun süreli ve aşırı bir meşguliyet haline gelip günlük hayatta olumsuzluklara yol açtığında kişilik ve davranış bozukluklarına neden olabilmektedir. Çalışma, beslenme eğitimi almış ve almayan turizm öğrencileri arasında ortoreksiya yaygınlığını belirlemeyi ve buna göre öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın evrenini çeşitli kamu ve vakıf üniversitelerinde önlisans programlarında turizm eğitimi alan öğrenciler, örneklemini ise 581 gönüllü oluşturmaktadır. Ölçümler için kullanılan ölçek beş bileşenden oluşmaktadır; yani demografik bilgiler, beslenme özellikleri, duygusal koşullar altında beslenme (duygusal yeme), yeme tutum testi ve ortoreksiya testi. Araştırmada, ortoreksiya test sonuçları beslenme eğitimi alan turizm öğrencilerinin almayanlara göre ortoreksiya yaygınlığının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yeme tutum testi sonuçları; beslenme eğitimi alan turizm öğrencilerinin almayanlara göre daha ortada düzeyde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Turizm öğrencileri, Beslenme, Ortoreksiya, Ortoreksiya Yaygınlığı.*

To cite this Article:

Sormaz, Ü ve Şanlıer, N. (2023). The prevalence of orthorexia in tourism education associate degree students. *MAKU SOBED*, (38), 1-16. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1260268>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Giriş

Beslenme ve yaşam tarzı, sağlığın korunması ve sürdürülmesinde temel faktörlerden ikisi olarak belirtilmektedir. Sağlık, "kişinin fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik halinde olması" olarak tanımlanabilir (WHO, 2017). Sağlıklı beslenme kesinlikle patolojik bir durum değildir, ancak bu rahatsızlık ortorektikte olduğu gibi uzun süreli ve aşırı bir meşguliyet haline geldiğinde ve bunun sonucunda günlük hayatta olumsuzluklara yol açtığına kişilik ve davranış boyutlarını da ilgilendiren bir rahatsızlık olarak değerlendirilebilir (Donini vd., 2004). Dikkat edilmesi gereken bir faktör olan sağlıklı beslenme alışkanlığı bir saplantıya dönüşerek fiziksel ve/veya ruhsal psikolojik sorunlara yol açabilmektedir (Orsel vd., 2004). İki kelimenin birleşimi olan ortoreksiya; Yunanca "uygun-doğru" anlamına gelen "orthos" ve "iştah" anlamına gelen "orexis" (Mathieu, 2005) ilk kez Bratman (1997) tarafından "sağlıklı yemek yeme saplantısı" olarak tanımlanmıştır. Saf ve sağlıklı gıdaya odaklanan bireylerin deneyimlediği davranış kompleksidir (Missbach vd., 2017; Strahler vd., 2018).

Materyal ve Yöntem

Bu çalışma, anket modelinin kullanıldığı betimsel bir çalışmadır. Araştırma, İstanbul ilinde faaliyet gösteren çeşitli kamu ve vakıf üniversitelerinde önlisans programları kapsamında beslenme ile ilgili ders alan/almayan turizm öğrencilerinde ortoreksiya yaygınlığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Tüm prosedürler, Türkiye Ulusal Araştırma Komisyonu tarafından belirlenen ve 1964 Helsinki Bildirgesi'ne ve sonraki revizyonlarına veya karşılaştırılabilir etik standartlara uygun olarak yürütülmüştür. Araştırmaya başlamadan önce alınan Necmettin Erbakan Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi Etik Kurulu'nun 19 Haziran 2020 tarih ve 110 sayılı oturumunda 2020/2590 sayılı kararı ile çalışmanın etik ve bilimsel olarak yeterliliği kanıtlanmıştır. Bu doğrultuda çeşitli kamu ve vakıf üniversitelerinde turizm eğitimi veren bölümlerden "Aşçılık", "Otel, Restoran ve Tamamlayıcı Hizmetler" gibi beslenme ile ilgili dersler alan ve "Turizm ve Otel İşletmeciliği", "Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri" gibi beslenme ile ilgili dersler almayan öğrencilerden araştırmaya katılmaya gönüllü olan 581 öğrenci araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Araştırmanın veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış ve önlisans programlarında turizm eğitimi alan 690 öğrenciye uygulanmıştır. Buna rağmen geri gönderilmeyen ve eksik madde içeren anketler uygun görülmemiş ve uygun bulunan 581 anket analize tabi tutulmuştur. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde, evren büyüklüğünün 10.000' den büyük olması durumunda kullanılan sınırsız evren örnekleme formülü benimsenmiştir. Sonuç olarak, belirtilen örneklem büyüklüğünde %95 güven aralığında ve %5 örneklem hatası ile hesaplandığında gerekli örneklem büyüklüğünün 384 yanıtlayıcıya karşılık geldiği ortaya çıkmıştır (Ural ve Kılıç, 2013). Buna göre araştırmanın 581 gönüllü ile yeterli sayıda yanıtlayıcıya sahip olduğu ve güvenilirlik ölçütlerini karşıladığı sonucuna varılmıştır.

Anket formu diğer çalışmalardan uyarlanmıştır (Orsel vd., 2004; Mathieu, 2005; Turner ve Lefevre, 2017; Barthes vd., 2018; Parra-Fernández vd., 2018). Araştırma verileri 5 bölümde toplanmıştır:

- * demografik bilgiler (5 soru)
- * beslenme özellikleri (4 soru, Cronbach $\alpha=0,635$)
- * duygusal koşullar altında beslenme (duygusal yeme) (5 soru, Cronbach $\alpha= 0,784$)
- * Yeme Tutum Testi (EAT) (40 soru, Cronbach $\alpha= 0,903$)
- * ORTO-15 Testi (15 soru, Cronbach $\alpha=0,724$).

Ölçeklerin Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları yüksek bulunmuştur.

Araştırmanın verileri SPSS 15.0 istatistik paket programında (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) uygulanarak betimsel analiz yapılmıştır. Verilerin frekans, yüzde, t-testi, ortalama ve standart sapması bir sonraki bölümde sunulmuştur.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin %57,1'inin kadın, %42,9'unun erkek olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %55,1'i beslenme eğitimi almıştır (Tablo 1). Öğrencilerin %61,8'inin mevcut kilolarını idealin üzerinde buldukları tespit edilmiştir. Öğrencilerin %76,4'ü özel bir diyet uygulamadığı, %14,5'inin "kilo vermek için" özel bir diyet uyguladığı, %49,6'sının uyguladığı diyeti medyadan öğrendiği ve %37,2'sinin medyadaki reklamlardan etkilenip bunlara göre gıda alışverişi yaptığı belirlenmiştir (Tablo 2).

Araştırmada ORTO-15 testi sonuçlarına göre beslenme eğitimi alan öğrencilerde ortoreksiya yaygınlığının beslenme eğitimi almayanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca beslenme eğitimi alan ve almayan öğrenciler arasında öğrencilerin ortoreksik davranışlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmiştir ($p<0,01$) (Tablo 4). Beslenme eğitimi alan turizm ğrencilerinin EAT-40 puanlarının orta risk grubunda, beslenme eğitimi almayan turizm ğrencilerinin EAT-40 puanlarının düşük risk grubunda olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen veriler incelendiğinde; ğrencilerin EAT-40 testinden aldıkları puan ortalamalarının gruplar arasındaki dağılımları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($p<0,000$) (Tablo 4).

Sonuç ve neriler

ORTO-15 testi ve EAT-40 testi sonuçları ışığında beslenme eğitimi alan turizm ğrencilerinde ortoreksiya yaygınlığının daha yüksek olduğunu ortaya koyan bu çalışma, önceki araştırmaların sonuçlarını desteklemektedir. Ancak beslenme eğitimi alan öğrencilerde ortoreksiya riskini ve nedenlerini ortaya koyabilmek için farklı gruplar üzerinde ileri alışmalar yapılmalıdır.

1. INTRODUCTION

Nutrition and lifestyle are stated as two of the main factors in maintaining and protecting and health. Health can be considered as "a state of complete physical, spiritual and social well-being" (WHO, 2017). Healthy eating is definitely not a pathological situation. However, when this condition becomes a long-term and excessive concern and causes negativities in daily life, as in orthorexics, it can be considered as a disorder that also concerns personality and behavioral dimensions (Donini et al., 2004).

1.1. Orthorexia Definition

Healthy eating habits are a factor that needs to be taken into consideration and when it turns into an obsession, it can lead to physical and/or psychological problems (Orsel et al., 2004). Orthorexia, which is the combination of two words; "*orthos*" which means "proper-correct" in Greek and "*orexis*" (Mathieu, 2005) referring to "appetite", was first defined by Bratman (1997) as "fixation on eating healthy food".

It is also defined as a behavioral complex (Missbach et al., 2017) that is experienced by individuals who are fixated on pure and healthy food (Strahler et al., 2018).

1.2. Healthy Eating and Orthorexia Relationship

There is a theoretical relationship between orthorexia and anorexia nervosa, as well as obsessive-compulsive disorder, which is defined as a new eating disorder in the literature (Dell'Osso et al. 2016).

Orthorexia does not present a "quantitative" condition as in anorexia and bulimia. But exhibits a "qualitative" situation (Brytek-Matera, 2012). Orthorexic people do not have the ambition to lose weight, as in bulimics, and they aim to achieve superior quality in nutrition (Mathieu, 2005), and it is stated that they generally have a strict attitude towards food (Zickgraf et al., 2019). They are also noted to have widespread concerns about certain dietary choices and health (Dell'Osso et al., 2018).

It was concluded that the prevalence of orthorexia is high in general population studies (Luck-Sikorski et al., 2019; Stochel et al., 2015; Turner & Lefevre, 2017). It is not considered an overt eating disorder in current diagnostic classification systems (Brytek-Matera, 2012). It is emphasized that this disorder deserves more extensive research (Missbach & Barthels, 2017).

1.3. Characteristics of Orthorexia

Orthorexia, which typically begins with a certain diet, turns into problematic attitudes accompanied by negative effects such as lack of micro and macro nutrients (Brytek-Matera et al., 2017; Cena et al., 2019; Chard et al., 2019). Previous studies on this subject have revealed a behavioral and symptomatic relationship between orthorexia and obsessive-compulsive disorder and anorexia nervosa (Koven & Abry, 2015; Missbach et al., 2017).

In the case of orthorexia, which can be expressed as a pathological obsession with consuming healthy food that does not involve herbicides, pesticides, or artificial substances (Zamora et al., 2005; Moroze et al., 2014), people do not hesitate to go long distances in order to shop from markets that sell organic or healthy food. They care more about the quality of the food they consume rather than values, interpersonal relationships, social relationships and career plans (Arusoğlu, 2006; Ergin, 2014).

In this way, individuals with orthorexia who are considered to bring about a significantly negative effect to their life quality in the long run (Bratman & Knight, 2000; Donini et al., 2005; Mathieu, 2005) can lead themselves to starvation as well as bad nutrition and weight loss as it is usually the case in anorexia instead of ingesting foods that deteriorate their health (Bratman & Knight, 2000; Strand, 2004). Studies on the subject shed light on the dimensional nature of orthorexia, which is called interest in healthy eating (non-pathogenic) and emotional behavior (a protective factor against emotional distress) (Barrada & Roncero, 2018), the healthy-eating obsession termed as orthorexia nervosa as another dimension (a new irregular eating disorder) refers to a pathological condition (Barthels et al., 2019; Depa et al., 2019). This obsessive state causes individuals to follow strict rules regarding nutrition and give up essential nutrients, resulting in nutritional deficiencies. This situation, which pushes the individual into loneliness over time (Bosi et al., 2007), can lead to deterioration of physical health and academic and professional functions due to

malnutrition (Dunn and Bratman, 2016). In this context, this study aimed to determine the frequency of orthorexia in tourism students who receive or do not receive nutrition education and to develop recommendations accordingly.

1.4. Orthorexia Scale

Bratman is a physician and an expert in alternative therapy. In 1997, he used the term "Orthorexia Nervosa" to describe the condition he observed in some of his patients. He wrote his first article on this subject in the "The Alternative Medicine Sourcebook" and later published it in the October 1997 issue of "Yoga Journal" (Donini et al., 2004).

Bratman, who was the first to describe Orthorexia Nervosa, prepared the orthorexia test and its scoring for the American society (Bratman & Knight, 2000). Donini et al. (2005)'s ORTO-15 performance was developed based on Bratman's 10-item Orthorexia brief questionnaire. Some of Bratman's questions were removed and different questions were added instead. The final version of the ORTO-15 scale was first developed for Latinos in Italy by Donini (2005) by adapting Bratman's short questionnaire. This is a 15-item self-assessment process required to identify Orthorexia Nervosa.

Adaptation of the scale to Turkish and ensuring validity and security was done by Arusoğlu (2006). According to the test adapted by Arusoğlu, areas with scores of "33" and below are divided as "orthorexic", while the higher the score, the more normalizes the excessive deterioration of eating performance. In the literature, the relationship between total test scores has been examined, taking into account its relationship with the Eating Attitude Test (YAT), which evaluates eating disorders. The Orthorexia Nervosa Test Response Scoring is given in Table 1 (Arusoğlu, 2006).

Table 1. Orthorexia Nervosa Test Response Scoring

Scoring of ORTO-15 Test Response				
Questions	Answers			
	Always	Often	Sometimes	Never
2-5-8-9	4	3	2	1
3-4-6-7-10-11-12-14-15	1	2	3	4
1-13	2	4	3	1

2. MATERIALS AND METHODS

2.1. Research Aims and The Model

This study is a descriptive study in which the survey model is used. The research was conducted to determine the frequency of orthorexia in tourism students who do or do not take nutrition courses in the associate degree programs of various state and foundation universities operating in Istanbul.

All procedures do comply with those set by Turkish National Research Committee, and the 1964 Helsinki Declaration and subsequent revisions thereof, or comparable ethical standards. The study has been ethically and scientifically proven to be adequate by Necmettin Erbakan University Meram Medical Faculty Ethics Board in the session dated on 19 June 2020 and numbered 110 by the decision numbered 2020/2590.

2.2. Participant Characteristics

Students studying tourism in associate degree programs of universities in Istanbul constitute the population of the research. The sample of the research consists of 581 students studying in associate degree

departments of universities in Istanbul, taking nutrition courses or not, but volunteering to participate in the research.

2.3. Measures

The survey method was used as the data collection tool of the research. Surveys were administered to 690 students studying tourism in associate degree programs. However, surveys that were not returned and contained missing items were not deemed appropriate, and 581 surveys deemed appropriate were subjected to analysis. In determining the sample size, the unlimited universe sampling formula, which is used if the universe size is larger than 10,000, was adopted. As a result, when calculated with a 95% confidence interval and 5% sampling error in the determined sample size, it was revealed that the required sample size corresponded to 384 participants (Ural & Kılıç, 2013). Accordingly, it was concluded that the study had a sufficient number of participants with 581 volunteers and met the reliability criteria. Initially, a pilot study was conducted on 50 surveys to determine possible evaluation of the clarity of survey questions. Participants were informed about the purpose and subject of the study before starting the study.

Each adult respondent signed a voluntary participation form and filled in the form following the Declaration of Helsinki (World Medical Association).

Orthorexia nervosa has been defined as a pathologically healthy diet. Along with ritualized eating patterns, orthorexic eaters are characterized by a restrictive diet and strict avoidance of certain foods believed to be unhealthy or unclean (Dunn & Bratman, 2016; Vandereycken, 2011). Other eating disorders (eg anorexia nervosa) and psychiatric disorders can be seen in individuals with orthorexic tendencies (Koven & Abry, 2015).

In the literature, two main assessment tools have been defined in the evaluation of orthorexia: Bratman Orthorexia Test (BOT) and ORTO-15. ORTO-15 was originally based on BOT. Both questionnaires are translated into several languages and used with appropriate samples. However, there is little reporting on the internal validity of the tools used in the literature (Missbach et al., 2004). Although BOT test is used in orthorexia studies (Bratman & Knight, 2000; Kinzl et al., 2006; Eriksson et al., 2008; Korinth et al., 2010), it is seen that ORTO-15 test is used more orthorexia studies (Brytek-Matera et al., 2014; Brytek-Matera et al., 2015; De Souza & Rodrigues, 2014; Dunn & Bratman, 2016; Segura-Garcia et al., 2015; Stochel et al.; 2015). However, it is claimed that the ORTO-15 test, despite its widespread use, is questionable due to the high percentage of false positive results (Niedzielski & Kaźmierczak-Wojtaś, 2021).

The questionnaire form was adapted from other studies (Orsel et al., 2004; Mathieu, 2005; Turner and Lefevre, 2017; Barthels et al., 2018; Parra-Fernández et al., 2018). Questionnaire form used in the study; "Nutritional properties" for determining the dietary habits of the participants; "Nutrition under emotional circumstances", since emotional changes also affect eating behaviors; It was composed of 5 sections, "Eating Attitude Test (EAT)" for the evaluation of eating behaviors and "ORTO-15 Test" for the prevalence of orthorexia. When the reliability level of the survey questions in terms of sections is evaluated;

- a. A demographic section (5 questions)
- b. Nutritional properties (4 questions, Cronbach's $\alpha=0.635$)
- c. Nutrition under emotional circumstances (emotional eating) (5 questions, Cronbach's $\alpha= 0.784$)
- d. Eating Attitude Test (EAT) (40 questions, Cronbach's $\alpha= 0.903$)
- e. ORTO-15 Test (15 questions, Cronbach's $\alpha=0.724$)

Cronbach's alpha reliability coefficients of the scales were found high.

2.4. Statistical Analysis

By performing SPSS 15.0 statistical package programme (SPSS Inc., Chicago, IL, USA), descriptive analysis was conducted. Frequency, percentage, t-test, mean and standard deviation of the data are presented in the following section.

3. RESULTS

Individuals' gender, the environment they live in and the stress they experience on a daily basis directly affect their nutritional status and indirectly affect their family characteristics. Therefore, demographic information is important in determining eating habits. It was determined that 57.1% of the students participating in the research were female and 42.9% were male. 55.1% of the participants have received nutrition education. 42.7% of the students stayed with family/relatives throughout their education.

It was also determined that 75.9% of their mothers and 58.0% of their fathers were primary school graduates and 60.9% of the participants had stressful factors affecting their daily lives (Table 2).

Table 2. Demographic Properties

	With Nutrition Education		Without Nutrition Education		Total		t	p	
	n	%	n	%	n	%			
Gender									
Female	182	31.3	150	25.8	332	57.1	0.144	0.885	
Male	138	23.8	111	19.1	249	42.9			
Place of Residence									
With Family/Relative	162	28.0	86	14.7	248	42.7	-3.399	0.001	
In Dormitory	88	15.1	76	13.1	164	28.2			
Other	70	12.0	99	17.1	169	29.1			
Family Educational Status									
Primary Education	(Mother)	242	41.7	199	34.2	441	75.9	0.523	0.051
	(Father)	188	32.4	150	25.8	337	58.0		
High School	(Mother)	63	10.8	54	9.4	117	20.1		
	(Father)	84	14.5	81	13.9	165	28.4		
Associate Degree/ Undergraduate	(Mother)	15	2.6	8	1.3	23	4.0		
	(Father)	48	8.2	30	5.2	79	13.5		
Stress Factors in Daily Life									
No	131	21.6	96	16.5	227	39.1	-2.097	0.036	
Yes	189	33.5	165	28.4	354	60.9			

It was determined that 61.8% of the students found their current weight to be above ideal.

In relation to that, 76.4% did not follow any specific diet, 14.5% followed specific diet to lose weight, 49.6% learned about the diet which they followed from media, and 37.2% was influenced by it and made their purchases based on the food advertisements in the media (Table 3).

In previous similar studies, a relationship was found between orthorexia and emotional eating.

Table 3. General Nutritional Properties

	With Nutrition Education		Without Nutrition Education		Total		t	p
	n	%	n	%	n	%		
Weight Perceptions of the Students								
Under	69	11.9	65	11.2	134	23.1		
Above	201	34.6	158	27.2	359	61.8	0.671	0.502
Ideal	50	8.6	38	6.5	88	15.1		
Reason to Follow Diet								
No	231	39.8	213	36.7	444	76.4		
Weight loss diet	49	8.4	35	6.0	84	14.5	3.017	0.003
Vegetarian Diet	37	6.4	10	1.7	47	8.1		
Treatment of illness	3	0.5	3	0.5	6	1.0		
Obtainment of the Diet Followed								
From Media	48	53.9	20	41.7	68	49.6		
From friends	17	19.1	13	27.1	30	21.9		
From health personnel	20	22.5	10	20.3	30	21.9	1.867	0.062
On their own	4	4.5	5	10.4	9	6.6		
Being Influenced by Food Advertisements in the Media								
No	42	7.3	25	4.3	67	11.5		
I become influenced yet I do not purchase	56	9.6	46	7.9	102	17.6		
I become influenced and try	115	19.8	81	13.9	196	33.7	2.297	0.022
I become influenced and purchase	107	18.4	109	18.8	216	37.2		

Emotional changes can change eating habits (Altınok, 2020). It was determined that there was no nutritional change for 47.5% of the students in the state of being tired and for 58.5% of the students in the state of feeling excited. 58.3% ate more food in the state of feeling joyful, 55.2% ate less food in the state of feeling unease, and 54.7% ate no food in the state of feeling sad (Table 4).

Table 4. Nutritional Changes Observed in Emotional States

	With Nutrition Education		Without Nutrition Education		Total		t	p
	n	%	n	%	n	%		
In Tired States								
Eats no food	63	10.8	54	9.3	117	20.1	0.805	0.421
Eats less food	73	12.6	74	12.7	147	25.3		
Eats more food	31	5.4	10	1.7	41	7.1		
No change	153	26.3	123	21.2	276	47.5		
In Excited States								
Eats no food	39	6.7	27	4.6	66	11.4	-0.098	0.922
Eats less food	55	9.5	49	8.4	104	17.9		
Eats more food	37	6.4	34	5.9	71	12.2		
No change	189	32.5	151	26.0	340	58.5		
In Joyful States								
Eats no food	11	1.9	7	1.2	18	3.1	-1.951	0.052
Eats less food	45	7.8	22	3.8	67	11.5		
Eats more food	181	31.2	158	27.2	339	58.3		
No change	83	14.2	74	12.7	157	27.0		
In Uneasy States								
Eats no food	49	8.4	38	6.5	87	15.0	0.288	0.774
Eats less food	168	28.9	153	26.3	321	55.2		
Eats more food	48	8.3	19	3.3	67	11.5		
No change	55	9.5	51	8.8	106	18.2		
In Sadness States								
Eats no food	169	29.1	149	25.7	317	54.7	1.920	0.055
Eats less food	69	11.9	67	11.5	136	23.4		
Eats more food	35	6.0	17	2.9	52	9.0		
No change	47	8.1	28	4.8	75	12.9		

According to the prevalence analysis, orthorexia symptoms were expected to be experienced at a level of 25.0% at and below the cut-off point. As a result of the validity test carried out for the ORTO-15 test, those who scored "33 points" and below were defined as "orthorexic" while it was determined that the eating behavior moved toward the normalcy from over-sensitivity as the score increased (Arusoğlu, 2006). According to the ORTO-15 test results in the study, the prevalence of orthorexia in students with nutrition

education (HRCS: 31.69±4.79, Culinary: 25.74±3.68) was higher than those who were without nutrition education (THA: 38.21±3.35, TTES: 38.59±3.99) (Table 5).

Table 5. Min, Max, $\bar{X} \pm SD$ Values According to the Scales Applied

	Nutrition Education Positive		Nutrition Education Negative		F	p
	Culinary	HRCS	THA	TTES		
ORTO-15						
Min	15	0	30	25		
Max	36	39	46	48	7.698	0.001
$\bar{X} \pm SD$	25.74±3.68	31.69±4.79	38.21±3.35	38.59±3.99		
EAT-40						
Min	0	1	0	1		
Max	83	77	68	63	8.740	0.000
$\bar{X} \pm SD$	29.92±10.45	27.38±11.53	18.84±13.84	12.57±10.67		

THA: Tourism and Hotel Administration

HRCS: Hotel, Restaurant and Complementary Services

TTES: Travel, Tourism and Entertainment Services

Additionally, a statistically significant difference was observed in orthorexic behavior between students who received nutrition education and those who did not ($p < 0.01$) (Table 5).

In the EAT-40 risk profiles, the total score of 21 and below was determined as low risk, scores between 21-30 as moderate risk, and 30 and above as high risk. 30 points and above were significant and the total score was considered directly related to the level of psychopathology (Ünalın et al., 2009). In this study, it was concluded that the EAT-40 scores of tourism students with nutrition education were in the moderate-risk group (HRCS: 27.38±11.53, Culinary: 29.92±10.45) whereas the EAT-40 scores of tourism students without nutrition education were in the low-risk group (THA: 18.84±13.84, TTES: 12.57±10.67). When the data obtained were analyzed, the distributions of the mean scores that the students collected from the EAT-40 test differed significantly according to their nutrition education status ($p < 0.000$) (Table 5).

Table 6. ORTO-15 Test Risk Levels According to Nutrition Education

ORTO-15 Risk	Test	Nutrition Education Positive		Nutrition Education Negative		t	p
		n	%	n	%		
With Risk		176	55.0	26	10.0		
Without Risk		144	45.0	235	90.0	10.899	0.000

According to ORTO-15 test results, it was revealed that 55.0% of tourism students who received nutrition education were at risk of orthorexia, while 66.2% of tourism students who did not receive nutrition education were not at risk of orthorexia. A statistically significant difference was observed between the groups ($p < 0.001$) (Table 6).

Table 7. EAT-40 Test Risk Levels According to Nutrition Education

EAT-40 Risk	Test	Nutrition Education Positive		Nutrition Education Negative		t	p
		n	%	n	%		
		Low Risk	38	11.9	199		
Moderate Risk	249	77.8	32	12.3	8.725	0.000	
High Risk	33	10.3	30	11.5			

According to the EAT-40 test results, it was put forth that 77.8% of tourism students with nutrition education were at the moderate risk level, and 76.3% were at the low-risk level. The findings revealed that there was a statistically significant difference between the groups ($p < 0.001$) (Table 7).

4. DISCUSSION

People give great importance to healthy nutrition in order to live a healthy life. However, eating disorders are increasing in all countries in our day and age. Countries are taking a number of measures and developing various programs in order to increase the awareness of societies about healthy nutrition and to ensure the implementation of healthy nutrition.

In this study, it is determined that 55.1% of the students receive nutrition education, 57.1% are female, 61.8% perceive their weight above the ideal, 76.4% do not follow any specific diet, 14.5% follow a weight-loss diet, 49.6% have learned about the diet they follow from media, and 37% make purchases under the influence of food advertisements in the media. In studies carried out on similar subjects, it was revealed that female students compared to male ones, students following a diet compared to those who do not, students with social sciences education compared to others (Sünbül, 2009), students with nutrition and/or health education compared to those without (Ünalán et al., 2009; Korinth et al., 2010; Tremelling et al., 2017) carry more orthorexia risk. However, Turner and Lefevre (2017) emphasize in their study that orthorexic eating behavior is not observed in women who follow different diet types and social media.

Although the quality and weight loss rather than the amount of food seem unacceptable in orthorexic individuals (Barthels et al., 2018) it is emphasized in the studies conducted with university students in Spain (Parra-Fernández et al., 2018) and the USA (Hayles et al., 2017) that orthorexia is correlated with body perception in students. In another study conducted with university students in Italy, it is revealed that orthorexia symptoms are observed to a greater extent (Dell'Osso et al., 2018) in female students. In the current study, it is concluded that tourism students with nutrition education have higher orthorexia prevalence compared to those without nutrition education according to the ORTO-15 test results (Table 6) and that the scores of the students with nutrition education are at the moderate risk level compared to those without nutrition education, according to the EAT-40 test results (Table 7). Similar studies have concluded that orthorexia prevalence is high in women (Donini et al., 2004; Strahler et al., 2018), college students (Missbach et al., 2017; Stochel et al., 2015; Lucka et al., 2019), university students (Dell'Osso et al., 2016; Dell'Osso et al., 2018; Sünbül, 2019; Parra-Fernández et al., 2018; Hayles et al., 2017), students sportspeople (Bóna et al., 2019), medicine students (Ünalán et al., 2009) and dieticians (Tremelling et al., 2017; Korinth et al., 2010).

Among several studies conducted on the prevalence of orthorexia, Missbach et al. (2015) state that the orthorexia prevalence in Germany is 69.1%, Stochel et al. (2015) indicate that the prevalence in Poland is 13.7%, Turner and Lefevre (2017) state the prevalence in 40 countries' social media users is 49%, Varga et al. (2013) conclude that general orthorexia is at quite a high rate with 6.9% and that this involves high-risk groups such as dieticians and other health-care workers in which the prevalence changes between 35%-57.8%. In prevalence studies conducted on student groups, Lucka et al. (2019) state that the prevalence in students between 13-30 is 27% and Dell'Osso et al. (2018) indicates that the prevalence among university students is 34.9%. In the current study, it is observed that 55.0% of tourism students with nutrition education have orthorexia risk and that 90.0% do not have orthorexia risk according to the ORTO-15 test results, that 77.8% of tourism students with nutrition education are in the moderate risk group and that 76.3% of tourism students without nutrition education are in the low-risk group according to the EAT-40 test results. In the studies revealing the risk factors for orthorexia, a correlation exists between orthorexic behavior and vegetarianism, veganism, or diet-following behavior (Barthels et al., 2018). In similar studies conducted, it is stated that those who follow a vegetarian diet exhibit more orthorexic behavior compared to those who do

not (Brytek-Matera, 2019) and that they have higher risk of developing orthorexia (Parra-Fernandez et al., 2020).

5. CONCLUSION AND SUGGESTIONS

In the light of the ORTO-15 test results, this study has revealed that the prevalence of orthorexia is higher in tourism students with nutrition education, which supports the results of prior studies by concluding that this group is in the moderate-risk group according to the EAT-40 test. However, further studies should be carried out on different groups to reveal the orthorexia risk and causes in students with nutrition education.

Limitations

Our study results reveal the relationship between orthorexia nervosa among some tourism students studying nutrition. The study was conducted on tourism students only, so the results cannot be generalized to all students. The data obtained in the study are based on the participants' own statements.

Acknowledgments

The authors thank all participants of the study. They are warmly acknowledged for their helpful and wholehearted cooperation.

Informed Consent

All participants included in the study were informed and their consent was taken before filling the questionnaire.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.



The study has been ethically and scientifically proven to be adequate by Necmettin Erbakan University Meram Medical Faculty Ethics Board in the session dated on 19 June 2020 and numbered 110 by the decision numbered 2020/2590.

Notes on the Article

The article has been meticulously crafted in adherence to the principles of research and publication ethics. There is no conflict of interest among the authors.

In the conducted study, each author contributed equitably to all stages and processes of the research, signifying equal and shared involvement in the project's execution.

REFERENCES

- Altınok, M. (2020). *Yeme tutumları, duygusal yeme, farkındalıkla yeme ve ortoreksiyanın metakognisyonlar açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Arusoğlu, G. (2006). *Sağlıklı beslenme takıntısı (ortoreksiya) belirtilerinin incelenmesi, Orto-15 ölçeğinin uyarlanması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Barrada, J. R. and Roncero, M. (2018). Bidimensional structure of the orthorexia: development and initial validation of a new instrument. *Anales de Psicología*, 34(2), 283–291.
- Barthels, F., Meyer, F. and Pietrowsky, R. (2018). Orthorexic and restrained eating behaviour in vegans, vegetarians, and individuals on a diet. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 23(2), 159-166. <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0479-0>
- Bóna, E., Szél, Z., Kiss, D. and Gyarmathy, V.A. (2019). An unhealthy health behavior: Analysis of orthorexic tendencies among Hungarian gym attendees. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 24(1), 13–20. <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0592-0>
- Bosi, A. T. B., Çamur, D. and Güler, Ç. (2007). Prevalence of orthorexia nervosa in resident medical doctors in the Faculty of Medicine (Ankara, Turkey). *Appetite*, 49(3), 661–666.
- Bratman, S. and Knight, D. (2000). *Health food junkies: Overcoming the obsession with healthful eating*. Broadway Books.
- Bratman, S. (1997). The health food eating disorder. *Yoga Journal*, 42-50.
- Brytek-Matera, A. (2019). Vegetarian diet and ortorexia nervosa: a review of the literature. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 26(1), 1-11. <https://doi.org/10.1007/s40519-019-00816-3>
- Brytek-Matera, A., Fonte, M. L., Poggiogalle, E., Donini, L. M. and Cena, H. (2017). Orthorexia nervosa: Relationship with obsessive-compulsive symptoms, disorderd eating patterns and body uneasiness among Italian university students. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22(4), 609–617. <https://doi.org/10.1007/s40519-017-0427-4>
- Brytek-Matera, A., Donini, L. M., Krupa, M., Poggiogalle, E. and Hay, P. (2015). Orthorexia nervosa and self-attitudinal aspects of body image in female and male university students. *Journal of Eating Disorders*, 3(1), 1-8. <http://dx.doi.org/10.1186/s40337-015-0038-2>
- Brytek-Matera, A., Krupa, M., Poggiogalle, E. and Donini, L. M. (2014). Adaptation of the Ortho-15 test to Polish women and men. *Eating and Weight Disorders Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 19(1), 69-76. <http://dx.doi.org/10.1007/s40519-014-0100-0>
- Brytek-Matera, A. (2012). Orthorexia nervosa—an eating disorder, obsessive–compulsive disorder or disturbed eating habit. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy*, 1(1), 55–60.
- Cena, H., Barthels, F., Cuzzolaro, M., Bratman, S., Brytek-Matera, A., Dunn, T., Varga, M., Missbach, B. and Donini, L. M. (2019). Definition and diagnostic criteria for orthorexia nervosa: A narrative review of the literature. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 24(2), 209–246. <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0606-y>
- Chard, C. A., Hilzendegen, C., Barthels, F. and Stroebel-Benschop, N. (2019). Psychometric evaluation of the English version of the Düsseldorf Orthorexia Scale (DOS) and the prevalence of orthorexia nervosa among a US student sample. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 24(2), 275–281. <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0570-6>
- De Souza, Q. J. O. V. and Rodrigues, A. M. (2014). Risk behavior for orthorexia nervosa in nutrition students. *Revista Chilena de Nutricion*, 63(3), 200-204. <http://dx.doi.org/10.1590/0047-2085000000026>

- Dell’Osso, L., Abelli, M., Carpita, B., Massimetti, G., Pini, S., Rivetti, L., Gorrasi, F., Tognetti, R., Ricca, V. and Carmassi, C. (2016). Orthorexia nervosa in a sample of Italian university population. *Rivista di Psichiatria*, 51(5), 190–196. <https://doi.org/10.1708/2476.25888>
- Dell’Osso, L., Carpita, B., Muti, D., Cremonese, I.M., Massimetti, G., Diadema, E., Gesi, C. and Carmassi, C. (2018). Prevalence and characteristics of orthorexia nervosa in a sample of university students in Italy. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 23(1), 55–65. <https://doi.org/10.1007/s40519-017-0460-3>
- Depa, J., Barrada, J. R. and Roncero, M. (2019). Are the motives for food choices different in orthorexia nervosa and healthy orthorexia?. *Nutrients*, 11(3), 1–14. <https://doi.org/10.3390/nu11030697>
- Donini, L. M., Marsili, D., Graziani, M.P., Imbriale, M. and Cannella, C. (2005). Orthorexia nervosa: Validation of a diagnosis questionnaire. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 10(2), e28–e32.
- Donini, L.M., Marsili, D., Graziani, M.P., Imbriale, M. and Cannella, C. (2004). Orthorexia nervosa: A preliminary study with a proposal for diagnosis and an attempt to measure the dimension of the phenomenon. *Eating Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 9(2), 151-7. <https://doi.org/10.1007/BF03325060>
- Dunn, T. M. and Bratman, S. (2016). On orthorexia nervosa: A review of the literature and proposed diagnostic criteria. *Eating Behaviors*, 21, 11-7. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2015.12.006>
- Ergin, G. (2014). *Sağlık personeli olan ve olmayan bireylerde ortoreksiya nervoza sıklığı araştırması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Başkent Üniversitesi.
- Luck-Sikorski, C., Jung, F., Schlosser, K. and Riedel-Heller, S.G. (2019). Is orthorexic behavior common in the general public? A large representative study in Germany. *Eating Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 24(2), 267-273. <https://doi.org/10.1007/s40519-018-0502-5>
- Hayles, O., Wu, M.S., De Nadai, A.S. and Storch, E.A. (2017). Orthorexia nervosa: An examination of the prevalence, correlates, and associated impairment in a university sample. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 31(2), 124–135. <https://doi.org/10.1891/0889-8391.31.2.124>
- Korinth, A., Schiess, S. and Westenhofer, J. (2010). Eating behaviour and eating disorders in students of nutrition sciences. *Public Health Nutrition*, 13(1), 32-37. <https://doi.org/10.1017/S1368980009005709>
- Koven, N.S. and Abry, A.W. (2015). The clinical basis of orthorexia nervosa: Emerging perspectives. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 385-394. <https://doi.org/10.2147/NDT.S61665>
- Lucka, I., Domarecki, P., Janikowska-Holowenko, D., Plenikowska-Slusarz, T. and Domarecka, M. (2019). The prevalence and risk factors of orthorexia nervosa among school-age youth of Pomeranian and Warmian-Masurian voivodeships. *Psychiatria Polska*, 53(2), 383-398. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/90633>
- Mathieu, J. (2005). What is orthorexia?. *Journal American Dietetic Association*, 105(10), 1510-2. <https://doi.org/10.1016/j.jada.2005.08.021>
- Missbach, B. and Barthels, F. (2017). Orthorexia nervosa: moving forward in the field. *Eating and Weight Disorders*, 22, 1-1. <https://doi.org/10.1007/s40519-017-0365>
- Missbach, B., Dunn, T.M. and König, J.S. (2017). We need new tools to assess orthorexia nervosa. A commentary on prevalence of orthorexia nervosa among college students based on Bratman’s test and associated tendencies. *Appetite*, v108(1), 521-4. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2016.07.010>
- Missbach, B., Hinterbuchinger, B., Dreiseitl, V., Zellhofer, S., Kurz, C. and König, J. (2015). When eating right, is measured wrong! A validation and critical examination of the Orto-15 questionnaire in German. *PLoS ONE*, 10(8), 1-15. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0135772>

- Moroze, R. M., Dunn, T. M., Holland, J. C., Yager, J. and Weintraub, P. (2014). Microthinking about micronutrients: a case of transition from obsessions about healthy eating to near-fatal orthorexia nervosa and proposed diagnostic criteria. *Psychosomatics*, 56(4), 397–403. <https://doi.org/10.1016/j.psych.2014.03.003>
- Niedzielski, A. and Kaźmierczak-Wojtaś, N. (2021). Prevalence of orthorexia nervosa and its diagnostic tools—A literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(10), 5488. <https://doi.org/10.3390/ijerph18105488>
- Orsel, S., Canpolat, B.I., Akdemir, A. and Özbay, H. (2004). Comparison of body-image self perception and BMI of dieting adolescents with those of non-dieters. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 15(1), 5-15. PMID: 15095111.
- Parra-Fernández, M.L., Rodríguez-Cano, T., Onieva-Zafra, M.D., Perez-Haro, M.J., Casero-Alonso, V., Fernández-Martinez, E., et al. (2018). Prevalence of orthorexia nervosa in university students and its relationship with psychopathological aspects of eating behaviour disorders. *BMC Psychiatry*, 18(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s12888-018-1943-0>
- Parra-Fernandez, M.L., Manzanque-Canadillas, M., Onieva-Zafra, M.D., Fernandez-Martinez, E., Fernandez-Munoz, J.J., Prado-Laguna, M.D.C. and Brytek-Matera, A. (2020). Pathological preoccupation with healthy eating (orthorexia nervosa) in a Spanish sample with vegetarian, vegan, and non-vegetarian dietary patterns. *Nutrients*, 12(12), 3907. <https://doi.org/10.3390/nu12123907>
- Segura-García, C., Papianni, M. C., Caglioti, F., Procopio, L., Nistico, C. G., Bombardiere, L. and Capranica, L. (2012). Orthorexia nervosa: A frequent eating disordered behavior in athletes. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 17(4), 226-233. <http://dx.doi.org/10.3275/8272>
- Stochel, M., Janas-Kozik, M., Zejda, J., Hyrnik, J., Jelonek, I. and Siwiec, A. (2015). Validation of Orto-15 questionnaire in the group of urban youth aged 15–21. *Psychiatria Polska*, 49(1), 119–134. <https://doi.org/10.12740/PP/25962>
- Strahler, J., Hermann, A., Walter, B. and Stark, R. (2018). Orthorexia nervosa: a behavioral complex or a psychological condition?. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(4), 1143–1156. <https://doi.org/10.1556/2006.7.2018.129>
- Strand, E. (2004). An eating disorders?. *Psychology Today*, 37(5), 1-3.
- Sünbül, Ş. (2019). *Üniversite öğrencilerinin yeme tutumu ve ortoreksiya nervoza eğilimlerinin belirlenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Tremelling, K., Sandon, L., Vega, G.L. and McAdams, C.J. (2017). Orthorexia nervosa and eating disorder symptoms in registered dietitian nutritionists in the United States. *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, 117(10), 1612–1617. <https://doi.org/10.1016/j.jand.2017.05.001>
- Turner, P.G. and Lefevre, C.E. (2017). Instagram use is linked to increased symptoms of orthorexia nervosa. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 22(2), 277–284. <https://doi.org/10.1007/s40519-017-0364-2>
- Ural, A. and Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*. Detay Yayıncılık.
- Ünalın, D., Öztıp, D.B., Elmalı, F., Öztürk, A., Konak, D., Pırlak, B. and Güneş, D. (2009). Bir grup sağlık yüksekokulu öğrencisinin yeme tutumları ile sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 16(2), 75-81.
- Vandereycken, W. (2011). Media hype, diagnostic fad or genuine disorder? Professionals' opinions about night eating syndrome, orthorexia, muscle dysmorphia, and emetophobia. *Eating Disorders*, 19, 145-155.
- Varga, M., Dukay-Szabó, S., Túry, F. and Van Furth, E.F. (2013). Evidence and gaps in the literature on orthorexia nervosa. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 18(2), 103–11. <https://doi.org/10.1007/s40519-013-0026-y>

- World Health Organization. (2017). *Maternal, Newborn, Child and Adolescent Health*. http://www.who.int/maternal_child_adolescent/epidemiology/adolescence/en/.
- Zamora, M. L. C., Bonaecha, B. B., Sanchez, F. G. and Rial, B. R. (2005). Orthorexia nervosa. A new eating behavior disorder?. *Actas Esp Psiquiatr*, 33(1), 66-68.
- Zickgraf, H.F., Ellis, J.M. and Essayli, J.H. (2019). Disentangling orthorexia nervosa from healthy eating and other eating disorder symptoms: Relationships with clinical impairment, comorbidity, and self-reported food choices. *Appetite*, 134, 40–49. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2018.12.006>



ÇAĞRI MERKEZİ ÇALIŞANLARININ ZİHİNSEL İŞ YÜKÜ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE MENTAL WORKLOAD OF CALL CENTER EMPLOYEES

Duha KAÇMAZ¹, Meral BEKTAŞ², Hüseyin ÇİÇEK³

1. Bağımsız Araştırmacı,
Duhakacmaz80@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5138-584x>
2. Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
mbektas@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-1616-8065>
3. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
hcicek@mehmetakif.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-8284-7955>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
13.04.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
25.06.2023

DOI
10.20875/makusobed.1282274

Öz

Bu çalışmada, hizmet sektörünün en önemli halkalarından biri olan çağrı merkezi sektöründe hizmet veren çalışanların iş ortamlarında karşılaştıkları ve maruz kaldıkları zihinsel iş yükünü nitel anlamda değerlendirmek amaçlanmıştır. Araştırmada çalışanlardan daha samimi, objektif ve daha detaylı bilgiler elde edebilmek için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve fenomenolojik desende yürütülen çalışmada veriler betimsel analiz tekniği ile yorumlanmıştır. Görüşmeler kamu sektöründe hizmet veren çağrı merkezlerinde müşteri temsilciliği pozisyonunda bulunan 8 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, elde edilen yanıtlar çerçevesinde beş başlık halinde kategorize edilmiştir. Çalışanlar çağrı merkezinde çalışmanın zihinsel anlamda yoğun hissedilen iş yükü olduğunu ifade ederek, zihinsel iş yükünün daha az hissedileceği bir çalışma ortamı için çağrı merkezlerinde, çalışan odaklı bir çalışma modeli geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır. Bu araştırma ile çağrı merkezi çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde gereken adımların atılması için çağrı merkezi yöneticilerine ilham olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel İş Yükü, Performansa Bağlı İş Yükü, Bilişsel İş Yükü, Davranışsal İş Yükü, Duygusal İş Yükü, Geçici İş Yükü.

Abstract

In this study, it is aimed to qualitatively evaluate the mental workload that the employees serving in the call center sector, which is one of the most important links of the service sector, encounter and are exposed to in their work environment. Qualitative research method was used in the research in order to obtain more sincere, objective and more detailed information from the employees. A semi-structured interview form was used to collect the research data and the data were interpreted with the descriptive analysis technique in the study carried out in the phenomenological design. Interviews were held with 8 people who are in the position of customer representative in call centers serving in the public sector. The research findings were categorized under five headings within the framework of the answers obtained. The employees emphasized the mentally demanding workload of working in a call center, highlighting the need to develop a employee-centric work model in call centers for a less perceived mental workload. It is thought that this research will inspire call center managers to take the necessary steps to improve call center working conditions.

Keywords: Mental Workload, Performance Related Workload, Cognitive Workload, Behavioral Workload, Emotional Workload, Temporary Workload

Bu makaleye atf yapmak için:

Kaçmaz, D., Bektaş, M. ve Çiçek, H. (2023). Çağrı merkezi çalışanlarının zihinsel iş yükü üzerine nitel bir araştırma. *MAKU SOBED*, (38), 17-34.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1282274>

EXTENDED SUMMARY

The Research Problem

In this study, it is aimed to qualitatively evaluate the mental workload that the employees serving in the call center sector, which is one of the most important links of the service sector, encounter and are exposed to in their work environments.

Research Questions

(1) Can you give general information about the work you do? (2) What are the pros and cons of your job? (3) How would you rate your break times in general? (4) What are your expectations regarding your break times? (5) Could you tell us about your job responsibilities? (6) Could you tell us about the physical conditions of your job? (7) What are your thoughts on your performance evaluation system? (8) What emotional problems do you experience in your job? (9) Would you like to receive emotional psychological support? (10) How do you feel mentally when you think about the work you do? (11) How does your work-related mental workload affect your behavior? (12) Are you considering quitting your job? What are the causes? (13) What kind of support do you get in the work you do, and you will feel happier mentally?

Literature Review

In the literature, no study has been found on this subject, and similar studies have been examined and it has been determined that similar evaluations have been made on the factors caused by negative effects in terms of motivation, productivity, personal-organizational performance on individuals working in call centers and other sector groups. According to the study findings of Doğan and Çetin (2021); “The stress experienced by employees is based on various sources. These are stated as negative attitude of customers, communication style and style. While the oppressive and harsh attitude of the customers negatively affects the morale and motivation of the employees, it slows down the solution process.” (Doğan and Çetin, 2021, p. 69). According to this result, employees have to remain calm, result-oriented and positive. Staying calm and patient are difficult actions in this industry. Trying to stay calm against wrong behaviors and forcing them not to react are among the situations that wear out the employee the most. As a result of Berkbigler and Dickson's (2014) study, it was determined that workers in the call center sector are exposed to more stress than those working in the security forces, social workers and psychology field.

Methodology

As a requirement of the concept of phenomenological pattern, call center assistants who have gained experience in the call center and are still working in the sector, who can answer questions objectively depending on their own experience and gains, have been selected. A total of 8 call center assistants were interviewed. The research data were carried out with the semi-structured face-to-face interview technique. In order to avoid data loss, audio recordings were taken of the interviews in line with the permission of the participants. The data obtained from the interviews were transferred to the computer environment and analyzed by descriptive analysis technique.

Results and Conclusions

Although there are many difficulties in the call center sector based on positive communication, since it is a profession that requires human communication, it contributes to the personal development of the employee and facilitates the effort of self-management and coping with stress. The effort to manage the call and himself in a professional sense will reflect a positive image to the customer in the organizational sense, on the other hand, it will contribute to the mental workload being felt less. According to the study of Harshana (2018); “work environment and management support will greatly help employees manage their stress at work” (Harshana, 2018, p. 60). If evaluated according to this view, coping with the mental workload is not a situation that the employee can handle alone. Organizational leaders must contribute to these personal efforts while trying to manage themselves and the client through effective, effective communication. For example, break periods should be stretched according to the intensity or shifts should be planned correctly, and psychological support should be provided to the employee when necessary. Employees' expectations from the organization are suitable working hours and increased break times, which are considered more valuable than financial rewards. It is thought that these expectations can be easily met without applying to a senior decision maker. Employees can only have a healthy working environment with these elements.

1. GİRİŞ

Çağrı merkezi sektörü Türkiye’de 2000’li yılların başlarından itibaren teknolojinin etkisiyle önemli bir gelişim göstermiştir. Sektörün hızlı gelişimi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de istihdam ve iş gücü artışında önemli bir paya sahip olmuştur. İletişim, sağlık, tekstil, perakende, bürokrasi vb. birçok alanda verilen çağrı merkezi hizmetleri hem büyük bir istihdam yaratmış hem de bu sistem ile yapılmak istenilen işlem açısından yaşanan problemlerin çözümü ve konu ile ilgili fikir beyan edebilmek için veya daha farklı birçok amaç açısından dolaylı bir aracı sistem olarak gelişim göstermiştir. Küresel anlamda her alanda hızla gelişen rekabete paralel olarak hem işçi hem işveren açısından iş yükü de doğal olarak artmıştır. Teknoloji geliştikçe yeni iş alanları, sektörel bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan bu iş sahaları arasında üreticiler ve kurumlar ile müşteriler arasındaki sınırları yok eden çağrı merkezleri ön sıralarda kendine yer edinmiştir (Özkan, 2013, s. 65).

Holman’a (2003) göre çağrı merkezleri gelen veya giden çağruların çalışanlara verimli bir şekilde dağıtılmasını gerektiren müşteri-çalışan ilişkisini ortaya koyan bilgisayar ve telefon temelli teknolojilerin aracı rol oynadığı bir çalışma ortamıdır. Çağrı merkezlerinin, bağlı oldukları kurumların işlerini hızlı, etkin, minimum maliyet ile gerçekleştirmesi gerekir. Ancak bunu yapmak çağrı merkezi çalışanları için stresli ve yorucu olabilmektedir (Holman, 2003, s. 129).

Günümüzde çağrı merkezleri, teknoloji ile arası iyi olmayan insanlar için taleplerini en kolay şekilde iletebilecekleri, aracısız olarak ulaşabilecekleri önemli bir sektördür. Geçmiş yıllarda müşteri ilişkileri daha ilkel yöntemlerle ilerlerken, teknolojinin hızla gelişmesi ile artık kurumların müşteri hizmetlerini büyük oranda çağrı merkezleri aracılığıyla yönetmeye başladıkları görülmektedir (Batt ve Moynihan, 2002, ss. 21-22). “Çağrı merkezleri araştırmacılar tarafından hem endüstriyel ilişkilerdeki yeri hem de çalışanlarının ekonomik, sosyal ve psikolojik koşulları açısından araştırılmıştır ve çağrı merkezlerinin çalışanlar açısından bir takım olumsuz sonuçlar doğurduğu ileri sürülmüştür” (Yılmaz, 2020, s. 382). Çağrı merkezi çalışanlarının yaşadıkları olumsuz sonuçların temel nedenleri, bu merkezlerde iş yükünün fazla olması, çalışanların iş üzerindeki kontrolünün az olması ve çalışanların yöneticiler tarafından sürekli gözleniyor olmasıdır (Başbuğ vd., 2010, s. 260).

Çağrı merkezleri, müşteri hizmetlerini yönetirken bu sürecin en önemli halkası sayılan çağrı merkezi asistanları, çoğu zaman fazla iş yüküne maruz kalmaktadırlar. Bu nedenle çalışanlar arasında doğru oranda iş yükü planlanması yapılmalı ve uygun yöntemlerle bu planlamalar denetlenmelidir. Doğru planlanmayan iş yükü çalışanları olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu etkiler bazen zihinsel anlamda, bazen ruhsal bazen de fiziksel anlamda kendini gösterebilmektedir. Çalışanlar üzerinde oluşan bu etkiler bazen dolaylı bazen doğrudan müşteri ilişkilerine olumsuz olarak yansımakta ve kuruma müşteri şikâyeti olarak dönüşlere neden olabilmektedir. Üretim odaklı bir sektör olması nedeni ile çalışanın günlük minimum kaç müşteri ile görüşmesi gerektiği, bir kişi ile görüşülecek zaman süresi ve bu zaman süresi içerisinde çalışandan beklenen maksimum performans çalışan üzerinde zorlayıcı bir baskı yaratmaktadır. İşveren bu baskıyı kaliteli ve maksimum hizmet olarak adlandırırken; çalışana göre motivasyon ve performansın düşmesi, tükenmişlik duygusu, zihinsel yorgunluğa iten başlıca nedenler olarak görülür. “...müşteriler ile ilişki kurmak ve etkileşime geçmek için göreceli olarak yeni bir yöntem sunan çağrı merkezleri iş yönetimi ve organizasyonu konusunda büyük değişiklikler yapılması gerekliliğini de beraberlerinde getirmiştir. Bu değişiklikler arasında iş tasarımındaki, çalışma koşullarındaki ve rekabet dinamiklerindeki değişiklikleri saymak mümkündür” (Bulut ve Ataay, 2017, s. 2). Bu çalışma ile zihinsel anlamda çok fazla iş yüküne maruz kaldıkları düşünülen çağrı merkezi çalışanlarının maruz kaldıkları zihinsel iş yükü üzerinde durularak çağrı merkezleri için bir farkındalık oluşturmak ve bu bağlamda literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çağrı merkezi çalışanlarının profesyonel olarak yoğun tempoda çalışıyor olmaları ve objektif olarak birebir deneyimlerini aktarmaları, çalışmanın amacına katkıda bulunacaktır.

2. ZİHİNSEL İŞ YÜKÜ KAVRAMI

Zihinsel iş yükünün literatürde farklı yorumlardan oluşan birden fazla tanımı bulunmaktadır. “Zihinsel iş yükü; hesaplama, karar verme, hatırlama, araştırma gibi zihinsel ve algısal aktivitelerin oluşturduğu bir kavramdır” (Delice, 2016, s. 646). Buna bağlı olarak her insanın iletişim yeteneği, görsel ve işitsel hafızası, hesaplama ve araştırma yeteneği değişkenlik göstereceğinden zihinsel iş

yüküne vereceği tepkinin de farklı boyutlarda olabileceğini söylemek yanlış olmaz. İşgücünden beklenen etkinliğin sağlanmasında, fiziksel özellikler ile birlikte zihinsel gücün önemi de ortaya çıkmıştır. Güreşçi vd.'nin. (2004) yaptığı çalışmaya göre çalışan bireyin algılama, doğrulama, hafıza, zekâ ve hız gibi birçok zihin becerileri zihinsel iş yükünü etkileyebilmektedir.

Zihinsel iş yükü genellikle psikoloji ve diğer bilişsel bilimlerde tanımlanan çok yönlü karmaşık bir kavramdır. Her sektörde olduğu gibi çağrı merkezi sektöründe de zihinsel iş yükü kavramı örgütsel ve bireysel performans açısından kaliteyi tehdit eden bir unsur olarak görülebilmektedir. Buna bağlı olarak yüksek bilgi akışı, bilginin karmaşıklığı, birçok zor karar ve görev süresinden kaynaklanan stres gibi faktörler, operatörleri bunaltmada etkili olabilir (Hwang vd., 2008, s. 2). Zihinsel iş yükü genel olarak bir görevin gerektirdiği, yerine getirildiği koşullar ve çalışanların yetenekleri, davranışları ve algısal kapasiteleri arasındaki etkileşimden ortaya çıkar (Emeç ve Akkaya, 2018, s. 156). Bu düşünceye göre zihinsel gücün kullanıldığı işlerde özellikle çağrı merkezlerindeki çalışmalar diğer sektörlere göre daha karmaşık, daha zor ve anlaşılmaz hale gelebilmekte ve bu durum hissedilen iş yükünün artmasına neden olmaktadır.

Çağrı merkezi çalışanları iletişimin bütün imkânlarını kullanarak müşteriyi etkin ve doğru dinleyerek ve etkili bir ses tonu ve tarzda konuşarak müşterinin ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermek durumundadır. Hatalar genellikle dikkat dağınıklığı, düşük motivasyon, düşük uyanıklık, zihinsel aşırı yüklenme ve yorgunluk gibi zihinsel süreçlerdeki kusurlardan kaynaklanır (Aricò vd., 2016, s. 2). Bunların yanı sıra çağrı merkezi çalışanlarını en fazla yıpratın şeyler müşteri tarafından anlaşılammak, hakarete, psikolojik şiddete maruz kalmak ve bunlar karşısında çalışma standartlarının dışına çıkmadan sessiz kalmak veya herhangi bir savunmada bulunmamak ve bunların rutin olarak her gün tekrarlanması olarak sayılabilir. Yani çalışanların duygularını göstermesi sınırlandırılmıştır. Bunun sonucunda duygusal uyumsuzluk kavramı ortaya çıkmaktadır; duygusal uyumsuzluk kavramı, o an içinde stres, öfke barındıran çalışanın müşteriye her şey yolundaymış hissi vererek hizmet vermeye devam etmesi olarak tanımlanabilir. Bu rutin çalışma ortamında her gün olumsuz tavırlar karşısında tepkisiz kalınması bir süre sonra çalışanın bazı durum veya olaylar karşısında müşteriye karşı duyarsızlık kazanmasına neden olduğu belirlenmiştir. Çalışanın ilk çalışmaya başladığı zaman gösterdiği özenli davranış, müşteriye karşı daha ilgili olması, performans kriterlerini önemsemesi yerine zaman geçtikçe 'işimi yapar maaşımı alırım' sloganı ile hizmete devam edebilecektir. Bu kuvvetli ihtimalin yanı sıra çağrı merkezi çalışanlarının çağrı karşılamak dışında sorumlulukları da vardır. Bunlar; sisteme tam zamanında girip yine tam zamanında çıkış yapmak, ekrana gelen söylenmesi zorunlu olan kalıp cümleleri (script) eksiksiz müşteriye aktarmak, mola sürelerini kontrollü kullanmak, yanlış yönlendirilmiş her çağrıda sorun kaydı açıp mağduriyetlerin önüne geçmek, eksik çalışılmış bir dakikanın bile gün sonunda tamamlamasını yapmak, aynı anda birden fazla kontrol altında tutulması gereken görevler yine çağrı merkezi çalışanlarının uymak zorunda oldukları sorumlulardan birkaçıdır ve bunlar zihinsel iş yükünün çağrı merkezi ortamındaki temel unsurları olarak ifade edilebilir.

Çağrı merkezlerinde çalışandan beklenen performans çoğu zaman çalışanın yetenek, psikolojik dayanıklılığı, sabır düzeyi sınırlarını aşmakta ve burada zihinsel iş yükü kavramı ortaya çıkmaktadır ve buna bağlı olarak hem kişisel hem işyeri performansına olumsuz etkiler olarak yansımaktadır. Burada çağrı merkezi çalışanlarının ruhsal ve zihinsel kapasiteleri ölçülmeli ve çalışanlara aşırı görev yüklemesinden kaçınılmalıdır. Chandler ve Sweller'e (1991) göre çalışanların nitelikli performansı için eğitim ve görev kısıtlamalarının bireyin zihinsel ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesiyle geliştirilmesi mümkün olabilir. Buna bağlı olarak çalışanların kişisel gelişimlerine, duygu durumlarına önem verilmesi zihinsel iş yükü ve performans kriterleri açısından önem arz etmektedir. Bazen çalışanların karşıladığı çağrılar kontrol edilemez hale gelebilmekte, müşteri haksızlığı, saygısızlığı gibi durumlarda performans kriterleri açısından çalışan görünüşte sessiz kalmak veya müşteriye hak vermek zorunda kalmakta bu süreçte öfke, savunma duygusu bastırılmaktadır. Çağrı merkezi çalışanları bu tür vakalarla çok fazla karşılaşmalarına rağmen tepkilerini müşteriye hissettirmemeye çalışarak işlerine devam ettikleri bilinmektedir.

Zihinsel iş yükü; performansa bağlı iş yükü, bilişsel iş yükü, davranışsal iş yükü, duygusal iş yükü ve geçici iş yükü olarak beş alt boyuttan oluşmaktadır. Zihinsel iş yüküne ait alt boyutlar doğrultusunda çalışma soruları hazırlanarak nicel veriler ile ulaşılamayacak araştırma detaylarına ulaşabilmek hedeflenmiştir.

2.1. Performansa Bağlı İş Yükü

Bayram'a (2006) göre performans işletmelerde hedeflenmiş amaçların gerçekleştirilme düzeyidir. Aynı zamanda performans, bir işi yapan birey, grup veya işletmenin o iş vasıtasıyla, belirlenen amaçlara göre ulaşabildiği yeri göstermektedir (Bayram, 2006, s. 48). Çağrı merkezinde çalışan bireyin yaptığı görüşmeler sesli ve görüntülü takip edilmekte, günde kaç kişi ile görüşme yapacağı, bir müşteriyle en fazla ne kadar süre ayıracağı gibi detaylar çalışana bildirilmekte ve denetlenmekte yani çalışan her dakika kontrol altında tutulmaktadır (Keser, 2006, s. 102).

Çağrı merkezlerinin genelinde çalışanların performanslarının değerlendirilmesi belirlenen hedefler esas alınarak yapılmaktadır (Bain vd., 2002, s. 173). Çağrı merkezlerinde iş yükü düzeyinin çalışan için belirlenmesi oldukça zor bir unsurdur. Çünkü her çalışanın başarabildiği farklı bir performans sınırı vardır. Çalışandan beklenen performans bazı çalışanların dayanma gücü ve yeteneğine göre çok ütopik ulaşılması zor bir hedef olabilir ve istenen performansın altına düşebilir. Bazı çalışanlar ise psikolojik olarak dayanıklı, sabırlı, azimli olup beklenen performansını rahatlıkla karşılayabilir. Her çağrı merkezi çalışanın günlük çalışma enerjisi farklılık gösterir. Duygu ve enerji farklılıkları çalışanların iş yerindeki performansı ile doğrudan örtüşmektedir. Bu yüzden her çalışana performans kriterlerini göze alarak iş yüklemesi yapılması; yani yoğunluk ile başa çıkabilene daha fazla çağrı verilmesi ve stresini, öfkesini kontrol etmekte güçlük çeken çalışana daha az çağrı görevi yüklenmesi ve ücretlendirmenin de performansa göre düzenlenmesi performansta ve kâr maksimizasyonunda sürekliliğe katkı sağlayabilecektir. Burada amaçlanan çalışan performansına göre iş yüklemesi yapılmasıdır.

Çalışanlardan çağrıları belli sürelerde sonlandırmaları ve yeni çağrı almaları beklenir. Bütün çağrıların kayıt altına alınarak çalışanların performans değerlemesi için dinlenmesi çalışanlar üzerinde bir baskı ve gözetim unsuru olarak kullanılmaktadır (Polat, 2020, s. 411). Bu da performans üzerinden yaratılan iş yükünün artmasına neden olmaktadır.

Her gün standart bir şekilde aynı iş yapıldığında, işe karşı kayıtsızlık, duyarsızlık duygusu oluşmaya başlayabilir. Bu kayıtsızlık duygusu müşteriye özensiz davranma, beklenen standartlara uymama, çözüm odaklı düşünmekten uzaklaşma gibi kalitesiz çağrı yönetimi durumlarına neden olabilir. Ayrıca düşük motivasyona ve düşük üretkenliğe yol açabilir ve sonunda çalışanlar işe devam etmemeyi, sürekli rapor veya yıllık izin talep etmeyi düşünmeye başlayabilir. Çalışanların iş yükü ve çalışma sürelerinin etkin ve doğru planlanması, takip edilmesi ve denetlenmesi verimliliğe katkıda bulunur ve aynı zamanda etkin ve doğru bir şekilde planlanmaması çalışan performansında olumsuz etkilere de neden olmaktadır (Bulut ve Ataay, 2017, s. 5). Düşük performanslı çağrı merkezi çalışanı "günü kurtarayım" anlayışı ile kişisel ve örgütsel anlamda hedefi olmayan kişiler olarak da yorumlanabilir.

Düşük performanslı çağrı merkezi çalışanı üzerinde psikolojik baskı olarak beklenti ne kadar yüksek tutulursa hissedilen performansa bağlı iş yükü miktarı ve buna bağlı olarak hata yapma olasılığı artabilir. Çünkü başlı başına bir stres kaynağı olan çağrı merkezi operatörlüğü bu tür baskılarla daha fazla üretim ve verimlilikte düşüşe, kişisel ve kurumsal performansta düşüşe neden olur. "İş yükünün yarattığı stres ve tükenme eğilimlerinin, bireyin motivasyon ve iş tatmininde düşüşe yol açacağı beklenilir bir durumdur" (Keser, 2006, s. 106). Bulut ve Ataay'ın (2017) çalışmasına göre çağrı merkezi çalışanlarında uzun dönemde tükenmişlik sendromu ve stres gibi bireysel tepkiler de söz konusu olabilmektedir. Aşırı iş yükü, performansı düşük bireylerde iş tatmin düzeyini azaltırken, tükenmişlik olasılığını da artıracaktır. Performansa bağlı iş yükü; çalışanın tutum, davranış, yeteneklerine bağlı kalarak ölçülmeli ve sonucunda istenen maksimum performans ve verimlilik elde edilmesi hedeflenmelidir.

2.2. Bilişsel İş Yükü

Bilişsel iş yükü çalışma esnasında bilgilerin işlenmesi, akılda tutulması ve bunların etkileşiminden ortaya çıkmaktadır. "Bilgi işleme süreçlerinde, insanların sınırlı çalışma belleği ve sınırlı olmayan uzun süreli belleklerinin olduğu varsayılır" (Çakmak, 2007, s. 3). Bilişsel emek gerektiren bir işte görev alan çalışan çok ve karmaşık veri ve bilgileri algılayıp yorumlayabilme yeteneğine sahip olmalıdır. Aynı zamanda kritik kararlar verebilmelidir ve ani gelişen durumlar karşısında süreci kontrol edebilmelidir. Özellikle modern teknoloji ve artan bilgisayar kullanımıyla

birlikte bilgi işleme ve karar verme üzerine verilen önem daha da artmıştır (Seçkiner ve Toraman, 2017, s. 366). Çağrı merkezi sektöründe çalışanlar odaklanmayı zorlaştıracak kadar veri ve bilgiyle karşılaşmalar ve buna bağlı olarak bilişsel iş yükü artar. Çok fazla veri akışının olduğu çağrı merkezleri gibi karmaşık çalışma ortamlarında her çalışanın bilişsel bir kapasitesinin olduğunun bilinmesi ve verimli kullanılması önem arz etmektedir.

Çağrı merkezi çalışanından beklenen; performans sisteminin gerektirdiği hız ve tempoda doğru kararı vermek ve bilgiyi işlemektir. Beklenen performansı kişisel ve örgütsel anlamda yakalayabilmek çoğu zaman üst yönetimin doğru çalışma stratejilerine karar verip veya mevcut stratejilerini yeniden değerlendirip değişim ve dönüşümle çalışana daha esnek ve konforlu bir iş yaşamı sunmakla doğru orantılıdır. Çağrı merkezi sektöründe önemli olan bilgiyi hızlı ve doğru algılama sürecidir. Bilişsel gücü zayıf olan çalışandan çok fazla çağrı alması, bunları kontrol etmesi ve anlık olarak çoğu bilgileri hafızasında kaydetmesi ve aynı anda verilerin işlenmesinin beklenmesi çalışanda dikkat dağınıklığı, çağrıya odaklanamama, müşteriye yanlış bilgi aktarma ve sonucunda verimlilikte düşüşe veya müşteri mağduriyetine neden olacak etkenler olarak değerlendirilebilir. Baumeister vd.'nin (1998) çalışmasına göre sürekli olarak duyguları gizlemeye çalışmanın veya yaşanan duyguları abartarak göstermenin çalışan üzerinde bilişsel performansı olumsuz etkilediği görülmüştür. Kişinin bilişsel gücüne oranla iş yükü yüklenmesi müşteriye etkin dinleme, çözüm üretme, çağrıyı kontrol edebilme sürecinde daha kaliteli hizmet sunmak ve buna bağlı olarak verimlilik ve üretimde artışa önemli bir katkı sağlayabilir. Burada amaçlanan çağrı merkezi çalışanlarının sınırlı olabilecek bilişsel kapasitelerini etkin ve verimli şekilde kullanmaktır. Çağrı merkezlerinde çalışanın dikkatinin kolayca dağılmasına neden olacak kadar veri ve bilgi akışına maruz kalılabilmekte ve doğal olarak bilişsel iş yükü ortaya çıkabilmektedir. İş sürecinde aşırı veriler, araçlar ve bilgiler nedeniyle çağrı merkezi çalışanlarının dikkatlerinin dağılmasına ve onlardan beklenen yüksek performansın yerine getirilmesinin güçleşmesine neden olmaktadır.

2.3. Davranışsal İş Yükü

Çağrı merkezi çalışanlarında iş stresi, psikolojik baskı, iş tatminsizliği davranışsal iş yükünü ortaya çıkaran etkenlerden sadece birkaçıdır. Çoğu çağrı merkezi çalışanında bu etkenlere bağlı davranış bozuklukları sadece iş yaşamında değil özel yaşantılarında da açıkça hissedilmektedir ve bu çalışma için yapılan görüşmeler neticesinde alınan yanıtlar da bu yöndedir.

Davranışsal iş yükünün nedenleri; “Sinirlilik, kaygı, endişe, suçluluk, huysuzluk, duyguların değişkenliği, depresyon, kötümser düşünceler, düşüncelerin birbiriyle yarışı, odaklanma sorunları, yeni bilgileri öğrenmede güçlük, unutkanlık, kâbuslar, karar vermede güçlük, dağınıklık veya kafa karışıklığı, aşırı duygusallık, bunalmışlık ve yeni bir talep karşısında isteksizlik hissi, devamlı ağlamak, insanlara yaklaşma korkusu, yalnızlık, olumsuz olarak kendimizi yargılamak stresin mental işaretleridir” (Bradshaw, 1991, ss. 43-44).

İş tatmin düzeyi yüksek olan çalışanlar görüştüğü kişi ve gruplara yönelik davranışlarında pozitif olabilirken, iş tatmin düzeyi düşük olan çalışanlar, olumsuz tavır ve davranışları sonucunda etkileşimde bulunduğu müşterilerin memnuniyetsizliğine neden olabilir (Kocabaş, 2017, s. 129). Bu davranışsal etkiler çalışırken zorlanmaya, iş arkadaşı ve yöneticilerle olumsuz diyaloglara en önemlisi çalışanın karşıladığı çağrılarda müşteriler üzerinde bireysel ve kurumsal anlamda kötü bir izlenim yaratmaya neden olabilir. Bu davranışsal iş yükü zincir halinde bireysel, grup olarak ve kurumsal olarak başarısızlığa, verimsizliğe yol açtığı görülmektedir.

Çağrı merkezlerinde çalışanların davranış kontrolü sağlaması, kendini ve davranışlarını yönetmesi en önemli zorunlu çalışma kriterlerinden olduğu bilinir. Ancak çalışma koşulları genel olarak değerlendirildiğinde çalışanlar her gün kişi başı onlarca çağrıyı ara vermeden karşılamakta ve çağrılar çoğu zaman memnuniyetsiz, asabi, şikâyetçi, psikolojik baskı hissettiren, talebini emir vererek veya hatalı üslupla belirten müşterilerden oluşabilmektedir. İş sürecinde çalışandan beklenen performans kriterine bağlı davranış ile çalışanın o an göstermek istediği tepki ve davranış arasında bir mücadele, çatışma olabilmekte ve bu noktada sergilemek istenen davranış ile sergilemek zorunda oldukları davranış arasında kalabilmekte ve buna bağlı olarak davranışsal iş yükü ortaya çıkabilmektedir. Davranışsal iş yükü çalışana doğru ve etkin iletişimden uzaklaştırıp hata yapma, müşteri ile etkileşimi zorlaştırma, kimi zaman tartışma veya fiziksel olarak kendine zarar verme hatta öfkelerini kontrol

edemeyip masaya, çalıştığı bilgisayara zarar verme gibi istenilmeyen olaylara neden olduğu bilinmektedir. Çağrı merkezinde çalışan bireyler iş ortamının etkilerinden kendilerini soyutlayamazlar ve davranışlarında dalgalanmalar yaşayabilirler. Kendini iş ortamında belli eden negatif tavırlar sergileyebilir ve bu tavırlarını çoğunlukla gizleyemeyebilirler. Kontrol edilemeyen davranışlar çağrı merkezi çalışma koşullarına bir tepki olarak sergilenebilir, genellikle işverene veya diğer çalışanlara karşı negatif bir tutuma neden olabilir. Ancak sektörün yapısı gereği iş stresi, iş tatmininde düşüş, çalışma ortamından kaynaklı gergin tavırlar, “müşteri her zaman haklıdır” sloganı davranışsal iş yükünün nedenleri arasında kabul edilmektedir. Bu durum yöneticiler tarafından bazen davranışsal iş yükünün sonucu olarak görülmez çalışanın kendi şahsi problemlerinden kaynaklanması olarak değerlendirilebilir ve doğrudan çalışandan kendini kontrol edebilmesi ve işini doğru yapması aksi halde sürecin yönetilememesi durumunda kurumsal başarısızlığa neden olacağı gerekçesiyle iş feshi sonucunun ortaya çıkacağı ifade edilebilir. Bu davranışsal problemlerin neden olduğu iş yükü yöneticiler tarafından ölçülüp hem bireysel hem de kurumsal açıdan amaçlara ulaşabilmek için çözümler aranmalıdır.

2.4. Duygusal İş Yükü

Çağrı merkezi sektörü müşterilerle birebir etkin ve etkili ilişki kurmayı gerektiren bir sektördür. Duygusal iş yükü de bu ilişki ve etkileşim sürecinden doğan bir iş yükü türü olarak ifade edilmektedir. Duygusal iş yükü çalışma ortamında farklı nedenlerle çalışanları tükenmişliğe, işten ayrılma niyetine, duygu durum bozukluğuna, panik atak gibi psikolojik süreçlere itebilen önemli bir olgudur. İş sürecinde taleplerin yerine getirilememesi ile birlikte ihtiyaç veya problemlerin yanıtız ya da çözümsüz kalmasından doğan bir yük olarak duygusal iş yükü ortaya çıkar. Bu psikolojik yüke genel olarak çağrı merkezi müşteri temsilciliği pozisyonunda çalışanların yoğun olarak maruz kaldıkları bilinmektedir.

Duygusal iş yükü çağrı merkezi çalışanlarında mesleki anlamda profesyonel pozisyonlarının bir parçası haline gelmiştir. Ancak duygusal ifadelerini ve davranışlarını yönetmek zorunda olmaları da profesyonelliklerinin bir diğer parçası olarak görülmektedir. “Her an dinlendiğinin bilgisine sahip olan çalışan, müşteriler ile olan tüm iletişimde kurumun belirlediği davranış kurallarına (çağrı merkezleri için bu kural; müşteriye sadece olumlu duyguların aktarılması, olumsuz olanların ise bastırılması şeklindedir) uymak için sürekli olarak kendini kontrol altında tutmak zorunda kalmaktadır” (Özkan, 2013, s. 69). Sürekli kontrol altında tutulma düşüncesi bir süre sonra işe ve müşteriye karşı duyarsız davranışlara dönüşebilmektedir. Çağrı merkezi ortamı duygusal bozuklukların yaygın olarak görüldüğü bir çalışma ortamı olarak görülmektedir. Hatta bireyin kendi duygularını farkına varmamasıyla birlikte kendine yabancılaşmasına da neden olabilmektedir (Ashforth ve Humphrey 1993, s. 97). Çağrı merkezi çalışanları her ne kadar yüz yüze bir görüşme sağlamasalar da gülümsemeyle hizmeti gerektiren bir hizmet sektöründe görev yapmaktadırlar. Yapılan bir araştırmada çağrı merkezi çalışanlarının yüksek strese sahip oldukları ve iş devir işlemleri noktasında problemler yaşadıkları ortaya çıkarılmıştır (Wallace vd., 2000, ss. 175-176). Çağrı merkezi liderlerinin çalışanlarının iş taleplerini ve kaynaklarını karşılayarak duygusal tükenmişlikten koruması, örgütsel gurur ve bağlılığı oluşturması gerekmektedir (Kraemer ve Gouthier, 2014, s. 125). Çalışanları yıpratıcı iki önemli stres kaynağı değerlendirilirse bunlardan ilki duygusal uyumsuzluk, diğeri negatif duyguları gizlemek zorunda olma ihtiyacı müşteri ile alakalı iki önemli stres etkenidir (Dollard vd., 2003, s. 1). Yani sahte bir gülümseme, samimi olmayan bir özür dileme veya yine samimi olmayan bir teşekkür; bu yüzeysel rol yapma genelde duygusal duyarsızlaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu içten olmayan tavırlar gün boyu tekrarlandığında çalışan açısından zahmetli ve yorucu olabilmektedir.

Kriz yaratan müşterilerle ilgilenmenin verdiği duygusal yorgunluk, çağrı merkezi çalışanlarının fizyolojik ve psikolojik sağlığını olumsuz etkilediği bilinmektedir. Çoğu zaman çağrı merkezi çalışanları kontrolü elinde olmayan durumlar için müşteriler tarafından suçlanır ve buna bağlı olarak psikolojik baskı ve stresin neden olduğu duygusal iş yükü açığa çıkabilir. Çağrı merkezi kültüründe duygusal zorlamanın, yoğunluk, hedefi tamamlama baskısı çalışanın için duygusal iş yükünün nedenlerinden sadece birkaçı olarak sıralanabilir. Bu nedenler iş tükenmişliği ve performans hataları açısından hem kişisel hem kurumsal olarak maliyetli olabilir. Çağrı merkezlerinde yaşanan stres ve yoğunluğun motivasyon ve performans düşüklüğü, iş tatminsizliği, duygusal yıpranma ve tükenmişlik hissi gibi olumsuz bireysel sonuçlara neden olduğu, işgücü devir ve devamsızlık oranlarını artırması gibi örgütsel sonuçları da tetiklediği araştırmalarla kanıtlanmıştır (Ruyter vd., 2001, s. 1).

2.5. Geçici İş Yükü

Çağrı merkezleri yoğun çalışma temposu gerektiren çalışma alanlarından biridir. Bu yoğunluk içerisinde çalışana verilen mola sürelerinin kaliteli ve dengeli kullanımı oldukça önemli görülmektedir. Çünkü çağrı merkezlerinin çalışma standartlarına göre genel olarak mola sürelerinin yetersiz kalması ve verimli değerlendirilmemesinden şikâyet edildiği bilinmektedir. Yoğun çağrı alınan saatlerde mola kullanılmaması ve çalışanların istedikleri zaman veya acil durumlarda çalışmayı durduramamaları da iş yüküne neden olabilir. Deneyimli çalışanların bile zorlanabildikleri belirtilen bu çalışma ortamında ani gelişen teknik kesinti ve aksaklık durumlarında müşteriye ve süreci doğru yönetmenin daha da zorlaştığı ve süreci yönetmenin bir problem haline gelebildiği bilinmektedir. Sektörün temel özelliklerinden dolayı mola süreleri, teknik aksaklık, görevleri hızlı yapmak, işte devam zorunluluğu gibi unsurlar geçici iş yüküne neden olabilir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Çağrı merkezlerinde görev yapan çalışanların duygusal, davranışsal, bilişsel ve performans anlamında karşılaştıkları zorlukların nedeni genel anlamda maruz kaldıkları zihinsel iş yüküdür. Bu doğrultuda, çalışmanın genel amacı çağrı merkezlerinde çalışan müşteri temsilcilerinin zihinsel iş yükü durumlarını ve buna bağlı olarak deneyimledikleri zorlukları derinlemesine inceleyerek ortaya koymaktır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Çağrı merkezleri dünyada çalışma standartları, iş yoğunluğu, çalışma yaşam kalitesi anlamında en zor meslek grupları arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bu sektörün özünde müşteriye doğru anlamak, doğru yönlendirmek, doğru anlaşılacak, pozitif ve çözümleyici bir davranış tarzına sahip olmak vardır. Bu temel prensipler çağrı merkezi çalışanlarının çalışma şartları hakkında da ipuçları vermektedir. Çağrı merkezi çalışanları bir taraftan kurumsal hedeflere diğer taraftan kişisel hedeflere ulaşmaktan sorumlu bireylerdir. Bu hedeflere ulaşmak istenirken gösterilen çaba, emek ve önemli olarak görülen sabır faktörü bu sektörde ortaya konulması zor duygusal veya psikolojik olgu olarak görülür. Temelde doğru ve etkili iletişime dayanan çağrı merkezi sektörü müşteri temsilcisi pozisyonunda olan kişiler için çoğu zaman çok zorlayıcı, sinirsel ve ruhsal anlamda yıpratıcı olabilmektedir. Bu çalışma çağrı merkezi çalışanlarının bu sektörden beklentilerini ve maruz kalınan iş yükü düzeyini analiz edip çözümsel yorumlarda bulunmak için önem arz etmektedir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada; katılımcıların bizzat kendi çalışma yaşamlarından deneyimledikleri ve deneyimlerine yükledikleri anlamları ve bu deneyimlerini nasıl dışarı yansıttıklarının anlaşılması için nitel araştırma desenlerinden "betimleyici fenomenolojik desen" tercih edilmiştir (Creswell vd., 1998, s. 213). Fenomenolojik desen katılımcıların bizzat kendi deneyimlerini gerçekçi, objektif ve bütüncül olarak yansıtmalarını sağladığı için ve araştırmanın amacı ve tasarımına uygun bulunduğu için kullanılmıştır (Moustakas vd., 1994, s. 1). Araştırma verileri betimsel analiz tekniği ile yorumlanmış ve kategoriler tespit edilerek kodlara ayrılmıştır. Çalışmanın konusu olan 'zihinsel iş yükü' daha önce literatürde nicel araştırma olarak çalışılmış ancak bu çalışmada nitel araştırma konusu olarak tercih edilmiştir. Nitel araştırma konusu olarak amaçlanan; çalışanların iş yerinde deneyimledikleri zihinsel iş yükünü derinleştirmek, anlamlandırmak, sorulardan alınan cevaplara odaklanarak çalışanların yaşadıkları zihinsel iş yükünü dışarı nasıl yansıttıklarının süreçlerini analiz etmektir. Zihinsel iş yükü ile ilgili yapılan nicel araştırmalarda kullanılan ölçeklere ait alt boyutlar doğrultusunda hazırlanan araştırma soruları ile çalışmanın kapsamının daha da derinleştirilmesi ve detaylandırılması amaçlanmıştır. Çalışma grubu amaçlı olarak belirlenen çağrı merkezinde çalışma deneyimi devam eden sekiz çağrı merkezi çalışanından oluşmaktadır. Bu çalışanlar ile süre sınırı olmadan kendi istekleri doğrultusunda

görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın uygulandığı çağrı merkezi şirketinin yönetiminden sözlü olarak gerekli izin alınarak ve Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kuruluna 13.04.2023 tarihinde başvurulmuş ve 25.06.2023 tarihinde GO 2023/61 sayı ile gerekli izin alınarak çalışmaya başlanmıştır. Çalışanlara; toplanan verilerin bu çalışma dışında başka bir alanda kullanılmayacağı belirtilmiş, soruları içlerinden geldiği gibi güven içinde yanıtlayabilmeleri için gerekli güven ortamı sağlanmıştır. Böylece çalışanların çalışma yaşamları içerisinde deneyimledikleri zorlukları ve çağrı merkezi yaşamı ile ilgili beklentilerini objektif bir biçimde ifade etmeleri sağlanmıştır.

3.4. Çalışma Grubu

Çalışma grubuna dâhil edilen katılımcıların belli bir süre çağrı merkezlerinde deneyim kazanmış ve zihinsel anlamda bu iş yükünü yaşadıklarını ifade eden çağrı merkezi çalışanlarından seçilmesi amaçlanmıştır. Toplamda 8 çağrı merkezi çalışanı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubundan, bütüncül ve derinlemesine bir bakış açısı ortaya koyabilmek için içten, samimi ve tamamen kendi deneyimlerine ve beklentilerine bağlı kalarak soruları yanıtlamaları istenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

Cinsiyet	Kod	Yaş	Çalışma Yılı
Kadın	M1	34	12
Erkek	M2	39	8
Erkek	M3	25	6
Kadın	M4	21	2
Erkek	M5	26	13
Kadın	M6	36	7
Erkek	M7	23	4
Kadın	M8	35	3

3.5. Veri Toplama

Çağrı merkezi müşteri temsilcileri ile görüşebilmek için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (01.02.2022 Tarihli, 61 Sayılı) gerekli izinler alınıp, çağrı merkezi yönetiminden de sözlü olarak izin alınarak çalışmaya başlanmıştır. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Çalışma grubu bizzat profesyonel çağrı merkezi çalışanlarından oluşmaktadır ve veri toplama süreci dört haftalık bir sürede gerçekleşmiştir. Veri kaybı yaşanmaması için katılımcıların izni doğrultusunda görüşmelerde ses kaydı alınmış ve daha sonra yazılı olarak kayda geçmiştir.

3.6. Veri Analizi

Görüşmelerden ses kaydı ile elde edilen veriler yazılı ortama aktarılmıştır. Bilgisayar ortamına aktarılan ses kayıtları yirmi üç sayfa metinden oluşmaktadır. Bu görüşmelerden elde edilen veriler herhangi bir değişime uğramadan, çalışanların samimi cevaplarının doğrudan aktarılması ile çalışmaya dâhil edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan katılımcılara kod numaraları verilerek, görüşmelerden gerekli alıntılar yapılmıştır. Betimsel analiz yöntemi ile çağrı merkezi çalışanlarının çalışma koşulları hakkındaki düşünceleri, deneyimleri dinlenmiş, yazılı olarak okunup analiz edilmiş, verilen yanıtlar yorumlanmıştır. Analiz kısmında herhangi bir dijital araç kullanılmamıştır.

3.7. Araştırmacı Rolü

Çalışmada araştırmacının rolü verilerin analizinden sonra yorumlama aşamasında kendi yorumunu katmadan yaptığı literatür okumalarından yola çıkarak objektif yorumlarda bulunmaktır. Araştırmanın önemi de bu aşamada kendini göstermektedir. Araştırmacının yorumlamasından beklenen, verilerin derin ve bütüncül bakış açası ile yorumlanıp farklı yönleriyle ele alınarak çalışmayı anlamlandırmasıdır. Çalışma bu yorumlama anlayışı ile ilerlemiş ve objektif değerlendirmeler yapılmış olup kişisel yorumların çalışmaya dâhil edilmesinden uzak durulmuştur. Yardımcı araştırmacılar çalışma üzerinde izlenilecek yol ve yöntemler hakkında gerekli yönlendirmeleri yapmış olup niteliksel anlamda önemli katkıda bulunmuşlardır.

3.8. Geçerlilik ve Güvenirlik

Çalışmanın güvenirliliği açasından katılımcıların birbirlerinden etkilenmemeleri için görüşme boyunca görüşmeler birebir yürütölmüştür. Açık uçlu sorular ile çalışmanın amacına uygun şekilde derinlemesine bilgi toplanıp veriler yorum yapılmadan numaralandırılmıştır. Veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından geçerlilik anlamında herhangi bir yönlendirme yapılmamış cevaplar ses kaydı ile kayıt altına alınıp herhangi bir düzeltme veya değerirme yapmadan doğrudan katılımcı ifadelerine yer verilerek yazıya aktarılmıştır. Veri analizinin güvenirliliği için görüşmede verdikleri cevaplara herhangi bir yorum katılmadan araştırmacı tarafından çok kez gözden geçirilip literatürdeki diğer benzer çalışmalardan alınan yanıtlarda incelenerek gelen sonuçların tutarlılığı karşılaştırılmış ve dış geçerlilik sağlanmıştır, ayrıca iki öğretim üyesi uzman görüşüne de başvurulmuş olup geçerlilik ve güvenirlik sonuçları teyit edilmiştir.

Çalışma Soruları

1. Yaptığınız iş ile ilgili genel olarak bilgi verir misiniz?
 - 1.1. İşinizin olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?
2. Mola sürelerinizi genel olarak değerlendirir misiniz?
 - 2.1. Mola süreleriniz ile ilgili beklentileriniz nelerdir?
3. İşinize ait sorumluluklarınız ile ilgili bilgi verir misiniz?
4. İşinizin fiziksel şartları nasıldır? Bilgi verir misiniz?
5. Performans değerlendirme sisteminiz ile ilgili düşünceleriniz neler?
6. İşinizde duygusal anlamda ne tür sıkıntılar yaşıyorsunuz?
 - 6.1. Duygusal anlamda psikolojik destek almak ister misiniz?
7. Yaptığınız işi düşününce zihinsel anlamda kendinizi nasıl hissediyorsunuz?
8. İşiniz ile ilgili zihinsel iş yükünüz davranışlarınıza nasıl etkiliyor?
9. İşinizden ayrılmayı düşünüyor musunuz? Nedenleri nelerdir?
10. Yaptığınız işte ne tür destekler görürseniz zihinsel olarak kendinizi daha mutlu hissedersiniz?

4. BULGULAR

Görüşmeler sonunda ortaya çıkan bulgular, çalışmaya katılanlardan alınan cevaplar doğrultusunda 5 kategoride toplanmıştır. Bunlar; İşe karşı sorumluluklar, çağrı merkezi ortamlarının çalışanlar üzerinde etkileri, çalışma şartlarının çalışanlar üzerinde etkileri, mola-mesai uyumu, bilişsel zorlanma başlıklarıdır.

Tablo 2. Çağrı Merkezi Çalışanlarının Zihinsel İş Yükü

Tema	Alt Boyut	Kategori	Kod	N
Çağrı Merkezlerinde Zihinsel İş Yükü	Performansa Bağlı İş Yükü	1.İşeKarşı Sorumluluklar	Müşteri Memnuniyeti	2
			Talep Karşılama	5
			Çözümleyici Yaklaşım	3
			Doğru Bilgi Aktarımı	4
	Davranışsal İş Yükü	2.Çalışma Şartlarının Çalışanlar Üzerinde Etkileri	Tahammülsüzlük	5
			Müşteri Hakareti	5
			Müşterinin Çalışanı Dinlememesi	3
			Çalışana Robot Muamelesi	1
			Anlaşılmanın Verdiği Stresi	3
	Duygusal İş Yükü	3.Çağrı Merkezi Ortamlarının Çalışanlar Üzerinde Etkileri	Zihinsel Yorgunluk	6
			Müşteri Tarafından Suçlanmak	5
			Ruhsal Çöküntü	4
			Çalışanın Sözü'nün Kesilmesi	1
			Düşük Motivasyon	2
	Geçici İş Yükü	4.Mola- Mesai Uyumu	Zaruri İhtiyaçlar	5
			Keyfi İhtiyaçlar	4
			Vardiyalı Çalışma	2
	Bilişsel İş Yükü	5.Bilişsel Zorlanma	Unutkanlık	3
			Verilerin Karışması	6
			Bellek Doluluk Hissi	5
Verimsiz Hizmet			5	
Duyarsızlaşma			1	

Tablo 2'ye bakıldığında çağrı merkezi çalışanı katılımcıların neredeyse tamamı çağrı merkezlerinde oluşan zihinsel iş yükünden ve bu zihinsel iş yükünün çalışma yaşamında meydana getirdiği olumsuz etkilerden söz ettikleri görülmektedir. Çalışanlar örgüt yöneticilerinden bu anlamda çalışana gereken desteğin verilmesi gerektiğini bu beklenti içinde olduklarını ifade etmişlerdir.

4.1. Çağrı Merkezi Çalışanlarının İşe Karşı Sorumlulukları

Tablo 3'e göre çalışanlar sorumluluklarının en başında talep karşılamak ve bilgileri doğru aktarmak olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer önemli sorumluluk olarak gördükleri olaylara çözümleyici yaklaşım ve müşteri memnuniyetidir. Çağrı merkezi çalışanlarının sorumluluklarının bunlardan ibaret olmadığı da söylenebilir. Bunların yanı sıra örgüt imajını negatif etkileyecek davranışlardan uzak durmak, kişisel hedeflerini olumsuz yönde etkileyecek adımlardan kaçınmak da çalışan sorumluluklarındandır.

Tablo 3. Çağrı Merkezi Çalışanlarının İşe Karşı Sorumlulukları N

1	Talep Karşılama (M3, M6, M5, M2, M1)	5
2	Doğru Bilgi Aktarımı (M5, M4, M7, M8).	4
3	Çözümleyici Yaklaşım (M8, M6, M3).	3
4	Müşteri Memnuniyeti (M5, M1).	2

Bu kapsamda bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir;

“İnsanları doğru anlamak, doğru bilgilendirmek, doğru yönlendirmek ve müşterinin hakaretleri, olumsuz tavırları karşısında bile sakin kalıp çağrıyı yönetmek, öfkeli tavırlardan uzak durmak gibi sorumluluklarımız var. Bunlar elbette işimizin olmazsa olmazları ancak işin stresi söz konusu olduğunda bu sorumlulukları bazen gözümüz görmüyor. Bana göre vatandaşlarında biz müşteri temsilcilerine karşı sorumlulukları olmalı, sadece müşteri temsilcisinin-vatandaşa karşı değil insanın insana karşı sorumlulukları...”(M5).

“Çalıştığım kurum kar amacı güden bir kurum olduğu için karı katlamak ve tabii ki çözüm odaklı olmak. Çünkü bana verilen görev bu. Sorunları çözmek, talepleri bir an önce ivedi ve hızlı bir şekilde halletmek ve kar sağlamak. Sorumluluklarımız bunlar ve sorumluluklarımızı bilerek hareket etmek zorundayız”(M1)

4.2. Çalışma Şartlarının Çalışanlar Üzerinde Etkileri

Tablo 4'e göre çalışma şartlarının çalışan üzerinde başta tahammülsüzlük, müşterinin çalışana hakareti, anlaşılammaya bağlı stres, müşterinin çalışanı dinlememesi, çalışanın robot muamelesi görmesi gibi çalışanı değersiz hissettiren olumsuz etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Çağrı merkezleri hiç şüphesiz en zor çalışma alanlarından biridir ve en fazla negatif duyguların hissedildiği bir çalışma ortamı olduğu söylenebilir. Anlaşılammaya bağlı stres, zihinsel yorgunluk, düşük tahammül seviyesi, ruhsal çöküntü, motivasyonda düşüklük bu etkilerden birkaçıdır. Katılımcılar görüşmelerde çok fazla hakaret, suçlama, aşağılayıcı konuşmalara da maruz kaldıklarını ve buna bağlı olarak motivasyon ve verimliliklerini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar üzerlerinde oluşan bu olumsuz etkileri objektif ve kendi deneyimlerinden yola çıkarak açıkça ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Çalışma Şartlarının Çalışanlar Üzerinde Etkileri N

1	Tahammülsüzlük (M7, M4, M3, M5, M1)	5
2	Müşteri Hakareti (M5, M2, M4, M8, M1)	5
3	Anlaşılammayanın Verdiği Stres (M3, M6, M4)	3
4	Müşterinin Çalışanı Dinlememesi (M4, M5, M3)	3
5	Çalışana Robot Muamelesi (M8)	1

Bazı katılımcılar şöyle ifade etmişlerdir;

“Zihnimin içinde savaş var gibi yani düşünsene insanlara her gün beni anlamadıkları için bir bilgiyi onlarca kez aktarıyorum. Sesim çok yoruluyor o an koşmuşum gibi nefes nefese kalıyorum ve kalbim çarpıyor. Beni anlamamalarının stresini çok yaşıyorum. Müşteri anlayana kadar sabırlı bir şekilde yüz keredede olsa anlatmak zorundayım. Bir de şuna üzülüyorum bize telesekreter veya robot muamelesi yapıyorlar. Emir cümleleri kullanıyorlar bizim de yorulduğumuzu veya üzüldüğümüzü düşünmüyorlar”(M8).

“İşimiz çok yorucu gerçekten. Her gün onlarca kişiyle farklı kişilikte insanlarla muhatap oluyoruz. Günün bitmesi için saatleri sayıyorum. Bazen çağrı esnasında o kadar huzursuzluk, stres

yaşıyorum ki klavyeye veya mouse'a veya masaya vurarak, kontrolsüz davranışlarla öfkemi gösterebiliyorum. Bu bana özel bir problem değil diğer arkadaşlarımda çoğu zaman bu davranışları sergiliyorlar. Müşteriye karşı sınırladığımız davranışlarımız bu şekilde dışarı yansıyor''(M7).

''Beni en çok strese sokan beni anlamamaları çok basit anlaşılması aslında çok kolay bişey söylüyorum ama onu belki 10 kere söylüyorum ya dinlemeden tekrar soruyorlar ya da anlamıyorlar bu beni delirtmeye yetiyor''(M3).

4.3. Çağrı Merkezi Ortamlarının Çalışan Üzerinde Etkileri

Tablo 5'e göre çalışanların üzerinde duygusal açıdan en fazla etki eden unsurlar başta zihinsel yorgunluk olmak üzere ruhsal çöküntü, müşteri tarafından sözünün kesilmesi, müşteri tarafından suçlanmak ve düşük motivasyon olduğu görülmektedir. Birçok hizmet sektöründe insanlarla doğru iletişim kurmak çok önemlidir. Özellikle çağrı merkezlerinde doğru ve etkili iletişim sektörün en önemli unsurlarıdır. Ancak ne kadar doğru ve etkili iletişim kurulursa kurulsun zorba müşterilerle karşılaşmak kaçınılmazdır. Çalışanlar zor müşteriler ile üstün ve etkili bir iletişim performansı göstererek başa çıkabilir ancak bazen bu da yeterli olmamaktadır.

Tablo 5. Çağrı Merkezi Ortamlarının Çalışan Üzerinde Etkileri N

1	Zihinsel Yorgunluk (M2, M1, M7, M4, M8, M5)	6
2	Müşteri Tarafından Suçlanmak (M3, M6, M2, M7, M1)	5
3	Ruhsal Çöküntü (M4, M7, M3, M1)	4
4	Düşük Motivasyon (M7, M5)	2
5	Çalışanın Sözünün Kesilmesi (M4)	1

Bazı katılımcılar şöyle ifade etmişlerdir;

''İşim zihinsel olarak çok kötü etkiliyor beni. İnsanlar her şeyin bizim elimizde olduğunu sanıyorlar. Anlatmaya çalışıyoruz ancak asla anlamak istemiyorlar. Suçlamak ve hakaret etmeyi kendilerinde hak görüyorlar. Her ne kadar tanımadığımız insanda olsa hakaret etmeleri, agresif tavırları yıpratıcı oluyor. Beni bu kriz görüşmeler çok etkiliyor, yoruyor. Devamında aldığım çağrılarda modum düşük oluyor toparlayamıyorum''(M3).

''Zihinsel olarak başka bir işe odaklanamayacak kadar yorgun ve huzursuz hissediyorum. Kafamın içi iş ile alakalı gereksiz bilgilerle dolu ve her gün rutin olarak aynı cümleleri kurmak aynı tavırlarla karşılaşmak, bilgileri sürekli tekrar etmek bizi çok yıpratıyor ve bu yüzden yıpranmış hissediyoruz. Motivasyonum genelde düşük oluyor. İşimiz iletişime dayalı ve evet İletişim kurmak çok güzel ama tek taraflı iletişim sağlamaya çalışmak zihinsel olarak çok yoruyor beni ve ruhsal olarak çökmüş hissediyorum''(M4).

''İşimizin zorluğu başarımızda etkiliyor sürekli motivasyona ihtiyaç duyuyorum. Motive olacak birşey bulamayınca müşteri ile isteksiz zorla konuşuyor gibi konuşuyorum. Sanki kafama silah dayamışlar. Müşteri tabi bunu anlıyor. Karşılıklı atarlı giderli kötü çağrılara neden oluyoruz''(M7).

4.4. Çağrı Merkezlerinde Mola-Mesai Uyumu

Tablo 6'ya göre çalışanlar en fazla zaruri ihtiyaçları için verilen kısa mola sürelerinden şikâyet etmektedir. Keyfi ihtiyaçlarının da giderileceği kadar mola süresinin artırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Yoğun bir sektör olduğu bilinen çağrı merkezi sektörü elbette yoğun mesaiye uygun mola düzenlemelerini gerektirmektedir. Vardiya planlaması yine bu yoğun mesaiye göre düzenlenmelidir. Bu gibi yoğun mesai iş ortamlarında mola süresi çalışanlar açısından en fazla önem taşıyan konudur. Verimlilik ve motivasyonda düşüş olmaması için çalışanlara zaruri ve keyfi ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayabilecekleri kadar mola süreleri verilmelidir.

Tablo 6. Çağrı Merkezlerinde Mola-Mesai Uyumu N

1	Zaruri İhtiyaçlar (M8, M5, M7, M3, M1)	5
2	Keyfi İhtiyaçlar (M5, M1, M6, M4)	4
3	Vardiyalı Çalışma (M2, M4)	2

Bazı katılımcılar şöyle ifade etmişlerdir;

“Çalıştığımız toplam saate göre 1 saat mola verilmesi çok yetersiz. Sigara, yemek, lavabo, ibadet gibi ihtiyaçlarımıza bu süre yetmiyor. Kendimiz için veya arkadaşlarımızla beraber kısıda olsa bir aktivite veya bir sohbet için yarım saat mola bile bizim için çok kıymetli bu insani ihtiyaçlarımızı biraz olsun karşılamak için yarım saat bile çok kıymetli olurdu”(M4).

“Yani mola süremi yeterli bulmuyorum. Mola süremi yeterli bulmama sebebim ise çalışma saatinin uzun olması kesinlikle. Bu tabii ülke şartlarında genel itibariyle saatlerin bu şekilde belirlenmiş olmasından ötürü. Ama çağrı merkezi için kesinlikle çalışılan saat süresi çok fazla. Ve dolayısıyla mola da yeterli gelmiyor kesinlikle. Çalışma sürelerinde ya bir düzenlemeye gidilmedi ya da gerçekten çalışma süresi sabit kalarak mola süresi artırılmalı. Çünkü insanların ihtiyaçları sadece yemek ya da bir sigara su içmeden ibaret değil insanların gün içerisinde ihtiyacı olan farklı şeyler de olabilir ya da yapması gereken bazı ritüeller, detaylar olabiliyor”(M2).

4.5. Çağrı Merkezlerinde Bilişsel Zorlanma

Tablo 7’ye göre çalışanlar bilişsel olarak en fazla verilerin karışmasından, zihindeki doluluk hissinden şikâyet edip bunun verimsiz hizmete neden olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca işe karşı duyarsızlaşmanın ve unutkanlık yaşamının bilişsel zorlanma anlamında önemli problemler olduğunu belirtmişlerdir. Bilgi yoğun sektörlerde birden fazla veriyi kontrol etmek, aynı anda verileri işlemek veya akılda tutmaya çalışmak gerekmektedir. Çağrı merkezi gibi yoğun veri akışının, çok fazla bilginin aynı anda işlenmesinin gerektiği sektörlerde çalışanlar bu yoğun veri akışının kontrol altında tutulmaya çalışmasının çok zorlayıcı olduğundan bahsettikleri görülmüştür. Bu yoğunluk hafızayı oldukça yorarak unutkanlık, kafa karışıklığı gibi şikâyetlere neden olabilmektedir.

Tablo 7. Çağrı Merkezlerinde Bilişsel Zorlanma N

1	Verilerin Karışması (M4, M2, M5, M7, M1, M8)	6
2	Bellek Doluluk Hissi (M3, M7, M2, M4, M8)	5
3	Verimsiz Hizmet (M5, M2, M6, M4, M1)	5
4	Unutkanlık (M3, M6, M1)	3
5	Duyarsızlaşma (M3)	1

Bazı katılımcılar şöyle ifade etmişlerdir;

“Zihinsel iş yüküm şöyle zihnimin gereksiz bir doluluğa sebep olmasından kaynaklı motivasyonumun düştüğünü hissediyorum. Bizim işimizde bilgi akışı çok fazla hangi birini kontrol altında tutacağımızı bilemiyoruz. Bazen anlık unutkanlık yaşıyorum ve yeterli üretim sağlayamıyorum. Motivasyonum düşük olduğundan yani bunun sebebi tabii ki zihinsel olarak yorgun hissettiğimden kaynaklı üretimde zaman zaman verim problemi yaşıyorum. Verim sağlayamıyorum”(M6).

“Bu iş zihnimde çok fazla doluluk yaratıyor. Bazen iş ile ilgili bilgileri karıştırıyorum. Mesela o an zihnimdeki karışıklıktan, unutkanlıktan dolayı müşteriyi yanlış yönlendirebiliyorum bu da verimsizliğe neden oluyor. Bu çok fazla bilgi akışı olduğundan dolayı yaşıyorum. Bu anlamda iş yükümüz fazla gün içerisinde de iş dışında da kafamdaki doluluğu hissediyorum”(M2).

5. SONUÇ

Zihinsel iş yükünün en fazla hissedildiği sektörler arasında çağrı merkezleri ilk sıralarda yer almaktadır. Bu sektörde iletişim en önemli unsurdur ve çağrı merkezlerinde etkin ve doğru iletişimin sadece çalışandan beklenilmesi çalışana haksızlık olarak görülmektedir. Çalışma sektörü fark etmeksizin iletişimin tek taraflı bir eylem olmadığı bilinmektedir. Çağrı merkezi çalışanları çoğu zaman müşterilerin yetersiz iletişim kurmalarından şikâyet etmektedirler. Yetersiz iletişim; söylenenlerin anlaşılmayıp birçok kez tekrar edilmesi, müşterinin sürekli söz kesmesi, dinleme zayıflığı veya kendini ifade etmede başarısız oluşundan kaynaklanmaktadır ve dolayısıyla çağrı merkezi çalışanları bu nedenle yoğun bir strese maruz kalmaktadırlar. Çalışan üzerinde oluşan bu yoğun stres çalışanların müşteriler ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Araştırma bulguları; İşe karşı sorumluluklar, bilişsel zorlanma, mola-mesai uyumu, kriz-zorba müşteri, çağrı merkezinin çalışan üzerinde etkileri olarak 5 ana başlıkta toplanmış ve vurgulanmıştır. Araştırma bulgularına göre çağrı merkezlerinde verimsizliğin en önemli nedenleri çalışanın müşteri tarafından çok yorulması, duygusal veya psikolojik baskı hissetmesi bazen de müşteriden işittiği hakaretleri kişisel olarak algılamaya başlaması olarak tespit edilmiştir.

Görüşmeler sonucunda çalışanların en çok ihtiyaç duydukları motivasyon araçlarının yeterli mola süresi olması, mola süresinin etkin kullanılacağı alan yaratılması ve müşteriler tarafından anlaşılma, saygı duyulma isteği ve ihtiyacı olduğu tespit edilmiş ve aynı zamanda zihinsel iş yüküne en çok bu faktörlerin neden olduğu belirlenmiştir. Zihinsel iş yükünün bu gereksinimler karşılanmadığı sürece yoğun şekilde hissedileceği çalışanlar tarafından ifade edilmiştir. Bu ana konuların sadece zihinsel iş yükü olarak değil duygusal, bilişsel, davranışsal olarak da çalışana negatif etkilediği görülmektedir. Literatürde bu çalışma konusunda bir çalışmaya rastlanmamış olup benzer çalışmalar incelenmiş çağrı merkezlerinde ve diğer sektör gruplarında çalışan bireyler üzerinde motivasyon, verimlilik, kişisel-örgütsel performans anlamında olumsuz etkilerin neden olduğu unsurlar üzerinde benzer değerlendirmelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Doğan ve Çetin'in (2021) yaptığı çalışma bulgularına göre; “Çalışanların yaşadığı stres çeşitli kaynaklara dayanmaktadır. Bunlar, müşterilerin olumsuz tavırları, iletişim biçimi ve üslubu olarak belirtilmektedir.” “Müşterilerin baskıcı ve sert tutumu çalışanların moral ve motivasyonunu olumsuz etkilerken çözüm sürecini yavaşlatmaktadır” (Doğan ve Çetin, 2021, s. 69). Bu sonuca göre çalışanlar sakin kalmak, sonuç odaklı yaklaşmak ve pozitif olmak zorundadırlar. Sakin ve sabırlı kalabilmek bu sektörde zor gerçekleşen eylemlerdir. Müşterinin olumsuz davranışlarına karşı sakin kalmaya çalışmak, tepki vermemek için zorlamak çalışana en çok yıpratıcı durumlar arasında yer almaktadır.

Çağrı merkezi sektöründe çalışanların güvenlik kuvvetleri, sosyal hizmet uzmanları ve psikoloji alanında çalışanlardan daha fazla strese maruz kaldığı belirlenmiştir (Berkbigler ve Dickson, 2014, s. 236). Buldukları profesyonel pozisyonda normal çalışma şartlarındaki yoğunlukları zihinsel iş yükü oluştururken diğer taraftan zor müşteriler ile görüşmek zihinsel iş yükünü artırmaktadır. Çalışanlara göre çağrı merkezlerinde kriz müşteri-anlaşılması zor müşteriler olmadığı sürece daha ferah bir iş ortamı sağlanacağı ifade edilmektedir. Ancak çok fazla ve farklı karakter yapısında insanlarla görüşme sağlandığı için zor müşterilerle karşılaşmanın olağan bir durum olduğu görülmektedir. Bu tür kriz görüşmelerinde çağrıyı sağlıklı bir şekilde sonlandırmak için kriz yönetiminde profesyonel olmak ve çağrıyı iyi yönetmek gerekmektedir. Çalışan gergin görüşmeler sonrası kısa bir mola isteyip mevcut durumun düzelmesini bekleyip diğer görüşmelerin olumsuz geçmesini önlemiş olacaktır. Başka bir çalışmada Kumar'a (2019) göre “Beklenmedik bir şekilde sonuçlar çağrı merkezlerinin evrensel olarak çalışan açısından daha düşük refah seviyesine sahip olduğunu veya diğer benzer iş gruplarından daha stresli olduğunu göstermektedir.” Pozitif iletişime dayalı çağrı merkezi sektöründe zorluklar çok fazla olsa da insan iletişimini gerektiren bir meslek olması sebebiyle çalışanın kişisel gelişimine katkıda bulunurken, kendini yönetebilme ve stresle başa çıkma çabasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Profesyonel anlamda çağrıyı ve kendini doğru yönetebilme çabası müşteriye örgütsel anlamda pozitif bir imaj yansıtırken diğer yandan zihinsel iş yükünün de daha az hissedilmesine katkısı olacaktır.

Harshana'nın yaptığı çalışmaya göre, iş ortamı ve yönetim desteği, çalışanların iş yerindeki streslerini yönetmelerine büyük ölçüde yardımcı olacaktır (Harshana, 2018, s. 60). Bu görüşe göre değerlendirilirse zihinsel iş yükü ile başa çıkmak çalışanların tek başına altından kalkabileceği bir durum olmadığı ifade edilebilir. Kendisini ve müşteriye etkin, etkili iletişim yoluyla yönetmeye çalışırken örgüt liderlerinin de bu kişisel çabalara katkıda bulunması gerekir. Örneğin mola süreleri

yoğunluğa göre esnetilmeli veya vardiyalar doğru planlanmalı, gerektiğinde çalışana psikolojik destek verilmelidir. Çalışanların örgütten beklentileri; finansal ödülünden daha değerli görülen uygun çalışma saatleri ve artırılmış mola süreleridir. Bu beklentilerin üst düzey bir karar merciine başvurmadan kolaylıkla karşılanabileceği düşünülebilir. Çalışanlar ancak bu unsurlarla sağlıklı bir çalışma ortamına kavuşmuş olabilirler. Çok fazla müşteri zorbalığıyla, hakaret veya baskılarla çalışmanı değersiz hissettirebilen bu sektörde, çalışana örgüt içinde değerli, önemli olduğunu hissettirecek, müşteri memnuniyeti kadar çalışan memnuniyetini de önemseyecek, her zaman çalışanın arkasında olduğunu hissettirecek yöneticiler, bu yönde gereken adımları atmalıdır. Zihinsel iş yükünün daha az hissedildiği veya hissedilmediği bir çağrı merkezi ortamında mutlu çalışan, müşteri memnuniyeti ve örgütsel başarı beklenen bir sonuç olacaktır. Burada işveren çalışmanı çok yıpratıcı muamelelere karşı önlem almalı ve kişi başına düşen çağrıyı azaltmalı veya performans kriterlerini esnetmelidir. Böylelikle hem çalışan zihinsel olarak daha rahat bir iş ortamında daha sağlıklı hizmet verebilir aynı zamanda işyeri performansı maksimize edilebilir. Bu çalışmada çağrı merkezi çalışanlarının iş yaşamlarında zihinsel iş yükü anlamında yaşadıkları zorluklar detaylı olarak ele alınmış olup bu sektörde gerekli iyileştirmelerin yapılacağı ümidiyle literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.



Bu çalışma için Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 01.02.2022 tarihli ve GO 2023/61 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm sürecine yazarlar eşit derecede katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Arico, P., Borghini, G., Di Flumeri, G., Colosimo, A., Pozzi, S. ve Babiloni, F. (2016). Adaptive automation triggered by EEG-based mental workload index: A passive brain-computer interface application in realistic air traffic control environment. D. Coyle (Eds.) içinde, *Progress in brain research, science direct journal*, (10. baskı, ss. 250-263). Frontiers in Human Neuroscience.
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1995). Emotions in the workplace: A reappraisal, *human relations*, 48(2), 97-125. <http://dx.doi.org/10.1177/001872679504800201>
- Bain, P., Watson, A., Mulvey, G., Taylor, P. ve Gall, G. (2002). Taylorism, targets and the pursuit of quantity and quality by call centre management. *New Technology, Work and Employment*, 17(3), 170–185. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-005X.00103>
- Batt, R., Moynihan, L. (2002). The viability of alternative call center production models. *Human Resource Management Journal*, 12(4), 14-34. <http://dx.doi.org/10.4236/jhrss.2023.112021>
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Muraven, M. ve Tice, D. M. (1998). Ego depletion: Is the activeself a limited resource? *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1252–1265. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1252>
- Başbuğ, G., Ballı, E. ve Oktuğ, Z. (2010). Duygusal emeğin iş memnuniyetine etkisi: çağrı merkezi çalışanlarına yönelik bir çalışma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58, 253-274.
- Bayram, L. (2006). Geleneksel performans değerlendirme yöntemlerine yeni bir alternatif: 360 derece performans değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 62, 47-65.
- Berkbigler, E. ve Dickson, K. E. (2014). Equired scripting and work stress in the call center environment: A preliminary exploration. *Journal of Organizational Culture, Communications and Conflict*, 18(1), 233-255.
- Bradshaw, R. (1991). Stress management for teachers: A practical approach. *The Clearing House*, 65(1), 43-47. <https://www.jstor.org/stable/30188653>
- Bulut, U. ve Ataay, A. (2017). Çağrı merkezlerinde çalışan performansını etkileyen faktörler: Bir heceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 1-16. <http://dx.doi.org/10.20491/isarder.2017.318>
- Chandler, P. ve Sweller, J. (1991). Cognitive load theory and the format os instruction. *Cognition and Instruction*, 8(4), 293-332.
- Creswell, J. W. (1998). *Qualitative and quantitative approach. Research design* (3.baskı). Sage Publications.
- Çakmak, E. K. (2007). Çoklu ortamlarda dar boğaz: aşırı bilişsel yüklenme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2), 1-24.
- Güreşçi, F. G. (2004). F-16 Pilotlarının farklı görev tiplerindeki zihinsel iş yüklerinin ölçülmesi ve karşılaştırılması. *Savtek*, 567-574.
- Doğan, İ. ve Çetin, C. (2021). Çağrı merkezi çalışanlarında stres-performans ilişkisi: İzmir ilinde nitel bir araştırma. *Rahva Teknik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 55–73.
- Dollard, M. F., Dormann, C., Boyd, C. M. ve Winefield, H. R. (2003). Unique aspects of stress in human service work. *Australian Psychologist*, 38(2), 84-91. <https://doi.org/10.1080/00050060310001707087>
- Emeç, Ş. ve Akkaya, G. (2018). Sağlık sektöründe zihinsel iş yükü değerlendirmesi ve bir uygulama. *Ergonomics*, 1(3), 156-162. <http://dx.doi.org/10.33439/ergonomi.470474>

- Harshana, S. (2018). Work related stress: A literature review. *Annals of Social Sciences and Management Studies*, 2(3), 1-7. <https://doi.org/10.19080/ASM.2018.02.555586>
- Holman, D. (2003). Phoning in sick? An overview of employee stress in call centres. *Leadership & Organization Development Journal*, 24(3), 123-130. <https://doi.org/10.1108/01437730310469543>
- Hwang, S. L., Yau, Y., Lin, Y. T., Chen, J. H., Huang, T. H., Yenn, T. C. ve Hsu, C. C. (2008). Nükleer santrallerde iş performansının tahmin edilmesi. *Saf Bilim*, 46, 1115 – 1124.
- K.Polat, E. (2020). Giden arama yapan müşteri temsilcilerinin sorunlarının belirlenmesine yönelik nitel bir araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/journal of Social Policy Conferences*, 79, 399-439. <https://doi.org/10.26650/jspc.2020.79.0005>
- Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumunu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 100-119.
- Kılıç Delice, E. (2016). Acil servis hekimlerinin nasa-rtlx yöntemi ile zihinsel iş yüklerinin değerlendirilmesi: Bir uygulama çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(3), 645-662.
- Kocabaş, İ. (2017). Çağrı merkezi müşterisinin imajının müşteri memnuniyeti üzerindeki rolü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 119-147. <https://doi.org/10.19145/gumuscomm.291783>
- Kraemer, T. ve Gouthier, M. H. J. (2014). How organizational pride and emotional exhaustion explain turnover intentions in call centers. *Journal of Service Management*, 25(1), 125-148. <https://doi.org/10.1108/JOSM-07-2013-0173>
- Kumar, N. (2019). Determinants of stress and well-being in call centre employees. 6(2), 19–24. <http://dx.doi.org/10.34218/JOM.6.2.2019.002>
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological research methods*. Sage Publication. <https://doi.org/10.4135/9781412995658>
- Özkan, G. (2013). Çağrı merkezlerinde duygusal emek ve örgütsel iletişim. *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(4), 64-80.
- Ruyter, K. D., Wetzels, M. ve Feinberg, R. (2001). Role stress in call centers: Its effects on employee performance and satisfaction. *Journal of Interactive Marketing*, 15(2), 23-35.
- Seçkiner, S. ve Toraman, N. (2017). Bilişsel iş yükünü belirlemek için yeni bir model. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 5(1), 365-381.
- Wallace, M. C., Eagleson, G., Waldersee, R. (2000). The sacrificial hr strategy in call centers. *International Journal of Service Industry Management*, 11(2), 174-184.
- Yılmaz, F. (2020). Çağrı merkezi çalışanlarında iş-aile çatışması algısı üzerine ampirik bir inceleme, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 381-393.



AN EXAMINATION OF THE CONCEPT AND CLASSIFICATIONS OF MAQAM IN THE HISTORICAL PROCESS (13th-20th CENTURIES)

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE (13.-20. YÜZYILLAR) MAKAM KAVRAMI VE SINIFLANDIRMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Emre AKGÜN¹

Abstract

Classical Turkish music, which has been continuing to be fed with the Middle Ages Islamic world since the 10th century, owes its development to the pieces written by many theorists and composers, especially Fârâbî, İbn-î Sînâ, Safüüddin Urnevî, Abdülkâdir Merâgî, Bedri Dilşad, Lâdikli Mehmed Çelebi, Abdülbâkî Nâsır Dede, Dimitri Cantemir, Rauf Yektâ. In these pieces, explanations are given on the concept of maqam, the formation of maqam, the factors affecting its formation (caesura, prepotent, course), and its classification. Especially in the pieces having been written since the fifteenth century, there is a distinction in the classification, with the word maqam being mentioned more frequently. In the research, it is aimed to investigate the change in the concept of maqam in Classical Turkish music in the historical process and to see the theoretical approaches of theorists and composers to the concept of maqam. The study, within the framework of maqam definitions and classifications, is limited to the period between the 13th and 20th centuries. In the research, it is seen that the fifteenth century was a transition period as a maqam expression style, and since this century, maqam narrations have been made with note and course focusing rather than quartets and quintuplets.

Keywords: *Maqam, Maqam Classification, Course, Şed, Music.*

Öz

10. yüzyıl ile beraber Orta Çağ İslâm dünyasından beslenmeye devam eden klâsik Türk müziği, başta Fârâbî, İbn-î Sînâ, Safüüddin Urnevî, Abdülkâdir Merâgî, Bedri Dilşad, Lâdikli Mehmed Çelebi, Abdülbâkî Nâsır Dede, Dimitri Cantemir, Rauf Yektâ olmak üzere pek çok kuramcı ve bestekârın yazmış oldukları eserlerle gelişimini sürdürmüştür. Bu eserlerde makam kavramı, makamın oluşumu, oluşumuna etki eden faktörler (durak, güçlü, seyir) ve sınıflandırması üzerine açıklamalar yapılmıştır. Özellikle on beşinci yüzyıldan itibaren yazılan eserlerde makam kelimesinin daha sık zikredilmesiyle birlikte yapılan sınıflandırmalarda bir farklılık göze çarpmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışma, makam tanımları ve sınıflandırmaları çerçevesinde 13-20. yüzyıl arasındaki süreç ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada on beşinci yüzyılın makam anlatım tarzı olarak bir geçiş dönemi olduğu ve bu yüzyıldan itibaren makam anlatımlarının dörtlü beşlilerden ziyâde perde ve seyir odaklı yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Makam, Makam Sınıflandırması, Seyir, Şed, Müzik.*

1. Asst. Prof., Dicle University State Conservatory,
emreakgun35@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-7787-5548>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
28.04.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
20.05.2023

DOI
10.20875/makusobed.1289062

To cite this article:

Akgün, E. (2023). An examination of the concept and classifications of maqam in the historical process (13th-20th centuries). *MAKU SOBED*, (38), 35-48. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1289062>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Çalışmanın Amacı

İslâmiyet'in kabulüyle beraber Doğu'dan beslenmeye devam eden Türk müziği, icra edildiği coğrafya itibarıyla pek çok etkileşime maruz kalarak (savaş, göç, ticaret) gelişmiş ve zenginleşmiştir. Yaşanan gelişimi sürekliliği kılan etkenlerden en önemlisi Farâbî, İbnî Sîna, Safüyyiddin Urmevî, Abdülkâdir Merâgî gibi teorisyenlerin yazmış oldukları eserlerdir. Bu eserlerde Türk müzikisinin olmazsa olmazı makam kavramına şed, şudûd gibi isimleri altında yer verilmiş, on beşinci yüzyıldan itibaren Bedri Dilşad ve özellikle Ladikli Mehmed Çelebi zamanında makam sınıflandırmaları ve anlatımlarında değişiklikler baş göstermiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı 13-20. yüzyıllar arasındaki süreçte teorisyen, bestekâr ve tarihçilerin makam kavramına yönelik yapmış oldukları tanım ve sınıflandırmaları inceleyerek yaşanan gelişimi daha somut şekilde görmektir.

Problem Cümlesi ve Soruları

Araştırmanın problem cümlesi "Makam kavramının tarihsel süreçteki değişimi nasıldır" şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultuda "Makam kavramı ve teorisine yönelik yaklaşımlar yüzyıllara göre nasıl değişim göstermiştir", "Makam kavramı ve teorisine yönelik yaklaşımları etkileyen ana faktörler nelerdir" cümleleri çalışmanın alt problemlerini oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada makam kavramının kelime anlamına ve müzik açısından tanımlarına, teorisyen, bestekâr ve tarihçilerin makam kavramının ortaya çıkışından yirminci yüzyıla kadar olan süreçteki tanım ve sınıflandırmalarına yer verilmiştir.

Konuyla İlgili Yapılan Çalışmaların Genel Odak Noktası

Çalışmada Farâbî, Fetullah Şîrvânî, Seydî, Ali Şah bin Hacı Bûke, Kırşehirî, Tanbûrî Cemil Bey gibi bestekâr ve kuramcılarının yazmış oldukları eserlerin çevirisi ve incelemesi niteliğinde olan ve Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde kayıtlı bulunan yüksek lisans ve doktora tezlerinden, makam ile ilgili müzik terimleri (Şûbe, âvâze, terkîb, seyir, şed), makamların yüzyıllar içerisinde kıyaslaması ve Türk müziği dönemlerine ilişkin konuların araştırıldığı, Google akademik ve Dergipark gibi çeşitli veri tabanlarında bulunan makalelerden, Türk müziği teorisi, formları, yüzyıllara göre Osmanlı'da ve özellikle İstanbul'da müzik kültürü üzerine yazılmış kitaplardan faydalanılmıştır. Bu çalışmalarda genel olarak Türk makam müziği teorisine ilişkin çalışmaların yoğunlaştığı on beşinci yüzyıla bir eğilimin olduğu, dönemin önde gelen teorisyenlerinden Bedri Dilşad ve Ladikli Mehmed Çelebi'nin kuramsal yaklaşımlarına ayrıca değinildiği gözlenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmalarda özellikle on üçüncü yüzyıldan itibaren sistemci okulun kurucularından Safüyyiddin Urmevî ve Abdülkâdir Merâgî'nin yazmış oldukları eserlere neredeyse tüm çalışmalarda geniş şekilde yer verildiği tespit edilmiştir.

Yöntem

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma deseni kullanılmıştır. Tarihsel araştırmalarda incelenen döneme ilişkin belge ve dokümanlar dikkatli bir şekilde incelenir ve geçmiş süreçte ne oldu? sorusuna cevap aranır. Konuyla ilgili veriler makale, tez, dergi ve kitaplardan survey (tarama) yöntemi ile toplanmıştır. Toplanan veriler doküman analizi yöntemi ile çözümlenerek konuya ilişkin bulgular sunulmuştur. Ayrıca makam kavramı ve tasniflerine yönelik yaklaşımlar on üçüncü yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar yedi alt başlık altında ele alınmıştır. Bu bağlamda nazariyatçıların bu yaklaşımlarını etkilediği düşünülen makamı oluşturan ana öğeler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Sonuç

On beşinci yüzyıldan önce müzik teorisine yönelik yazılan eserlerde makam kavramı dörtlü beşlilerin birleşmesiyle bir sekizli içerisinde ebced sembolleriyle ele alınırken on beşinci yüzyılda Bedri Dilşad, Hızır bin Abdullah gibi kuramcılarda makam anlatımları ve sınıflandırmaları perde odaklı olarak yapılmaya başlanmış, seyir karakteri önem kazanmıştır. Bu bağlamda Makam kavramının gelişimi ve değişiminde on beşinci yüzyıl adeta bir geçiş dönemi niteliğindedir.

On beşinci yüzyıla kadar makamlar genellikle 12 makam, 6-7 âvâze, dört şûbe ve yirmi dört terkîb şeklinde sınıflandırılırken on beşinci yüzyıldan itibaren terkîb sayıları hayli artmıştır. Makam ve terkîb sayılarında yaşanan artış teorik mânâda yapılan çalışmaların arttığını, klâsik Türk müzikisinin ne denli zenginleştiğini bu bağlamda devlet adamlarının da müziğe verdiği desteği göstermektedir. Özellikle Osmanlı'da padişahların birçoğunun Mevlevî tarikatına mensup olması icracı ve bestekâr olmalarına olanak sağlamış ve sanata verilen destek daha da artmıştır.

Sistemci okulun başlangıcında şudûd-şed kavramı makam yerine kullanılırken yirminci yüzyıldan itibaren şed makam kavramı müzikimizde yer edinmiştir ve günümüzde makamların bir perde üzerinden başka bir perde üzerine göçürülmesi (transpoze edilmesi) şeklinde kullanılmaktadır.

Şed kavramı gibi makam içerisinde büyük öneme sahip durak ve güçlü gibi kavramlar her ne kadar kullanılsa da isimleri yirminci yüzyıla beraber zikredilmeye başlanmıştır. Bu durum klâsik Türk müzikisinde yaşanan metodlaşma sürecini kanıtlar niteliktedir.

1. INTRODUCTION

The foremost feature of Turkish Classical Music is that it makes use maqam. Although the use of the word maqam in music was in the Ottoman period, its origin dates back to much earlier periods. In the pieces written in the medieval Islamic world, the concept of music and maqam was expressed in numerical values and discussed in the science of mathematics. In the theory books written before and after the 15th century, there are differences in maqam expressions, numbers, and classifications. These differences have also led to diverse views among theorists such as Abdülkâdir Merâgî and Fetullah Şîrvânî. They adopted the theoretical views of Safüyiddin Urmevî, while theorists such as Seydî, Bedri Dilşad, Hızır bin Abdullah adopted a different style of expression. In the 15th century, maqams began to be explained through the course movement (circulation). These differences have also affected the way of expression of today's Turkish maqam music. It is thought that this situation allows the concept of course to come to the fore, especially in maqam narratives. The difference in Maqam narration and classification has made the change in the historical process more visible.

This study aims to investigate the approaches of composers and theoreticians to the phenomenon and classification of maqam in the historical process. The problem statement of the study was determined as "How is the change of the concept of maqam in the historical process". For this purpose, answers to the following sub-problems were sought:

How has the concept of maqam and approaches to its theory changed over the centuries?

What are the main elements that affect the approaches to the concept of maqam and its theory?

Besides the word meaning of the concept of maqam, its meaning in classical Turkish music, its origin, the factors affecting its formation, the maqam classifications of theorists and composers are included in this study.

The word maqam is derived from the Arabic word "Kâme-Yekumu", which is derived from the verb "to stand", "to stand up", or it means the place where one stands. In addition, the place where the reader stands while reciting the Qur'an is called maqam (Tankorur, 2016, p. 139). The place where entertainment is held for musical performance and conversation is also called a maqam (Touma, 1980, pp. 4-6). Regarding the meaning of the word maqam, Yahya Kaçar (2008, p. 146) also stated that the word corresponds to the meaning of position, rank, status. In correspondence with other definitions, Devellioğlu (2002, p. 573) also defined maqam as a place to stand and stated that its origin comes from the Arabic word "Kıyâm". There are various interpretations of the first use of the word maqam. Safadî, a contemporary of Abdülkadir Merâgî and a Bayat Turkmen, was the one who used it for the first time in the world (Uslu, 2015, pp. 104-105). Regarding the first use of maqam, Yahya Kaçar (2008, p. 145) also stated that the word may have been used for the first time by Abdülkadir Merâgî. It is estimated that the word maqam, with its current meaning, was used for the first time by Abdülkadir Merâgî, the most important musician who lived after Safüyiddin Urmevî (Tanrıkorur, 2016, p. 140).

2. THE APPROACHES OF THEORISTS, COMPOSERS AND HISTORIANS TO THE CONCEPT AND THEORY OF MAQAM

Many theorists, composers, and historians have made definitions of the concept of maqam in Turkish classical music. Some of these definitions are expressed through maqam quartets, quintets, and scales, and some of them are expressed in notes and courses in the series and determined according to order of importance. Certain classifications have also been made in the light of the explanations made. In these classifications, Farabi showed that twelve maqams correspond to twelve zodiac signs, seven âvâzes to seven planets, and four branches to four main elements consisting of air, water, fire, and earth (Can, 2004, p. 210). The definitions and classifications made by some theorists and composers on the concept of maqam over the centuries are mentioned below.

2.1. 13th Century Maqam Concept and its Classifications

The plural form of the word "Şed", the word "Şüdûd", was used as the equivalent of the concept of maqam in the book known as "Kitâbü'l Edvâr" written by Safüyiddin Urmevî, one of the constituents of the systemic school, and the main maqams were classified as Uşşak, Nevâ, Bûselik, Rast, Hüseyinî, Hicâzî,

Rehâvî, Zengüle, Irâk, Isfahan, Zirefkend and Büzürg, and the âvâzes were classified as Geveşt, Gerdâniye, Selmek, Nevruz, Mâye and Şehnâz, and the Şûbes were classified as Yegâh, Dügâh, Segâh and Çargâh (Yahya Kaçar, 2008, pp. 148-149). The use of the word “şed” in the sense of maqam is a situation encountered only in Safüyiddin Urmevî. The equivalent of the word “şed”, which is used in the sense of transposition today, is expressed as "Tabakât" in Safüyiddin Urmevi and consists of seventeen notes (Harmancı, 2013, p. 26). Safüyiddin Urmevî stated twelve maqams, six âvâzes, and four şûbes, and named these the şûbes as "terkîbat". Terkîbat is the equivalent of the concept of mürekkeb maqam, which is used today (Kutlug, 2000, p. 124). No explanation was given to the maqam description by the theorists who founded the systematic school. These theoreticians explained the maqams in the form of cycles (circles), not in the form of texts. The first texts were introduced by Hızır bin Abdullah and Bedri Dilşad (Kutluğ, 2000, p. 109).

2.2. 14th Century Maqam Concept and its Classifications

Another representative of the systemist school, Abdülkadir Merâgî classified maqams as Uşşak, Nevâ, Bûselik, Rast, Hüseyinî, Hicâzî, Rehâvî, Zengüle, Irâk, Isfahan, Zirefkend ve Büzürg. He classified the Âvâzes as Nevruz, Selmek, Gerdâniye, Geveşt, Mâye, Şehnâz, and Şûbes as Dügâh, Segâh, Çargâh, Pençgâh, Aşîran, Nevruz-ı Arab, Mahur, Nevruz-ı Hara, Beyati, Hisar, Nühüft, Uzzâl, Evç, Niyrizi, Müberka, Rekb, Sabâ, Humâyûn, Zâvili, Isfahanek, Hûzî, Nihavend, Muhayyer and Bestenigar (Bardakçı, 1986, pp. 63-64). When the classification made by Abdülkadir Merâgî is examined, it is seen that the number of şûbe in Safüyiddin has increased to twenty-four.

2.3. 15th Century Maqam Concept and its Classifications

The piece named "Muradnâme", which Bedri Dilşad, one of the important theorists of the fifteenth century, wrote in honor of Murad, consists of 51 parts. Music is included in the 34th part of the piece (Üngör, 1979, p. 6). In the piece, there are 12 maqams as Rast, Irâk, Zengüle, Zirikûçek, Büzürg, Isfahan, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâzî, Nevâ, Uşşak, and Bûselik, 7 âvâzes as Geveşt, Selmek, Nevruz, Şehnâz, Mâye, Gerdâniye, and Hisar, 4 şûbes as Yegâh, Dügâh, Segâh and Çargâh are specified and the names of the compositions are not specified (Levendoğlu Öner, 2011, p. 803). Although the classification that Bedri Dilşad stated in his piece shows great similarities to the Systemist school, the şûbes differ from that of Abdülkadir Merâgî.

Another important musical theorist who lived during the reign of the Murad II. was Hızır bin Abdullah, the author of the book called "Kitâbû'l Edvar". This book consists of forty-eight sections. There are twelve maqams, which can be listed as Rast, Irâk, Isfahan, Zirefkend-i Küçek, Büzürg, Zengüle, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâz, Bûselik, Nevâ and Uşşak, seven âvâzes known as Geveşt, Nevruz, Şehnâz, Mâye, Selmek, Gerdâniye and Hisar, and four şûbes including Yegâh, Dügâh, Segâh and Çargâh. Moreover, two hundred and one compositions are included in it (Levendoğlu, 2002, p. 14).

Yusuf bin Nizameddin Kırşehrî expressed twelve maqams in his piece “Risâle-i Mûsikî” as Rast, Irâk, Isfahan, Zirefkend Küçek, Büzürg, Zengüle, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâz, Bûselik, Nevâ and Uşşak, seven âvâzes as Geveşt, Nevruz, Selmek, Şehnâz, Mâye, Gerdâniye and Hisar, four şûbes as Yegâh, Dügâh, Segâh and Çargâh, and gave fifty-three compositions (Levendoğlu Öner, 2002, p. 17). Although the numbers of maqam âvâze and şûbes are parallel to those of Safüyiddin, Öztürk (2014, p. 13) states that Kırşehrî, with an esoteric style and content that can be considered as founding within the Ottoman tradition, exhibits a different content from the systemic school, not mentioning musical mathematics, symbolic, cosmological and esoteric. He also stated that he belonged to a different tradition from the systemist school because he adhered to an esoteric, four-elementist theoretical understanding.

Fetullah Şirvani wrote the piece of Mecelletü'n fi'l Musika, dedicated to Mehmed the Conqueror. The maqam classification in the introductory part of the piece consists of twelve maqams, six âvâzes and twenty-four şûbe, which Abdülkadir Merâgî stated in his piece. Şirvânî stated the intervals and sequences of the twelve maqams in his piece with ebced and stated that the pages of the piece were not sufficient to explain the şûbes and âvâzes in detail (Akdoğan, 1996, p. 233). It is seen that Fetullah Şirvânî, one of the fifteenth-century theorists, was also under the influence of Abdülkâdir Merâgî.

Ladikli Mehmed Çelebi, adopting the systemist school and following an innovative approach, undertook a theoretical bridge mission in the fifteenth century. In the introductory part of the piece called

"Fethiyye", which was written in Arabic, intervals, the harmony of sounds, geometry, sound physics, and maqam classifications were mentioned, and in the second part, the subject of ikâ was mentioned (Tekin, 1999, p. 47). Ladikli made two different classifications according to the old and new theorists in his piece "Fethiyye". The classification he made according to the old theorists is the same as the classifications of Abdülkadir Merâgî and Fetullah Şirvani (twelve maqams, six âvâzes, and twenty-four şûbes). The only difference is that other theoreticians specify a new şûbe named Vâsîf-î Yegâ or Hazan instead of the maqam designated as Dügâh among the şûbes. In the other maqam classification made by Ladikli Mehmed Çelebi, although there are twelve maqams, there are seven âvâzes, four şûbes, and thirty compositions. The names and numbers of âvâze and şûbes are different from those of other theoreticians. The number of şûbes has also decreased and the concept of maqam has been included in the classification of maqam (Levendoğlu Öner, 2011, p. 809). The number of âvâzes, which were determined as six in the early times, became seven in the Ladikli period, and the Hisar, which was a Şûbe, was stated as avâze (Kutluğ, 2000, p. 39). The number of Şûbes (Yegâh, Dügâh, Segâh and Çargâh) was reduced to four, and the number of compositions was determined as Pençgâh-1 Asl, Pençgâh-1 Zâid, Muhayyer, Evç, Mahur-1 Kebîr, Mahur-1 Sagir, Bestenigâr, Müberkâ, Aşîran, Sünbüle, Uzzâl, Nühüft, Niriz-i Sagir, Niriz-i Kebir, Nihavend-i Kebir, Nihavend-i Sagir, Karcığar, Acem, Isfahanek, Rahatü'l Ervâh, Zevâli Siyehgâh, Zevâli Isfahan, Nigâr, Nişâburek, Hûzî, Hucest, Zemzem, Hûmâyûn, Müsteâr, Nigâr-1 nik (Levendoğlu, 2002, pp. 21-22).

Alişah bin Hacı Bûke, another important theorist of the fifteenth century, wrote the piece "Mukaddimetü'l Usûl". The theorist who called "the maqams" as "şed" stated twelve maqams in his piece, as Uşşak, Nevâ, Bûselik, Rast, Zengüle, Isfahan, Hüseyinî, Hicâzî, Zirefkend, Râhevî, Irâk and Büzürg, six âvâzes as Selmek, Gerdâniye, Geveşt, Nevrûz-1 Asl, Mâye and Şehnâz, and twenty four şûbes as Dügâh, Segâh, Çargâh, Pençgâh, Mahur, Aşîran, Müberkâ, Nevrûz-1 Arab, Nevrûz-1 Hârâ, Hisar, Nevrûz-1 Bayâtî, Nîrez, Uzzâl, Nühüft, Evç, Sabâ, Rekb, Rûyî Irâk, Bestenigâr, Zâvilî, Nişâburek (Çakır, 1999, pp. 129-130). When the classification made by Alişah bin Hacı Bûke is examined, it is observed that it is very similar to the maqam classifications of Abdülkâdir Merâgî and Fetullah Şirvani.

In Kadızâde Tirevî's piece, which is among the first pieces written in Turkish, the maqams are classified as Rast, Irâk, Isfahan, Zirefkend Kûçek, Uşşak, Büzürg, Zirgüle, Rehâvî Hüseyinî, Hicaz, Nevâ and Bûselik. Âvâzeler are classified as Geveşt, Nevrûz, Selmek, Şehnâz, Hisâr, Gerdaniye and Mâye. Şûbes are classified as Yegâh, Dügâh, Çargâh and Segâh (Uygun, 1990, pp. 25-26). Tirevi, who studied many epistles, stated that the number of compositions, which is forty-eight, is stated as fifty-six, sixty, sixty-four in different epistles, and that the compositions can be infinite, and stated forty-eight compositions as Pençgâh, Niyriz, Aşîran, Mahur, Türkî Hicâz, Sazkâr, Karcığar, Beste Hisar, Nevâ Aşîran, Acem, Acem Aşîran, Beste Hisar, Nevrûz-i Acem, Nevrûz-i Rûmî, Hisarek, Nigâr, Zirkeşide, Humâyûn, Zemzem, Muhayyer, Siphir, Sünbüle, Rekb, Uzzâl, Nihavend-i Sagir, Nihavend-i kebir, Nihavend-i Rûmî, Nühüft, Gerdaniye Bûselik Muhalifek, Zâvilî, Neva Uşşak, Nişâburek, Vechi Hüseyinî Bahr-i Nâzik, Hicâz-1 Muhalif, Nevayî Acem, Isfahanek, Çargâh-1 Acem, Gülizar, Hûzî, Rehâtü'l Ervâh, Rûyî Irâk, Zirkeşhâveran, Beste Isfahan, Evç, Müsteâr, Bestenigâr, Müberkâ (Levendoğlu, 2002, p. 25). Although the numbers of maqam, âvâze, and şûbe in Kadızâde Tirevi show great similarities to those of the fifteenth-century theorists, there are differences in the names and numbers of the compositions.

2.4. 16th Century Maqam Concept and its Classifications

The sixteenth century was a period when the borders of the Ottoman Empire expanded considerably and accordingly, it was politically strong. The Ottoman Empire reached its peak in terms of territory with the Yavuz and Kanuni periods, but the studies on music theory were not as intense and productive as in the fourteenth and fifteenth centuries (Özcan, 1997, pp. 476-477). The increase in the territory of the Ottoman state in this century strengthens the idea that the period was spent with wars and conquests. These developments in the political field brought about a recess in terms of music. One of the most important theorists who lived in this century is Seydî, who wrote the work "El Matlâ" in 1504 (Uslu, 2017, p. 668). In this work, maqams, şûbe, âvâze, compositions, and some instruments are explained (Arısoy, 1988, p. 4). The narrations in Kırşehri and Seydî are quite similar to each other. Both of them explained the arrangement of the çeng instrument in a similar way and in the same order. This narrative shows us that Seydî may have taken Kırşehri's work and understanding as a source in her music theory (Doğrusöz et al., 2007, p. 18). Twelve maqams in the work are Rast, Irak, Isfahan, Zirefkend-i kûçek, Büzürg, Zengüle, Rehâvi, Hüseyini, Buselik, Hicaz, Nuva and Uşşak. 7 âvâzes are Geveşt, Şehnâz, Hisar, Nevrûz, Mâye, Selmek and Gerdaniyye. There are four şûbes, as Yekgah, Sigâh, Dügah, and Çargah and there are 58 compositions

(Küçükgökçe, 2010, pp. 63-65). The scarcity of works written on the theory of maqam in the 16th century draws attention. Seydî is the only music theorist of the period with her work "el- Matla fi 'beyâni'l-edvâr ve'l makâmât" (Uslu, 2009, p. 47).

From the second half of the 16th century to the beginning of the 17th century, No education on music theory existed. It may be possible to obtain information about the musical life of this period from the lyrics collections. Three lyric collections written in the second half of the 16th century are important in terms of giving information about the musical understanding of the period. These journals are the Turkish manuscripts numbered 822, 1020, and 11007 in catalog number 3608 of Ibnüülemin of the Rare Works Library of Istanbul University. Composers such as Ali Sitâyi, Benâî, Rıdvan Şah, Emin Gazanfer, especially Safüyiddin Urnevî and Abdülkadir Merâgî are mentioned in the journals. There is no explanation about maqams or rhythms in all three of the journals (Behar, 2020, pp. 122-124).

2.5. 17th Century Maqam Concept and its Classifications

Kantemiroğlu, in his piece Kitâbû'l-ilmü'l Mûsikî âlâ Vechi'l Hurûfat, made a classification as twelve maqams, seven âvâzes and four şûbes. After this classification, he expressed the maqams differently and made another classification under the names of "müf-red" ve "terkibat" (mürekkeb).

The maqam can be ended when it comes to the decision that proves that the note determined as the pole is the maqam, and that also binds the compositions connected to its pole by accepting one of the notes in the middle of the eight full notes as the pole of the circle and displaying courses from low to low around this pole is called the mufred maqam (Kutluğ, 2000, p. 106). From Kutluğ's translation, it is understood that Kantemiroğlu mentions the note in the middle of the scale (octuple), the focal point of the scale, and that the melodic movement takes place around this note, but the definition made is considered to correspond to the simple concept of maqam in use today. Kantemiroğlu also defined the composition apart from the curriculum as stated below.

Terkib-i music means: moving on the avaz note includes several maqam. It comes to the first degree of one of the maqams it has visited and shows that it is subject to that maqam (Kutluğ, 2000, pp. 117-118).

It was stated that the statement made was indicated by the mürekkeb (compound) maqam, that these maqams consisted of several maqams, and that it should be decided on any of these maqams after they were announced during the course. Kantemiroğlu made another classification apart from this maqam classification.

The maqams of fine-note full-notes are Gerdaniye, Evç, and Muhayyer, while the maqams of intermediate (half) notes that come before us on the way from low tones to low-tones are Kürdî, Bayâtî, Sabâ, Acem, the maqams of intermediate (half) notes that come before us on the way to low-notes are Şehnâz, Uzzâl, Hisar, Bûselik Zengûle, Sümbüle, Pençgâh, Mâhur, Nişâbur, Nikriz, So-called Maqams are Zirefkend, Bestenigâr, the maqam with a name but intangible is Rehâvî (Tura, 2001, p. 40). Dimitri Kantemir also stated that there were nineteen compositions, which he mentioned as twenty during his time (Levendoğlu Yılmaz, 2002, p. 31).

2.6. 18th Century Maqam Concept and its Classifications

Eighteenth-century and especially Kemânî Hızır Ağa, one of the leading theorists and performers of the Selim III. period wrote the piece "Tefhîmü'l Makâmât". In the introduction to the book, Maqams and the effects of the maqams on the human spirit were given in accordance with the times of the day, and in the second part, information about the miniature drawings of the instruments and who made these drawings was given. Unlike the theorists before him, Hızır Ağa determined the main note as Dügâh, although the Rast note was called "main maqam" in circles because it was frequently used in his period (Yücel, 2012, p. 2). Hızır Ağa, in his piece, stated twelve maqams as Rast, Irâk, Isfahan, Küçek, Büzürg, Zirgüle, Rehâvî, Hüseyinî, Hicâz, Bûselik, Nevâ and Uşşak, seven âvâzes as Güvaşt, Nevrûz, Selam, Şehnâz, Hisar, Segâh mâye and Gerdâniye, and four şûbes as Yegâh, Dügâh, Segâh and Çargâh (Yücel, 2012, pp. 23-25).

Another important figure of the Selim III. period, Abdülbâkî Nâsır Dede, who wrote the piece "Teddîk ü Tahkîk", defined the maqam as a melody that shows a unique personality and integrity when heard with its original elements and cannot be divided into other parts or likened (Tura, 2006, p. 35). The emphasis

in the definition translated by Tura is remarkable that the maqam cannot be divided and compared. From this, it comes to mind that the maqam has a unique structure. Kutluğ (2000, p. 74) stated that the view that there should be harmony in maqams, and that maqam cannot be formed without harmony. Twentieth-century theorists and musicologists were affected by this definition in their definitions of maqam. The fact that there is harmony in Maqam narratives brings to mind the subject of the course, which we will talk about in the following parts of the study. Beşiroğlu (1993, p. 44) stated in the “Edvar of Nâsır Dede” that Safüyiddin Urnevî, Abdülkadir Merâgî, and Nâyî Osaman Dede used expressions that bring the maqam course to the fore, different from the subjects such as maqam, şûbe, âvâze and tekîb that they used while explaining the maqams. Abdülbâki Nasır Dede made a classification in the form of maqam and composition in his piece, and defined it as “The composition was formed [branched] from the original maqam or zamm-ı tune or mürekkebe”. The definition made is very similar to the definition of mürekkebe maqam. Abdülbâkî Nâsır Dede increased the number of maqams from twelve to fourteen as Rast, Segâh, Nevâ, Nişâbur, Hüseyinî, Rehâvî, Bûselik, Suzidîlâra, Hicâz, Sabâ, Isfahan, Nihavend, Irak and Uşşak, and he did not mention the concepts of şûbe and âvâze (Kutluğ, 2000, p. 49). The number of compositions, which was one hundred and twenty-five in the piece called Tedkîk u Tahkîk, was later increased to one hundred and thirty-six (Levendoglu Yılmaz, 2002, pp. 44-45). Although Abdülbâkî Nâsır Dede adhered to the systemist school, both the changes he made in the number of maqam and composition and the fact that he brought the course to the forefront in the maqam expression make him a little different from the theorists before him.

2.7. 19th Century Maqam Concept and its Classifications

It is one of the last examples of the piece written by Haşim Bey in the nineteenth century, known as the “Haşim Bey Mucmua”. Haşim Bey made the maqam classification in his piece as stated below.

The newly found maqams are mentioned as Rast, Irak, Isfahan, Zirefkend-i Küçük, Büzürk, Zırgüle, Rehavi, Hüseyinî, Hicaz, Buselik, Neva, Uşşak. Seven “Agazes”; Geveşt, Şehnaz, Selmek, Maye, Nevruz, Gerdaniye, Hisar. and four “Şubes”; Yegah, Dügah, Segah, Çargah (Yalçın, 2014, p. 2060).

In the classification made, twelve maqams, seven âvâzes, and four şûbes are specified. In this respect, it is seen that Haşim Bey adopted the ideas of the systemist school. Haşim Bey described eighty-eight maqams in his piece and compared these maqams with the tonal scales used in Western music. Information about Western music was found for the first time in this piece (Yalçın, 2013, pp. 753-768). The maqams in the piece are mostly ordered according to the decision notes. Starting from the Rast maqam, the maqams that decided on the Dügâh, Segâh, Irak, Hüseyinî Aşîran, and Yegâh notes were examined (Kıyak, 2014, p. 10).

Rauf Yekta Bey, another name who worked on musical theory in the nineteenth century, stated that the maqam is a form of being, a special form of the musical scale that manifests itself with the arrangement of various proportions and intervals. He stated that the quartet in the low region is called the first layer, and the fifth in the treble region is called the second layer and that the places of these quartets and quintets can be changed (Yekta, 1986, p. 67). Rauf Yekta Bey did not give a clear classification of maqam in his piece and made the following explanation.

It should not be assumed that Turkish music consists of a piece composed following the ambitus of each and only thirty maqams whose notes we have written here; these are the most important. The total number of maqams is more than ninety. However, apart from these thirty maqams, we did not include the other sixty maqams here, as it would be difficult for Westerners to appreciate the color differences resulting from the combinations of tunes performed in various styles (Yektâ, 1986, p. 82).

Thirty maqams stated in line with the statement made are Rast, Hüseyinî, Eviç, Sabâ, Acem Aşîran, Nevâ, Hicâzkâr, Segâh, Nihavend, Uşşak, Pûselik, Karcıgar, Hüseyinî Aşîran, Beyâtî, Yegâh, Muhayyer, Hicâzkâr Kürdî, Arazbar, Sûzinâk, Ferahnâk, Hicâz, Şevkefzâ, Hüzzam, Pençgâh, Ferahfezâ, Bestenigâr, Evcârâ, Isfahan, Sultânî Yegâh, Şedaraban (Yekta, 1986, pp. 69-82). Rauf Yekta Bey handled the maqam not according to the characters of the larcourse, but rather according to the arrangement of the quartets and fifths, and expressed the classification by considering the most used maqams.

Tanbûrî Cemil Bey made the following explanation about the concept of maqam in his piece named “Rehber-i Mûsîkî”.

Our maqams cannot be shown as "gam". Because each of them is a "rose" with different colors and characters. Many maqams do not differ from each other when they are shown as gam and present the same intervals, which are very different from each other in terms of dialect and expression, levn and te'sir, with the concept of maqam about them. Such maqams are as follows: Uşşak, Hüseyinî, Bayâtî, Muhayyer, Bûselik, Karçığar, Bayâtî Arabân, Tahir that can be indicated by the gam in âtî. Those within eight notes of the chapter are called simple; and those who violate the octave are called mürekkeb (Cevher, 1992, p. 27).

Cemil bey has classified the maqams in the piece as Yegâh, Hüseyinî Aşîran, Acem Aşîran, Irâk, Rast, Dügâh and Segâh note, and also grouped mutafferri (connected to a root that leaves its branch) maqams as Nikriz, Pençgâh, Büzürg, , Zâavil, Gülizâr, Pesendide, Gerdâniye, Dügâh, zemzeme, Acem Kürdî, Sabâ bayâtî Araban, Nevâ, Tâhir, Hümâyûn, Şehnâz, Hisâr, Beste Isfahân, Dilkeş Hâverân, Muhayyer Kürdî, hüseyinî Aşîran, Bûselik Aşîrân, Şedarabân (Cevher, 1992, pp. 30-59). Although it is understood that the maqam classification made by Tanbûrî Cemil Bey is focused on the decision note, Cevher (1992, p. 94) stated that many maqams were defined under the name of alternate maqams, and it was not clear what kind of method Cemil Bey followed during the classification, who defined a total of fifty-two maqams.

Table 1. Maqam Classifications of Turkish Music Theorists

Safüyiddin Urmevî	12 şüdüd (<u>maqam</u>)	6 âvâze	4 şübe	
Abdülkâdir Merâgî	12 <u>maqam</u>	6 âvâze	24 şübe	
Bedri Dilşad	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	
Hızır bin Abdullah	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	201 terkib
Yusuf bin Nizameddin Kırşehrî	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	53 terkib
Fetullah Şirvânî	12 <u>maqam</u>	6 âvâze	24 şübe	
Lâdikli Mehmed Çelebi	12 <u>maqam</u> 12 <u>maqam</u>	6 âvâze 7 âvâze	24 şübe 4 şübe	30 terkib
Ali Şah bin Hacı Bûke	12 <u>maqam</u>	6 âvâze	24 şübe	
Seydî	13 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	58 terkib
Kadızzâde Tîrevî	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	48 terkib
Kantemiroğlu	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	19 terkib
Kemânî Hızır Ağa	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	
Abdülbâkî Nâsır Dede	14 <u>maqam</u>			136 terkib
Haşim Bey	12 <u>maqam</u>	7 âvâze	4 şübe	

The definitions made by the composers, academicians, and performers, who directed Turkish maqam music with their compositions, books, and performances in the twentieth century, regarding the concept of maqam are of great importance in terms of seeing how the maqam developed in the historical process. The definitions of 20th-century composers, performers, writers, and academics about maqam are given below.

2.8. 20th Century Maqam Concept and its Classifications

Hüseyin Saadeddin Arel stated that the concept of maqam is called "maqam", the specialty that arises from the relationship of voices with caesural and prepotent in the sequence or the lâhi. He defined it as above and stated that the sequence is the roof of the maqam (Akdoğan, 1993, p. 30). In the Arel-Ezgi-Uzdilek sound

system, which is the most extensively used sound system of the twentieth century, maqams are classified as simple, mürekkeb and şed (Kutluğ, 2000, p. 107). Simple maqam: Maqams that have a prepotent joint formed by the combination of a full quartet and a full quintet or a full quintet and a full quartet, and providing a feeling of complete rest between the 1st and 4th degrees, are considered simple maqams (Akdoğu, 1993, p. 32). Saadeddin Arel presented a detailed classification of mürekkeb maqams and classified these maqams as Yegâh, Hüseyinî Aşîran, Irak, Rast, Dügâh, Segâh and Bûselik mürekkeb maqams that decide on the note (Akdoğu, 1993, p. 25). In the classification that Arel made as the second, mürekkeb maqams 1st Class: Mürekkeb maqams that can be expressed as an octet and arise from transitions or transitions in the series (Evç, Isfahan, Sabâ, Irak, etc.), 2nd Class: Transitions that do not fit into an octet or mürekkeb maqams born of a route (Zirefkend, Bestenigâr, Ferahfezâ vb.). 3rd Class: The mürekkeb formed by adding the Bûselik or Kürdî transition to the end of any maqam series is considered as mürekkeb maqams (Kutluğ, 2000, p. 121). Again, in the same sound system, a classification was made under the name of şed maqams. The name Şed maqam was first used in the Arel-Ezgi-Uzdilek system. Here, the subject whether it is the şed maqam or şed execution comes up. In other words, when a maqam is transposed to a different note, does it assume a new maqam identity and take a new name? Or should this difference be understood only as the performance of one maqam on another note? In this regard, Arel explained that to take a maqam from its original place to another place is to make the şed of that maqam and stated that it would not be correct to treat the şed of a maqam as if it were a different maqam (Akdoğu, 1993, p. 281). This explanation brings to mind the concept of tabâkât of the systemist school. The şed maqams mentioned by Arel, the şeds of the Çargâh maqam is classified as Mahur, the şeds of Acem Aşîran, the Bûselik maqam is classified as Sultan-i Yegâh, the şeds of Nihavend and Ruhnevaz, Kürdi is classified as the Kürdilihicazkâr, the şeds of Ferahnümâ ve Aşkefza, Zirgüleli Hicaz maqam is classified as Suzidil, Evcârâ, Zirgüleli Suznak, Hicazkâr ve Şedaraban, and the şeds of Segâh maqam is classified as Heftgâh (Harmancı, 2013, p. 31).

Ekrem Karadeniz defined the maqam as a flavor made up of musical sentences with a special course rule in a gam of blend sounds that fit together at certain intervals (Karadeniz, 1983, p. 64). Karadeniz in his book, examined the maqams under two main headings: simple and compound maqams, and classified the simple maqams according to their decision sounds from Yegâh note to Nevâ note (Karadeniz, 1983, pp. 75-114). Karadeniz, who defines the combined maqams as the maqam formed by the use of two or more maqams together, has classified the combined maqams as the maqams that decide from the Yegâh note to the Nevâ note according to their decision sounds (Karadeniz, 1983, pp. 116-155).

The first and second-degree important prepotentials of a series consisting of eight voices form the maqam of harmony with each other (Yavaşca, 2002, p. 3). Maqam is the set of rules that are formed by the use of stereotyped melody circulation and course styles of musical sequences created according to the order of intervals (Tanrıkorur, 2016, p. 140). In Turkish music, maqams are studied in two ways: simple and combined maqams. The number of basic maqams is 11 in Safüyiddin Urmevî, 12 maqams, 24 âvâzes and four şûbes in classical theory books, and thirteen in Sadeddin Arel (Tanrıkorur, 2016, pp. 144-145). Maqam is the feeling that is formed by the end of the melody or melody bundle, which is formed as a result of the strengthening of one or more sounds in a sequence, in a determined sound (Akdoğu, 1996, p. 12). It is the structure created by musical sequences consisting of unique notes and intervals in a special melody circulation (Yahya Kaçar, 2002, p. 71). Maqam is the melodic movement, the character formed by the course, and the melody pattern within the seventeen voices of a scale (Alpay, 1972, pp. 87-88).

From the definitions and classifications of maqam made by composers, theorists, and musicians since the fifteenth century, it is seen that notes and melodic circulation come to the fore. This melodic circulation is called a course. The course is one of the elements that show the characteristic structure of a maqam most concretely. The relationship and harmony of the notes that make up the series becomes meaningful only with the course of that maqam. It is almost impossible to assign the intervals of a maqam string in succession. It is not clear which maqam you are telling by ordering the sounds of two maqams with the same scale from high to low or from low to high. The backbone of the maqam is the course, that is, the melodic movement to be performed within the framework of certain rules (Özalp, 2000, p. 87). The color or melodic character of a maqam emerges through the melody cores, in which a set of notes are used, through the functionality that three or four notes establish with each other. The melodic core that distinguishes a maqam from another maqam is formed by the functions of notes in the aforementioned melody cores (Bayraktarkatal & Güray, 2021, p. 2). The melodic movements (courses) of the maqams, which are formed within the framework of certain rules, are divided into three types: ascending, descending, and ascending-descending. In maqams with ascending course features, the melodic movement takes place between the

decision note, the lower quartet or quintet of the verdict note, and the caesura and prepotent. In descending courses, the melodic movement takes place between the high caesura and above and the middle of the series. In the ascending-descending courses, the melodic movement takes place in the middle of the sequence, that is, around the prepotent, which is the junction point of the quartet and the quintet. The melody circulation is of great importance in determining the Maqam courses (descending, ascending, ascending-descending). This circulation is not random, it is done according to certain rules. Some notes in the maqam sequence are emphasized more than others and stays are made on these notes. Below are explanations about these notes.

2.8.1. Elements that Make up the Maqam

2.8.1.1. Decision note

It is the note, which constitutes the first degree of the sounds that make up the scale. The maqam ends (decides) on this note. The decision note gives a feeling of a complete ending. This note is also called a caesura note. The decision note is the full decision (it is the decision made on the stop of the maqam, that is, the first degree), and the half decision is the stay made in the prepotent note of the maqam. Suspended decision is a stay outside of the prepotential notes of the maqam. It is usually done during the end of the maqam course (Kutluğ, 2000, p. 81).

2.8.1.2. Dominant note

As the name suggests, this note is the note that is emphasized the most in the maqam sequence. The prepotent note differs according to the course of the maqam. In ascending and descending maqams, they are usually located at the junction of the quadruple and the fifth, that is, in the fourth or fifth degree. Although rarely, in maqams such as Segah and Sabâ, the third degree of the scale is the prepotent note. In maqams that have the descending course feature, the prepotent note is the treble caesura note, which is the eighth degree of the scale. Hicazkâr and Muhayyer can be given as examples of these maqams. There are usually two or three prepotents in descending maqams. And these prepotents are named 1st-degree prepotent, 2nd-degree prepotent, and 3rd-degree prepotent in order of importance. The prepotent note is the focal point of a maqam scale, and the melodic movement occurs heavily around this note. Although prepotent, decision and treble caesura have been included in the maqam since ancient times, the naming of these notes was made by Hüseyin Saadeddin Arel and Rauf Yekta Bey in the twentieth century (Yahya Kaçar, 2008, p. 151).

2.8.1.3. Sensible note

It is a note under the yeden (sensible) caesura sound, which comes from the verb “yedmek”, meaning “to tow”, or “to take away together”, and pushes the melody towards the caesura note (Tanrıkorur, 2016, p. 141). The seventh note is a note that reinforces the ending feeling of the maqam. It can be placed below the caesura note, half or full note. It is not essential to use it in every maqam course. It is at the initiative of the composer (Yekta, 1986, pp. 67-68). The red note can be used in the decision phase of the maqam, as well as in prepotent or suspended decision notes. For example, the use of the Nim Hicâz note as the resonant sound in the half-stays with Bûselik performed on the Nevâ note, etc.

2.8.1.4. Substantive and Defective frets

There are two types of notes in maqams, one of which is essential (basic) and the other is incidental (temporary). It is a note that is so important that the character of the relevant maqam cannot be given without the original note. The incidental note, on the other hand, is a note that is occasionally used according to the melodic and harmonic structure of the maqam course. Although the original notes are written with a certain fault sign as required by the Western notation being used, they are the original notes, not the defective notes. If we could show the Segâh note with an note system, as indicated in the alphabetic notation systems, we would not see any sign of replacement (Tanrıkorur, 2016, pp. 141-142). It is understood from the explanation of Tanrıkorur that the temporary notes also have the task of creating alterations within the course of the maqam.

2.8.1.5. Alteration (çeşni)

Alteration consists of delays or rests made in certain notes by the course of a maqam. It is of great importance in distinguishing the maqams (Karadeniz, 1983, p. 64). Apart from the quartets and quintets that make up the maqam, the alterations are tunes that are formed by the use of trios, quartets, or quintets belonging to different maqams or maqams which are included in the maqam's structure and impersonated with the relevant maqam (Yahya Kaçar, 2008, pp. 153-154). Nişâbur alteration, which is used in the Hicâz Humâyûn maqam today, can be given as an example of the explanations made.

2.8.1.6. Modulation (geçki)

As the name suggests, the process of passing from one maqam to another is called a modulation. Modulation are divided into two: near and far modulations according to the common features (note, sequence, flavor, etc.) that match with the maqam to be passed. If four or more notes are common between two maqam sequences, these modulations are called close passes, and if the number of common notes between two maqams is less than four, these transitions are called distant passes (Akdoğan, 1993, p. 114).

2.8.1.7. Expansion

According to the course character of the maqam, it is a melodic movement area performed outside of an octet (string), that is, in the high or low region. In these ascending maqams, the caesura sound is usually one full quartet or quintet (Uşşak, Rast, etc.) and in ascending-descending maqams, it is one full quintet or quartet above the treble caesura sound (Muhayyer, Nevâ, etc.).

In the study titled “The Change and Development of the Concept of Maqam in the Historical Process”, the following conclusions were reached.

3. CONCLUSION

While the concept of maqam was handled with basic symbols in an octet with the combination of quartet and quintet in pieces written on musical theory in the fifteenth century and before the fifteenth century, theorists such as Bedri Dilşad and Hızır bin Abdullah started to make maqam expressions and classifications based on note, and the course character gained importance. In this context, the fifteenth century is almost a transitional period in the development and change of the concept of Maqam.

Until the fifteenth century, while the maqams were generally classified as 12 maqamat, 6-7 âvâzes, four şûbes, and twenty-four compositions, the number of compositions increased considerably from the fifteenth century.

The increase in the number of maqam shows that the theoretical studies have increased, how classical Turkish music has become rich, and in this context, the support given by the statesmen to music.

Ladikli Mehmed Çelebi's two classifications, old and new, show that he forms a bridge in terms of theory.

Although the sixteenth century was a time when the Ottoman Empire was politically the most powerful with quite expanded borders, it was seen that there was a great decrease in the studies on music theory due to wars and conquests.

It has been determined that since the second half of the sixteenth century, apart from theoretical works, music collections of the fourteenth and fifteenth centuries have been written.

It has also been seen that in the maqams that Kantemiroğlu named Müfred, the strong pitch, which is the junction of the simple maqams, is mentioned today, and that the maqams called mürekkeb correspond to today's compound maqams.

In the eighteenth century, it was seen that Kemânî Hızır Ağa, unlike the theorists before him, accepted the Dügâh note as the main fret, instead of the Rast note.

It has also been determined that since the Selim III period, the issue of harmony among authorities has come to the fore, allowing the concept of navigation to gain importance. One of the important theorists

of the period, Abdlbki Nsır Dede's foregrounding of the navigational characteristics in her maqam narrations distinguishes him from his predecessors.

Tanbr Cemil Bey's view that maqams should not be treated as scales also supports the view that maqams should be explained according to their navigating characteristics.

While the concept of Ődd-Şed was used instead of maqam at the beginning of the systemist school, the concept of Şed maqam has taken its place in our music since the twentieth century, and today it is used as a transposition of maqams from one note to another note.

Although concepts such as caesura and prepotent, which have great importance in the maqam, such as the concept of Şed, are used today, their names were mentioned in the twentieth century. This situation proves the methodization process in classical Turkish music.

When the concept of maqam is looked at from today's perspective, it has been seen that a new structuring process has been started in music with Sadeddin Arel, and the change of the main series from Rast to Çargah has been described as a concrete indicator of Westernization.

Although the definitions of the concept of maqam are focused on course and note, it has been seen that the methodization process weakens the meŐk tradition, and the concept of scala comes to the forefront, thus, corruption has emerged especially in musical forms and education.



This study does not necessitate approval from an ethics committee.

Notes on the Article

The article has been meticulously crafted in adherence to the principles of research and publication ethics.

The entire research process was conducted solely by the declared author.

REFERENCES

- Akdoğan, B. (1996) *Fethullah Şirvâni ve Mecelletü'n fi'l-mûsika* [Unpublished doctorate's thesis]. Ankara Üniversitesi.
- Akdoğu, O. (1993). *Türk mûsikîsi nazariyatı dersleri* (1. Baskı). Kültür Bakanlığı Yayınları
- Akdoğu, O. (1996). *Türk Müziği'nde türler ve biçimler* (1. Baskı). Ege Üniversitesi Basımevi.
- Alpay, G. (1972) Çengname'de musiki terimleri (perde, nağme, makam, seyir, şûbe, terkip, avaz). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10, 83-132. https://doi.org/10.1501/Felsbol_0000000096
- Arısoy, M. (1988) *Seydî'nin El-Matla adlı eseri üzerine bir çalışma* [Unpublished master's thesis]. Marmara Üniversitesi.
- Bardakçı, M. (1986). *Maragalı Abdülkadir* (1. Baskı). Pan Yayıncılık.
- Bayraktarkatal, M. E. ve Güray, C. (2021). Rast makamını Ege-Doğu Akdeniz hattında yaygın bir ezgi çekirdeği üzerinden anlamak: bas bas zeybekleri, İTÜ TMDK makam günleri 1-makam müziğine analitik yaklaşımlar, İstanbul.
- Behar, C. (2020). *Orada bir musiki var uzakta... XVI. Yüzyıl İstanbulu'nda Osmanlı/Türk musiki geleneğinin oluşumu* (2. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. *III. Selim devrinin müzik ve müzisyenler açısından incelenmesi* [Unpublished proficiency in the arts thesis]. İstanbul Teknik üniversitesi.
- Can, N. (2004). Osmanlı dönemi Türkçe müzik yazmalarında ünlü Türk bilgini Farabi. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 203-215.
- Cevher, H. (1992) *Tanbûrî Cemil Bey ve Rehber-i Mûsikî* [Unpublished master's thesis]. Ege Üniversitesi.
- Çakır, A. (1999) *Alişah bin Hacı Büke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l-Usul adlı eseri* [Unpublished doctorate's thesis]. Marmara Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2002). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat* (3. Baskı). Aydın Kitabevi.
- Doğrusöz, N., Beşiroğlu, Ş. Ş. ve Uslu, R. (2007) Harîrî bin Muhammed'in Kırşehirî edvar çevirisinde perdeler. *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 13-22.
- Harmancı, A. B. İ. (2013). Şed makam mı şed icrâ mı? *Rast Müzikoloji Dergisi*, 1(1), 22-77. <https://doi.org/10.12975/rastmd.2013.01.01.0003>
- Karadeniz M. E. (1983) *Türk mûsikîsinin nazariye ve esasları* (1. Baskı). İş Bankası Yayınları.
- Kıyak, H. (2014). HAŞİM BEY mecmuası: birinci ve ikinci baskının mukayesesi, XI. Milli Türkoloji Kongresi bildirimleri, İstanbul.
- Kutluğ, F. Y. (2000). *Türk musikisinde makamlar* (1. Baskı). Yapı Kredi yayınları.
- Küçükökçe, Ö. (2010) *XV. Yüzyılda makamlar* [Unpublished doctorate's thesis]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Levendoğlu, N. O. (2002). *XIII. yüzyıldan günümüze kadar varlığını sürdüren makamlar ve değişim çizgileri* [Unpublished doctorate's thesis]. Gazi Üniversitesi.
- Levendoğlu Ö. O. (2011) Osmanlı dönemi 15. yüzyıl müzik yazmalarında makam tanımları, sınıflamaları ve bir geçiş dönemi kuramcısı: Ladikli Mehmet Çelebi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 794-816.
- Özalp, N. (2000). *Türk mûsikîsi tarihi* (1. Baskı). Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.

- Tanrıkorur, C. (2016). *Osmanlı dönemi Türk mûsikîsi* (4. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Tekin, H. (1999). *Ladikli Mehmet Çelebi ve Er-Risaletü'l Fethiyyesi* [Unpublished doctorate's thesis]. Niğde Üniversitesi.
- Touma, H. H. (1980). *Maqam bayati in the Arabian taqsim*. Das arabische Buch.
- Tura, Y. (2006). *Tedkik ü Tahkik inceleme ve gerçeği araştırma Nâsır Abdülbâkî Dede* (1.baskı). Pan Yayınları.
- Uslu, R. (2009). Türkçe müzik teorisi eserleri nasıl çalışılmalı. *Folklor Edebiyat Dergisi*, 15(58), 45-62.
- Uslu, R. (2015). Türk müziği tarihinde yeni bir dönemlendirme önerisi. *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, 1(2), 91-109.
- Uslu, R. (2017). Yusuf Kırşehri Mevlevî'nin Türk musikisindeki yeri. *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 655-679.
- Üngör, E. R. (1979). Muradname'nin dolayısı ile Türk mûsikîsi yazmaları. *Mûsikî Mecmuası*, (32), 362, 5-6.
- Yahya Kaçar, G. (2002). *Ud metodu* (1. Baskı). Yurt Renkleri Yayınları.
- Yahya Kaçar, G. (2008). Türk mûsikisinde makam. *İstem Dergisi*, (11), 145-158.
- Yalçın, G. (2013). Haşim Bey Mecmuasının "makam ve tonalite karşılaştırması" yönünden incelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 753-768. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4760>
- Yalçın, G. (2014) Haşim Bey Mecmuası edvar bölümünün kaynakları. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 2053-2074. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6621>
- Yavaşca, A. (2002). *Türk mûsikîsi'nde kompozisyon ve beste biçimleri*. (1. Baskı). Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Yekta R. (1986). *Türk mûsikîsi* (Translation: Orhan Nasuhioğlu). Pan Yayınları.
- Yücel, H. (2012). *Kemâni Hızır Ağa ve tefhîmü'l -makâmât fî tevlîdi'n nağamât çevirisindeki perdelerin , dönemi edvârları ile mukayesesi* [Unpublished master's thesis]. Haliç Üniversitesi.



YEREL İDARELERDE KAMU PERSONELİNİN PERFORMANS YÖNETİMİNE YAKLAŞIMI: KOCAELİ BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ*

APPROACH OF PUBLIC STAFF IN LOCAL ADMINISTRATIONS TO PERFORMANCE MANAGEMENT: THE CASE OF KOCAELİ METROPOLITAN MUNICIPALITY

Demokaan DEMİREL¹, Melikenur MİDİLLİ SORAN²

1. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi SBF,
demokaand@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-5454-9507>
2. Bağımsız Araştırmacı,
melikenurmıdilli@gmail.com,
<https://orcid.org/0009-0001-4449-5397>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
13.07.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
05.10.2023

DOI
10.20875/makusobed.1327085

* Bu çalışma Melikenur MİDİLLİ SORAN tarafından hazırlanan “Kamu Performans Yönetimine Belediye Personelinin Bakış Açılarının Değerlendirmesi: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden (2023) türetilmiştir.

Öz

Kamu yönetimi vatandaş taleplerine duyarlı olmak, hizmet sunumunda niteliği artırmak durumundadır. Yerel yönetimler halka en yakın demokratik birimlerdir. Türkiye’de yerel yönetimlerin, özellikle de metropoliten belediyelerin sundukları hizmetin çeşitliliği ve hizmet sunulan alanın büyüklüğü dikkate alındığında maliyet-fayda analizi yapmaları elzemdir. Performans yönetim yerel ölçekteki hizmetlerin vatandaş taleplerine uygunluğunu değerlendirerek ekonomik rasyonalite mantığını kamu yönetiminde geçerli kılmaktadır. Performans yönetiminin başarılı biçimde uygulanabilmesi yerelde istihdam edilen kamu personelinin niteliğine de bağlıdır. Bu çalışma yerel kamu personelinin Kocaeli Büyükşehir Belediyesi örneğinde performans yönetimine yaklaşımı ortaya koyma amacındadır. Çalışma metodolojik olarak Kocaeli Büyükşehir Belediyesi’nde çalışan basit örnekleme yöntemiyle seçilen 350 memura uygulanmıştır. İstatistiksel veriler tek yönlü ANOVA, tek yönlü regresyon, Pearson korelasyonu, standart sapma ve ortak frekans yöntemleriyle analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, genel olarak yerel kamu personeli performans ölçüm uygulamalarına sıcak bakmaktadır. Bunun için uzman personel istihdamı ile değişim sürecini başlatacak hizmet içi eğitim programlarına ihtiyaç vardır. Performans değerlendirmelerinin çoğulcu bir perspektife dayandırılması, görevde yükselme, ücretlendirme, ödül ve disiplin uygulamalarında dikkate alınması gerekli görülmektedir. Yerel düzeydeki katılımcı ve demokratik uygulamaların performans sonuçlarına olumlu yansıtacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Performans Yönetimi, Yerel Yönetim, Kamu Personeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

Abstract

Public administration must improve the quality of service delivery and pay attention to citizens' requests. Local governments are the democratic institutions most accessible to the populace. Given the wide range of services provided by local governments, especially metropolitan municipalities, and the size of the territory serviced, cost-benefit analysis is essential in Turkey. Performance management, which incorporates the idea of economic rationality into public administration, assesses how well local-scale services meet citizen requests. The quality of local public servants' work plays a significant role in the successful implementation of performance management. This study uses Kocaeli Metropolitan Municipality as an illustration to demonstrate how local public employees approach performance management. It has been selected 350 public employees from Kocaeli Metropolitan Municipality for the study using a straightforward sampling technique. It has been analyzed the statistical data using one-way ANOVA, one-way regression, Pearson correlation, standard deviation, and common frequency techniques. The results demonstrate that local government employees generally support performance measurement applications. For this reason, programmes for in-service training are required, which will start the process of transformation by hiring professionals. The appraisal of performance must be grounded in a pluralistic viewpoint and factored into procedures related to discipline, compensation, promotion, and reward. At the local level, democratic and participatory practises are expected to yield better performance outcomes.

Keywords: Performance Management, Local Government, Public Personnel, Kocaeli Metropolitan Municipality.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Demirel, D. ve Midilli Soran, M. (2023). Yerel idarelerde kamu personelinin performans yönetimine yaklaşımı: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi örneği. *MAKU SOBED*, (38), 49-67. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1327085>

EXTENDED SUMMARY

Background

Performance is the completion of any activity or objective. Performance management is a modern management technique frequently used in public administration reforms. At the corporate level, performance management assesses accomplishment of strategic plan objectives and goals. Individual performance is evaluated based on motivation and incentive to achieve these corporate goals. The expansion of performance evaluations in public administration has drawn attention due to the current public management changes. These changes address issues related to public trust in government, substantial budget deficits, and the public sector's relative inefficiency compared to the private sector. Local governments, in addition to the central government, have adopted performance management. Local governments in Turkey have limited independent sources of income, thus they rely significantly on the federal government for funding. Additionally, local governments borrow and spend money at excessive rates. Its governmental oversight of service delivery standards is ineffective. Local law that ensures accountability is built on the principles of economy, effectiveness, and efficiency. How well goals are achieved is measured by efficiency. Efficiency is defined as producing a lot with few resources. Economy is the efficient use of resources provided by the government. As a result, performance programs—the annual application pieces of strategic plans—are produced utilizing the selected performance indicators. Annual reports hold the mayor to account using performance criteria. The concept of transparency demands that annual activity reports be made available to the public. The implementation of strategic management, the accessibility of metropolitan municipalities to the general populace, the mayor's strategy plan, the annual performance program, and performance criteria are all centered on the efficacy and efficiency of service delivery.

Purpose

The purpose of the study is to develop fundamental success criteria for performance management procedures based on the opinions of public employees employed by local governments. The Kocaeli Metropolitan Municipality used as the site of the field study for this reason. The use of questionnaires, one of the quantitative research methods, serves as the study's main methodology. The Kocaeli Metropolitan Municipality distributed survey forms to 350 employees. 303 surveys with confirmed answers are included in the analysis. There were 86.5% responses to the survey. As a result, the results' importance is greatly raised.

Method

Data from the research were analyzed using SPSS 23. The one-way ANOVA, one-way regression, Pearson correlation, common frequency, standard deviation, and tests for the normal distribution were statistical tests. The following hypotheses were examined in the study:

H1: The support for performance measurement of local civil officials varies by gender.

H2: The support for the performance measurement of the local public employees varies by age.

H3: Performance evaluation of local public employees varies by work experience.

H4: The support for performance measurement of local public employees varies by education level.

Scale reliability for the study is 73%. There are 51,2% female participants. Ages 25 to 34 make up 74.3% of the participant population. Participants make up 94.1% of the total with undergraduate and graduate degrees. 77.2 percent of people have a five to fifteen-year employment history.

Findings

The majority of participants believe the local application of performance management to be positive. For promotions, performance metrics are seen to be helpful. The mayor may propose payment, awards, or disciplinary measures depending on the unique performance circumstances. Additionally, the outputs of performance management strategies allow the mayor to make specific judgments and execute certain actions. The success or failure of local administrations can be determined by concentrating on results. The opportunity for preventative measures is created by these situations, which sustain institutional management stability. High-performing employees benefit as well since it increases their drive and job happiness. The study's participants agree that a multi-stakeholder performance review system is advantageous, but they have concerns about locating appropriate professionals to formally establish performance indicators and incorporating performance management into internal bureaucratic procedures. Participants

who are female employees between the ages of 5 and 15 are more supportive of the performance review process. With higher education comes a stronger belief in the value of performance management. The relationship between the age variable and support for performance indicators was not statistically significant.

Conclusions

Performance management provides for the identification and resolution of organizational difficulties. As a result, a strong bond is created between the locals and the metropolitan municipality. It guarantees participation in institutional decision-making and encourages its dynamism by determining the institution's strengths and weaknesses, seizing environmental opportunities, and protecting it from environmental threats. Performance management analyzes the public perception of the metropolitan municipality by comparing results over time with a trustworthy data recording method. As a result, specialization, in-service training, sensitivity to community needs, and the development of both quantitative and qualitative service delivery criteria will all increase performance at the local level. The provision of outstanding services, the rebuilding of relationships based on trust, and an improvement in wellbeing are all impacted by high performance since it increases the economic potential of the local area.

1. GİRİŞ

Kamu yönetiminde performans sunulan mal ve hizmet kalitesine dayalı memnuniyetin ölçülmesinde başlıca araçlardan biridir. Vatandaşların daha nitelikli hizmet sunumuna yönelik beklentileri, kamu kaynaklarının rasyonel bir biçimde kullanılması, özel sektördeki gibi faaliyetlerin izlenmesi ve değerlendirilmesiyle başarı ve/veya başarısızlıkların açığa çıkması performans yönetimini gerekli kılmaktadır (Eren ve Kahraman, 2020, s. 305). Performans yönetimi idari bir program, öngörülen amaçlar, ulaşılan sonuçlar, hizmetten yararlananların memnuniyetiyle doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple kamu yönetimini sayısal açıdan girdi-çıkı ilişkisi temelinde ekonomik rasyonalite ilkelerine göre verimlilik odaklı dönüştürmektedir (Wholey, 1999).

1980 öncesinde nakit giriş ve çıkışlarına dayalı, girdi ve süreç odaklı klasik bir performans yönetimi anlayışı söz konusu iken, 1980-1995 arasında tahakkuk esaslı muhasebe anlayışı ile sıkı para ve maliye politikalarına dayalı, özel sektör yönetim tekniklerinin kamu sektöründe yaygınlıkla kullanımını destekleyen modern yaklaşım ön plana çıkmıştır. 1995 sonrasında idari reformlar kapsamında yeni kamu işletmeciliğinin öngördüğü hizmet üretimi ve sunumunun ayrışmasının yol açtığı çok parçalılık nedeniyle bütünsel ve stratejik planlama esaslarına dayanan, uzun vadeli ve kalıcı sonuçları önemseyen performans yönetimi anlayışı etkili olmuştur (Christensen ve Laegreid, 2007, ss. 1059-1060; Ling, 2002).

Yerel idarelerde performans yönetiminin incelendiği çalışmada öncelikli olarak performans, performans yönetimi, kamu performans denetimi, belediyelerde performans yönetimi kavramları açıklanmıştır. Metropol alanlara yönelik göç, altyapı, konut, asayiş, çevresel dengenin bozulması gibi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Buna mukabil bütçe kaynaklarındaki sınırlılık ve merkezi idareye olan mali bağımlılık performansın önemini arttırmaktadır. Büyük metropollerin finansal kaynak potansiyeli açısından küresel bir cazibe merkezi olmaları gerektiğine yönelik inanç kurumsal kapasitenin yeterliliğini gerektirmektedir (UN Centre for Human Settlements, 2009; Topal ve Akyazı, 1997, ss. 12-14). Çalışmada nicel araştırma araçlarından olan anket 350 memur personele kullanılmıştır. Google-formlar üzerinden anket formu gönderilmiştir. Gönderilen formların 303'ü verilen cevapların eksiksizliği yönünden değerlendirmeye alınmıştır. Anket verileri SPSS 23 programıyla analiz edilerek değerlendirilmiştir. Anket formunda kullanılan ölçeğin hazırlanmasında Doğan Demirdaş (2019) tarafından hazırlanan "Mülki İdare Amirlerinin Kamu Performans Yönetimine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" adlı doktora tezinden yararlanılmıştır. Çalışma, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde memur olarak istihdam edilen alan araştırmasıyla sınırlıdır. Çalışmanın temel problemi, performans yönetiminin bireysel ve örgütsel temelde uygulanması, uygulama sürecindeki aşamalar veya sorunlar hakkında yerel ölçekteki kamu personelinin cinsiyet, iş tecrübesi, eğitim durumu gibi değişkenlere dayalı olarak yaklaşımları arasında farklılık bulunup bulunmadığını tespit etmektir. Bu değişkenlerin seçilme nedeni, çalışanların iş tatmini ve performanslarıyla yakından ilişki içinde bulunmalarıdır (Tahta, 1995). Çalışma kapsamında dört hipotez geliştirilmiştir:

H1: Cinsiyete göre yerel kamu personelinin performans ölçümlerini desteklemeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H2: Yaşa göre yerel kamu personelinin performans ölçümlerini desteklemeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H3: Belediyedeki çalışma süresine göre yerel kamu personelinin performans ölçümlerini desteklemeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H4: Öğrenim durumuna göre yerel kamu personelinin performans ölçümlerini desteklemeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

2. PERFORMANS YÖNETİMİNİN ÖNEMİ VE BÜYÜKŞEHİRLERDE UYGULANMASININ GEREKLİLİĞİ

Performans yönetimi, bir kurum ya da işletmenin çalışanlarının performansının seviyesinin ölçümü ve personelin bu ölçüm sonucunda verimliliğinin artırılması, etkin sonuçlar almak için kullanılan bir yönetim sistemidir (Eroğlu, 2011, s. 19). Kurumsal potansiyelin yanı sıra bireysel düzeyde örgütün genel amaçlarına göre icra edilen eylemler ve ulaşılan sonuçlar da bu kapsamda değerlendirilir (Campbell ve Wiernik, 1995). Performans yönetimi; çalışanlar ile yöneticilerin, organizasyonun daha etkili olması için belirlenen amaçlar, performans kriterleri, performans ölçümü, geri bildirim gibi evrelerden oluşan sistematik bir yönetim sürecini kapsar (Şahin, 2011, s. 16). Esasen stratejik amaçlar, yıllık performans programı, ölçülebilir

performans göstergeleri, sonuçlar, değerlendirme ve denetim gibi aşamalardan oluşan bir süreçtir. Stratejik politikaların ortaya konmasıyla kamu yöneticilerine takdir yetkisi verilerek sorumluluk bilinciyle hareket etmesi sağlanmaktadır. Yöneticiler göstergeler aracılığıyla amaç ve hedefler doğrultusunda kaynak kullanımı ile örgüt içi kararların alınmasında yetkili kılınmaktadır (Çevik vd., 2008, ss. 14-16; Robinson 2007, ss. 1-3; Layzell, 1999, ss. 233-235); ancak kamu yönetiminde birbiriyle karşılıklı etkileşim halinde bulunan birçok kurumsal yapının bir arada bulunması, yöneticilerin yasal mevzuata uyma zorunluluğu sınırsız bir serbestinin bulunmadığına işaret etmektedir (Bianchi, 2010).

Performans yönetiminin örgütsel sistemlerde yaygın kullanımı, 1990'lı yıllarda ABD'de Başkan Yardımcısı Al Gore'un Ulusal Performansın Değerlendirilmesi projesine dayalı olarak öngörülen performans ölçümüne dayalı reform süreciyle gündeme gelmiştir (Özer vd., 2016, s. 374). Objektif bir şekilde uygulanan performans yönetimi kuruma birçok fayda sağlar. Bunlardan bazıları şu şekilde açıklanabilir (Barutçugil, 2002, s. 128; Yılmaz ve Turan, 2019, ss. 325-327):

- Performans yönetimi, yönetimin denetimini güçlendirir.
- Organizasyonlar, ilerideki muhtemel problemleri önceden görüp önlem alabilirler.
- Bireysel hedefler ile kurumun hedeflerinin bağdaşmasını sağlar. Bu durum çalışanların aidiyet duygusunu geliştirir.
- Performans standartları ve hedeflerin belirlenme aşamasında çalışanların da sürece dâhil edilmesi çalışanların motivasyonunu artırır.
- Performans yönetimi, yönetimin çalışanlara beklentilerini şeffaf bir şekilde iletmesine imkân verir ve nihayetinde yönetim ile çalışanlar arasındaki iletişimi geliştirir.
- Performans yönetimi "iyileştirici ve disiplin sağlayıcı" eylemleri desteklediğinden iş sürecinin kaliteli olarak sürdürülmesini sağlar.
- Geribildirim çalışanlara daha objektif şekilde iletmesini sağlar.
- Yönetim maaş ve yükselmelerle ilgili kararları alıp uygularken daha objektif kıstaslar kullanır.
- İnsan kaynakları bölümünde çalışan personelin performans raporları kayıt altına alınır.

Performans yönetiminin etkin bir biçimde uygulanabilmesi için amaçlara odaklanmak, kurum yöneticisinin performans açıklarını tespit ederek hedef ve strateji belirlemesi, verilerin kaydı ve analizi, stratejilerde gerektiğinde değişikliklere gidilmesi gerekmektedir (Behn, 2014). Bunun için de sonuçların, mal ve hizmet üretiminin, etkinliğin somut göstergelere dayalı bir biçimde ölçülmesine özen gösterilmelidir.

Yeni kamu yönetimi anlayışı ile beraber stratejik planlama, kamu hizmetlerinin performans temelli olması, kaynak kullanımında etkin ve verimlilik esaslı bir yönetim anlayışı benimsenmiştir (Sezer ve Kırnacı, 2018, s. 65). Buna göre, mikro, mezo, makro olmak üzere üç tür performanstan söz edilebilir. Mikro performans tekil anlamda bir kamu kuruluşunun diğer kurum veya kuruluşlarla, vatandaşlarla olan ilişkilerini açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Mezo performans, kalıcı bir biçimde sonuç elde edilip edilemediğinin politik programdaki farklı sektörler temelinde değerlendirilmesidir. Makro performans ise ulusal ölçekteki refah düzeyine vurgu yapmaktadır. Bir devletin katma değer yaratma potansiyelini ortaya koyar (Bouckaert ve Halligan, 2007).

Performans değerlendirmelerinde çalışanın objektif bir biçimde değerlendirildiğine ilişkin bir kuşku taşınması, örgüt ve çalışanın performans iyileştirmeleri için gerekli adımları tasarlamaları gerekir (Winstanley ve Smith, 1996). Bu kapsamda performans denetimi kurumsal kaynakların ne kadar etkin, verimli ve tutumlu kullanıldığına değerlendirilmesidir (Aydın, 2007, s. 19). Yerel yönetimlerin yaşadığı mali kaynak sıkıntıları, bu birimlerde çalışan personellerin performanslarının değerlendirilmesi için kurulan sistemlerin yetersiz bulunması, hesap verme sorumluluğundaki mevcut olan eksiklikler performans ölçümünün yaygın kullanımındaki temel nedenlerdir. Yerel yönetim birimlerinden beklenen performansın elde edilebilmesi için hukuka uygunluk denetiminin yanında performans denetiminin de gerekliliği son dönemdeki güncel tartışmalarından biridir. Ölçülebilir kriterlere göre yapılan bir denetim personelin terfi etmesinde, performans ve motivasyon artışında oldukça etkilidir (Gruman ve Saks, 2011, ss. 122-124). Hukuka uygunluk denetimi zamanla vatandaş taleplerine uygun hizmet sunumunda yetersiz kalmıştır. Etkinlik, verimlilik, tutumluluk, hesap verebilirlik unsurları yeni kamu işletmeciliğiyle birlikte literatüre girmiş ve kamu yönetimi reformlarında sıklıkla tercih edilmeye başlanmıştır (Güven, 2012, s. 95).

Tutumluluk en az maliyet, en uygun mal ve hizmet üretimi esasına dayanırken, verimlilik çıktıların maksimize edilmesine vurgu yapmaktadır. Tutumluluk için kurumun ihtiyacı olan kaynaklarda kalitenin yanı sıra maliyetlerin de uygunluğu gözetilmektedir. Etkinlik amaçların ne derece gerçekleştirildiğiyle ilgilidir ve niceliksel göstergelere dayalı hedeflerle anlam bulur. Hesap verebilirlik ise kamu yönetiminin yasama, yürütme ve topluma ilişkilerini açıklamada kullanılan, vatandaş odaklı bir perspektifle kamusal sorumluluk mekanizmasını yeniden tanımlayan bir kavramdır (Özer vd., 2016, ss. 372-373; Dubnic, 2005, ss. 375-378; Mulgan, 2000, ss. 555-560; Butt ve Palmer, 1986, s. 55).

Performans denetiminde yıllık faaliyet raporunun hazırlanması ve yerel meclislere sunumuyla hesap verebilirlik sağlanmaktadır. Faaliyet raporunun yayımlanması, kamuoyuna açıklanması, Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik hükümlerine uygun olması, performans hedef ve göstergelerinin tutarlılık ve uyumluluğu, bütçe hedeflerinden sapma konusunda gerekçeli açıklamalarda bulunulması önemlidir (Sayıştay Başkanlığı, 2014). Performans sonuçlarının serbest piyasa koşullarına göre değerlendirilmesi, vatandaşların sonuçlar hakkında olumlu veya olumsuz geri bildirimde bulunmaları, politikacıların sonuçlara karşı gerçekçi bir biçimde yaklaşarak orta ve uzun vadeli eylem planları hazırlamaları kamu yönetiminde performansın nihai etkilerini kalıcı kılacaktır (Bouckaert ve Halligan, 2007, ss. 15-20).

Kamuda önemli bir yer alan performans yönetimi kavramı yerel yönetimler açısından da gerekli görülmektedir. Yerel yönetimlerde performansa dair ilk uygulamalar 1906'da New York İyileştirme Bürosu adıyla kurulan sonradan New York Araştırma Bürosu ismini alan kurumla birlikte başlamıştır (Bilge, 2006, ss. 52-55). Bir yerel yönetim birimi olan büyükşehir belediyelerinde performans yönetiminin gerekli olmasının bazı sebepleri vardır. Bunların başında yeni kamu işletmeciliğiyle gündeme gelen merkeziyetçilikten uzaklaşma, âdem-i merkeziyetçilik ve özel yönetim tekniklerinin yani işletmeci mantığının kamu yönetimine uygulanması ihtiyacı gelmektedir. Âdem-i merkeziyetçilik, yerel yöneticilere daha çok takdir hakkının tanınması, girişimcilik ruhunun yerel düzeyde hâkim kılınması açısından üzerinde yoğunlaşılacak bir kavramdır (Osborne ve Gaebler, 1992, s. 125). Türkiye'de belediyelerin hiyerarşik yapısı, örgütsel koordinasyon eksiklikleri, personelin performans temelli verimlilik anlayışından uzak bir biçimde iş görmesi performans yönetimine geçişin önemini daha da artırmaktadır (Karaoğlu, 2016, s. 424). Diğer sebepler ise şöyle sıralanabilir:

- Yerel Yönetimlerin Önemi: Yerel koşulların merkezi koşullardan farklı olması, merkezden uzak olması, halkın yönetime katılımı, sunulan hizmet kalitesinin artırılması gibi sorunlarla ve gereksinimlerle kamudaki hizmetlerin sunumunun sadece merkezi idare tarafından gerçekleştirilmesi ekonomik, siyasal ve hukuki bazı gerekçelere zıt düşmektedir. Bu sebeple yerel yönetimlerin önemi hizmetlerin hızı, etkinliği, yerel gereksinimlere uygunluğu bakımından ön plana çıkmaktadır (Tiyek, 2013, s. 89). Yerel yönetimler halka en yakın birimler olarak yerel taleplere kamu kaynaklarını israf etmeden daha hızlı ve etkin cevap verebilirler. Belediye Kanunu ve Büyükşehir Belediye Kanunu performans yönetimini yerel ölçekte yaygınlaştırmıştır.

- Kamuda Stratejik Yönetim Anlayışı: Kamu yönetimi reformları özellikle performans, denetim ve stratejik planlama kavramlarının ön plana çıkarmıştır. 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunuyla kamuda yeni bir mali yönetim tarzına geçilmiştir. Buna göre; nüfusu 50.000'den fazla olan belediyeler stratejik plan hazırlamakla yükümlü tutulmuştur. Bu durum kaynakların ne kadar verimli kullanıldığını değerlendirmek, bütçenin ihtiyaçlar doğrultusunda üzerinde görüş birliği olan hizmetler için kullanıp kullanılmadığını değerlendirmek ve hedeflenen sonuçlara ulaşmadaki sapmaları tespit etmek gibi üç önemli konunun incelenmesine katkı sağlamıştır (Tiyek, 2013, s. 90). Bunun için yerel yönetimlerin kısa, orta, uzun vadeli eylem planları geliştirmeleri, bütçe olanaklarının belirlenmesi, birim amirleri aracılığıyla uygulama sürecinin takibi ve kurum bazında stratejik girişimlerin değerlendirilmesi gerekmektedir (Ayдын ve Belli, 2016, s. 332; Bryson, 1990, s. 176).

- Sicil Notunun Kaldırılması: Coğrafi yerinden yönetim kuruluşu olan büyükşehir belediyelerinde personelin başarı değerlendirmesinde sicil notu uygulaması mevcut idi. 25.02.2011 sicil notu uygulamasının kaldırılmasıyla beraber yerine herhangi bir uygulama getirilmemiştir. 2011 tarihli düzenlemede 657 sayılı kanunun 37. ve 64. maddelerinde değişiklik yapılmış ve disiplin cezası almama koşulu getirilmiştir. (657 Sayılı Kanun). Bu durumda kamu kurumlarının kendine özgü ölçütlerle performans ölçümü yapmalarının önü açılmıştır.

Büyükşehir belediyelerinde performans yönetimi temelli çalışma tarzının benimsenmesiyle yerel paydaşların yerel kamu hizmetleri hakkında şeffaf bir biçimde bilgi alabilmelerinin önü açılacaktır.

Belediyelere duyulan güven arttıkça siyasal figürlerin prestiji ve saygınlığı da toplum nezdinde güç kazanacaktır. Kurumsal anlamda personelin de güçlü, zayıf yönler, fırsatlar veya muhtemel tehditlerin farkına varması sağlanacaktır. Bunun için ölçüm araçlarının sadeliği, uygun ve somut ölçütlerin tespiti, birimler arası farklı göstergelerin kullanımı, ölçütlerin değişen şartlara göre yeniden düzenlenmesi önem taşımaktadır. Bu hususta üniversitelerden veya özel sektörden danışmanlık hizmeti alınabilir. Güçlü bir teknolojik veri tabanı sisteminin kurulması ve işletilmesi vergi gelirlerinin ve hizmet maliyetlerinin net sayısal ifadelerle ortaya konması da önemlidir. Merkezi idare de performans değerlendirmelerinde denetimi sağlayıcı ve koordine edici bir rol oynamalıdır (Karaoğlan, 2016).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket uygulaması için Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 14.02.2023 tarih ve 2023/01 no lu toplantısında alınan 1 sıra sayılı kararı gereğince etik kuruldan onay alınmıştır. Google Forms aracılığıyla oluşturulan anket Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde çalışan, basit tesadüfi örnekleme metoduyla ulaşılan 350 memura gönderilmiştir. Anket çalışması 30.03.2023-20.04.2023 tarihleri aralığında tamamlanmıştır. Süreç sonunda elde edilen geçerli form sayısı 303 olmuştur. Geçerli form sayısına göre cevaplanma oranı %86,5'dir. Bu oran evreni temsil etme açısından başarılı kabul edilmektedir. Anket verileri aynı sistemden alınmıştır. SPSS Statistics 23 programı aracılığıyla tek yönlü ANOVA, tek yönlü regresyon, Pearson korelasyonu, ortak frekans, standart sapma, ortalama ve normal dağılım ölçümleri gibi nicel araştırma yöntemleriyle analiz edilmiştir. Tek yönlü ANOVA gruplara göre bağımlı değişkendeki ortalamalar arası farklılıkları tespit etmektedir. Tek yönlü regresyonda bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler matematiksel bir eşitlikle açıklanmaktadır. Pearson korelasyonu ise iki sürekli değişkenin doğrusal bir ilişkiye sahip olup olmadığını ölçmede kullanılmaktadır (Sungur, 2016, s. 116; Antalya, 2016, s. 132; Küçükşille, 2016, s. 9). Kamu çalışanlarının performans ölçütlerine yönelik algılarını/yaklaşımlarını etkileyen faktörler nelerdir sorusundan hareket edilerek bağımsız değişken olarak cinsiyet, çalışılan saat, eğitim durumu, yaş kompozisyonu bağımlı değişken olarak da performans ölçütleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen analiz sonuçları özet halinde sunulmuştur.

Hipotez test edilmeden önce ölçek güvenilirliği test edilmiştir. Cronbach-Alpha katsayısı kullanılarak analiz edilen güvenilirlik katsayısı 0,734 (%73)'dir. Bu da elde edilen araştırma sonuçlarının geçerliğini artırmaktadır. Yapılan standart sapma ve ortalama testi çalışma içerisinde uygun bulunmuştur. Daha sonrasında normallik dağılımı testi yapılmıştır. Testten elde edilen değerlere göre basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

4. BULGULAR

Bu kısımda araştırma bulgularına ait veriler paylaşmakta ve analiz edilmektedir. Araştırmaya katılan bireylere ait demografik bilgiler Tablo 1'de gösterilmektedir. Katılımcıların %51,2'si kadındır. 25-34 yaş aralığındaki katılımcı sayısı %74,3'tür. Lisans (%76,6) ve Yüksek Lisans (%17,5) gibi öğrenim durumu olan katılımcıların oranı yüksektir. Belediyede çalışma süreleri bakımından 5-15 yıl (%77,2) arasındaki çalışanların oranı araştırmada daha yüksektir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	Kişi Sayısı	Yüzde
Cinsiyetiniz		
Kadın	155	51,2
Erkek	148	48,8
Yaşınız		
18-24	18	5,9
25-34	225	74,3
35-44	52	17,2
45-54	8	2,6

<i>(Tablo 1'in devamı)</i>		
	Kişi Sayısı	Yüzde
Belediyede Çalışma Süreniz		
5 yıldan az	56	18,5
5-15 yıl	234	77,2
16-25 yıl	13	4,3
Öğrenim Durumunuz		
Lise	16	5,3
Lisans	232	76,6
Yüksek Lisans	53	17,5

“Belediye Performans Yönetimine Memurların Bakış Perspektifleri Boyutu” kapsamında katılımcılar “Belediyelerde performans yönetimi, verilen hizmetin standardını artırır”, “Belediyelerde performans yönetimi, çalışanlara motivasyon verir”, “Belediyelerde performans yönetimi, başarının ödüllendirilmesini sağlar”, “Belediyelerde performans yönetimi, kurumsal öğrenmeyi teşvik eder”, “Belediyelerde performans yönetimi birimler ile personel arasındaki iletişimi güçlendirir.”, “Belediyelerde performans yönetimi, belediye-halk ilişkisini olumlu etkiler” ifadelerine katılımcılar çoğunlukla “Tamamen katılıyorum” cevabını vermiştir (%72,6). Bu ifadelerden hareketle katılımcıların çoğu performans yönetiminin yerel ölçekte uygulanmasına olumlu bakmaktadır (Tablo 2). Dikkat çeken bir diğer nokta da, sorulara verilen cevaplarda kararsızların oranının yüksekliğidir. Bu durum performans yönetimi hakkında yeterli bilgi sahibi olmama veya cevap vermekten kaçınma eğilimiyle açıklanabilir.

Tablo 2. Belediyede Performans Yönetimine Memurların Bakışı

	Kişi Sayısı	Yüzde		Kişi Sayısı	Yüzde
Belediyelerde performans yönetimi, verilen hizmetin standardını artırır			Belediyelerde performans yönetimi, kurumsal öğrenmeyi teşvik eder		
Hiç Katılmıyorum	4	1,30	Hiç Katılmıyorum	5	1,7
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	78	25,7	Kararsızım	126	41,6
Kısmen Katılıyorum	1	0,30	Kısmen Katılıyorum	2	0,7
Tamamen Katılıyorum	220	72,6	Tamamen Katılıyorum	170	56,1
Belediyelerde performans yönetimi, günümüzdeki ihtiyaçlara daha uygundur			Belediyelerde performans yönetimi, kendini geliştirmeyi teşvik eder		
Hiç Katılmıyorum	3	1,00	Hiç Katılmıyorum	4	1,3
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	153	50,5	Kararsızım	150	49,5
Kısmen Katılıyorum	4	1,30	Kısmen Katılıyorum	1	0,30
Tamamen Katılıyorum	143	47,2	Tamamen Katılıyorum	148	48,8

(Tablo 2'nin devamı)					
	Kişi Sayısı	Yüzde		Kişi Sayısı	Yüzde
Belediyelerde performans yönetimi, çalışanlara motivasyon verir			Belediyelerde performans yönetimi belediye birimler ile personel arasındaki iletişimi güçlendirir		
Hiç Katılmıyorum	6	2,00	Hiç Katılmıyorum	5	1,7
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	123	40,6	Kararsızım	144	47,5
Kısmen Katılıyorum	0	0	Kısmen Katılıyorum	0	0
Tamamen Katılıyorum	174	57,4	Tamamen Katılıyorum	154	50,8
Belediyelerde performans yönetimi, başarımın ödüllendirilmesini sağlar			Belediyelerde performans yönetimi, belediye ve halk arasındaki ilişkiyi pozitif yönde etkiler		
Hiç Katılmıyorum	6	2,00	Hiç Katılmıyorum	3	1,00
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	132	43,6	Kararsızım	130	42,9
Kısmen Katılıyorum	3	1,00	Kısmen Katılıyorum	0	0
Tamamen Katılıyorum	162	53,5	Tamamen Katılıyorum	170	56,1

“Performans Değerlendirmesinin Yöneticiler (Şef, Müdür) için de Uygulanması Boyutu” kapsamında katılımcılar, “Performans değerlendirme, yöneticiler açısından görevde yükselme uygulamalarında temel ölçüt olmalıdır” ifadesine katılımcılar çoğunlukla katılmaktadır (%56,4). Performans yönetiminin stratejik planlama temelli olduğu ve üst yöneticilerin liderlik fonksiyonu kapsamında gelişme gösterdiği göz önüne alınırsa bu durum olumludur. “Performans değerlendirme, yöneticiler için ücret, ödül, ceza uygulamalarında başlıca kriter olmalıdır (%49,2)”, “Performans değerlendirme ile yapılan görevde yükselmeler, diğer çalışanların motivasyonlarını pozitif yönde etkiler (%58,1)”, “Performans değerlendirme yöneticiler için görevde yükselme süreçlerinin adaletli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır (%56,4)”, “Belediyelerde performans yönetiminin hiyerarşik karar almada kolaylaştırıcı rolü vardır” ifadelerine katılımcılar çoğunlukla olumlu yanıt vermiştir (Tablo 3). Kararsızların oransal açıdan yüksekliği, cevaplama hususundaki çekimserlik, süreç hakkında bilgi sahibi olmama veya örgütsel süreçlerde kendini ifade etme olanağındaki sınırlılık ile açıklanabilir.

Tablo 3. Performans Değerlendirmelerinin Yöneticiler (Şef, Müdür) için Uygulanması

	Kişi Sayısı	Yüzde
Performans değerlendirme yöneticiler için görevde yükselme süreçlerinin adaletli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.		
Hiç Katılmıyorum	4	1,30
Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	124	40,9
Kısmen Katılıyorum	4	1,3
Tamamen Katılıyorum	171	56,4

(Tablo 3'ün devamı)		
	Kişi Sayısı	Yüzde
Belediyelerde performans yönetiminin hiyerarşik karar almada kolaylaştırıcı rolü vardır.		
Hiç Katılmıyorum	4	1,3
Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	143	47,2
Kısmen Katılıyorum	2	0,7
Tamamen Katılıyorum	154	50,8

“Performans Kriterlerinin Uygunluğu ve Değerlendirme Boyutu”nda katılımcılar, “Performans kriterlerinin oluşumuna birim amiri de katılmalıdır (%49,2)”, “Performans kriterlerinin oluşumuna yönetici olmayan memurlar da dâhil olmalıdır (%52,1)”, “Performans kriterlerinin oluşumuna ilgili sendikalar da dâhil olmalıdır (%48,2)”, “Performans kriterlerinin oluşumuna üst düzey yöneticilerde (daire başkanları) dâhil olmalıdır (%51,8)” ifadelerine katılımcıların çoğu katılmaktadır. Performans değerlendirmelerinde 360 derece geri bildirim dayalı çoklu paydaş yaklaşımına dayalı katılımcı ve nesnel perspektif benimsenmiştir. Bu durum performans sonuçlarının sağlıklı bir biçimde açığa çıkmasına zemin hazırlayarak hizmet standartlarının daha da yükseltilmesini teşvik edecektir (Tablo 4).

Tablo 4. Performans Kriterlerinin Uygunluğu ve Değerlendirilmesi

Performans kriterlerinin oluşumuna birim amiri de katılmalıdır.	Kişi Sayısı	Yüzde	Performans kriterlerinin oluşumuna ilgili sendikalar da dâhil olmalıdır.	Kişi Sayısı	Yüzde
Hiç Katılmıyorum	5	1,7	Hiç Katılmıyorum	12	4
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	146	48,2	Kararsızım	140	46,2
Kısmen Katılıyorum	3	1	Kısmen Katılıyorum	5	1,7
Tamamen Katılıyorum	149	49,2	Tamamen Katılıyorum	146	48,2
Performans kriterlerinin oluşumuna yönetici olmayan memurlar da dâhil olmalıdır.	Kişi Sayısı	Yüzde	Performans kriterlerinin oluşumuna üst düzey yöneticilerde (daire başkanları) dâhil olmalıdır.	Kişi Sayısı	Yüzde
Hiç Katılmıyorum	4	1,3	Hiç Katılmıyorum	5	1,7
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	138	45,5	Kararsızım	137	45,2
Kısmen Katılıyorum	3	1	Kısmen Katılıyorum	4	1,3
Tamamen Katılıyorum	158	52,1	Tamamen Katılıyorum	157	51,8

Son olarak “Performans Yönetiminde İnsan Kaynaklarının Niteliksel Yeterliliği Boyutu”nda katılımcılar, “Belediyelerde personel sayısı performans yönetimi için yeterlidir.” ifadesini %39,90’ı oranında tercih ederken, “Belediyelerde performans ölçümünde uzman personel performans yönetimi için yeterli düzeydedir.” ifadesine %48,8 oranında “Kararsızım” cevabı verilmiştir. “Belediyelerde performans yönetiminin yaygınlaşması açısından gerekli olan zihniyet değişimi gerçekleşmiştir.” ifadesine de %53,5’si oranla “Kararsızım”, ve son olarak “Performans yönetimini uygulamasında tüm memur çalışanlar yeterince bilgi sahibidir.” ifadesine de %60,7’i oranında “Kararsızım” cevabı verilmiştir. Performans yönetiminin bireysel ve örgütsel boyutlu bir kavram olduğu ve bütünsel bir bakış açısını yansıtmaya gerektiği açıktır. Bu

durumda kurum içi performans yönetim uygulamalarının yaygınlaştırılması için personelin mutlaka bilgilendirilmesi ve eğitimi önemli bir ihtiyaçtır. Kararsız cevapların yüksekliği ilgili belediyenin kurumsal politikaları hakkında görüş bildirmeme, kurumsal politikalar hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmama, kurumsal süreçlerin bürokratikliği ve yönetsel katılımı sınırlandırmasıyla açıklanabilir (Tablo 5).

Tablo 5. Performans Yönetiminde İnsan Kaynaklarının Niteliksel Yeterliliği

Belediyelerde performans ölçümünde uzman personel sayısı yeterlidir.	Kişi Sayısı	Yüzde	Belediyelerde performans yönetimi açısından gerekli olan zihniyet değişimi gerçekleşmiştir.	Kişi Sayısı	Yüzde
Hiç Katılmıyorum	10	3,3	Hiç Katılmıyorum	15	5
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	167	55,1	Kararsızım	162	53,5
Kısmen Katılıyorum	5	1,7	Kısmen Katılıyorum	11	3,6
Tamamen Katılıyorum	121	39,9	Tamamen Katılıyorum	115	38
Belediyelerde personelin niteliği performans yönetimi için yeterli düzeydedir.	Kişi Sayısı	Yüzde	Performans yönetimini uygulamasında tüm memur çalışanlar yeterince bilgi sahibidir.	Kişi Sayısı	Yüzde
Hiç Katılmıyorum	13	4,3	Hiç Katılmıyorum	39	12,9
Kısmen Katılmıyorum	0	0	Kısmen Katılmıyorum	0	0
Kararsızım	148	48,8	Kararsızım	184	60,7
Kısmen Katılıyorum	11	3,6	Kısmen Katılıyorum	63	20,8
Tamamen Katılıyorum	131	43,2	Tamamen Katılıyorum	17	5,6

İstatistiki analiz kapsamında bir değişkenin başka bir değişken üzerindeki etkisinin incelendiği regresyon analizine başvurulmuştur. Buna göre, cinsiyet değişkeni ile performans yönetiminin ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6). Cinsiyet performans ölçütlerine yönelik yaklaşım üzerinde etkilidir.

Tablo 6. Cinsiyetin Performans Yönetimi Üzerine İlişkisi-Tek Yönlü Regresyon

Katsayılar					
Model	Standardize edilmeyen katsayılar	Standart Hata	Standardize Katsayılar	T değeri	Anlamlılık
	Beta		Beta		
(İfadeler)	1,892	0,268		7,05	<.001*
Belediyelerde performans yönetimi, verilen hizmetin standardını artırır.	-0,047	0,036	-0,09	-1,324	0,186
Belediyelerde performans yönetimi, günümüzdeki ihtiyaçlara daha uygundur.	-0,001	0,031	-0,002	-0,027	0,978
Belediyelerde performans yönetimi, çalışanlara motivasyon verir.	-0,048	0,032	-0,103	-1,495	0,136
Belediyelerde performans yönetimi, başarının ödüllendirilmesini sağlar.	-0,07	0,032	-0,15	-2,209	0,028
Belediyelerde performans yönetimi, kurumsal öğrenmeyi teşvikler.	-0,015	0,033	-0,032	-0,458	0,647
Belediyelerde performans yönetimi, kendini geliştirmeyi teşvik eder.	-0,01	0,033	-0,02	-0,293	0,77
Belediyelerde performans yönetimi belediyede birimler ile personel arasındaki iletişimi güçlendirir.	0,008	0,032	0,016	0,239	0,812
Belediyelerde performans yönetimi, Belediye ve halk arasındaki ilişkiyi pozitif yönde etkiler.	-0,013	0,033	-0,026	-0,384	0,701
Performans değerlendirme, yöneticiler açısından görevde yükselme uygulamalarında temel ölçüt olmalıdır.	0,015	0,032	0,031	0,469	0,64
Performans değerlendirme, yöneticiler için ücret, ödül, ceza uygulamalarında başlıca kriter olmalıdır.	0,023	0,031	0,047	0,733	0,464

<i>(Tablo 6'nın devamı)</i>					
Katsayılar					
Model	Standardize edilmeyen katsayılar		Standardize Katsayılar	T değeri	Anlamlılık
	Beta	Standart Hata	Beta		
Performans değerlendirmesi ile yapılan görevde yükselmeler, diğer çalışanların motivasyonlarını pozitif yönde etkiler.	-0,002	0,033	-0,004	-0,053	0,958
Performans değerlendirme yöneticiler için görevde yükselme süreçlerinin adaletli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.	0,087	0,031	0,181	2,787	0,006
Belediyelerde performans yönetiminin hiyerarşik kararlar almalarında kolaylaştırıcı rolü vardır.	-0,027	0,031	-0,056	-0,848	0,397
Performans kriterlerinin oluşumuna birim amiri de katılmalıdır.	0,045	0,029	0,095	1,548	0,123
Performans kriterlerinin oluşumuna yönetici olmayan memurlar da dâhil olmalıdır.	-0,051	0,032	-0,107	-1,618	0,107
Performans kriterlerinin oluşumuna ilgili sendikalar da dâhil olmalıdır.	-0,04	0,028	-0,09	-1,41	0,16
Performans kriterlerinin oluşumuna üst düzey yöneticilerde (daire başkanları) dâhil olmalıdır.	0,034	0,032	0,073	1,071	0,285
Belediyelerde personel sayısı performans yönetimi için yeterlidir.	-0,027	0,03	-0,059	-0,898	0,37
Belediyelerde personelin niteliği performans yönetimi için yeterli düzeydedir.	0,009	0,029	0,019	0,294	0,769
Belediyelerde performans yönetimi açısından gerekli olan zihniyet değişimi gerçekleşmiştir.	0,037	0,031	0,084	1,208	0,228
Performans yönetimini uygulamasında tüm memur çalışanlar yeterince bilgi sahibidir.	-0,003	0,032	-0,006	-0,098	0,922

*p<0,01

Belediyede çalışma süresi ile performans yönetimi ilişkisinin ölçümü için yapılan regresyon analizinde ise belediyede çalışma süresi performans yönetimi ile ilişkili bulunmuştur. Çalışma süresi 5 ila 15 yıl arasında olan çalışanlar performans ölçüm uygulamalarına daha sıcak bakmaktadır. Kıdemli personel (16-25 yıl arası) performans ölçüm uygulamalarından daha çok geleneksel statükocu uygulamaları sürdürme eğilimindedir (Tablo 7).

Tablo 7. Belediyede Çalışma Süresinin (Kıdem) Performans Yönetimi Üzerine Etkisi

Katsayılar					
Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize Katsayılar	T değeri	Anlamlılık
	Beta	Standart Hata	Beta		
(Sabit İfadeler)	2,134	0,249		8,57	<0,01*
Belediyelerde performans yönetimi, verilen hizmetin standardını artırır.	0,017	0,033	0,036	0,522	0,602
Belediyelerde performans yönetimi, günümüzdeki ihtiyaçlara daha uygundur.	0,02	0,029	-0,046	-0,694	0,488
Belediyelerde performans yönetimi, çalışanlara motivasyon verir.	0,032	0,03	-0,074	-1,056	0,292
Belediyelerde performans yönetimi, başarının ödüllendirilmesini sağlar.	0,02	0,029	-0,046	-0,669	0,504

(Tablo 7'nin devamı)

Katsayılar					
Model	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize Katsayılar	T değeri	Anlamlılık
	Beta	Standart Hata	Beta		
Belediyelerde performans yönetimi, kurumsal öğrenmeyi teşvikler.	0,01	0,031	-0,022	-0,312	0,755
Belediyelerde performans yönetimi, kendini geliştirmeyi teşvikler.	0,034	0,031	-0,078	-1,11	0,268
Belediyelerde performans yönetimi belediyede birimler ile personel arasındaki iletişimi güçlendirir.	0,02	0,03	-0,047	-0,676	0,5
Belediyelerde performans yönetimi, Belediye ve halk arasındaki ilişkiyi pozitif yönde etkiler.	0,01	0,03	0,024	0,344	0,731
Performans değerlendirme, yöneticiler açısından görevde yükselme uygulamalarında temel ölçüt olmalıdır.	0,034	0,03	-0,078	-1,154	0,249
Performans değerlendirme, yöneticiler için ücret, ödül, ceza uygulamalarında başlıca kriter olmalıdır.	0	0,029	-0,001	-0,013	0,99
Performans değerlendirmesi ile yapılan görevde yükselmeler, diğer çalışanların motivasyonlarını pozitif yönde etkiler.	0,008	0,031	-0,018	-0,259	0,795
Performans değerlendirme yöneticiler için görevde yükselme süreçlerinin adaletli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.	0,019	0,029	-0,043	-0,647	0,518
Belediyelerde performans yönetiminin hiyerarşik kararlar almalarında kolaylaştırıcı rolü vardır.	0,02	0,029	0,045	0,676	0,499
Performans kriterlerinin oluşumuna birim amiri de katılmalıdır.	0,029	0,027	-0,068	-1,077	0,282
Performans kriterlerinin oluşumuna yönetici olmayan memurlar da dâhil olmalıdır.	0,011	0,029	-0,026	-0,38	0,705
Performans kriterlerinin oluşumuna ilgili sendikalar da dâhil olmalıdır.	0,025	0,026	0,061	0,946	0,345
Performans kriterlerinin oluşumuna üst düzey yöneticilerde (daire başkanları) dâhil olmalıdır.	0,042	0,03	0,097	1,406	0,161
Belediyelerde personel sayısı performans yönetimi için yeterlidir.	0,007	0,028	-0,017	-0,248	0,804
Belediyelerde personelin niteliği performans yönetimi için yeterli düzeydedir.	0,053	0,027	0,131	1,952	0,052
Belediyelerde performans yönetimi açısından gerekli olan zihniyet değişimi gerçekleşmiştir.	0,026	0,029	0,063	0,893	0,372
Performans yönetimini uygulamasında tüm memur çalışanlar yeterince bilgi sahibidir.	0,018	0,03	-0,039	-0,625	0,533

*p<0,01

Tablo 8'de bağımsız grupların ortalamaları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir fark bulunup bulunmadığının ölçümü için kullanılan tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır. Yapılan tek yönlü ANOVA testinde cinsiyet, yaş, belediyede çalışma durumu ve öğrenim durumu incelendiğinde performans yönetimi ile aralarında anlamlı bir ilişki bulunduğu keşfedilmiştir. Öğrenim durumuna göre performans ölçüm uygulamalarının yaygınlaştırılması gerektiğini savunanların oranı eğitim düzeyiyle paralel biçimde artmaktadır. Lise düzeyinde oran %50,3 iken, lisans düzeyinde %80,7, lisansüstü seviyede %81,4'tür.

Tablo 8. Tek Yönlü ANOVA Test Sonuçları

Çoklu Kıyaslamalar								
Bağımlı Değişken	(I) Performans Ölçümü	(J) Performans Ölçümü	Ortalama Farkları (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık	%95 Güven Aralığı		
						Alt sınır	Üst sınır	
Cinsiyetiniz	Katılmıyorum	Kararsızım	0,455	0,264	0,086	-0,07	0,97	
		Katılıyorum	,525*	0,252	0,038	0,03	1,02	
		Tamamen Katılıyorum	,538*	0,268	0,045	0,01	1,07	
	Kararsızım	Katılmıyorum	Katılmıyorum	-0,455	0,264	0,086	-0,97	0,07
			Katılıyorum	0,07	0,093	0,448	-0,11	0,25
			Tamamen Katılıyorum	0,084	0,131	0,522	-0,17	0,34
		Katılıyorum	Katılmıyorum	-,525*	0,252	0,038	-1,02	-0,03
			Kararsızım	-0,07	0,093	0,448	-0,25	0,11
			Tamamen Katılıyorum	0,013	0,103	0,896	-0,19	0,22
Yaşınız	Katılmıyorum	Kararsızım	-0,068	0,267	0,799	-0,59	0,46	
		Katılıyorum	,683*	0,254	0,008	0,18	1,18	
		Tamamen Katılıyorum	,596*	0,271	0,028	0,06	1,13	
	Kararsızım	Katılmıyorum	Katılmıyorum	0,068	0,267	0,799	-0,46	0,59
			Katılıyorum	,752*	0,094	<,001	0,57	0,94
			Tamamen Katılıyorum	,664*	0,132	<,001	0,4	0,92
		Katılıyorum	Katılmıyorum	-,683*	0,254	0,008	-1,18	-0,18
			Kararsızım	-,752*	0,094	<,001	-0,94	-0,57
			Tamamen Katılıyorum	-0,087	0,104	0,403	-0,29	0,12
Tamamen Katılıyorum	Katılmıyorum	Katılmıyorum	-,596*	0,271	0,028	-1,13	-0,06	
		Kararsızım	-,664*	0,132	<,001	-0,92	-0,4	
		Katılıyorum	0,087	0,104	0,403	-0,12	0,29	
Belediyede Çalışma Süreniz	Katılmıyorum	Kararsızım	,492*	0,24	0,041	0,02	0,96	
		Katılıyorum	0,371	0,228	0,106	-0,08	0,82	
		Tamamen Katılıyorum	,519*	0,243	0,034	0,04	1	

(Tablo 8'in devamı)

<i>(Tablo 8'in devamı)</i>							
Çoklu Kıyaslamalar							
Bağımlı Değişken	(I) Performans Ölçümü	(J) Performans Ölçümü	Ortalama Farkları (I-J)	Standart Hata	Anlamlılık	%95 Güven Aralığı	
						Alt sınır	Üst sınır
	Kararsızım	Katılmıyorum	-,492*	0,24	0,041	-0,96	-0,02
		Katılıyorum	-0,122	0,084	0,15	-0,29	0,04
		Tamamen Katılıyorum	0,027	0,119	0,822	-0,21	0,26
	Katılıyorum	Katılmıyorum	-0,371	0,228	0,106	-0,82	0,08
		Kararsızım	0,122	0,084	0,15	-0,04	0,29
		Tamamen Katılıyorum	0,148	0,094	0,114	-0,04	0,33
	Tamamen Katılıyorum	Katılmıyorum	-,519*	0,243	0,034	-1	-0,04
		Kararsızım	-0,027	0,119	0,822	-0,26	0,21
		Katılıyorum	-0,148	0,094	0,114	-0,33	0,04
Öğrenim Durumunuz	Katılmıyorum	Kararsızım	-0,091	0,257	0,724	-0,6	0,41
		Katılıyorum	-0,163	0,245	0,507	-0,64	0,32
		Tamamen Katılıyorum	0,038	0,261	0,883	-0,47	0,55
	Kararsızım	Katılmıyorum	0,091	0,257	0,724	-0,41	0,6
		Katılıyorum	-0,072	0,09	0,427	-0,25	0,11
		Tamamen Katılıyorum	0,129	0,127	0,31	-0,12	0,38
	Katılıyorum	Katılmıyorum	0,163	0,245	0,507	-0,32	0,64
		Kararsızım	0,072	0,09	0,427	-0,11	0,25
		Tamamen Katılıyorum	,201*	0,1	0,046	0	0,4
	Tamamen Katılıyorum	Katılmıyorum	-0,038	0,261	0,883	-0,55	0,47
		Kararsızım	-0,129	0,127	0,31	-0,38	0,12
		Katılıyorum	-,201*	0,1	0,046	-0,4	0

*p<0,01

Tablo 9'da Pearson korelasyon katsayısı ile bir değişkenin değişiminin diğer değişkene etkisi hesaplanmaktadır. Analiz sonucunda cinsiyet, belediyede çalışma süresi, yaş, öğretim durumu kendi içinde ilişkili bulunmuştur. Yaş değişkeni ile performans yönetiminin desteklenmesi arasında doğru orantı vardır.

Tablo 9. Pearson Korelasyon Testi

Korelasyonlar						
		Cinsiyetiniz	Yaşınız	Belediyede Çalışma Süreniz	Öğrenim Durumunuz	Performans Yönetimine Yönelim
Cinsiyetiniz	Pearson Korelasyonu	1	,114*	0	-0,014	-0,089
	Anlamlılık (Çift Yönlü)		0,048	0,999	0,809	0,122
	N	303	303	303	303	303
Yaşınız	Pearson Korelasyonu	,114*	1	,223**	-0,034	-,318**
	Anlamlılık (Çift Yönlü)	0,048		<,001	0,558	<,001
	N	303	303	303	303	303
Belediyedeki İş Tecrübeniz	Pearson Korelasyonu	0	,223**	1	0,042	-0,046
	Anlamlılık (Çift Yönlü)	0,999	<,001		0,466	0,427
	N	303	303	303	303	303
Öğrenim Durumunuz	Pearson Korelasyonu	-0,014	-0,034	0,042	1	-0,027
	Anlamlılık (Çift Yönlü)	0,809	0,558	0,466		0,639
	N	303	303	303	303	303
Performans Yönetimine Yönelim	Pearson Korelasyonu	-0,089	-,318**	-0,046	-0,027	1
	Anlamlılık (Çift Yönlü)	0,122	<,001	0,427	0,639	
	N	303	303	303	303	303

* Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır (Çift Yönlü)

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (Çift Yönlü)

Analizler sonucunda hipotezlerin test sonuçları şu şekilde gerçekleşmiştir:

H1: Cinsiyete göre performans ölçümlerinin desteklenmesi farklılık göstermektedir. H1 hipotezi kabul edilmiştir.

H2: Yaşa göre performans ölçümlerinin desteklenmesi farklılık göstermemektedir. H2 hipotezi reddedilmiştir.

H3: Belediyedeki iş tecrübesine göre performans ölçümlerinin desteklenmesi gruplar arası farklılık göstermektedir. H3 hipotezi kabul edilmiştir.

H4: Öğrenim durumuna göre performans ölçümlerinin desteklenmesi gruplar arasında farklılık göstermektedir. H4 hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ

Performans yönetimi günümüzde gerek kamu sektöründe gerekse de özel sektörde yaygınlaştıkça kullanılan çağdaş yönetim tekniklerinden biridir. Kamu yönetimi reformlarında da en sık başvurulan araçlardandır. Performans yönetim uygulamaları merkezi yönetim kadar yerel yönetimler için de gereklidir. Yerel yönetimlerin hazırladıkları yıllık performans programı ve performans göstergelerini içeren stratejik planlarla profesyonel hesap verebilirliğe dayalı yıllık faaliyet raporları belediye başkanının ve istihdam edilen personelin sorumluluk bilincini artırmaktadır. Performans ölçümlerine dayalı olarak gerçekleşen nesnel değerlendirmeler, izleme ve denetim süreçleri yerel düzeyde ekonomik açıdan rasyonelliği, siyasal açıdan da kamu yararına uygun hareket etmeye dayalı hukukiliği sağlamaktadır. Yerel yönetimlerin özellikle de büyükşehirlerin sunmakta olduğu hizmetlerin geniş bir alanı kapsamayı, yerel halkın istek ve beklentilerine uygun bir biçimde hareket etmeyi gerekli kılmaktadır. Yerel paydaşların sunulan hizmetlerden memnuniyeti veya memnuniyetsizliği doğrudan doğruya ilgili büyükşehir belediye idaresinin

sorumluluğudur. Vatandaş odaklı bir yaklaşımla performans sonuçlarının kamuoyuyla paylaşılması şeffaflığı sağladığı gibi performansla dair standartların daha da yükseltilmesiyle ilgili olumlu ve/veya olumsuz geri bildirimlerle idari kapasitenin gelişimine de katkıda bulunur.

Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nde memur olarak istihdam edilen kamu personeline anket uygulanmıştır. Katılımcıların çoğu yükseköğrenim görmüş kişilerdir, genç yaşta, orta vadeli bir kıdeme sahiptir. Katılımcılar performans yönetimine genel olarak olumlu yaklaşmaktadır. Performans ölçümü sonucunda yapılan performans değerlendirmelerinin görevde yükselme ve terfi süreçlerinde dikkate alınmasının gerekliliği savunulmaktadır. Performans değerlendirme sürecinde de katılımcı bir modele dayalı çoklu paydaş yaklaşımı benimsenmiştir, ancak performans ölçüm sürecini yürütecek uzman personel sayısının yeterliliği, performans yönetiminin kurum kültürüyle özdeşleştirilerek özümsemesi gibi açılardan birtakım eksiklikler de mevcuttur. Kadın katılımcılar erkeklere oranla performans yönetimi uygulamalarına daha olumlu yaklaşmaktadır. İş tecrübesi arttıkça performans ölçümü gibi yeni yönetsel uygulamalar tutucu bir eğilimle hoş karşılanmamaktadır. Öğrenim düzeyi ile performans yönetimine geçilmesi arasında pozitif yönde korelasyon vardır. Öğrenim düzeyi arttıkça kurumsal ve bireysel performans ölçüm uygulamalarını savunanların oranı da artmaktadır. Yaş değişkeni ile performans ölçüm uygulamalarına destek arasında gruplara göre dağılımda herhangi bir farklılığa rastlanılmamıştır. Bu durum kurum politikalarının gerektiği gibi aktarılması ve bilgilendirici faaliyetlerde bulunulması halinde performans yönetimine ilginin artacağını göstermektedir. Üst düzey yöneticilerin stratejik plan hedeflerini alt birimlerle koordinasyon içinde gerçekleştirmeleri için iş tecrübesi yüksek personelin de performans yönetiminin kurumsal ve bireysel yararlarına ikna edilmesi gereklidir. Eğitim düzeyi düşük personelin de performans yönetim süreci, performans yönetiminin yararları ve boyutları, ölçüm kriterleri, denetim sürecinin nasıl gerçekleşeceği, stratejik plandaki amaç ve hedeflerin izleme-değerlendirme sürecinde nesnel verilerle yorumlanması gibi hususlarda bilgilendirilmeleri gereklidir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar kapsamında performans yönetimine özen gösteren kurum personelinin birim ve personel arasındaki iletişimi kuvvetlendireceği söylenebilir. Belediye ile halk arasındaki ilişki de performans sonuçlarının önemsenmesiyle birlikte olumlu veya olumsuz geri bildirimlere dayalı olarak şekillenecektir. Performansa yönelik olumlu bir bakış açısı yöneticiler için yükselme, terfi, ücret, ödül ve ceza uygulamalarında adaleti sağlayacaktır. Hiyerarşik karar alma süreci performans ölçütlerinin oluşturulmasında kapsamlı bir katılım gerektiği için daha da basitleşecek ve hızlanacaktır. Performans yönetim süreçleri memurların çalışma verimliliğini artıracaktır. Bu bağlamda kurumların; departmanlara ve memurlara performans yönetim süreçleriyle ilgili bilgi aktarması, sunulacak hizmetlere ilişkin somut performans göstergeleri belirlemesi, yılsonunda gösterge ve hedeflere göre vatandaş memnuniyetini ölçümlemesi gerekir. Kurumlarda hâlihazırda performans yönetimi ile ilgili bilgi eksiklikleri vardır. Bu eksikliklerin giderilmesi yönünde eğitimler ve seminerler düzenlenebilir. Performans yönetimi belirli aralıklarla gerçekleştirilmesi gereken bir süreçtir. Kurumlar belirli aralıklarla performans ölçümlerini gerçekleştirerek somut verileri analiz etmelidir. Yıllar itibarıyla kurumsal performans bireysel çaba ve birimsel faaliyet raporları çerçevesinde karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirilmelidir. Çalışma, yöntem ve verileriyle yerel kamu personelinin performans uygulamalarına bakışını değerlendiren özgün bir niteliğe sahiptir, ancak uygulandığı alan ve kapsam bakımından sınırlıdır. Bu alan araştırmasının akademik yazın için performans yönetimine yönelik yerel ölçekte istihdam edilen kamu personelinin eğilimlerini yansıtması açısından yararlı olduğu düşünülmektedir. Diğer akademik çalışmalar Türkiye genelindeki büyükşehirlerde bu çalışmaya benzer bir alan araştırması metodu izleyebilirler.



Bu çalışma için Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 29.12.2022 tarihli ve 342609 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm sürecine yazarlar eşit derecede katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Aydın, S. (2006). *Belediyelerde Performans Denetimi ve Mali Denetim* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Antalyalı, L. Ö. (2016). Varyans analizi (Anova-Manova). Ş. Kalaycı (Eds.), içinde *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (ss. 131-185). Asil Yayın.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans yönetimi*. Kariyer Yayıncılık.
- Behn, R. D. (2014). What performance is and is not?. *Bob Behn's public management report*. 12(1). https://thebehnreport.hks.harvard.edu/files/thebehnreport/files/behnreport_2014oct.pdf?m=1463165660
- Bianchi, C. (2010). Improving performance and fostering accountability in the public sector through system dynamics modelling: from an external to an internal perspective. *Systems Research and Behavioural Science*, 27, 361-384. <https://doi.org/10.1002/sres.1038>
- Bouckaert, G. ve Halligan, J. (2007). *Managing performance: International comparisons*. Routledge.
- Buschor, E. (2013). Performance management in the public sector: past, current and future trends. *Tékhné*, 11 (11), 4-9. <https://doi.org/10.1016/j.tekhné.2013.05.005>
- Bilge, S. (2006). *Yerel yönetimlerde performans ölçümü ve dışsal faktörlerin yerel yönetimlerin performansına etkisi üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Bryson, J. M. (1990). *Strategic planning for public and nonprofit organization*. Jossey-Bass Publishers.
- Butt, H. ve Palmer, B. (1986). *Value for money in the public sector*. Basil Blackwell Ltd.
- Camphell, J. ve Wiernik, B. (2015). The modelling and assessment of work performance. *The Annual Review of Organizational Psychology*, 2, 47-74. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032414-111427>
- Christensen, T. ve Laegreid, P. (2007). The whole-of-government approach to public sector reform. *Public Administration Review*, 67(6), 1059-1066.
- Çevik, H. H., Göksu, T., Bilgiç, K. V., Karakaya, M., Seyhan, K. ve Gül, K. S. (2008). *Kamu kurumlarında performans yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Demirdağ, D. (2019). *Mülki idare amirlerinin kamu performans yönetimine ilişkin tutumlarının belirlenmesine yönelik bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Devlet Memurları Kanunu, *Kanun No: 657*, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.657.pdf>.
- Dubnic, M. (2005). Accountability and promise of performance: in search of the mechanisms. *Public Performance & Management Review*, 28(3), 376-417. <https://doi.org/10.1080/15309576.2005.11051839>
- Eren, V. ve Kahraman, F. Ö. (2020). Kamuda performans yönetiminin eleştirisi. V. Eren, T. Eroğlu, (Eds.), içinde, *Kamuda performans yönetimi: Kavram, kuram, uygulama* (ss. 301-327). Nobel Yayın.
- Eroğlu, H. T. (2011). *Kamu yönetiminde performans*. Çizgi Kitabevi.
- Güven, A. (2012). *Belediyelerde performans denetimi ve algılanması üzerine bir araştırma*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gruman, J. A. ve Saks, A. M. (2011). Performance management and employee engagement. *Human Resource Management Review*, 21(2), 123-136. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.09.004>

- Karaoğlan, B. (2020). Belediyelerde performans yönetimi uygulamaları ve performans lm. V. Eren, T. Eroğlu, (Eds.), içinde, *Kamuda performans yönetimi: Kavram, kuram, uygulama* (ss. 419-441). Nobel Yayın.
- Küçüksille, E. (2016). Basit doğrusal regresyon. Ő. Kalaycı (Eds.), içinde *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (ss.199-207). Asil Yayın.
- Layzell, T. D. (1999). Linking performance to funding outcomes at the state level for public institutions of higher education: Past, present and future. *Research in Higher Education*, 40(2), 233-246. <https://doi.org/10.1023/A:1018790815103>
- Ling, T. (2002). Delivering joined-up government in the UK: Dimensions, issues and problems. *Public Administration*, 80(4), 615-642. <https://doi.org/10.1111/1467-9299.00321>
- Midilli Soran, M. (2023). Kamu performans yönetimine personel bakış aılarının değerlendirilmesi: Kocaeli bykŐehir belediyesi rneği. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Mulgan, R. (2000). Accountability: an ever-expanding concept, *Public Administration*, 78(3), 555-573. <https://doi.org/10.1111/1467-9299.00218>
- Osborne, D. ve Gaebler, T. (1992). *Reinventing government: how the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. Plume.
- Özer, M. A., Akçakaya, M, Yaylı, H. ve Batmaz, Y. N. (2016). *Kamu yönetimi: modern yapı ve süreçler*. Adalet Yayınevi.
- Robinson, M. (2007). Performance budgeting models and mechanisms. M. Robinson (Eds) in Performance budgeting linking funding and results (pp.1-18). Palgrave Macmillan.
- Sayıştay Başkanlığı (2014). *Performans denetimi rehberi*. T.C. Sayıştay Başkanlığı Yayınları.
- Sezer, . ve Kırnapı, A. (2018). Belediyelerde stratejik planlamanın bir unsuru olarak performans denetimi: Zonguldak belediyesi stratejik planları üzerine bir değerlendirme. *Ekonomi Maliye Dergisi*, 1(2), 54-78.
- Sole, F. (2009). A management model and factors driving performance in public organizations. *Measuring Business Excellence*, 13(4), 3-11. <https://doi.org/10.1108/13683040911006747>
- Sungur, O. (2016). Korelasyon analizi. Ő. Kalaycı (Eds.) içinde, *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (ss. 116-131). Asil Yayın.
- Tahta, F. (1995). *Okul ncesi eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Tiyek, R. (2013). Büyükşehir belediyesi memur personel performans değerlendirme uygulamalarının değerlendirilmesi. *Yerel Politikalar*, 82-115.
- Topal, A. K. ve Akyazı, H. (1997). Yeni küresel ekonomik sistem ve ulusal kalkınmada kentlerin önemi. *ađdaŐ Yerel Yönetimler*, 6(4), 12-18.
- UN Centre for Human Settlements (2009). *Planning sustainable cities-global report on human settlements*. Nairobi.
- Wholey, J. S. (1999). Performance-based management: responding to the challenges. *Public Productivity and Management Review*, 22(3), 288-307. <https://doi.org/10.2307/3380705>
- Winstanley, D. ve Stuart-Smith, K. (1996). Policing performance: the ethics of performance management. *Personnel Review*, 25(6), 66-84. <https://doi.org/10.1108/00483489610148545>
- Yılmaz, V. ve Turan, A. (2019). Kamuda performans yönetiminin nemi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 313-342.



POLİTİK PSİKOLOJİ ALANININ ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ İLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

THE EVALUATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FIELD OF POLITICAL PSYCHOLOGY AND THE DISCIPLINE OF INTERNATIONAL RELATIONS

Arda DİLMAÇ¹

1. Araştırma Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ardadilmac@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0826-7693>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
31.08.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
21.11.2023

DOI
10.20875/makusobed.1353179

Öz

Politik psikoloji alanı, Psikoloji Bilimi ile Politika Biliminden köklerini alan disiplinler arası bir akademik çalışma alanıdır. Her iki bilimden yaklaşımları bünyesinde barındıran bu alan incelenen meselelerin çok yönlü bir bakış açısıyla analiz edilmesine imkân sunabilmektedir. Özellikle Uluslararası İlişkiler gibi başarılı tespitler sunabilmek için analiz düzeyinde derinleşme ihtiyacı olan bir disiplin bu alandan ziyadesiyle faydalanabilecektir. Bu bağlamda, politik psikoloji alanı ile Uluslararası İlişkiler disiplini arasında gelişmekte olan ilişkiler mevcuttur. Bu çalışma, Uluslararası İlişkiler disiplinine dair araştırmalarda politik psikoloji alanına duyulan gereksinimi göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, politik psikoloji alanının niteliği ve gelişimi açıklanmış, alanın disiplinler arası bakış açısının ve yaklaşımlarının Uluslararası İlişkiler disiplinine giren konularda yapabileceği katkılar incelenmiş ve bu alana yapılan akademik eleştirel tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Politik Psikoloji, Uluslararası İlişkiler, Politika Bilimi, Dış Politika, Psikoloji Bilimi.*

Abstract

The field of Political Psychology is an interdisciplinary academic field rooted in both psychology and Political Science. This field, drawing from both sciences, offers the opportunity to analyze issues from a multifaceted perspective. Disciplines like International Relations, requiring in-depth analysis for successful findings, stand to benefit significantly from this field. Consequently, there's a growing relationship between Political Psychology and International Relations. This study aims to underscore the necessity of Political Psychology in researching International Relations. Within this framework, the study explicates the nature and evolution of Political Psychology, examines its interdisciplinary perspectives and approaches concerning subjects within International Relations, and discusses academic criticisms of this field.

Keywords: *Political Psychology, International Relations, Political Science, Foreign Policy, Psychological Science.*

Bu makaleye atıf yapmak için:

Dilmaç, A. (2023). Politik psikoloji alanının uluslararası ilişkiler disiplini ile ilişkisi üzerine değerlendirme. *MAKU SOBED*, (38), 68-85. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1353179>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study was to give basic information about the field of Political Psychology and evaluate the contributions of this field to the discipline of International Relations and Political Science. In this sense, the main characteristics of the field and its historical development process are explained. Then, the ties between this field and Political Science were discussed. According to that discussion, the main purpose of this article – the relations and contributions of this field to the discipline of International Relations – was analyzed through the cornerstone research about this field and the issues of both Political Science and International Relations.

Research Questions

Does the field of Political Psychology have its roots only in Psychological science or does it field as an inter-discipline of both Psychological science and Political Science? Could the relations between the field of Political Psychology and the discipline of International Relations be explained? Does any contribution of the field of Political Psychology to the discipline of International Relations? Is there any criticism about the relations between the field of Political Psychology and the discipline of International Relations and also Political Science?

Literature Review

The purpose of the literature review was to explain the field of Political Psychology through the academic publishing of researchers in this field. In this context, the academic explanations and research on this field were analyzed and the relevancy of this field to the discipline of International Relations was discussed. In light of this information, issues about the discipline of International Relations were discussed through the field of political psychology. This field has roots in both psychology and Political Science. So its inter-discipline of the field provides important approaches to the level of analysis of International Relations studies.

Methodology

The main methods of the research are explanations and discussion about the scientific field. In this regard, the main theme was determined as the field of Political Psychology and the main purpose was the relations and contribution of this field to another academic discipline, International Relations. Firstly, the core approaches of the field of Political Psychology were explained and then How the field of Political Psychology can benefit from the issues that fall within the field of study of the discipline of International Relations and what kind of approaches this field can offer at the research level of issues related to the discipline of International Relations were discussed.

Results and Conclusions

The researcher found strong ties between the field of Political Psychology and the discipline of International Relations. The field of Political Psychology has roots in Psychological science and Political Science. As of this characteristic, this field is an inter-discipline field. Through this inter-discipline specialty and multi-dimensional perspective, the field of Political Psychology could provide remarkable support to researchers regarding the levels of analysis in the discipline of International Relations. The collective memories and psychologies of society can appear as a factor in the decision-making processes of states on international issues. A detailed and comprehensive analysis is required in order to suggest healthy solutions for solving problems. On this point, Political Psychology can offer researchers a multilateral analysis opportunity. This study has been prepared to show the need for the field of Political Psychology while examining the analysis levels of researchers working in the discipline of International Relations.

1. GİRİŞ

Uluslararası İlişkiler disiplininde devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin incelenmesi disiplinin en temel ontolojisidir. Bu ilişkilerin nasıl gerçekleştiği ve uluslararası sisteme ne ölçüde etkileri olduğunun incelenmesi kadar bu ilişkilerin kendi iç dinamikleri de araştırılması gereken unsurlardır. Diğer bir ifade ile ülkelerin dış politikalarının sonuçları kadar dış politika davranışlarının sebepleri de Uluslararası İlişkiler disiplininin alanına girmektedir. Bir ülkenin dış politikası çok yönlü analizler sonucunda inşa edilmelidir. Uluslararası İlişkiler disiplini, kendisi ile alakalı diğer alanları da içeren kapsamlı incelemelere ihtiyaç duymaktadır. Diğer disiplinlerden de yardım alarak karşılaştırmalı çözümler yapılmalıdır. Başarılı bir analiz yapılabilmesi için analizi yapan kişi sadece Politika Bilimi¹ ve Uluslararası İlişkiler disiplinine değil aynı zamanda Ekonomi, Tarih ve Sosyoloji gibi alanlar hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Uluslararası İlişkiler disiplinine dair çözümler yapılırken de Tarih, Ekonomi vb. alanlardan olduğu gibi Psikoloji Biliminden de faydalanmak gerekmektedir (Rosenau, 2016, s. xv).

Politik Psikoloji alanı (ya da Psikopolitik) isminden de anlaşılacağı üzere Psikoloji Biliminden köklerini alarak politik varsayımlar öne sürmek adına bilimsel çalışmalar yürütmeyi hedefleyen bir alandır. Devletleri bir yapı olarak inşa eden temel birimin bireyler ve gruplar olduğu göz önüne alındığında bu alan üzerine yapılan çalışmaların makro düzeyde tespitler yapılmasına yardımcı olacağı aşikârdır. Diğer bir ifade ile bireyin davranışlarını belirleyen psikolojik etmenlerin anlaşılması, bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplumun da davranışlarının anlaşılmasına ve analiz edilmesine katkı sağlayabilecektir. Toplumların davranışlarının Uluslararası İlişkiler disiplininde bir alt araştırma düzeyi olduğu göz önüne alındığında politik psikoloji alanına olan ihtiyaç günden güne artmaktadır (Levy, 2003, ss. 253-254).

Bu çalışmanın amacı politik psikoloji alanı hakkında genel bilgiler vermek ve bu alanın gerek Politika Bilimine gerekse Uluslararası İlişkiler disiplinine sağlayabileceği katkılar üzerine değerlendirmeler yapmaktır. Bu çerçevede öncelikle politik psikoloji alanının niteliği ve kapsamı üzerine bilgiler verilmiş ve alanın tarihsel gelişiminden bahsedilmiştir. Daha sonra politik psikoloji alanının iki ana bileşeni olan Psikoloji Bilimi ve Politika Bilimi arasındaki bağ izah edilmiştir. Ayrıca bu alanın Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde nasıl ele alınabileceği ve bu ortaklık sayesinde Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında incelenen konuların/sorunların çözümünde ne gibi faydalar sağlayabileceği hususunda hem açıklayıcı hem de eleştirel tartışma yapılmıştır.

2. BİR ALAN OLARAK POLİTİK PSİKOLOJİ

Psikolojik faktörlerin uluslararası ilişkilere ve devletlerin dış politikalarına etkisinin araştırıldığı bir alan olarak karşımıza politik psikoloji alanı çıkmaktadır. Bu alanın ilgilendiği konular ve kapsamı hususunda kesin bir tanım bulunmamakla birlikte literatürde birçok bilim insanının bu alanın çerçevesi üzerine görüşleri yer almaktadır. Örneğin; Iyengar bu alanı Politika Bilimi ile Psikoloji Biliminin kesiştiği noktada tanımlamaktadır. Hatta bu alanın sadece politika bilimciler ve psikologlar tarafından değil, aynı zamanda tarihçiler, sosyologlar, psikiyatristler ve hukukçular tarafından da katkı bekleyen bir alan olduğunu ifade etmektedir (Iyengar, 1993, s. 3). Bununla birlikte bu alanın kapsamının başka alanlar ile genişleyebileceği ve destek alabileceği görüşü de mevcuttur. Sears ve arkadaşları bu alana yardımcı olabilecek bu alanların haricinde antropologların, iletişim araştırmacılarının ve eğitimcilerin de politik psikoloji alanına katkı sağlayacağını düşünmektedir (Sears vd., 2003, s. 3).

Kantarci'ya göre politik psikoloji alanı, Politika Bilimi ile Psikoloji Biliminin etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve devletlerin dış politika süreçlerindeki psikolojik etmenlerin analizinde araştırmacılara yardımcı olan disiplinler arası bir alandır. Her ne kadar bu alan devlet altı birimlerin incelenmesinde kullanılıyor olsa da gerek uluslararası ilişkiler araştırmalarında gerekse dış politika analizi yapılırken işlevsel biçimde kullanılabilir. Diğer bir ifade ile bu alanı sadece bireylerin seçim davranışları ve grup içi ilişkileri, kamuoyu analizi ya da liderlerin iç politikadaki karar alma süreçlerin incelenmesi şeklinde sadece iç dinamiklere odaklanan bir alan olarak görmek indirgemeci bir tutumdur. Dahası Uluslararası İlişkiler

¹ Siyaset Bilimi kavramı literatürde genellikle sadece iç politikayı ilgilendiren konular gibi algılanmaktadır. Ancak "politika" kavramı sadece iç politikada değil aynı zamanda dış politikada da davranış biçimi ve düşünce yapısını içermektedir. Siyaset Bilimi yerine Politika Bilimi terimi literatürde sık kullanılmamakla birlikte Politika Bilimi ifadesini kullanmaya özen gösteren bilim insanları da mevcuttur. Örneğin Münci Kapani tarafından yazılan kitaba yazarın "*Politika Bilimine Giriş*" ismini tercih etmesi bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Politika Bilimi kavramı olarak kastedilenin hem iç politika hem de dış politika olması sebebiyle çalışma içerisinde "Politika Bilimi" kavramı kullanılmıştır.

disiplininde nasıl Antropoloji, Felsefe, İktisat, Teoloji, Tarih, Sosyoloji gibi disiplinlerden yardım alınıyorsa aynı şekilde psikolojik unsurların Politika Bilimi kapsamındaki analizlerinde kullanılması için Psikoloji Biliminden de yardım alınmalıdır (Kantarci, 2020, ss. 6-7).

Uluslararası İlişkiler alanında psikolojik unsurların incelenmesi konusu yirminci yüzyılın başlarında akademide tartışılmaya başlanmış olsa bile aslında bu ilgiyi daha eski dönemlerde de görmekteyiz. David P. Houghton'a göre politik psikoloji alanı aslında Politika Bilimi kadar eskidir, çünkü ikisinin de bakış açısı insanların politik davranışlarının sebeplerine odaklanmaktadır. Sonuçta neredeyse her bir siyasi yaklaşımın çıkış noktası insan doğası üzerinden, aynı zamanda insan psikolojisinin yansımalarından inşa edilmektedir. Örneğin Machiavelli “insan doğasının karanlık yanlarına” odaklanan bakış açısıyla çalışmalarını yürütmüştür. Houghton’a göre muhafazakâr yaklaşıma sahip bilim insanları, insan doğasını inceleyerek bakış açılarını belirlemiş ve Klasik Liberalizme göre daha karamsar bir yapıda olmuştur. Ayrıca Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau gibi “toplum sözleşmesi kuramcıları” doğa durumu üzerine birbirlerinden çok farklı tespitlerini yaparken insan doğasının unsurlarından ziyadesiyle faydalanmıştır (Houghton, 2009, s. 24). Yine Machiavelli’nin “Prens (Il Principe)” adlı eseri Le Bon’a göre, her ne kadar bilimsel yaklaşım ürünü olmaktan ziyade bir strateji kitabı olarak görünse bile aynı zamanda bir “siyaset psikolojisi el kitabı” olarak da yorumlanabilmektedir (Bilgin, 1997, s. 192).

Özellikle Politika Biliminin öncül eserlerinde psikolojik unsurların analizi ile karşılaşılmaktadır. Politika Bilimi üzerine tespitlerini sunan filozoflar doğrudan psikolojik inceleme olarak nitelendirmese bile yönetim üzerine ve insan davranışları üzerine yaptıkları analizlerde psikolojik unsurları da değerlendirmeye almıştır. Ward'a göre, eski dönem ve erken modern dönem siyaset filozofları çalışmalarında Siyaset, Felsefe ve Politik Ekonomi üzerine tespitlerde bulunurken aynı zamanda politik psikoloji alanı üzerine de tespitlerde bulunmuştur. Örneğin, Platon vatandaşlığın doğası ve kentlerde politikaya katılımı incelerken biyopolitika, toplum psikolojisi ve politik etkinlik üzerine görüşlerini belirtmiştir. Benzer şekilde Machiavelli liderlik, siyasi motivasyon, müzakereler ve diplomasi üzerine bulunduğu tespitlerinde politik psikoloji alanını ilgilendiren yorumlar yapmıştır (Ward, 2002, ss. 61-62).

Machiavelli’nin yanı sıra Dante ve Shakespeare gibi şairler/düşünürler insan doğası ile sosyal ilişkiler arasındaki bağ üzerine çalışmalar ve yazınlar yapmıştır. Günümüzde psikologlar ve sosyologlar da benzer konular üzerine sorular sormakta ve araştırmalar yürütmektedir (Ginneken, 1988, ss. 3-4). Özellikle insan doğası ve politik sistem arasındaki ilişkiyi analiz etme konusunda Antik Helen’den beri yapılan tespitlerde psikolojik unsurlara yer verilmiştir. Platon gibi Aristoteles de insan karakteri ve politik rejimler arasındaki bağı vurgulamıştır. Machiavelli’nin lider özellikleri analizi gibi Thomas Hobbes da kişinin karakteristik yapısının liderlik vasfını etkilediğini iddia etmiştir (Eker, 2012, s. 162). Alexis De Tocqueville, Amerika’da demokrasi rejimini inşa eden Anglo-Amerikalıların -kendi deyimiyile- “oldukça zor olan ve Fransa’da yapılamayan demokrasinin inşası işini” eşine az rastlanır bir şekilde başardıklarını ifade ederken onların “kökenleri, zekâları ve ahlaki teamülleri” (Tocqueville, 2016, s. 77) gibi kişilik özelliklerine dikkat çekmiştir. Diğer bir ifade ile Alexis De Tocqueville, Amerika’da kurulan demokrasiyi Anglo-Amerikalıların “kendi kişilik özellikleriyle oluşturduklarını” iddia etmiştir (Eker, 2012, s. 162). Immanuel Kant'a göre bireylerin düşünceleri ve bakışları başkalarının psikolojik ve politik düşünceleri tarafından şekillendirilebilir. “Critique of Pure Reason” adlı eserinde düşüncenin sosyal doğasını ve bireylerin düşünce yapısını incelerken Kant sosyal deneyimlerin, bireyin olaylar/durumlar karşısında yaptıkları çıkarımları etkilediğini iddia etmiştir (Perry, 2011, s. 22). Ayrıca John Locke, David Hume, Jean-Jacques Rousseau, William Godwin gibi düşünürler de kendi çalışmalarında insan doğası üzerine analizlerini yaparken günümüz politik psikoloji araştırmacıları gibi psikolojik unsurların politika üzerine etkilerini analiz etmiş ve fark etmeden günümüz araştırmacılarına ilham kaynağı olmuştur (Ward, 2002, ss. 61-62).

Uluslararası İlişkiler kuramları arasında yer alan Realizm kuramının ilk temsilcisi olarak görülen Thucydides için tarihçi kimliğinin yanı sıra Psikotarihçi yakıştırmaları yapılmaktadır (Cottam vd. 2004, s. 258). Peloponez Savaşı üzerine yazdığı yazılarında “korku” ve “kibir” gibi duyguların analizine başvurması kendisini araştırma yöntemi hususunda diğer tarihçilerden ayırmaktadır. Thucydides’in tespitlerine göre Atina ile Sparta polisleri/kentleri arasındaki savaşın başlama sebepleri arasında Atina’nın yükselen gücünün kendi özelinde yarattığı kibir ve bu mevcut gücünün Sparta’da yarattığı korku yer almaktadır (Keohane, 1986, s. 7). Thucydides bu savaşa dair tespitlerinde “korku, kişisel çıkar ve hırs” gibi birçok araştırmada savaş sebebi olarak görülmeyecek ancak insan doğasında yer alan ve insan davranışlarını dolaylı ya da doğrudan etkileyen unsurlara yer vermiştir (Thucydides, 1993, s. xxxi). Peloponez Savaşı’na dair tespitlerinde Atinalıların tabiatı ve davranışlarına dair yapmış olduğu değerlendirmeleri, anlatımı ve

kullandığı analiz yöntemi, Thucydides'in isminin “klinik psikoloji” çalışmalarında anılabileceği şekilde yorumlanabilir (Arıboğan, 2020, s. 44).

Uluslararası ilişkilerde önemli bir olgu olan karar alma sürecinde de politik psikoloji alanı ziyadesiyle fayda sağlayabilecektir. Birey davranışlarının incelenmesinde Psikoloji Biliminin akademideki çalışmaları ve etkinliği aşıkardır. Aynı şekilde bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu grupların incelemesinde de bu bilimden yardım alınabilecektir. Grup içindeki bireylerin karar alma süreçlerine olan etkileri makro ölçekte Politika Biliminin çalışma konuları arasına girmektedir. Bunun yanında yine karar alma sürecinde araştırılan konular arasında yer alan “lider analizi” hususunda da politik psikoloji alanına dair analizler faydalı olacaktır. Örneğin bu alanın öncül temsilcilerinden olan Harold D. Lasswell tarafından liderlerin ve takipçilerinin politik psikolojisi üzerine yapılan çalışmalar önceleri dar bir alanda “lider analizi” imkânı sağlarken, hala liderlik üzerine yapılan çalışmalarda dayanak noktası olarak kullanılmaktadır. (Ascher ve Hirschfelder-Ascher, 2005, s. 93) Bu tarz çalışmalar günümüzde hem Politika Bilimi hem de Uluslararası İlişkiler disiplininde karar alma sürecine dair araştırma seviyesi imkânı sunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Kuklinski bu alanı tanımlarken “politik yargıların ve karar almanın altında yatan mental süreçlerin incelenmesi” ifadesini kullanmıştır (Kuklinski, 2002, s. 2). Benzer bir bakış açısı kullanan Demirkılınç da karar alma sürecinin aşamalarına odaklanarak “politik psikoloji bireylerin ve grupların kendi adına veya herhangi bir siyasal aktör namına politikayla ilişkili plan, taahhüt ve eylemlerine etki eden psikolojik faktörlerin incelenmesi amacıyla Politika Bilimi ve Psikoloji disiplininin etkileşim içerisinde çalıştığı bir alandır” şeklinde bir tanımlama yapmıştır (Demirkılınç, 2020, s. 28).

Deutsch ve Kinnvall, politik psikoloji alanında çalışan araştırmacıların (kendi deyimleriyle “politik psikologların”) çalıştıkları konuları geniş bir bakış açısıyla şu şekilde belirlemeye çalışmıştır. Buna göre;

- *“Bireyi bir iç siyaset aktörü olarak görüp bireyin politik davranışının belirleyicileri ve sonuçları hakkında araştırmalar,*
- *Siyasi aktörlerin sadece bir birey olmadığı aynı zamanda bulunduğu grup içerisinde birbirleriyle etkileşim halinde oldukları varsayımına dayanarak bu grubun ortak siyasi hareketleri üzerine araştırmalar,*
- *Karar alma süreçlerini de belirleyen politikacılar ve liderler üzerine araştırmalar,*
- *Grupların nasıl oluştuğu ve neden parçalandığı, liderler ve takipçileri arasındaki ilişkilerin sebepleri üzerine araştırmalar,*
- *Siyasi birimler arasında var olan yapı ve etkileşimlerle ilgilenen araştırmalar,*
- *Çeşitli bireysel ve grup süreçleri üzerine araştırmalar,*
- *Oy verme eğilimleri anlama, liderlerin analizi, küresel ya da bölgesel ölçekte etkili olan çatışmaların incelenmesi gibi örnek vaka araştırmaları,*
- *Siyasi-ekonomik yapıların ve süreçlerin sosyo-psikolojik yapıları ve süreçleri nasıl etkilediği üzerine araştırmalar” (Deutsch ve Kinnvall, 2002, ss. 20-25)*

gibi çeşitli konularda araştırmalar bu alanın konusuna girmektedir.

3. POLİTİK PSİKOLOJİ ALANININ GELİŞİMİ

Politika Bilimi ile ilgilenen filozoflar çalışmalarında psikolojik analizler yapmış olsa da modern anlamda politik psikoloji alanının bir akademik alan olarak kullanılmaya başlanması iki cihan harbi arası dönemde başlamıştır. Bu süreçte bilime olan bakışın gelişmesi ve ilginin artmasıyla birlikte bu alanın yöntemlerinin politik davranışa uygulanabileceği konusundaki girişimler artmıştır. Dönemin politik gelişmeleri (artmakta olan politik karmaşa, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı etkiler, totaliter rejimlerin yükselişe geçmesi gibi olaylar) politika ile psikoloji arasındaki bağın sistematik olarak incelenmesi ihtiyacını doğurmuştur (Deutsch ve Kinnvall, 2002, s. 15).

Psikoloji Bilimi ile Politika Bilimini ilk ilişkilendiren girişimler Chicago Üniversitesi'nden politika bilimci Charles E. Merriam tarafından yapılmıştır. Psikoloji Bilimini, Politika Bilimi ile “sympathetic/aynı duyguları paylaşan” olarak tanımlayan ve politika ile psikoloji araştırmalarının birleştirilmesi için açıkça çağrıda bulunan ilk kişi Charles E. Merriam'dır. Ancak Sosyal ve politik psikoloji alanındaki ilk kürsü

Syracuse Üniversitesi'ndeki Maxwell Vatandaşlık ve Halkla İlişkiler Okulu'nda sosyal psikolog Floyd Allport tarafından kurulmuştur (Elad-Strenger ve Mintz, 2015, s. 2).

Merriam'ın “*psikolojiden yararlanacak bilimsel bir politika bilimi*” çağrısı, öğrencisi ve politik psikoloji alanının babası olarak kabul edilen, Harold D. Lasswell tarafından geliştirilmiş ve ilerletilmiştir. Bu dönemde Avrupalı bilim insanları, Amerika'dakilerin aksine, Marksist bakış açısının etkisinde kalmış ve psikoloji çalışmalarında politik süreçlerin rolü üzerine odaklanmıştır. Örneğin Max Horkheimer, Frankfurt Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün müdürü olarak 1931 senesindeki yaptığı açılış konuşmasında, enstitü üyesi bilim insanlarının toplumun ekonomik yaşamı, bireyin ruhsal gelişimi ve kültür alanındaki dönüşümler arasındaki bağı üzerinde incelemeler yapması gerektiğine dikkat çekmiştir (Held, 1980, s. 32). Frankfurt Okulu'nun bazı üyeleri² Marksist teorinin politik-ekonomik yaklaşımlarının Freudcu kuramın psikolojik bakış açısıyla analiz edilmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Deutsch ve Kinnvall, 2002, s. 16).

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Sigmund Freud tarafından geliştirilen Psikanalitik yaklaşım ve bu yaklaşımın araştırmalara yansımaları olan psikobiyografiler, her ne kadar psikoloji alanını ilgilendiren çalışmalar olsa da aynı zamanda politik psikoloji alanına da dahil edebileceğimiz çalışmalardır. Bu alanın çalışma konularında çoğunlukla siyasi liderlerin psikanalitik incelemeleri karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Freud'un tarihteki hatırı sayılır siyasi kişilerin çocukluklarından başlayan bir projeksiyon çerçevesinde siyasi yaşamlarına kadarki süreçleri inceleyen çalışmaları bu alan adına yapılan önemli çalışmalar arasındadır (Arıboğan, 2020, s. 46).

Politik psikoloji alanının tarihsel gelişimi hususunda literatürde farklı görüşler mevcuttur. Ancak William J. McGuire tarafından yapılan tasnif ile Cottam ve arkadaşları tarafından yapılan tasnif politik psikoloji alanı araştırmacıları tarafından diğer tasniflere nazaran daha kabul görmektedir. McGuire politik psikoloji alanının tarihsel gelişimini incelerken süreci üç döneme ayırmıştır. Bu alanın geliştiği üç ayrı dönemde de her dönem için ayrı ayrı tercih edilen çalışma konuları ve kuramsal açıklamalar olmuştur. Basit bir şekilde özetlemek gerekirse 1940'larda ve 1950'lerde gelişen ilk dönem “kişilik ve kültür çağı” olarak; 1960'lar ve 1970'lerde gelişen ikinci dönem “tutumlar ve oy verme davranışı çağı” olarak; 1980'lerde ve 1990'larda gelişen üçüncü ve son dönem ise “ideoloji ve karar çağı” olarak isimlendirilmiştir (McGuire, 1993, s. 9).

Cottam ve arkadaşları ise politik psikoloji alanının gelişimini dört döneme/dalgaya ayırmaktadır. McGuire tarafından birinci dönem olarak kabul edilen 1940'lar ve 1950'ler Cottam ve arkadaşları tarafından ikinci dönem olarak ifade edilmektedir. Kişilik ve politika üzerine çalışmaların ve özellikle liderler üzerine psikanalitik çalışmaların yapıldığı 1920'li yıllar birinci dalga olarak isimlendirilirken, 1940'larda ve 1950'lerde “kamuoyu ve oy verme davranışları” gibi iç politika konularının araştırıldığı dönem ikinci dalga olarak tanımlanmıştır. Cottam ve arkadaşlarına göre 1960'lı yıllarda dış politika meselelerine dair davranışların ve tutumların analizi için politik-psikolojik çerçevelerin geliştirilmesi ile üçüncü dalga başlamış ve 1970'li yıllarda nükleer caydırıcılık, geçmiş dönem savaşları, krizlerde karar alma süreçleri gibi dış politika konuları kendisine politik psikoloji alanı içerisinde yer bulmaya başlamıştır. Dördüncü dalga ise terörizm, etnik temizlik, soykırım ve olağanüstü düzeylerde şiddet içeren davranışların sebepleri üzerine araştırmaları kapsamaktadır (Cottam vd., 2004, ss. 5-6).

4. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ VE POLİTİK PSİKOLOJİ ALANI

Politik psikoloji alanında çoğunlukla Politika Bilimine dair çıktılara ulaşılacak hedef olsa bile bu hedefe ulaşılacak için yapılan araştırma seviyelerinde Psikoloji Bilimi önemli bir yer tutmaktadır. Sears ve arkadaşları bu alanın psikoloji düzeyinden politika düzeyine doğru geçişine odaklanmıştır. Bu alanın Psikoloji Bilimi yardımıyla kişilik, psikopatoloji, sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, bilişsel psikoloji ve gruplar arası ilişkiler üzerine araştırmalar yaptığını vurgulamıştır. Psikolojik analizler sayesinde “bireysel biyografi ve liderlik, kitlesel politik davranış, kitle iletişim etkileri, politik toplumsallaşma ve yurttaşlık eğitimi, uluslararası çatışma, dış politika karar yönetimi, çatışma çözümü, ırk, cinsiyet, milliyet ve diğer grupları içeren gruplar arası çatışmalar, iç siyasi hareketler ve siyasi seferberlik” gibi politikaya dair konuların açıklanabileceğini belirtmiştir (Sears vd., 2003, s. 3). Benzer bir şekilde bu iki disiplinin birbiriyle olan karşılıklı bağına dikkat çeken Deutsch ve Kinnvall ise “çift yönlü etkileşim (bidirectional interaction)” vurgusunu yapmıştır (Deutsch ve Kinnvall, 2002, s. 20).

² Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teorinin temsilcileri şu düşünürlerdir: Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich S. Fromm, ve Jürgen Habermas.

Cottam ve arkadaşları politik psikoloji alanını tanımlarken Psikoloji ve Politika Biliminin birleşmesini vurgulamış; hatta bu ilişkiyi “çok verimli bir diyalogu teşvik eden bir tür evliliğe” benzetmiştir. Politik psikoloji alanı, insanların (bireyler/liderler/toplumlar) ne yaptığını açıklama ve yapılan davranışların politik bir meselenin analizinde uygulama noktasında araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Cottam ve arkadaşlarına göre psikologlar, Politika Bilimine siyaseti nasıl anlamlandıracağımıza dair yeni bakış açıları kazandırmıştır. Örneğin psikologlar, grup düşüncesi kavramı üzerine yaptıkları tespitler ile karar alma süreçlerinin nasıl işlediğine dair görüş sunabilmektedir. Grupların karar alma süreçleri üzerine çalışma yapan psikologlar, Psikoloji Biliminde uygulanan metot ve kuramları, başarılı analizler sonucunda, Politika Bilimi ve hatta Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesine giren meselelerde kullanılabilir çıkarımlar sağlayabilecektir. Ayrıca bu yazarlar hem psikologların hem de politika bilimcilerin birbirlerinin konuları hakkında bilgi sahibi olunması durumunda iki alanda yapılan araştırmaların kapsamının gelişeceği inancına da sahiptir. Cottam ve arkadaşları özellikle Psikoloji Biliminde kullanılan kuramların Politika Bilimine yapacağı katkı noktasındaki ve karşılıklı bir şekilde bu kuramların politik meselelerde test edilmesinin Psikoloji Bilimine yapacağı katkı noktasındaki karşılıklı gereksinimi vurgulamıştır. (Cottam vd., 2004, ss. 4-5).

Bireylerin ya da kurumların davranışlarını belirleme süreçlerini inceleme ihtiyacı duyan araştırmacılar için politik psikoloji alanının, araştırmacılara karmaşık gelen konuların analizi noktasında kolaylaştırıcı bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Bu alan hem Politika Bilimi hem de Psikoloji Biliminin kesiştiği noktada yer almaktadır. Bu etkileşim araştırmacılara bireyin duygular ve motivasyonlar gibi “içsel süreçler” ile politik davranış ve normlar gibi “dışsal süreçlerin” ilişkisini inceleme fırsatı vermektedir. Bu şekilde araştırmacı sadece oy verme ya da klasik uluslararası ilişkiler analizinin yanı sıra bir topluluk veya grup içerisinde yer alan bireylerin politik davranış süreçlerini de analiz edebilecektir. Örneğin bir kurumun veya yapının politika inşası sürecinde farklı aktörlerin motivasyonunu ve öznel duygularını da analiz etmesi daha sağlıklı sonuçlar elde etmesine ve en ideal politik normların oluşturulmasına yardımcı olacaktır. (Perry, 2011, ss. 21-22).

Günümüzde politik psikoloji araştırmaları yapılırken sıklıkla Psikoloji Bilimine duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır. Bu iki bilimi birbirine bağlayan ve araştırmalarında kullanılan filozoflar tarihsel süreçte karşımıza çıksa da politika ile psikolojiyi birleştirerek ilk kez akademik çalışma yapan kişi Harold D. Lasswell olarak kabul edilmektedir (Dirilen Gümüş, 2015, s. 175). Yine bu alanın öncül yazarları arasında yer alan ve Amerika Birleşik Devletleri’nde politika üzerine yaptığı çalışmalarda psikolojik unsurları inceleyen Charles E. Merriam, Chicago Üniversitesi’ndeki çalışmalarında Psikoloji Biliminden de yararlanılarak hazırlanacak Politika Bilimi çalışmalarını teşvik etmiştir. Merriam’ın öğrencileri arasında yer alan Lasswell, kitaplarındaki yaklaşımlarıyla Politika Bilimine oldukça farklı psikolojik bir bakış açısı getirmiş ve politika ile psikoloji arasındaki bağı inceleyerek bu alanın kurucusu rolünü üstlenmiştir (Nesbitt-Larkin vd., 2014, s. 5). Lasswell’in ilk çalışmaları³ politik davranışları, politikaları ve politikacıları anlamak gibi temel “politika konularında” psikolojik bir bakış açısı yaratılmasına yardımcı olmuştur. Lasswell’in bu çalışmaları sayesinde; motivasyon, çatışma, algılama, sosyalleşme ve grup dinamikleri gibi bireysel ve sosyal psikolojik süreçler ile psikopatolojiye⁴ odaklanarak politik davranışları etkileyen etmenlerin incelendiği politik psikoloji alanı çalışmalarının önemi artmıştır (Deutsch ve Kinnvall, 2002, ss. 15-16). Hatta Lasswell tarafından yazılan ve 1930 yılında yayımlanan "Psikopatoloji ve Politika (Psychopathology and Politics) isimli eser, Politika Bilimine dair psikolojik unsurların ele alındığı literatürdeki ilk çalışma niteliğindedir. Bu özelliği ile de Lasswell, ilk "politik psikolog" olarak anılmaktadır. (Houghton, 2009, s. 27). Benzer bir şekilde, Lasswell’in politik psikoloji alanı üzerine yaptıklarını ve alanının kendisi ile gelişimini göz önünde bulunduran Dana Ward, Lasswell’i "modern politik psikolojinin kurucu babası" olarak tanımlamaktadır. (Ward, 2002, s. 63).

Houghton ise bu alanı tanımlarken Politika Bilimini merkeze alarak açıklamayı tercih etmiştir. Öncelikle basit bir şekilde “politika ve psikoloji arasındaki etkileşimin, özellikle de psikolojinin politika üzerindeki etkisinin incelenmesi” olarak tanımını yapmıştır. Bu tanımını açarken Politika Bilimi üzerinden açıklama yolunu tercih etmiştir. Houghton’a göre “eğer politika her şeyin merkezinde bulunan, diğer her şeye bağlanan ana disiplin” ise Politika Bilimi de birbiriyle örtüşen bir “merkez çemberi ile çevrelenmiş bir tür Venn şemasına” benzetilebilir. Politika ile ekonominin kesiştiği alanlara “politik ekonomi” veya politika ile

³ Harold D. Lasswell tarafından yazılan bu eserler şu şekildedir: Psychopathology and Politics (1930), World Politics and Personal Insecurity (1935), Politics: Who Gets What, When ve How (1936), Power and Personality (1948).

⁴ Harold D. Lasswell, psikopatolojik yaklaşımın hem psikolojide hem de sosyal bilimlerde her geçen gün kalıcı bir kavram olduğuna inanmakta ve bu hususta Sigmund Freud’u “devrimci bir figür” olarak nitelendirmektedir. (Lasswell, 1930, s. 17).

sosyolojinin kestiği alanlara “politik sosyoloji” ya da politika ile matematiğin birleştiği alanlara (rasyonel seçim teorisi ya da oyun teorisi gibi) matematiksel politika deniyorsa aynı şekilde politika ile psikolojinin birleştiği alanlar da politik psikoloji olarak adlandırılmalıdır. Bunun yanında politik psikoloji alanı bu iki ana disiplin arasında bir köprü olarak nitelendirilmektedir (Houghton, 2009, s. 22).

İç siyaseti ve aynı zamanda uluslararası ilişkileri inceleyen çalışmaların analiz süreçlerinde psikolojiyi bir etmen olarak gören ve yaptığı araştırmalarda özellikle grup psikolojisi vurgusu yapan Vamık D. Volkan’ın, “büyük grupların psikolojilerini” incelediği çalışmaları⁵ politik psikoloji alanına ciddi katkılar sağlamıştır. Volkan özellikle dini, etnik, ideolojik ve milli düşmanlıkların sebeplerinin araştırılmasında psikolojik unsurları ele alarak ulusal ya da uluslararası sorunların analizde yeni bir bakış açısı oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca lider davranışları analizi konusunda da öncü isimlerin arasında yer almaktadır (Kantarıcı, 2020, s. 4).

Politik psikoloji alanındaki ilk çalışmalar genellikle aktörlerin rolü, toplumun/kamuoyunun dinamikleri, oy verme eğilimleri, politik sosyalleşme gibi iç politika konular üzerine odaklanmıştır. Bilgin'e göre bu ilk çalışmalar temelde 4 mantık etrafında toplanabilmektedir:

- *“Neden siyasetçi olunur? Kimler siyasetçi olur? Siyasetçinin motivasyonları nelerdir? Güç isteğinin kaynağı nedir?” gibi sorular üzerinden aktörleri inceleyen ve politikacı yapıları merkeze alan çalışmalar;*
- *Toplum/kamuoyu araştırmaları, iç siyasete katılım araştırmaları, iç siyasete ilgi araştırmaları, iç siyasi eğilimlerin yönlendirilmesi üzerine araştırmalar gibi politik davranışları merkeze alan çalışmalar;*
- *Ulusal topluluğa/topluma/devlete aidiyet, kolektif ve politik eğilimler, otorite/kurum/parti/ideoloji gibi iç siyasete dair yapılar ve bu yapılar için eğilimler gibi bireyin politik bakışını ve gelişimini merkeze çalışmalar;*
- *Bireylerin kişilik/kültür/sosyal karakter gibi Politika Bilimine dair davranışlarının analiz edildiği çalışmalar ve bireyin politik açıdan sosyalleştiği ve sosyal yapıları inşa ettiği konular üzerine çalışmalar gibi bireyin politik davranış/tutum değişimlerini merkeze alan çalışmalar⁶ olarak sınıflandırılabilir” (Bilgin, 1997, ss. 193-199)*

Psikoloji Bilimine dair yaklaşımlar hem Politika Biliminin hem de Uluslararası İlişkiler disiplininin çalışma alanlarına dahil olmaya başlamıştır. Bu noktada politik psikoloji alanının özellikle Uluslararası İlişkiler disiplinine yapabileceği katkılar öngörülebilir. Bu alan günümüze kadar birtakım alanlarda çalışmalar sunmuştur. Bu alanlar; bireylerin oy kullanma eğilimleri, hükümet politikalarına kamuoyunu etkileri, siyasi elitlerin davranışları, siyasi elitlerin hükümet politikalarını nasıl şekillendirdiği, siyasi liderlerin karakter analizleri gibi iç politika konuları ile sosyal psikolojiden etkilenen politik davranış açıklamaları ve bireysel davranışların grup davranışlarına etkileri olarak sayılabilmektedir. Bu alan, günümüzde ise uluslararası sorunların sebeplerinin araştırılması, sorunların çözümü için yöntem geliştirilmesi ve dış politikada karar alma süreçlerindeki psikolojik etmenlerin analizleri gibi uluslararası politika konularında katkı sağlamaktadır. Örneğin sosyal psikolog Herbert C. Kelman; dış politikadaki karar alma süreçlerine dair çalışmalarda ve bu süreci etkileyebilecek bilişsel, grup içi ve örgütsel etmenler üzerine yapılan araştırmalarda, müzakere, pazarlık ve uzlaşma gibi ya da düşman algısı gibi uluslararası çatışmaların unsurları üzerine yapılan analizlerde, yine dış politikanın inşa sürecinde bireylerin ve kamuoyunun algıları üzerine yapılan değerlendirmelerde ve caydırıcılık kavramı ve benzeri uluslararası politikayı etkileyebilecek

⁵ Vamık D. Volkan tarafından yazılan bu eserler şu şekildedir: Kan Bağı: Etnik Gururdan Etnik Terör'e (2000), Köru Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri (2004), Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikanalitik Tarihi (2008), Atatürk'ün Psikanalitik Biyografisi: “Atatürk-Anatürk” (2011), Divandaki Düşmanlar: Bir Türk Psikalistin Siyaset Psikolojisi Serüveni (2013), Nazi Mirası: Depolama, Nesiller Arası Aktarım, Disosiasyon ve Eylem Yoluyla Hatırlama (2016), Göçmenler ve Mülteciler: Travma, Sürekli Yas, Önyargı ve Sınır Psikolojisi (2017).

⁶ Bilgin bu çalışmalara örnek olarak; İtalya'da bir grup siyasetçi, aşırılıkçı ve siyasetle ilgisi düşük olan yurttaşı inceleyen Catellani ve Quadrio tarafından bireyin siyasete eğilimini inceleyen çalışmayı (1991), Fransız Sosyalist Partisi'ne dair siyasi temsillerin Aissani tarafından politik yaşamın incelendiği çalışmayı (1991); Avrupa İnsan hakları Mahkemesi kararları konusunda Cenevrel ve Parisli bireylerin görüşleri üzerine Doise ve arkadaşları tarafından insan hakları üzerine yapılan çalışmayı (1991); ve Amerio ve Ghiglione tarafından yapılan İtalya'da politik eyleme geçiş konusunda birbirinden farklı görünen ve gençlerden oluşan iki grubu karşılaştırdığı çalışmayı (1986) kısaca anlatmaktadır. (Bilgin, 1997, ss. 200-201)

konularda sosyal-psikolojik araştırmalardan ve kuramlardan faydalanması gerektiğini vurgulamıştır (Kelman, 2007, s. 61).

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yer alan konulara dair yapılan çalışmalarda araştırmacılar sıklıkla bu alanda kabul gormüş kuramsal yaklaşımlardan faydalanmaktadır. Disiplinde kabul goren kuramlar belli bir yaklaşımın (Realizm, Liberalizm veya İdealizm gibi) içerisinde yapısal ve düşünsel reformlar ile şekillenmesi üzerinden yeni (Neo) yaklaşımlar üretilebilmektedir. Uluslararası İlişkiler araştırmacıları, disiplinin çalışma alanına giren konuları ve olayları bu kuramların biri veya birkaçı üzerinden analiz edilmeye çalışmaktadır. Uluslararası İlişkiler kuramları bu hususta araştırmacılara çok yönlü bakış açısı ve daha derin analiz imkanları sunmaktadır. Ancak bu kuramsal ereve inşa edilirken psikolojik unsurlar bazen göz ardı edilebilmektedir. Bu durum araştırmacılara psikolojik etmenlerin araştırma sorularında ve araştırmanın analiz düzeyinde yer almamasına ve böylelikle bu unsurların gözden kaçmasına yol açabilmektedir. Örneğin şenol Kantarcı, disiplinindeki araştırmacılarının alıştukları konu üzerine sahip oldukları bilgi birikimini bir "alet/takım çantasına" benzetmekte ve bu çantada yer alan İdealizm, Liberalizm, Kongsrükativizm, Realizm vb. kuramsal yaklaşımlar ve hipotezler gibi politik psikoloji alanının yaklaşımlarının da bulunması gerektiğini söylemektedir (Kantarcı, 2020, s. 5). Ayrıca, bu çalışmada da belirtildiği gibi, Uluslararası İlişkiler disiplininin merkezinde yer alan temel kuramsal yaklaşımların öncül isimleri⁷ aslında psikolojik unsurları kendi çalışmalarında yok saymamıştır. Bu sebeple disiplin dahilinde yapılan çalışmalarda psikolojik unsurlara daha çok yer verilmeli ve politik psikoloji alanının özellikle kuramsal alt yapısından faydalanılmalıdır. Goldgeier ve Tetlock'a göre, Uluslararası İlişkiler kuramcıları kendilerine özgü sebepler ile psikolojik argümanları yok sayarak yaklaşımlarını üretmektedir. Ancak psikolojik unsurlar ile inşa edilecek kuramsal bakış açıları disiplin içerisinde incelenen davranışların açıklanmasına yardımcı olabilecektir. Bu sebepten Uluslararası İlişkiler kuramcıları ve Uluslararası İlişkiler kuramlarına dair çalışmalarda psikolojik etmenlerle ilgili sistematik tartışmalardan faydalanılması gerekmektedir (Goldgeier ve Tetlock, 2001, ss. 87-88).

Politik psikoloji alanına dair yaklaşımlar, Uluslararası İlişkiler disiplininde kabul goren kuramlar içerisinde kısmen yer almaktadır. Diğer bir ifade ile psikolojik unsurların kuramcıların değindiği ancak vurgulamadığı etmenlerdendir. Uluslararası İlişkiler ile psikoloji arasındaki bu dolaylı yoldan kurulan ilişki politik psikoloji aracılığıyla daha görünür hale gelmektedir. Uluslararası İlişkiler kuramları arasında kendisine önemli bir yer edinen Konstrüktivizm ise psikolojik unsurların, belki de, en belirgin olduğu Uluslararası İlişkiler kuramıdır. Robert Jervis'e göre Konstrüktivist yaklaşımlar politik psikoloji alanının önermeleri ile örtüşebilmektedir. Hem Konstrüktivizm de hem de politik psikoloji alanına dair yaklaşımlarda "duygu ve düşünceler" önemli değişkenlerdendir. Ayrıca Konstrüktivizm kuramında özellikle vurgulanan "kimlik" kavramı ve "kimliğin inşası" sürecinde psikolojik unsurlar göz ardı edilmemektedir. Diğer bir ifade ile Konstrüktivizm kuramında ısrarla vurgulan inşa süreçlerinde analiz düzeyinde değişken olarak görülen unsurlar bu alan içerisinde açıklanabilecek unsurlardır (Jervis, 2017, s. xxviii). Benzer bir şekilde Shannon ve Kowert, hem Konstrüktivistlerin hem de politik psikoloji araştırmacılarının benzer araştırma sorularına başvurduğunu ve çalışmalarında insanın öznelliğini ve sosyal kimliğini merkeze alarak fikir yürüttüğünü belirterek bu kuram ile politik psikoloji arasındaki bađı⁸ görünür kılmak istemiştir (Shannon ve Kowert, 2012, iii).

Psikolojik unsurları merkeze alarak kurgulanan ve politik psikoloji alanında kullanılan yaklaşımlar ve kuramlar, Uluslararası İlişkiler disiplininde karar alma süreçleri ve dış politika analizleri gibi konularda araştırma seviyesine çok yönlü bakış açısı kazandırabileceği aşıkardır. Örneğin Jack S. Levy, politik psikoloji alanına daha fazla ilgi gösterilmesi ve bu alandan daha fazla yardım alınmasının gereksinimini vurgulamaktadır. Çünkü psikolojik değişkenler hem dış politikayı şekillendirebilir ve hem de kamuoyu, milliyetçilik, kimlik inşası vb. değişkenleri etkileyebilir (Levy, 2003, ss. 253-254). Karar alma süreçlerinin analizi ya da dış politika analizi gibi konuların yanında uluslararası "atışmaların analizi ve çatışma çözümü" gibi uluslararası politika meselelerinde de politik psikoloji alanına başvurulmaktadır (Erişen, 2012, s. 10). Çatışma çözümünün önemli unsurlarından olan "barış araştırmaları" sadece devlet başkanı düzeyinde değil aynı zamanda toplum seviyesinde de irdelenmesi gereken sorunları da incelemekle mükelleftir. Çatışma özümü için sıklıkla kullanılan arabulucular (mediators) ya da üçüncü taraflar (third party) atışmayı

⁷ Realizm merkezli kuramlar için Thucydides, Machiavelli, Hobbes gibi; Liberalizm merkezli kuramlar için Locke, Hume, Rousseau, De Tocqueville gibi; İdealizm merkezli kuramlar için Kant gibi.

⁸ Shannon ve Kowert editörlüğünde hazırlanan "Psychology and Constructivism in International Relations An Ideational Alliance" adlı eserde yer alan araştırmacılar, Konstrüktivizm ile politik psikoloji arasındaki bağ üzerine görüşlerini belirttikleri çalışmalarını sunmuştur.

sonlandırmak ve tarafların ilişkilerinin daha iyi bir seviyeye gelmesi için çok yönlü bir soruşturma yapma ihtiyacı hissederler. Bir arabulucu tarafların fikirlerini ve taleplerini dinleyerek ve karşılıklı iletişimi sağlayarak sorunun çözümüne yardımcı olur. Bu hususta arabulucuların, çatışan tarafların hem lider hem de toplum seviyesinde psikolojilerini de bilmesi gerekmektedir. Goldstein ve Pevehouse arabulucuları, bu sorumlulukları sebebiyle, çatışan aktörlerin ilişkilerindeki psikolojik sorunları çözen bir terapistle benzetmektedir (Goldstein ve Pevehouse, 2014, ss. 114-115).

Uluslararası siyasetteki ihtilafli konular üzerine yürütülen ve "çatışma çözümü" konusuna dair Uluslararası İlişkiler disiplini çalışmalarında politik psikoloji alanı araştırmacılara önemli faydalar sunabilmektedir. Psikolojik analizler; çatışmanın sebeplerinin anlaşılması, devam etmesine yol açan unsurların belirlenmesi, sonuçlanmasına engel teşkil eden etmenlerin doğru anlaşılması ve çözüme olanak sağlayacak neden-sonuç ilişkisinin kurulması konusunda yardımcı olabilmektedir (Kelman, 2007, s. 80). Kelman'a göre sosyal-psikolojik analiz, uluslararası meselelerin incelenmesinde ciddi katkılar sağlayabilecektir. Çatışan tarafların kendi tarihsel, jeopolitik, yapısal ve kurumsal değişkenleri, çatışmaların temel sebeplerini inşa edebilmektedir. Bu değişkenlerin içerisinde yer alan sosyal-psikolojik unsurların doğru analiz edilmesi, çatışmanın dinamikleri konusunda araştırmacılara daha güvenilir tespit yapma şansını tanımaktadır. (Kelman, 2007, s. 100) Bu yüzden ihtilafli meselelerde sorunun tespiti ve çözüm için atılacak adımlara dair analizlerde politik psikoloji alanına duyulan ihtiyaç kendisini göstermektedir.

Uluslararası sistemde gerek ikili ilişkilerin incelenmesinde gerekse ihtilafli konuların araştırılmasında Psikoloji Bilimine olan ihtiyaç artmaktadır. Özellikle insanların ve insanların oluşturduğu toplumların, olaylar karşısında gösterdiği davranışlar ve bu davranışların kökenlerini inceleyip altında yatan psikolojik etmenlerin araştırılması günümüz uluslararası sisteminde yer alan sorunların çözümünde yardımcı olabilecektir. Örneğin, 1977 senesinde dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat önemli bir adım atıp İsrail'e gitmiş ve İsrail Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada kritik bir noktaya değinmiştir. "Araplarla İsrail arasındaki çatışmanın yüzde 70'i psikolojiktir" ifadesini kullanan Sedat, devletlerin birbiriyle ilişkilerinin kökeninde toplumsal psikolojinin etkisine değinmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nden bazı yetkililer Sedat'ın ifadesinin doğruluğuna dair incelemelere başlamıştır (Volkan ve Atabey, 2010, s. 23). Böylelikle Uluslararası İlişkiler disiplininde araştırma araçlarının arasına toplumsal psikolojinin etkileri de katılmıştır. Sonuçta devletlerarası ilişkilerin sadece iktisadi veya tarihî değil aynı zamanda psikolojik boyutu da bulunmaktadır. Bu yaklaşıma benzer bir ifade Türkiye eski Başbakanı Bülent Ecevit tarafından Türkiye-Yunanistan ilişkilerine dair söylenmiştir (Örmeci, 2011, s. 98).

Uluslararası İlişkiler disiplininde aktörlerin belki de en başında gelen devletler, aslında bir araya gelmiş insan topluluklarıdır. Gustave Le Bon, kitle kavramını tanımlarken "milliyetleri, meslekleri, cinsiyetleri ve kendilerini bir araya toplayan tesadüf her ne olursa olsun, rastgele bir fertler topluluğu" ifadesini kullanmıştır (Le Bon, 2015, ss. 23-24). Birbirinden farklı bireyler bir araya gelerek "örgütlü bir yapıya" yani topluma/devlete dönüşmektedir. Bu sebeple bir toplumun veya devletin davranışların anlaşılması ve yorumlanabilmesi adına o topluma ait bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları "grup psikolojisine" analiz düzeyi aşamasında başvurmak sağlıklı olacaktır. Sigmund Freud, grup psikolojisi kavramı hususunda bireye odaklanmış ve bireyi "bir etnik grubun, milletin, bir sosyal sınıfın, bir mesleğin, bir kurumun üyesi olarak ya da belirli bir amaç için belirli bir zamanda bir araya gelmiş kalabalık bir grubun ögesi" olarak tanımlamıştır (Freud, 2014, s. 8). Bu sebeple "grup psikolojisini" doğru okumak adına analiz birey düzeyinden başlamalıdır.

Bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu grupların/toplumların birbirleri ile olan ilişkilerinde psikolojik etmenler incelenmelidir. Aynı şekilde devletlerin ikili veya çok taraflı diplomatik ilişkilerinde tarafların birbirlerine karşı sahip oldukları algıların altında psikolojik unsurlar bulunmaktadır. Özellikle düşmanlık gibi ihtilaf yaratabilecek ön yargıların sebeplerini incelenirken politik psikoloji alanından faydalanılabilir. Bu bakış açısıyla alanı Abdülkadir Çevik şu şekilde tanımlamaktadır:

"Politik psikoloji büyük grupların, kitlelerin, ulusların birbiriyle olan ilişkilerini ele alarak bu ilişkilerde rol oynayan yan psikolojik etmenleri değerlendirmektedir. Politik psikoloji, bunun yanı sıra, büyük gruplar ve uluslarla bunların liderlerini ve liderler arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını incelemektedir. (...) ulusal ve uluslararası ilişkilerdeki davranışların yüzeysel değerlendirmesi ve görünür psikolojik sorunlardan daha çok, altta yatan, derinlemesine incelemeyle anlaşılan motivasyonlar politik psikolojinin çalışma alanıdır" (Çevik, 2009, s. 15)

Toplumun ögesi olan bireyler nasıl sahip oldukları bilgileri kendi hafızasında topluyorsa toplumlar da kendisinden önceki nesillerden kendisine aktarılan bilgileri ve olayları hafızasında depolamaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılarak oluşturulan bu depolamaya “kolektif hafıza” denilmektedir. Geçmiş ile gelecek arasında köprü kurabilen kolektif hafıza toplumun davranışlarını etkileyen etmenler arasındadır. (Atik ve Bilginer Erdoğan, 2014, s. 2). Toplumun yüzleştiği olaylar hafızasına işlemektedir. Bu olaylar nesilden nesile aktararak kolektif hafızasına işlemekte ve doğrudan ya da dolaylı olarak mevcut davranışlarını etkileyebilmektedir (Hewer, 2018, s. 221). Örneğin toplumun geçmişte karşılaştığı darbe-göç-ihtilal-savaş vb. olumlu ve olumsuz olaylar, sadece bu olayları tecrübe eden bireyleri değil aynı zamanda kendisinden sonraki nesilleri de etkileyebilmektedir. (Atik ve Bilginer Erdoğan, 2014, s. 5) Diğer bir ifade ile toplumlar günümüz davranışlarını belirlerken geçmiş nesillerin tecrübelerine bakarak adımlarını inşa etmektedir. Tarihsel olayların toplumun kolektif hafızasında bıraktığı izlerin doğru analiz edilmesi günümüz ilişkilerini anlayabilmek adına rehber olabilecektir. Bu sebeple, Vamık D. Volkan'a göre, araştırma yapılırken tarihî unsurların bilinmesi kadar psikolojik verilerin de doğru analiz edilmesi gerekmektedir (Volkan, 2008, s. X)

Karşılıklı husumet bulunan ve birbirlerini tarihsel açıdan düşman olarak kabul eden toplumların/devletlerin ikili ilişkilerinde yaşadıkları diplomatik sorunların çözümü konusunda politik psikoloji alanı yardımcı olabilecek analiz düzeyleri sunabilmektedir. Örneğin, Çevik Ersaydı bu alanı tanımlarken uluslararası veya ulusal çatışmaların nedenlerinin araştırılması vurgusu yapmış ve çatışma çözümü süreçlerinde bu alanın yardımcı alan olarak kullanılabileceğini iddia etmiştir. Bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan toplum kavramını grup süreci açısından değerlendirerek çatışmaya neden olan psikolojik etmenlerin tarihsel bir bakış açısı yardımıyla incelenmesi gerektiği ve bu sorunların çözümü adına soruna sebep olan psikolojik etmenlerin ortadan kaldırılması için pro-aktif bir çözüm yöntemleri ve stratejileri geliştirilmesi gerektiği belirtmiştir. Diğer bir ifade ile politik psikoloji alanı, tarihsel bir bakış açısıyla grupların birbirilerine dair sahip oldukları algıların belirlenmesinde ve soruna sebep olan durumların ortadan kaldırılmasında araştırmacılara yardımcı olacaktır (Çevik Ersaydı, 2013, s. 40).

Politik psikoloji alanında araştırma konuları arasında yer alan ve toplumun geçmişte yüzleştiği bazı tarihsel olayların, kavramların ve imgelerin, o toplumun bilinç altında bıraktığı olumlu ya da olumsuz algılamalar üzerine yapılan çalışmalar yine ihtilafli sorunların analizinde farklı bakış açıları sunabilecektir. Örneğin Vamık D. Volkan tarafından vurgulanan ve toplumların kimliğini işleyip davranışlarını etkileyebilecek olayların – “seçilmiş travmaların” ve “seçilmiş zaferlerin” – analizi adına politik psikoloji alanı uygun imkanları sunabilmektedir (Volkan, 2012, ss. 66-67). Benzer bir bakış açısıyla Goldstein ve Pevehouse bireysel psikolojinin ve yaşanan travmaların doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan çatışmalara etkisi olabileceğini düşünmektedir. Bireysel seviyeden toplumsal seviyeye doğru geçiş sürecinde grup psikolojileri, sorunların sebepleri konusunda araştırmacılara ciddi veriler gösterebilmektedir. Toplumun içerisinde yer alan ve toplumun davranışlarının şekillenmesinde önemli rol oynayan bireyler aslında gruplar arası çatışmaların nedenlerini belirleyen aktörlerdir. Bu bağlamda savaş zamanı yaşayan çocukların psikolojik travmaları ilerleyen dönemlerde gruplar arası çatışmaların köklerini barındırabilmektedir. Goldstein ve Pevehouse'a göre çatışma halinde olan toplumlarda büyüyen çocukların psikolojik travmaları yıllar sonra o toplumun yaşayabileceği gruplar arası çatışmalarda bir sebep oluşturabilmektedir. Örneğin, Batı Şeria'da İsrail-Filistin çatışması sürecinde çocukluğunu geçiren bireyler ilerleyen dönemde bu çatışmanın tarafı olabilecektir. Bu noktada özellikle barış çalışmaları üzerine çalışan araştırmacıların psikolojik unsurları görmezden gelmemesi gerekmektedir. (Goldstein ve Pevehouse, 2014, s. 116). Bu sebeple politik psikoloji alanının çalışma alanları arasında yer alan bazı konular, araştırmacılara çatışma çözümü süreçleri hususunda yardımcı olmaktadır. Bireysel psikolojik analiz seviyesinden toplumsal psikolojik analiz seviyesine başarıyla geçmek adına araştırmaları ve adımları inceleyen alan, uluslararası sistemde karşılaşılan ikili diplomatik husumetlerin ve çatışmaların sona erdirilmesi adına çözüm süreçlerinde araştırmacılara fayda sağlayacaktır (Bağcı vd., 2011, s. 200).

Politik psikoloji alanının Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde yapılan araştırmalara yapacağı bir diğer katkı ise “lider analizi” konusunda olacaktır. Lider analizi ve liderlerin davranışlarına ilişkin çalışmalar hali hazırda hem Politika Bilimi araştırmacıları hem de Psikoloji Bilimi araştırmacıları tarafından sıklıkla başvurulan araştırma konuları arasında olmuştur. Politik psikoloji ile lider analizi kavramını yakınlaştıran, diğer bir ifade ile lider analizi ve politik psikolojik profili çıkarmanın ilk adımlarını atan, ilk isim Walter C. Langer olarak görülmektedir. Langer tarafından 1943 yılında hazırlanan ve 1972 yılında yayımlanan “The Mind of Adolf Hitler: The Secret Wartime Report” isimli kitap, karar alıcıların davranışları ve düşünceleri üzerine psikolojik tespitlerin yapılmasına ön ayak olmuştur. Langer'in bu girişimi daha sonrasında bu alanda çalışmalar sunan diğer bilim insanlarına ışık tutmuştur (Dekleva, 2018, s. 359). Aslında

liderler üzerine yapılan psikolojik analizler Langer'in çalışmasından daha önceki dönemlerde⁹ de görülmüştür. Örneğin; Lasswell "Psychopathology and Politics" adlı kitabında, Sigmund Freud tarafından öne sürülen "psikanalitik yaklaşım" üzerinden hem politika kavramını hem de liderlerin davranışlarına etkileyen bilinçaltı motivasyonlarına dair tespitlerde bulunmuştur (Demirkılınç, 2020, s. 3).

Karar alma sürecindeki aktörlerin düşünsel yapıları; inançlar, tutumlar, değerler, deneyimler, duygular, ulusal benlik unsurları, algılar gibi karmaşık ve psikolojik etmenlerle şekillenebilecek bir yapıya sahiptir. Bu yapı; kültürel, tarihi, coğrafik, ekonomik, ideolojik, demografik vb. etmenler üzerinden şekillenebilmektedir. Bu sebeple karar alma süreci analiz edilirken araştırmacılar tüm bu unsurları göz önünde bulundurarak analiz düzeylerini belirlemelidir (Hudson, 2016, ss. 23-24). Politik psikoloji alanı, özellikle lider analizi konusunda sunabildiği fırsatlar ile, Uluslararası İlişkiler disipliniinde çalışmalarını sürdüren araştırmacılara analiz düzeyini genişletme ve derinleştirme imkânı sağlayabilecektir.

Politika Bilimi çalışmalarında lider analizi genellikle iç politikaya dair konular üzerinden yapılmaktadır. Ancak lider analizi, dış politikaya dair konular için de kullanılabilir akademik metotlardan birisidir. Vamık Volkan önce kuramsal açıdan daha sonra alan çalışmalarına başvurarak bu metodun dış politika analizlerinde de kullanılabilirliğini göstermiştir. Özellikle Volkan tarafından yapılan daha çok yaşanmış olayların mevcut duruma ve ortama etkilerini incelendiği Politika Bilimi çalışmaları, lider analizinin dış politika ve Uluslararası İlişkiler disiplini konularında uygulanabileceğini göstermiştir (Kantarıcı, 2020, s. 10-11).

Kenneth B. Dekleva, lider analizi üzerine yapılan ve politik psikoloji alanına da giren bilimsel çalışmaları "karmaşık bir analitik bulmacanın bir parçası" şeklinde ifade etmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde, özellikle dış politikaya dair tutum ve davranışlarını incelenirken, liderlerin psikolojik analizlerinin de araştırmasının gereksinimi vurgulayan Dekleva, Jerrold M. Post ile, Radovan Karadzic ve Slobodon Milosevic üzerine lider analizi çalışması¹⁰ yapmış ve alan için örnek teşkil etmiştir (Dekleva, 2018, s. 240). Post ve Dekleva'nın yanı sıra Margaret G. Hermann'ın liderlerin dış politika eğilimleri üzerine yaptığı çalışmalar (1970, 1978) ve Rose McDermott'un liderlerin karakteristik yapıları üzerine yaptığı tespitler (McDermott, 2004, ss. 238-240) politik psikoloji alanının Uluslararası İlişkiler disipliniinde kullanılabilirliğini konusunda örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Robert Jervis'in "Perception and Misperception in International Politics" (1976) eseri ve Richard Cottam'ın "Foreign Policy Motivation: A General Theory and a Case Study" (1977) eseri lider düzeyinde algıların ve düşüncelerin dış politikayı şekillendirebileceğini göstermektedir (Hudson, 2016, s. 24).

Politik psikoloji alanı aslında Uluslararası İlişkiler disipliniinden çok da uzak bir konu değildir. Disiplinin kuramsal yaklaşımlarında aslında psikolojik unsurlar, kuramcıların göz önünde bulundurduğu ancak vurgulamadığı etmenlerdendir. Hatta bazı uluslararası ilişkiler kuramlarında psikolojik unsurlar dış politikada davranışları etkileyen değişkenlerin arasında sayılmaktadır. Bu sebepten disiplinde yürütülen çalışmalarda psikolojik etmenler görmezden gelinmemelidir. Dış politikada karar alma süreçleri, uluslararası siyasetteki ihtilafli meselelerin analizi, toplumların ve ulusların hafızasında yer alan ve dış politikadaki girişimleri de etkileyebilecek olguların ve durumların değerlendirilmesi, tarihsel düşmanlık ve karşılıklı husumet gibi ikili ilişkilere yön verebilecek psikolojik alt yapıların tespit edilmesi gibi disiplinde kullanılabilir ve araştırmacılara analiz düzeyinde yardımcı olabilecek dinamiklerin doğru okunması ve sebep-sonuç ilişkisinin başarıyla kurulabilmesi adına politik psikoloji alanı bu disipline geniş imkanlar sunabilmektedir. Hatta bu alandan yararlanarak yürütülen çalışmalar, sadece devletler arası ikili veya çok taraflı ilişkilerin alt yapıları üzerine yapılacak tespitlerin değil aynı zamanda süregelen ihtilafli uluslararası meseleler ve küresel siyasette etki sahibi olabilecek uluslararası olaylar üzerine yapılacak tespitlerin de daha sağlıklı olmasına olanak sağlayacaktır.

⁹ Doğrudan lider analizi olarak göremeyeceğimiz ancak Psikobiyografik çalışmalar konusunda hatırı sayılır biri girişim olan ve Sigmund Freud tarafından 1910 yılında yazılan "Leonardo da Vinci and A Memory of His Childhood" adlı eser Psikobiyografi alanında öncü bir eser olarak kabul edilmektedir. Fakat bu eser Freud'un psikanalitik yöntemi konusunda örnek olarak sayılabiliyor olsa da da Vinci bir devlet adamı ya da politikacı olmadığı için bu çalışmayı lider analizi konusuna dahil edememekteyiz (Kantarıcı, 2020, s. 140).

¹⁰ Gerek Jerrold M. Post'un gerekse Kenneth Dekleva'nın hem bireysel hem de birlikte Radovan Karadzic ve Slobodon Milosevic yanı sıra Saddam Hüseyin, Hugo Chavez, Fidel Castro, Vladimir Putin, Osama bin Ladin gibi liderler üzerine yaptıkları analizleri politik psikoloji alanında lider analizi kavramının uygulanabileceği hususunda örnek niteliği taşımaktadır (Dekleva, 2018, ss 239-240).

5. POLİTİK PSİKOLOJİ ALANI ÜZERİNE ELEŞTİRİLER

Politik psikoloji alanı iki bilimin birleşiminden oluşan disiplinler arası bir alan olduğundan dolayı bu niteliği ile bazı açılardan eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu alana yapılan eleştirilerin başında alanın Psikoloji Biliminin bir alt dalı olup olmadığı konusunda yapılan eleştiriler yer almaktadır. Ancak bu alanı doğrudan Psikoloji Biliminin ya da doğrudan Politika Biliminin alt dalı olarak görmek fazlasıyla indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu alanda özellikle analiz düzeyinde Psikoloji Biliminden çok ciddi yardım alınmaktadır. Ancak ulaşılmak istenen hedefler düşünüldüğünde araştırmacıların çoğunlukla Politika Bilimine dair sonuçları hedeflediği de görülmektedir. Buna örnek olarak oy verme süreçleri, seçim eğilimleri, lider analizleri gibi ulusal düzeyde davranışların incelenmesi (Beyer, 2017, s. 9) ya da dış politikada gruplar arası algıların incelenmesi gibi alanın ele aldığı konular göz önüne alındığında iki disiplinin bir araya gelerek Politika Bilimine dair sonuçlar almayı amaçladığı ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple politik psikoloji alanını doğrudan bu iki disiplinden birinin alt dalı olarak görmektense bu iki bilimin kesiştiği noktadan başlayan ve ötesine giden bir disiplinler arası alan olarak görmek daha uygun bir bakış olacaktır (Crenshaw, 2002, s. 141).

Bu alana yapılan bir başka eleştiri de iki bilim arasındaki etkileşim konusu üzerinden gelmektedir. McDermott'a göre bu alanda yapılan çalışmalarda psikolojik etmenlere daha fazla odaklanılırken politik taleplere ve isteklere yeterince duyarlılık gösterilmemektedir. Birçok politik psikolog farkında olarak ya da olmayarak olayları incelerken psikolojik süreçlere politik süreçlerden daha çok eğilmekte ve iki bilimin etkileşimi konusunda denge kurulamamaktadır (McDermott, 2007, ss. 11-12). Ayrıca iki bilimin arasında entegrasyon eksikliği olduğu görüşü de mevcuttur. Beyer'e göre uluslararası sorunlarda bu alan yeterince araştırma seviyesinde kullanılmamaktadır ve bu durumun sebeplerinin başında da alandaki iki ana disiplinin kendi aralarındaki bütünleşmesinin tamamlanmamış olmasıdır (Beyer, 2017, s. 9).

Bu bakış açılarına göre eleştiriler doğru bir sorunu işaret etmektedir. Ancak bu durum, iki bilimin araştırma konularındaki farklılıktan gelmektedir ve politik psikoloji alanı bu ayrımın ortasındaki köprü olma görevini üstlenmelidir. Politika Bilimi ya da Uluslararası İlişkiler disiplini devlet içi ya da devletlerarası ilişkilerle ilgilenmektedir. Psikoloji Bilimi de bireylerin kendi arasındaki ya da toplumların kendi arasındaki ilişkileri araştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında iki bilim arasındaki asıl farkın ontolojik olduğu, yani araştırmalarındaki “odak noktalarının” farklı olduğu durumu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifade ile Politika Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplini “ulus-devlet ya da toplum/grup olgularına” odaklanırken Psikoloji Bilimi “birey ve grup kavramlarına” odaklanmaktadır. Kantarcı'ya göre bu iki bilim arasında ontolojik olarak bir “odak noktası” farklılığı mevcuttur; ancak bu farklılık iki bilime araştırmalarında ilham verebilir ve politik psikoloji alanı da iki bilimin etkileşimi sonucunda yapılan araştırmaların farklı bakış açılarıyla derinleşmesine yardımcı olabilecek imkânlar doğurabilecektir (Kantarcı, 2020, s. 6).

McDermott tarafından yapılan bir diğer eleştiri de psikologlar ile politika bilimcilerin kullandıkları metotlar üzerinden gelmektedir. Psikologlar açısından bireylerin rasyonelliği sorgulanırken politika bilimciler genellikle bu rasyonel varsayımları kullanarak tahmin gücüne ulaşabildikleri ölçüde tespitlerde bulunmaktadır (McDermott, 2007, ss. 12-13). İki taraf açısından da bu durum anlaşılabilir görünmektedir. Ancak birey düzeyinden grup düzeyine geçildiğinde, özellikle devlet ya da toplum düzeyinde analiz yapmak gerektiğinde, bazı rasyonel varsayımlara başvurmak da kaçınılmaz hale gelmektedir. İki bilimin araştırma süreçlerindeki metodolojik farklılık politik psikoloji alanı için bir engel teşkil etse de aynı zamanda bu alana olan ihtiyacı da göstermektedir.

Politik psikoloji alanı, birey düzeyine indirgenen yaklaşımlarından dolayı da eleştiri almaktadır. Bazı politik psikologlar bireyci yaklaşımı savunurken diğer araştırmacılar politik gerçeklikler konusunda bu yaklaşımı yetersiz bulmaktadır. (Crenshaw 1990; Deutsch ve Kinnvall 2002, 16; M. Hermann 2002; McDermott 2004.) Shannon'a göre bireyci yaklaşımda yapılabilecek tespitler geniş kültürel temaların bir ürünü olabilir; ancak bu durumu tüm toplum üzerinden anlama kısmında sorunlar yaşanabilir. Bu sebeple bireyler ile sosyal gruplar arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılabilmesi adına Sosyal İnşacılık kuramından faydalanılması gerektiğini iddia etmektedir (Shannon, 2015, ss. 18-19). Shannon'a benzer bir şekilde Sosyal İnşacılık kuramının politik psikoloji alanında kullanılabileceği görüşünü savunan bilim insanları arasında yer alan Robert Jervis, bireylerin dünya görüşlerini nasıl oluşturdukları sorusuna yanıt arayan bu kuramın politik psikoloji alanına büyük katkı sağlayacağını düşünmektedir (Jervis, 2017, s. xxix).

Politik psikoloji alanına dair gelen eleştirilerden bir diğeri ise bulguların evrenselliği sorunudur. Çalışma alanı olarak genellikle bireysel algıların toplumsal düzeyde kabul edilebilirliği ve hem devlet içi

hem de devletlerarası ilişkilere olan etkinin incelenmesi doğal olarak eleştiri konusu olmaktadır. Zaten sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda bu konu yer yer tartışmalara sebep olmaktadır. Doğa bilimlerine nazaran ispat edilebilirlik konusunda sosyal bilimlerin bir kısmına yapılan eleştiriler politik psikoloji alanına da yapılmaktadır. Örneğin McDermott “psikoloji laboratuvarlarından elde edilen bulguların gerçek dünyada ne ölçüde uygulanabileceği” sorusunu sormaktadır (McDermott, 2007, ss. 10-13). Benzer bir eleştiri Shannon tarafından da yapılmaktadır. Shannon'a göre bu alanda yapılan tespitlerin evrensel niteliği konusu sorun teşkil etmektedir (Shannon, 2015, ss. 19-20). Bu alan sayesinde elde edilen sonuçların toplumun görüşünü ne şekilde yansıttığı tartışmaları (Copeland, 1997, s. 46)¹¹, alandaki yaklaşımların kabul edilebilirliği hususunda endişe yaratmaktadır. Bu sebeple bireysel düzeyden başlayıp toplumsal düzeyde değerlendirilen araştırma konularında bilimselliğin en üst seviyede tutulması adına her iki bilim de birbirine ihtiyaç duymaktadır.

Bilimsel araştırmalarda bulguların evrenselliği gibi bulguların gerçekliği de sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gerek bireylerin gerekse grupların psikolojileri incelenirken “öteki” olarak tanımlanan diğer gruplara karşı görüşler, yani diğer bir ifade ile önyargılar, disiplin içerisinde tartışmalı bir konu olabilmektedir. Bu alanın kendi doğal yapısı düşünüldüğünde “önyargılar” ile bilimsel gerçeklik arasındaki ayrımın bilimsel açıdan doğru yapıp yapılmadığı endişesi eleştiri konusu olmaktadır. Araştırmacıların bu tuzağa düşmemeleri için kendi değer yargılarından arınmış ve bilimsel etik ilkelere sadık bir yöntem izlemeleri gerekmektedir. Bir başka deyişle, araştırma yapan kişi hem kendi hem de araştırdığı grupları incelerken önyargılardan uzak ve tarafsız tutum sergilemelidir (McDermott, 2007, ss. 10-11). Ayrıca toplumsal önyargılar kavramı konusunda dikkat edilmesi bir diğer husus da bir grubun öteki olarak tanımlanan gruplara karşı sahip olduğu algıların ve bakış açılarının zamanla değişebileceği gerçeğidir. Her ne kadar sosyal bilimlerde bu durum sıklıkla eleştirilse de politik psikoloji alanında analiz düzeyinin ve elde edilmek istenen sonuçların niteliği sebebiyle diğer disiplinlere nazaran bu durum ile daha fazla karşılaşmaktadır (Shannon, 2015, ss. 20-21).

Politik psikoloji alanının doğası gereği incelediği konular ve araştırma yapılan birimlerin spekülative bir niteliğe sahip olması alanın eleştiri aldığı konulardan bir diğeridir. Her ne kadar bu alanda kullanılan yöntemler ve analizler sorunların belirlenmesinde ya da çözümlenmesinde araştırmacılara yardımcı olsa da bireyleri ve aynı şekilde bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları kitleleri farklı açılardan manipüle ederek kitlelerin ve toplumların birbirinden kutuplaşmasına, etnik-milliyetçi-mezhepsel çatışmalara zemin hazırlamasına yol açabilmektedir (Çevik Ersaydı, 2013, s. 40). Diğer bir ifade ile yapılan analizlerin ya da yorumların yönlendirilerek algı çalışmalarına dönüşmesine veya yanlış amaçlarla kitleler arası ya da kitleler içi çatışmaların oluşmasına sebep olabilir. Uluslar ya da toplumlar arası çatışmaların sebepleri incelenirken bilimsellikten ya da tarafsız bakış açısından uzaklaşması durumunda istenilen sonuçtan uzaklaşmanın yanında yeni sorunların da ortaya çıkmasına sebep olunabilir. Bu yüzden spekülative özelliğini göz önünde bulundurularak araştırma yapmak gerekmektedir.

6. SONUÇ

Sosyal Bilimler üzerine yapılan araştırmalar, doğa bilimlerine kıyasla, ispat edilebilirlik konusunda eleştirilere maruz kalmaktadır. Sosyal bilimlere dair yapılan araştırmalarda analiz düzeyinin geniş ve kapsamlı bir şekilde yapılması elde edilen sonuçların bilimsel açıdan meşruiyet kazanmasına fayda sağlamaktadır. Bu sebeple araştırmacılar inceledikleri konularını araştırırken disiplinler arası destekler ve tespitlere başvurmak zorunda kalmaktadır. İki ayrı disiplinden köklerini alarak yeni bir disiplin ya da alan olarak literatürde kendisine yer bulan disiplinler arası araştırma alanları araştırmacılara yardımcı olmaktadır.

Bireyleri inceleyen Psikoloji Bilimi gibi ya da bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplumları inceleyen Sosyoloji bilimi, gibi insanı merkeze alarak çalışmalar üreten bilim dallarından ve alanlarından faydalanarak araştırmalar yürüten Politika Bilimi ve Uluslararası İlişkiler disiplini disiplinler arası çalışmalara ziyadesiyle ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda politik psikoloji alanı analiz düzeyinde, sorunların tanımlanmasında ve çözümünde araştırmacılara geniş imkânlar sunabilmektedir.

Politik psikoloji alanı üzerine yapılan ilk çalışmalar, dönemin ihtiyaçları sebebiyle, faşizm ve komünizm gibi “kitlelerin psikolojisini” anlamak üzerine yapılırken ilerleyen dönemlerde eğilim önce “seçmen davranışı ve oy verme” gibi iç politika çerçevesinde değerlendirebileceğimiz konulara daha sonra

¹¹ Dale Copeland, sosyal psikoloji yaklaşımını eleştirirken şu soruyu sormaktadır: Sosyal psikolojide kabul görmüş olan “insan doğasındaki evrensel eğilimler” analiz edilen grubun yüzde 51'lik kısmını mı yoksa yüzde 99'luk kısmını temsil etmektedir? Bu soru analiz düzeyinin derinliği konusunda şüpheli bir yaklaşımdır.

ise “karar alma ve kitle iletişim araçlarının bireyler/toplumlar üzerine etkisi” gibi konulara yönelmiştir. İlk çalışmalarında dar bir anlamda değerlendirilen politik psikoloji alanı, bilimin kendi içerisindeki dinamikler ve konjonktürel değişimler sebebiyle her geçen gün üzerine olan ilgiyi arttırmaktadır. Günümüz bilimsel çalışmalarında gerek disiplinler arası niteliği ile gerekse alt analiz düzeylerinde çok yönlü araştırma imkanları sunabilme kapasitesi ile bu alan hem devlet içi hem de devletler arası ilişkilerin araştırması noktasında kendisine özgü bakış açıları ortaya koyabilmektedir.

Devletler arası ilişkileri etkileyen alt dinamiklerde bireyin davranışları ve talepleri genellikle karar alma süreçlerinde dikkatten kaçmaktadır. Ancak dış politikaya etki eden devlet içi kurumları ve yapıları incelediğimizde bireyin rolü ve etkisi aşikardır. Özellikle dış politika davranışlarının inşasında bireyin ve toplumun psikolojik arka planlarının göz ardı edilmesi özellikle sorunun tanımlanmasında ve çözümün köklerinde araştırmacıları yanıltabilmektedir. Bu yanılgıların daha aza indirgenmesi ve analizlerin daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesi noktasında politik psikoloji alanına duyulan ihtiyaç günden güne artmakta ve bu alan sunabileceği imkânlar noktasında gerek araştırmacılara gerekse sonucun çözümüne önemli analiz düzeyleri ve bulgular vaat etmektedir.

Politik psikoloji alanı disiplinler arası bir yapıda olması sebebiyle birtakım eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu alanın Politika Bilimi ve Psikoloji Bilimi arasında yer almasının yanı sıra bu iki bilimin birbiriyle etkileşiminin az olması göz önüne alındığında politik psikoloji alanı yeterlilik konusunda eleştirilmektedir. Ayrıca bu iki bilimin ontolojik açıdan bu “odak noktasının” farklılığı ve metodolojik açıdan “araştırma düzeyinin” farklılığı konusu da bu alana yapılan bir diğer eleştiridir. Ancak alanın disiplinler arası niteliği, Politika Bilimine dair meselelerde farklı noktalardan bakış açısı sunabilmesi ve olayların analizinde psikolojik unsurları dahil ederek yaklaşımlar meydana getirmesi, bu alanı Politika Biliminden uzaklaştırmanın aksine Politika Biliminin alanına giren konularda analiz düzeyinin derinleşmesine yardımcı olabilecek bilgiler ve bakış açıları ortaya koyabilmesini sağlamaktadır. Bunun yanında bu alanın mevcut iki bilim arasında bir “köprü” niteliğinde olması hem iki bilim arasındaki araştırmaların daha çok eşleşmesine hem de daha dengeli bir şekilde çalışmaların inşa edilmesine fayda sağlayacaktır. Politik psikoloji alanına yapılan başka bir eleştiri ise bulguların evrenselliği ve spekülatif niteliği sorunudur. Politika Bilimi alanında da eleştiri alan bu durum aslında bu alan ile Politika Biliminin birbirine olan ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Çünkü gerek iç politika gerekse dış politika araştırmalarında analiz düzeyi ne kadar derin ve kapsamlı olursa bu eleştiriler de aynı oranda giderilebilecektir. Devletlerin dış politikadaki davranışları ele alınırken analiz düzeyini toplum seviyesine ve hatta birey seviyesine çekebilmek yapılan araştırmanın daha sağlam zeminde sürdürülmesine olanak sağlayacaktır. Bu durum da politik psikoloji alanının Politika Biliminin dair konularda ve aynı şekilde uluslararası ilişkiler disiplininde, araştırmacılara katkı sunabileceğini göstermektedir.



Bu çalışma etki kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tüm süreci, beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Arıboğan, D. Ü. (2020). Politik karar, tutum ve davranışlarımızı bireyselden toplumsala uzanan bir yelpazede anlama ve açıklama kılavuzu olarak politik psikoloji. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 37-62. <http://doi.org/10.32739/uskudarsbd.6.10.68>
- Ascher, W. ve Hirschfelder-Ascher, B. (2005). *Revitalizing political psychology: the legacy of Harold D. Lasswell*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Atık, A. ve Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal bellek ve medya. *Atatürk Üniversitesi İletişim Dergisi*, (6), 1-16.
- Bağcı, M., Yardım, H. ve Baydar, E. (2011). Uluslararası ilişkilerde algı farklılıkları: seçilmiş zaferler ve seçilmiş travmalar. B. S. Çevik Ersaydı (Eds.) içinde, *Politik Psikoloji Yıllığı* (Cilt 1, ss. 200-205). Barış Kitap Yayınları.
- Beyer, A. C. (2017). *International political psychology – exploration into a new discipline*. Palgrave Macmillian Publications.
- Bilgin, N. (1997). *Siyaset ve insan*. Bağlam Yayıncılık.
- Copeland, D. C. (1997). Do reputations matter? *Security Studies*, 7(33), 33-71. <https://doi.org/10.1080/09636419708429333>
- Cottam, M. L., Dietz-Ukler, B., Mastors, E. ve Preston, T. (2004). *Introduction to political psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Crenshaw, M. (2002). The utility of political psychology. K. R. Monroe (Eds.) içinde, *Political psychology* (ss. 15-43). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Çevik Ersaydı, B. S. (2013). İnterdisipliner bir bilim olarak politik psikoloji ve kullanım alanları. *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler*, (2), 39-62.
- Çevik, A. (2009). *Politik psikoloji* (3. Baskı). Dost Yayınları.
- Davidson, W. D. ve Montville J. V. (1982). Foreign policy according to freud, *Foreign Policy*, (45), 145-157. <https://doi.org/10.2307/1148317>
- Dekleva, K. B. (2018). Leadership analysis and political psychology in the 21st century. *J Am Acad Psychiatry Law*, 46(3), 359-363. <https://doi.org/10.29158/JAAPL.003771-18>
- Demirkılınc, S. (2020). Politik psikoloji ve dış politika analizi: dış politik psikoloji. Ş. Kantarcı (Eds.) içinde, *Politik psikoloji boyutuyla Türk dış politikası (1923-2000)* (ss. 25-84). Nobel Yayınevi.
- Deutsch, M. ve Kinnvall, C. (2002). What is political psychology? K. R. Monroe (Eds.) içinde, *Political psychology* (ss. 15-43). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Dirilen Gümüş, Ö. (2015). Siyasi liderlik. Ö. Dirilen Gümüş (Eds.) içinde, *Siyaset Psikolojisi* 1. Cilt (ss. 173-200). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Eker, S. (2012). Alfred Adler'in kişilik kuramı'nın demokrasi düşüncesi açısından önemi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(22), 157-180.
- Elad-Strenger, J. ve Mintz, A. (2015). Political psychology. G. Mazzoleni (Eds.) içinde, *The international encyclopedia of political communication* (ss. 1-10). Wiley-Blackwell Publications.
- Erişen, E. (2012). An introduction to political psychology for international relations scholars. *Perceptions*, 12(3), 9-28.
- Freud, S. (2014), *Grup psikolojisi ve ego analizi*. (Çev.) Mehmet Ökten, Tutku Yayınevi.

- Ginneken, J. V. (1988). Outline of a cultural history of political psychology. W. F. Stone ve P. E. Schaffner (Eds.) içinde, *The psychology of politics* (ss. 3-22). Springer-Verlag Publications.
- Goldgeier, J. M. ve Tetlock, P. E. (2001). Psychology and international relations theory. *Annual Review of Political Science*, 4, 67-92. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.4.1.67>
- Goldstein, J. S. ve Pevehouse, J. C. (2014). Liberal and social theories. J. S. Goldstein ve J. C. Pevehouse (Eds.) içinde, *International relations* (ss. 91-136). Pearson Education Limited.
- Held, D. (1980). *Introduction to Critical Theory: Horkheimer to Habermas*, University of California Press, ISBN 0-520-04175-5.
- Hewer, C. J. ve Lyons, E. (2018). *Political psychology a social psychological approach*, Wiley Publications. ISBN 9781118982389.
- Houghton, D. P. (2009). *Political psychology situations, individuals, and cases*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Hudson, V. (2016). The history and evolution of foreign policy analysis. S. Smith, A. Hadfield ve T. Dunne (Eds.) içinde, *Foreign policy - theories, actors, cases third edition* (ss. xiii-xix). Oxford University Press.
- Iyengar, S. (1993). An overview of the field of political psychology. S. Iyengar ve W. J. McGuire (Eds.) içinde, *Explorations in political psychology* (ss. 3-8). Duke University Press.
- Jervis, R. (2017). *Perception and missperception in international politics*. Princeton University Press.
- Kantarıcı, Ş. (2020). Politik psikoloji ve dış politika analizi: dış politik psikoloji. Ş. Kantarıcı (Eds.) içinde, *Politik Psikoloji Boyutuyla Türk Dış Politikası (1923-2000)* (ss. 1-24). Nobel Yayınevi.
- Kelman, H.C. (2007). Social-psychological dimensions of international conflicts. I.W. Zartman (Eds.) içinde, *Peacemaking In International Conflict: Methods And Techniques revised edition* (ss. 61-107). United States Institute of Peace. ISBN 978-1-929223-66-4.
- Keohane, R. O. (1986). Realism, neorealism and the study of world politics. R. O. Keohane (Eds.) içinde, *Neorealism and its critics* (ss. 1-27). Columbia University Press.
- Kuklinski, J. H. (2002). Introduction: political psychology and the study of politics, thinking about political psychology. J. H. Kuklinski (Eds.) içinde, *Thinking about political psychology* (ss. 1-22). Cambridge University Press.
- Lasswell H. D. (1960). *Psychopathology and politics*. Viking Press.
- Le Bon, G. (2015). *Kitleler psikolojisi* (2. Baskı). (Çev.) Hasan Can, Tutku Yayınevi.
- Levy, J. S. (2003). Political psychology and foreign policy. D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis (Eds.) içinde, *Oxford handbook of political psychology* (ss. 253-285). Oxford University Press.
- McDermott, R. (2004). *Political psychology in international relations*. The University of Michigan Press.
- McGuire, W. J. (1993). The poly-psy relationship: three phases of a long affair. S. Iyengar ve W. J. McGuire (Eds.) içinde, *Explorations in political psychology* (ss. 9-35). Duke University Press.
- Nesbitt-Larking, P., Kinnvall C., Capelos T. ve Dekker H. (2014). Introduction: origins, developments and current trends. P. Nesbitt-Larking, C. Kinnvall, T. Capelos, H. Dekker (Eds.) içinde, *The palgrave handbook of global political psychology* (3-18). Palgrave Macmillan Press.
- Örmeci, O. (2011). Etnik çatışmalara psikolojik yaklaşım. B. S. Çevik Ersaydı (Eds.) içinde, *Politik psikoloji yyllığı* (Cilt 1, ss. 98-100). Barış Kitap Yayınları.

- Perry, S. M. (2011). Political psychology in evaluation: a theoretical framework. S. Mathison (Eds.) içinde, *Really new directions in evaluation: young evaluators' perspectives* (ss. 21-26). New Directions for Evaluation, No: 131.
- Rosenau, J. N. (2016). Foreword. S. Smith, A. Hadfield ve T. Dunne (Eds.) içinde, *Foreign policy - theories, actors, cases third edition* (ss. xiii-xix). Oxford University Press.
- Sears, D. O., Huddy, L. ve Jervis, R. (2003). The psychologies underlying political psychology. D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis (Eds.) içinde, *Oxford handbook of political psychology* (ss. 3-18). Oxford University Press.
- Shannon, V. P. (2015). Introduction: ideational allies—psychology, constructivism, and international relations. V. P. Shannon ve P. A. Kowert (Eds.) içinde, *Psychology and constructivism in international relations-an ideational alliance* (ss. 1-30). The University of Michigan Press.
- Shannon, V. P. Ve Kowert, P.A. (2015) Preface. V. P. Shannon ve P. A. Kowert (Eds.) içinde, *Psychology and constructivism in international relations-an ideational alliance* (ss. iii-vii). The University of Michigan Press.
- Thucydides, (1993). *On justice, power, and human nature: selections from the history of the peloponnesian war*. (Çev.) Paul Woodruff, Hackett Publishing Company.
- Tocqueville, A. D. (2016). *Amerika'da demokrasi*. (Çev.) Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları.
- Volkan, V. D. (2008), *Kıbrıs: savaş ve uyum: çatışan iki etnik grubun psikanalitik tarihi*. (Çev.) Berna Kılınçer, Everest Yayınlar. ISBN: 978 - 975 - 289 - 499 - 0.
- Volkan, V. D. (2012). *Körü körüne inanç: kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri*. (Çev.) Özgür Karaçam, Okuyanıs Yayınları. ISBN: 975-6287-42-X.
- Volkan, V. D. ve Atabey N. (1993). *Osmanlı'nın yasından Atatürk'ün Türkiye'sine – onarıcı liderlik ve politik psikoloji*. Kripto Kitaplar.
- Ward, D. (2002). Political psychology: origins and development. K. R. Monroe (Eds.) içinde, *Political psychology* (ss. 61-78). Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.



ÇİFT MARKALI OTEL KAVRAMINA YÖNELİK TEORİK BİR DEĞERLENDİRME

A THEORETICAL EVALUATION OF THE DUAL BRAND HOTEL CONCEPT

Gökhan DEMİRAY¹, Mertcan ÖZTÜRK²

1. Öğr. Gör., Nişantaşı Üniversitesi MYO,
gokhan.demiray@nisantasi.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-6417-1293>
2. Bağımsız Araştırmacı,
ozturk.mertcan@hotmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-3647-2531>

Makale Türü **Article Type**
Araştırma Makalesi ResearchArticle

Başvuru Tarihi/Application Date
13.09.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
02.11.2023

DOI
10.20875/makusobed.1359592

Öz

Şirketler hem maliyetler açısından hem de pazarlama açısından çeşitli faydalar sağlayabilmek için marka ittifakı stratejileri uygulamaktadırlar. Uygulamalar kapsamında turizm sektöründe de çift marka stratejisi, maliyet ve operasyonel verimlilik sunduğu için sektörde ilgi görmekte ve gelişme gösteren yeni bir strateji olarak kabul edilmektedir. Çift markalı otel stratejisi, küresel otel şirketleri arasında yaygınlık kazanmaya başlamasına rağmen akademik alanda araştırmalar eksik kalmaktadır. Özellikle ulusal literatürde yeterince ele alınmaması sebebiyle çift markalı otel kavramının teorik altyapısının oluşturulması ve sonraki çalışmalara yol gösterici olabilmek adına teorik bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi esas alınmış olup, konuya ilişkin kaynak ve doküman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda kavramın gelişim süreci, uygulamadaki avantaj ve dezavantajları, sektörel örnekleri, tanımlamaları sunulmuş olup sonraki çalışmalara faydalı olabilecek önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çift Markalı Otel, Otel İşletmeciliği, Marka Stratejisi.

Abstract

Companies should apply brand alliance strategies to provide various benefits in terms of both costs and marketing. Within the scope of applications, the dual-brand strategy in the tourism sector draws attention in the related field as it offers cost and operational efficiency and appears as a new developing strategy. Although the dual-brand hotel strategy is gaining popularity among global hotel companies, studies and research on this field in the academic world are lacking. It is aimed to establish the theoretical framework of the dual-branded hotel concept, especially since it is not adequately addressed in the national literature, and to make a theoretical evaluation in order to guide further studies. In the study, the qualitative research method has been taken as a basis, and a source and document review has been carried out on the subject. In line with the purpose of the study, the development process of the concept, its advantages and disadvantages in practice, sectoral examples and definitions have been presented and suggestions that may be useful for future studies have been made.

Keywords: Dual-branded Hotel, Hotel Management, Brand Strategy.

Bu makaleye atıf yapmak için:

Demiray, G. ve Öztürk, M. (2023). Çift markalı otel kavramına yönelik teorik bir değerlendirme. *MAKU SOBED*, (38), 86-98.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1359592>

EXTENDED SUMMARY

There are costs associated with creating, positioning, promoting, and conducting commercial activities for brands. Brands often turn to collaborations and brand alliances to mitigate these expenses. These collaborations offer several advantages, including harnessing the brand value of partner brands, reducing the costs of establishing new brands, gaining easy access to new technologies, and lowering the expenses related to accessing new market segments. Moreover, there are benefits in terms of gaining a competitive advantage, capitalizing on economies of scale, and reducing financial risks.

Although co-branding is frequently discussed within the context of brand alliances, it's apparent that concepts like joint marketing, brand extension, joint ventures, symbiotic marketing, and strategic alliances are often used interchangeably. While the concept of co-branding bears similarities to the concept of dual branding, they are distinct. Dual branding involves creating a single product or service using only two brands, whereas co-branding may encompass more than two brands and more than one product or service. Businesses operating as dual brands share customers and domains while maintaining separate business entities. Simultaneously, they collaborate in technology, production, and marketing efforts.

Recently, dual branding strategies have become increasingly common, not only in hotels but also in various other industries. Such hotels have emerged in the United States, England, Europe, and many other countries. Researchers have proposed various definitions for the concept of a dual-branded hotel. Based on these definitions and diverse sector-specific applications, we can formulate a comprehensive definition. Accordingly, dual-branded hotels are establishments with shared facilities (e.g., pools, meeting rooms, laundry, parking lots) where two brands, whether from different or the same hotel groups, operate in the same location within one or two separate buildings. Leading global hotel companies have brands targeting various segments with different price ranges and travel purposes, offering numerous possibilities for dual-branded hotel combinations. For instance, it might involve a combination of Courtyard hotels in the "Select" segment of the Marriott group and Residence Inn hotels in the "Long Stay" segment.

This study aims to evaluate the theoretical framework of the dual-branded hotel concept. In this context, a qualitative research method was employed. Throughout the research process, relevant documents and resources were reviewed. The study encompasses the development process of the concept, its practical advantages and disadvantages, sector-specific examples, and refined definitions. The investigation reveals that the dual-brand strategy, originating in the 1980s, has not received sufficient academic attention. Existing studies often concentrate on why businesses adopt this strategy and the benefits it yields. Another significant finding is that the definitions in the literature are often broad and incomplete. Consequently, an updated and more comprehensive definition of the concept has been formulated. From a sector-specific perspective, the findings indicate that the dual-brand strategy frequently stands out for its investment costs related to shared facilities and the advantages of utilizing limited spaces. In our national context, this strategy is likely favored due to high construction costs and the competitive advantages it offers through joint sales and marketing opportunities.

1. GİRİŞ

Markaların oluşturulması, konumlandırılması, tutundurma ve ticari faaliyetleri için katlanılması gereken maliyetler bulunmaktadır. Markalar bu maliyetleri azaltmaya yönelik iş birliği ve marka ittifakları (brand-alliance) oluşturmaya yönelebilmektedir. Diğer markanın marka değerinden faydalanma, yeni marka yaratma maliyetlerini düşürme, yeni teknolojilere kolay erişme ve yeni pazar bölümlerine erişme maliyetlerini azaltmaya yönelik avantajlardan marka ittifaklarında bulunan markalar faydalanmaktadır. Bunların yanı sıra, rekabetçi üstünlük sağlama, ölçek ekonomilerinden faydalanma ve finansal riskleri azaltma avantajlarından da yararlanılmaktadır (Rodrigue ve Biswas, 2004; Lee vd., 2013; Kurtuldu ve Okumuş, 2018). Bu avantajlar çerçevesinde şekillenen marka ittifakı, iki veya daha fazla markanın ortak olarak tüketicilere sunulduğu durumlar şeklinde tanımlanmaktadır (Rao vd., 1999). Marka ittifakı ile ortak markalama (co-branding) kavramı benzerlik göstermektedir. Çünkü ortak markalama kavramı da iki veya daha fazla tanınmış markanın bir alanda eşleştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Öte yandan literatürde yer alan marka ittifakları kapsamında ortak markalaşmaya sıklıkla değinilmekle birlikte, ortak pazarlama, marka genişletme, ortak girişim, simbiyotik pazarlama, stratejik ittifak kavramlarının genellikle birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. (Aaker ve Keller, 1990; Preble vd., 2000; Boo ve Mattila, 2002; Ronzoni vd., 2018). Otelcilik sektöründeki ortak markalama kavramına yönelik genellikle yiyecek-içecek sektöründe faaliyet gösteren markaların ortaklıkları örnek gösterilmekte ve araştırılmaktadır (Boone, 1997; Guillet ve Tasci, 2010; Ashton ve Scoot, 2011).

Marka ittifakları kısaca markaların ortaklaşa ve bilinçli olarak tüketicilere sunulduğu işbirlikçi pazarlama faaliyeti olarak ifade edilmektedir. Marka ittifakı, tüketicilerin bilinen bir marka ismine yönelik marka bilgisinden yararlanarak ticari başarı şansını artırmaktadır (Voss vd., 2022). Marka ittifakları stratejilerini belirlerken başarılı olabilmeleri için kullandıkları 3 ana unsur vardır. İlk unsur hedefleme, ikincisi değerler üçüncü unsur ise önermedir. İlk unsur markanın hedeflediği müşteri kitlesini nasıl seçmesi gerektiği ile ilgili konuları kapsamaktadır. İkinci unsur olumlu müşteri deneyimlerinin yaratılması ve verilen marka vaatlerinin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır. Son unsur ise, markayı anlatmak için seçilen iletişim araçlarını ifade etmektedir (Eti, 2021). Marka ittifakları arasında önemli bir yere sahip olan çift marka kavramı (dual-brand) ortak markalama kavramı ile yakın bir terminoloji olmasına rağmen farklı kavramlardır. Çift marka kavramı sadece iki marka kullanılarak tek bir hizmet veya ürünün yaratılmasını içerirken, ortak markalama ikiden fazla markayı ve birden fazla mal veya hizmeti içerebilmektedir. Her iki stratejinin de ulaşım, yiyecek içecek, giyim ve daha birçok sektörde yer alan şirketlerce kullanıldığı görülmektedir. Ortak markalama stratejisi çerçevesinde işbirliği yapan şirketler arasında Mcdonald's ile Disney ve Mercedes-Benz ile Swatch gibi küresel şirketler de yer almaktadır. Mcdonald's ile Disney şirketlerinin iş birlikleri incelendiğinde, Disney şirketine ait markaların ve temaların, Mcdonald's ürünlerinin satış ve promosyonunda kullanılması yer almaktadır. Öte yandan Mercedes-Benz ve Swatch ortaklığında ise yeni araçların geliştirilmesi, üretimi ve lansmanı üzerine kurulu bir iş ortaklığı bulunmaktadır (Blackett ve Russel, 2000). Çift markalama stratejisi uygulayan şirketler incelendiğinde ise bunlar arasında Walmart ve Great Value gibi marketler ile Miami SubsGrill ve Baskin Robbins gibi fast-food işletmeleri yer almaktadır (Kirk, 1997; Cascio vd., 2022). Çift markalı olarak faaliyet gösteren işletmeler müşterilerini ve alanlarını paylaşırken kendi ayrı iş varlıklarını korurlar ve teknoloji, üretim, pazarlama alanlarında işbirliği yaparlar (Ronzoni vd., 2018). Araştırmacılar ise iki güçlü markanın çift marka stratejisi sonucunda elde edeceği başarıların bireysel başarılarından fazla olacağını ileri sürmektedir (Mitchell, 1993).

Çift marka stratejisi uygulayan işletmeler arasında otel işletmeleri de yer almakta ve bu strateji yaygınlık kazanmaktadır. Büyük otel şirketleri marka değerini en üst düzeye çıkarmak için birden fazla pazara hizmet edecek birden fazla marka geliştirmektedir (Liu ve O'Neill, 2023, s. 365). Çift marka stratejisi bu markaların aynı lokasyonda hizmet vermelerini sağlayan önemli bir marka stratejisi olarak nitelendirilmektedir. Bunun dışında çift markalı otellere yönelimin çeşitli nedenleri de bulunmaktadır. Bu nedenler arasında inşaat maliyetlerinin artması, bölgede sınırlı arazi imkânlarının bulunması, otel işletmeleri arasındaki artan rekabet koşulları ve sürdürülebilir gelir kaygısı yer almaktadır (Kim ve Tang, 2021, s. 1). Bu nedenlerin haricinde, otel yatırımcılarının pazarda daha büyük bir paya sahip olmayı ve yatırım yapılan araziden daha yüksek getiri sağlama fırsatından yararlanmayı hedeflemesi, çift markalı otellerin gelişim göstermesine etki etmiştir (Allen, 2018). Ayrıca çift marka stratejisi sayesinde inşaat ve işletme kaynaklarının paylaşılmasının verimliliği beraberinde getirecek olmasından dolayı bu stratejiye olan talebin arttığı da ifade edilmektedir (Lesser vd., 2016). Bununla birlikte iki markayı tek bir projede birleştirmenin, hedef pazarlar konusunda özgünlük yaratıp, otel doluluğu üzerinde olumlu etki yaratacağı da ileri

sürülmektedir. Sayılan bu nedenlerden dolayı söz konusu strateji Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avrupa ve Japonya başta olmak üzere geniş çapta uygulama örnekleri göstermiştir (Kim ve Tang, 2021).

Çift markalı otel stratejisinin ilk örneklerinden bahsetmek gerekirse; ilk olarak 1984 yılında Fransa'nın Paris şehrinde görülmüştür. Bu oteller Accor grubuna ait olup İbis Paris La Defense ile Novotel Paris La Defense olarak günümüzde de faaliyetlerini çift markalı otel olarak sürdürmektedir (Perreten ve Perret, 2016, s. 3). Ülkemizdeki ilk örneği ise 2012 yılında Hilton Bursa Convention Center & Spa ile Hampton by Hilton Bursa otelleriyle görülmüştür. Ardından 2013 yılında aynı şehirde açılan Sheraton Bursa ile Aloft Bursa çift markalı oteller arasında yerini almıştır (Ntv, 2012; Sabah, 2013). Çift markalı oteller son zamanlarda otelcilik endüstrisinde ve büyük ölçekli uluslararası franchising otel şirketleri arasında yaygın şekilde uygulanır hale gelmiştir. Küresel bir gayrimenkul şirketinin 2019 Ocak ayı verilerine göre 244 çift markalı otelin geliştirildiği belirtilirken, sonraki yıl ise 414 çift markalı otelin geliştirileceği aktarılmıştır (Sturken, 2019). Öte yandan Marriott otel grubunun güncel verilerine göre onaylanan 200'den fazla çift markalı otel projesi bulunmaktadır (Marriott, 2023). Çift markalı otellerin yaygınlık göstermesine rağmen bu strateji ile ilgili turizm ve konaklama literatürü çok sınırlıdır (Kim vd., 2018; Ronzoni vd., 2018; Dev ve Steiner, 2020; Kim ve Tang, 2021; Bianco vd., 2023). Ulusal literatürde ise bu konu hakkında çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu eksiklikten hareketle çalışmanın öncelikli amacı, konunun ulusal literatürdeki kavramsal eksikliğinin giderilmesidir. Bunun yanında, akademisyenlere ve turizm sektör profesyonellerine faydalı olması açısından kavrama yönelik teorik altyapının doldurulması hedeflenmektedir. Bu hedeflere yönelik kavramın gelişim süreci, tanımlamaları, avantaj ve dezavantajlarının ortaya konulması konuya yönelik teorik ve pratik çıkarımların yapılması için önemli olacaktır. Öte yandan bu güncel stratejiyle ilgili teorik bilgileri açıklarken sonraki çalışmalara yol gösterici olabilmek adına çeşitli önerilerde bulunabilmenin değerli olacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Çift Markalı Otel Kavramı

Çift markalı otel kavramına ilişkin araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Yapılan tanımlamalar konunun daha iyi anlaşılması için önemlidir. Aynı yatırımcıya veya aynı yönetim grubuna ait iki markanın tek konumda birleşmesi çift markalı otel olarak tanımlanmaktadır (Bianco vd., 2023, s. 1). Farklı bir çalışmada bu uygulama, iki otel markasının ortak bir yapıda konumlandıkları ve bazen de ortak alanları paylaştıkları bir strateji olarak tanımlanmıştır. Farklı bir deyişle, birbirinden farklı iki hizmet markasını aynı fiziksel alanda, ortak alanlar ve hizmetlerle birlikte konumlandırma olarak ifade edilmektedir (Dev ve Steiner, 2020). Yine farklı bir çalışmada daha kısa şekliyle, iki farklı markaya ait otellerin tek bir yapı veya kompleks yapılar içinde hizmet sunması olarak aktarılmıştır (Ronzoni vd., 2018). Tanımlardan yola çıkarak otelcilik sektöründeki örnekler incelendiğinde çift markalı otellerin iki ayrı bina yapısında aynı noktada olabildiği gibi, tek bir bina yapısını ortak kullandıkları da görülmektedir. Tek bir yapıyı ortak kullanan çift markalı otellerden birisi Kanada'nın Alberta eyaletinde Marriott otel grubuna aittir. Bu oteller Courtyard Calgary Downtown ile The Dorian Autograph Collection olarak bir binayı ortak kullanmaktadır. Literatürde çift markalı oteller için verilen örneklerin hep aynı otel şirketi bünyesinde faaliyet gösteren tesisler olduğu dikkat çekmiştir. Sektördeki örnekler incelendiğinde daha önce verilen örneklerden farklı bir uygulama görülmüştür. İki farklı küresel marka, çift markalı otel konseptinde bir arada faaliyet sürdürmektedir. Bu çift markalı oteller Amerika Birleşik Devletleri'nin başkentinde yer almakta olup, isimleri Hyatt House Washington DC/The Wharf ile Canopy by Hilton Washington DC The Wharf'dır. Farklı sektörel uygulamalardan hareketle kavrama yönelik kapsayıcı tanımlama yapma imkânı ortaya çıkmaktadır. Buna göre çift markalı otel: Farklı ya da aynı otel grubuna ait iki markanın, aynı konumda tek veya iki ayrı bina şeklinde faaliyetlerini sürdürdüğü, ortak kullanım alanları (Havuz, toplantı salonu, çamaşırhane, otopark vb.) olabilen işletmelerdir.

Sektörde öncü küresel otel şirketleri farklı fiyat ve seyahat amacına yönelik çeşitli segmentte markalar bulundurmaktadır. Çift markalı otellerin eşleşebileceği seçenekler arasından oluşturulabilecek pek çok kombinasyon ortaya çıkmaktadır. Marriott grubunun "Seçkin" (Select) segmentindeki Courtyard otelleri ile "Uzun Konaklama" (Longer Stays) segmentindeki Residence Inn otellerinin kombinasyonu örnek gösterilebilir. Benzer bir sınıflandırma da Hilton grubunda yer almaktadır. Türksoy vd. (2013) çalışmasına göre Hilton grubu otelleri lüks, üst, orta ve ekonomik sınıf olarak segmentlere ayrılmaktadır. Sektördeki örnekler incelendiğinde çift markalı oteller, Dev ve Steiner'a (2020) göre iki şekilde kategorize

edilebilmektedir. Bunlardan birincisi dikey çift markalı oteller, ikincisi yatay çift markalı otellerdir. Bunları tanımlamak gerekirse;

- **Dikey Çift Markalı Oteller:** Farklı fiyat segmentlerinde hizmet veren iki otel markasının birlikte bulunduğu durumu ifade etmektedir. Örneğin ekonomik konaklama imkânı sunan otel ile orta ölçekli fiyatlar sunan otel birleşimi gibidir. Polonya'daki Hilton grubuna ait üst sınıf segmentinde yer alan Double Tree ile ekonomik sınıfta yer alan Hampton çift markalı otelleri örnek gösterilebilir.

- **Yatay Çift Markalı Oteller:** Farklı seyahat amacına hizmet eden iki otel markasının birlikte bulunduğu durumu ifade etmektedir. Örneğin kısa süreli konaklama amacına yönelik otel ile uzun süreli konaklamalara yönelik otelin bir arada olmasıdır. Hollanda'daki Marriott grubuna ait, kendine özgü özellikleri ile diğer tesislerden ayrılan Moxy ile Residence Inn çift markalı otelleri örnek gösterilebilmektedir.

Perreten ve Perret (2016) çalışmasında uluslararası otel şirketlerinin çift markalı otellerini sunmuştur. Araştırmanın yapıldığı dönemde proje halinde olan otellerin faaliyete geçenleri de listeye dahil edilmiştir. Bu bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çift Markalı Oteller

Otel Grubu	1.Otel	Oda Sayısı	2. Otel	Oda Sayısı	Ülke	Yıl
Marriott	JW Marriott	998	Ritz-Carlton	584	A.B.D	2003
Marriott	Courtyard	161	Residence Inn	169	Kanada	2006
Marriott	Courtyard	270	Residence Inn	179	A.B.D	2006
Marriott	Courtyard	120	Residence Inn	78	A.B.D	2007
Hilton	Hilton Garden Inn	183	Homewood	165	A.B.D	2007
Hilton	Hilton Garden Inn	151	Homewood	131	A.B.D	2008
Marriott	Spring Hill	253	Residence Inn	270	A.B.D	2008
Marriott	Spring Hill	198	Fairfield	135	A.B.D	2008
Marriott	Courtyard	150	Fairfield	110	A.B.D	2009
Hilton	Hampton	149	Homewood	90	A.B.D	2009
Hilton	Hilton Garden Inn	122	Homewood	98	A.B.D	2009
Hilton	Hilton	1,000	Waldorf-Astoria	500	A.B.D	2009
Hilton	Hilton Garden Inn	334	Hilton	249	Almanya	2011
Marriott	Courtyard	227	Residence Inn	125	Almanya	2011
Hilton	Hampton by Hilton	107	Hilton	187	Türkiye	2012
IHG	Indigo	153	Holiday Inn	242	Almanya	2012
IHG	Holiday Inn	188	Staybridge Suites	162	İngiltere	2012
Starwood	Sheraton	171	Aloft	133	Türkiye	2013
IHG	Holiday Inn	120	Holiday Inn Express	323	Hollanda	2014
Rezidor	Radisson Blu	142	Park Inn	206	Norveç	2014
Hilton	DoubleTree	232	Hampton by Hilton	161	Polonya	2015
Hilton	Hilton	172	Hampton by Hilton	120	İngiltere	2015
IHG	Crowne Plaza	165	Holiday Inn Express	193	İngiltere	2015
IHG	Crowne Plaza	200	Staybridge Suites	116	İngiltere	2016
Hilton	Hilton	235	Hampton by Hilton	211	Rusya	2016
Hilton	Hampton by Hilton	226	Hilton Garden Inn	127	Almanya	2017
IHG	Holiday Inn	443	Staybridge Suites	190	İngiltere	2018
IHG	Holiday Inn	118	Holiday Inn Express	189	Almanya	2018
IHG	Crowne Plaza	300	Holiday Inn Express	450	İngiltere	2018
Marriott	Moxy	120	Residence Inn	60	Hollanda	2018
Marriott	Moxy	98	Residence Inn	99	Almanya	2018

Kaynak: Perreten ve Perret (2016)

Tablo 1'in verileri incelendiğinde uluslararası otel şirketlerine ait çift markalı otellerin 2000'li yıllardan sonra Avrupa ve Amerika ülkelerinde sayılarının arttığı görülmektedir.

2.2. Çift Markalı Otellerin Avantajları ve Dezavantajları

Son zamanlarda otellerin ikili markalaşması, büyüyen bir endüstri uygulaması haline gelmektedir. Bu tür oteller başta Amerika olmak üzere İngiltere, Avrupa ve daha birçok ülkede faaliyet göstermeye başlamıştır (Perreten ve Perret, 2016; Dev ve Steiner, 2020). Yaygınlaşmaya başlayan bu marka stratejisinin çeşitli avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Bazı analistler bu marka stratejisinin sinerjiye bağlı işletme tasarrufu sağladığını ve bu tür otellerin bu stratejiye bağlı olarak potansiyel konuk yelpazesini genişletebileceğini öne sürerken; bazı araştırmacılar ise bu stratejinin başarısız bir şekilde uygulanması sonucunda farklı pazar segmentlerine erişimin zorlaşacağını, maliyetlerde artış yaşanacağını, gelir oranlarında ve müşteri memnuniyetlerinde düşüşlerin gerçekleşeceğini ifade etmektedir (Ronzoni vd., 2018; Dev ve Steiner, 2020).

Literatür incelendiğinde çift marka stratejisinin avantajları hakkında çeşitli araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Genel çerçevede bu stratejinin pazar payını, gelir düzeylerini ve müşteri memnuniyet seviyelerini artıran bir avantaj yelpazesine sahip olduğu öne sürülmektedir (Dev ve Steiner, 2020). Bu avantajların yanında finansal performans iyileştirmeleri, marka imajında yenilenme, potansiyel ölçek ekonomisi üzerindeki olumlu etkileri, misafirlerin oda kalmadığı durumlarda ortak tesise yönlendirilme şansı (misafirlerin rakip tesislere gönderilmesinin önüne geçilmesi), ortak tesis ve kaynaklardan yararlanılması, grup misafirlere daha fazla seçenek sunulması, marka imajlarının iyileştirilmesi ve yenilenmesi, iki otelin birleşimi sonucu ortaya çıkan yeniliklere bağlı müşteri memnuniyeti ve sadakatının artırılması ile yeni müşteri segmentlerine hitap edilmesi gibi avantajları da bulunmaktadır (Park vd., 1991; Rao ve Ruekert, 1994; Ronzoni vd., 2018). Muller (2005) ise bu strateji çerçevesinde uzmanlık ödünç almak, birleşik marka değerinden yararlanmak, marka anlamının genişletilmesi, müşteri erişim noktalarının ve birim gelirlerinin artırılması gibi avantajların elde edileceğini aktarmıştır (Bianco vd., 2023).

Konaklama sektöründe arzın yaratılması ve sabit üretim faktörleri için yüksek sermaye gerektiği bilinmektedir (Kozak vd., 2021, s. 66). Çift markalı otel yaklaşımının özellikle maliyet tasarrufu noktasında çeşitli avantajları bulunmaktadır. Araştırmalar farklı pazarları hedef alan marka stratejilerinin yanı sıra tek bir pazarı temel alan marka çeşitlendirme stratejilerinin de gelir dalgalanmalarını azaltabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte idari, pazarlama, hizmet, bakım ve yiyecek-içecek giderlerinde maliyet tasarrufları sağlandığı da öne sürülmektedir (Kim ve Tang, 2021). Çift markalı otellerin kaynakları paylaşması sonucunda özellikle bakım, idari ve genel giderlerde önemli tasarruflar sağlanmaktadır (Dev ve Steiner, 2020). Ayrıca çift markalı bir otel, daha fazla toplantı / kongre tesisi inşa edebilir veya bu kaynaklara daha düşük bir maliyetle erişme olasılığından yararlanarak pazarlama stratejisinin etkinliğini artırabilir.

Çift markalı otel yaklaşımının dezavantajları incelendiğinde çeşitli negatifliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların başında bilgi teknolojilerindeki yüksek maliyetler gelmektedir. Çift markalı oteller, operasyonel açıdan karmaşık bir yapıya sahip olduğu için daha gelişmiş bir bilgi teknoloji altyapısına ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede bilgi teknolojilerine yönelik giderlerin daha yüksek seviyede olduğu ileri sürülmektedir. Bilgi teknolojilerinin yanında çift markalı otellerin brüt işletme karlılığı marjının tek markalı otellerden daha düşük; toplam departman giderlerinin, toplam dağıtılmamış giderlerinin ve pazarlama giderlerinin ise daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Dev ve Steiner, 2020). Ronzoni vd. (2018) yaptıkları çalışmada, çift markalı otellerin kuruluş aşamasında karşılaştıkları olumsuzluklara da değinmiştir. Bunlar arasında çift marka stratejisine yönelik yeterli hazırlık yapılmaması, tadilat için yanlış tarihlerin seçilmesi, çift marka stratejisine yönelik satış ve pazarlama stratejilerinde bilgi eksikliği, markalardan birinin bilinirlik düzeyinin düşük olması, ikili maliyet potansiyeli ve korna etkisi (horn effect) ortaya çıkacaktır. Korna etkisi olumsuzlukların genellenmesi ile alakalı bir kavram olup, çift marka stratejisi içerisinde olumsuz yayılmaya bağlı markalardan birinde oluşan olumsuzlukların her iki markaya da atfedilmesi durumu olarak nitelendirilmektedir (Ronzoni vd., 2018; Dev ve Steiner, 2020).

İkili markalaşma popüler bir strateji haline gelirken birçok soru da cevapsız kalabilmektedir. Örneğin, pazar segmentasyonu ve talep eğilimleri açısından her konum, çift markalı işletmeler için uygun olmayacaktır (Allen, 2018). Öte yandan pozitif sinerji yaratmak için iki markanın nasıl eşleştirileceğine dair literatürde yeterli bilgi bulunmamaktadır (Manley, 2016; Buckley, 2018). Her markanın ayırt edici özelliğini korumak için hangi markaların paylaşılacağı konusunda sınırlamalar koyulabilir (Watkins, 2013). Seçilen iki markanın uyumlu olabilmesine dikkat edilmelidir. Ayrıca çift markalı bir tesisin satılması söz konusu olduğunda bazı zorluklar ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi, genellikle çift markalı tesisin tek bir bileşeninin satılmamasıdır. Bu nedenle, önceden uygulanabilir bir çıkış stratejisi geliştirmek gereklidir (Wright, 2013).

Perreten ve Perret (2016) yapmış oldukları incelemede çift markalı otellerin avantaj ve dezavantajlarını işletmeci, yatırımcı ve misafir perspektifinden ele almışlardır. Çift markalı otellere yönelik geliştirdikleri yaklaşımlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çift Markalı Otellerin İşletmeci, Yatırımcı ve Misafir Perspektifinden Avantaj ve Dezavantajları

Avantajlar	Dezavantajlar
İşletmeci Perspektifi	
<p>Pazarlama: Aynı araziyi paylaşan iki markanın olması, ana şirkete önemli bir pazarlama avantajı sağlamaktadır. Misafirler, konaklama öncesinde diğer markanın varlığı hakkında bir bilgiye sahip olmayabilir. Buradan hareketle çift markalı otel konsepti, kısmen de olsa pazarlama bütçesi konusunda avantaja sahiptir. Aynı zamanda bu konsept, misafirlerin marka farkındalığı ve marka sadakati düzeylerinde artış sağlayabilir.</p> <p>Çeşitlendirme: Çift markalı oteller farklı konseptler ve fiyat çeşitliliği sebebiyle daha geniş bir hedef kitleye ve pazar talebinde daha büyük bir paya sahiptir.</p> <p>Esneklik: Fazla rezervasyon olduğu durumlarda misafirler ortak tesise yönlendirilebilir. Bu avantaj misafir kayıplarının engellenmesine yardımcı olmaktadır.</p> <p>İşletme Verimlilikleri: Birçok arka plan hizmeti paylaşıldığı için daha az personel istihdamına bağlı tasarruf sağlanmaktadır.</p> <p>Pazar Varlığı: Çift markalı oteller, aynı anda iki marka ile pazara girebilmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde farklı müşterilere hitap edebilir ve pazar payını genişletebilir.</p>	<p>Marka Karışıklığı: Çift markalı oteller “bağlantılı” (ortak alanlara sahip oteller) veya “harmanlanmış” (iki otelin tek girişi paylaştığı kompleks işletmeler) olarak işletilmektedir. Farklı işletme modelleri nedeniyle çift markalı oteller, misafirler için kafa karışıklıklarına sebep olabilmektedir.</p> <p>Personel: Çalışanların iki marka arasında paylaşılması, çalışanların iki markanın özgün hizmet yaklaşımı hakkında bilgiye sahip olması zorunluluğunu getirmektedir. Bunun sonucunda çalışanların zorlanabileceği ve marka standartlarına özgü hizmet sunamayacağı öngörülmektedir. Aynı zamanda bu tarz durumların, marka kimliğini seyreletceği iddia edilmektedir.</p> <p>Paylaşılan hizmetler: Bir otelin sunduğu hizmetin her iki otel için kullanıldığı durumlarda, hizmet ödemeleri misafir hesaplarına doğru şekilde aktarılmalıdır. Bu yaklaşım çerçevesinde otellerin paylaşımli veya ayrı bir otel yönetim sistemine sahip olup olmayacağı önemli bir sorundur.</p> <p>Performans Testi: Birçok çift markalı otel franchise veya yönetim sözleşmeleri ile işletilirken, bazıları mülklerin finansal sonuçlarının birleştirileceği tek bir yönetim sözleşmesi altında faaliyet göstermektedir. Yüksek performans gösteren otelin, düşük performans gösteren otelin performansını gizleme potansiyeli bulunmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde performans testleri uygulanmalıdır.</p>
Yatırımcı Perspektifi	
<p>İnşaat: Ortak alanlar sebebiyle çift markalı oteller, tek markalı otellerden daha az yer kaplama potansiyeline sahiptir. Böylece genel inşaat ve oda başına düşen inşaat maliyetlerinin düşeceği öne sürülmektedir.</p> <p>Arazinin Daha İyi Kullanımı: Özellikle Avrupa’daki bazı pazarlarda arazi oranı sınırlı ve inşaat maliyetleri çok pahalıdır. Çift markalı otellerin arazilerin metrekaşe kullanımını başına elde edeceği gelir, tek markalı otellerden daha yüksek olabilir. Bu yaklaşımın, arazi değerinin en üst düzeye çıkmasına yardımcı olacağı ileri sürülmektedir.</p> <p>Çeşitlendirme: Ürünün çeşitlendirilmesine bağlı olarak risk faktöründe oluşacak azalma, yatırımcı için çekici bir unsur olarak görülebilir.</p> <p>Finansal Avantaj: Otel operasyonel verimlilik düzeyinin artması ve buna bağlı olarak maliyet tasarrufu elde edilmesi yatırımcıya olumlu olarak yansıtacaktır.</p>	<p>Çıkış Stratejisi: Yatırımcılar çift markalı otelleri satmak istemeleri durumunda aynı konumda bulunan iki otelin satışı konusunda zorluklar çekeceklerdir.</p> <p>Finansal Raporlama: İşletme modeline ve sözleşme türüne (karşılıklı veya ayrı) bağlı olarak, finansal raporlama normal bir otelden daha karmaşık olabilmektedir. Bu durum özellikle “harmanlanmış” modele sahip çift markalı otellerde geçerlidir.</p>
Misafir Perspektifi	
<p>Seçim: Misafirlere tek bir konumda iki farklı ürün sunulması ve diğer otelin hizmetlerinden faydalanma opsiyonu sunulması, önemli avantajlar olarak nitelendirilmektedir.</p>	<p>Karışıklık: Aynı konumu paylaşan otellerde farklı oranlarda farklı olanaklar sunulması, misafirler için kafa karıştırıcı olabilmektedir.</p>

Kaynak: Perreten ve Perret’in (2016) çalışmasından geliştirilmiştir.

Çift markalı otel stratejisi öncelikle finansal ve operasyonel faydalardan dolayı tercih sebebi olmaktadır. Finansal koşullar yatırımcıyı etkilerken, operasyonel koşullar ise işleten ekibi veya işleten markayı etkilemektedir. Otel işletmesinin hedefinde olan misafirler de bu stratejinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Bu bakış açısına göre Tablo 2'deki avantaj ve dezavantajlar işletmeci, yatırımcı ve misafir üçlüsü olarak ele alınmıştır. Özetle, çift markalı otel stratejisi hakkında bilgi eksiklikleri olduğundan yukarıda bahsedilen faydaların kesinleştirilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır (Kim ve Tang, 2021).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Konunun Türkiye örneğinde ele alınmamış olması sebebiyle çift markalı otel kavramının teorik altyapısının oluşturulmasıyla ulusal literatürdeki sonraki çalışmalara yol gösterici olması temel olarak amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak çift markalı otel stratejisinin tanımının yapılması, sektördeki örneklerinin incelenmesi, avantaj ve dezavantajların ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda konuya ilişkin kaynak ve doküman incelemesi gerçekleştirilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için araştırmanın giriş kısmında kavramın gelişim sürecinden bahsedilmiştir. Ayrıca marka ittifakı ve ortak markalama çerçevesinde bu stratejinin nerede yer alacağı ifade edilmiştir. Kavramsal çerçevede ise çift markalı otel stratejisi uygulayan işletmelerin çeşitli örneklerinin incelenmesi ve çift markalı otellerin kategorize edilme şekilleri sunulmuştur. Aynı zamanda bu bölümde çift markalı otel stratejisinin avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde akademik ve sektörel açıdan değerlendirmeler yapılarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bir markanın varoluş süreci çeşitli aşamalar ve zorluklar barındırmaktadır. Bir markanın oluşturulması, konumlandırılması, tutundurulması ve ticari bir boyuta taşınması; uzun ve maliyetlerle çevrili bir dizi aşamayla gerçekleşmektedir. Bu süreçler ve sahip oldukları zorluklar dünden bugüne marka stratejilerine olan eğilimi artırmıştır. Marka stratejileri arasında önemli bir yere sahip olan marka ittifakı, iki veya daha fazla bireysel markanın ürünleri ve/veya varlıklarının kısa veya uzun vadeli kombinasyonu olarak tanımlanmaktadır (Rao ve Rukert, 1994). Marka ittifakına katılan şirketler maliyet ve risk paylaşımı, pazarlara erişim kolaylığı, ek sermaye olanakları ve tamamlayıcı varlıklar elde etme, hızlı öğrenme şansı, bilgi alışverişi ve satış düzeylerinin artırılması gibi avantajlara sahip olmaktadır (Park vd., 2003). Bu avantajlar ışığında şirketler için marka ittifakları önemli bir büyüme unsuru olarak nitelendirilmektedir. Marka ittifakı stratejilerinin bir türü olarak nitelendirilen çift marka stratejisi, iki veya daha fazla ürün ya da hizmet arasında ilişkisel bağlantılar oluşturmaya yönelik bir pazarlama stratejisidir. Bu bağlantılar, güçlü konumdaki ürün vasıtası ile zayıf konumdaki ürünün tanınması ve satışlarını artırması üzerine kurulmaktadır (Kirk, 1997; Kim vd., 2018).

Yapılan çalışmalar ışığında çift marka stratejisinin birçok avantajı bulunduğu görülmektedir. Özellikle birçok pazarda etkin olarak var olmaya çalışan şirketler, geliştirdikleri markalar ile çeşitli pazarlarda yayılcı bir politika izlemektedir. Çift markalı otel yaklaşımı, şirketlerin pazarlara yönelik yayılcı politika yaklaşımını kolaylaştıran önemli bir stratejidir. Bu strateji çerçevesinde tek bir arazide faaliyet gösteren farklı segmentteki otellerin, konsept ve fiyat çeşitliliği sebebi ile pazar paylarını genişletme potansiyeline sahip olabileceği öne sürülebilmektedir. Bu süreçte birçok maliyet ortaya çıkmaktadır. Bu maliyetler arasında arazi ve inşaat maliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Avrupa'daki bazı pazarlarda arazi oranlarının az olması ve inşaat maliyetlerinin yüksek olması, çift marka stratejilerinin uygulanması için önemli bir motivasyon kaynağı olarak nitelendirilebilmektedir. Çift marka stratejisi ile birlikte ortak alan yaklaşımının ortaya çıkması, arazi ve inşaatla ilgili giderlerin düşürülmesinde önemli bir unsur olarak ileri sürülmektedir. Aynı zamanda bu strateji çerçevesinde oda başına düşen inşaat maliyetlerinin de düşeceği ifade edilmektedir (Perret ve Perreten, 2016). Bununla birlikte konaklama sektörü hizmet geliştirme ve pazarlama noktasında önemli maliyetler barındırmaktadır. Bu maliyetlerin minimum seviyelere indirilmesinde çift marka stratejileri önemli bir yere sahiptir. Özellikle idari, pazarlama, hizmet, bakım ve yiyecek-içecek giderlerinde önemli maliyet tasarrufları sağladığı ileri sürülmektedir (Kim ve Tang, 2021).

Çift markalı oteller marka açısından incelendiğinde de büyük avantajlara sahiptir. Şirketler daha düşük düzeyde yükseliş gösteren markalarının tanınırlığını artırmak ve pazar payını genişletmek için bu stratejiden faydalanabilirler. Söz konusu strateji ile otele gelen misafirlerin, diğer marka ve markanın hizmetleri hakkında bilgi sahibi olabileceği; bu sayede işletmenin hedeflediği marka farkındalığına ulaşabileceği düşünülmektedir (Perret ve Perreten, 2016). Daha genel çerçevede bakıldığında işletmelerin,

güçlü konumdaki markaları sayesinde zayıf konumdaki markalarını güçlendirebilecekleri ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımı destekleyen çalışmalar incelendiğinde araştırmacılarından Cordeiro vd. (2016), az bilinen marka ürünlerinin iyi bilinen bir markayla eşleştirildiğinde daha iyi değerlendirildiğini; Washburn vd. (2004) ise zayıf bir markanın marka itibarının, güçlü markalarla ortak olduklarında arttığını ifade etmişlerdir.

Çift markalı otellerin bir arada bulunacağı iki alt markanın belirlenmesi konusunda yeterli akademik çalışma bulunmamaktadır. Hangi iki otel alt markasının birlikte strateji izleyeceği konusunda net bir formül veya yeterli veri henüz oluşmamıştır. Fakat sektörde çift markalı oteller için sıklıkla karşılaşılan uygulamalar, birbirinden çok fazla seviye farkı olmayan üst ve alt segment otel markalarının eşleştiği yönündedir ve farklı pazarları hedeflemektedirler. Bununla birlikte yaygın düşüncenin aksine Kim ve Tang (2021), çift marka stratejilerinin tek pazara yönelik geliştirilmesi durumunda da gelir dalgalanmasının azaltılması açısından pozitif sonuçlar elde edileceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Markalar arasındaki seviye farkı, en uç noktalardan seçilmesi durumunda ise pazarlama konusunda zorluklar, ortak kullanım alanlarının yeterince verimli kullanılmaması, işletmenin uzun vadede düşük performans gösterebileceği ve operasyonel zorluklar gibi olumsuz etkenlerle karşılaşılabilmesi düşünülebilmektedir. Bunun yanı sıra üst düzey marka ile alt düzey markanın ilişkilendirilmesi sonucunda olumsuz yayılma veya korna etkisi ortaya çıkmaktadır (Richetin vd., 2019; Dev ve Steiner, 2020). Bu etki neticesinde misafirler, alt düzey markalı otelde yaşanan olumsuzlukların üst düzey markalı otelde de yaşanacağı varsayımında bulunacaklardır. Kısaca hangi iki özellikteki otel markasının doğru kombinasyonunu seçme kararı çift markalı otellerin başarısı için önemli bir konu olarak görülmektedir. Bu kapsamda çift markalı otellerin pazara giriş stratejileri araştırılmaya açık bir konu olarak görülmektedir.

Marka ittifakı stratejilerinde genel olarak markalar diğer markanın potansiyelinden faydalanabilmektedir. Diğer markanın teknolojik üstünlüklerinden ve bilgisinden, marka değerinin getireceği kazançtan, yeni pazarlara kolay ulaşma konusundaki avantajlardan yararlanılmak amaçlanmaktadır. Fakat çift markalı otel stratejisinde, otel markalarının farklı şekilde kendi hedef pazarları zaten mevcuttur. Yeni ortaya çıkan bir marka için de bu stratejinin kullanılmadığı görülmektedir. Hizmet sektöründe ihtiyaç duyulan teknolojik imkânlar çift markalı otellerin hemen hemen hepsinde belirli seviyelerde dengelenmiştir. Marka ittifakı yapmanın sağladığı avantajlar çift markalı otel stratejisinde yatırım maliyetleri kapsamında ön plana çıkmaktadır. Elde edilen bilgilere göre çift markalı oteller ortak alanları (otopark, çok amaçlı salonlar, spor salonu, havuz ve alakart restoran gibi) birlikte kullanabilmelerinden dolayı yatırım maliyetlerinde avantaj sağlamaktadırlar. Türkiye için bu stratejinin inşaat maliyetlerinin yüksek olduğu durumlarda çekiciliğinin artacağı düşünülmektedir. Ayrıca finansal açıdan ise iki otelin birlikte satış-pazarlama faaliyetleri yürütme imkânları rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Bu üstünlüğün sürdürülebilir ekonomik şartlar için önemli olduğu düşünülmektedir. Çift markalı otellere küresel açıdan yönelimi artıran bir diğer faktör ise hizmet verilecek noktalarda kısıtlı arazilerin bulunmasıdır. Bu sebeple aynı konumu paylaşabilmektedirler. Türkiye’de ise bu konunun çift markalı otel stratejisine yönelimi artırmadığı düşünülmektedir. Çünkü örneklerin uygun arazi sorunu olmayan şehirlerde olduğu dikkat çekmiştir. Öte yandan farklı özelliklerde çift markalı otel örneklerinin incelenmesi neticesinde literatürde kavrama yönelik tanımların çok genel ve eksik kaldığı görülmüştür. Bu eksikliği gidermeye yönelik güncel olarak uygulanan çift markalı otel stratejilerini de kapsayıcı detaylı bir tanım yapılmıştır.

Literatürde konuyla ilgili kısıtlı sayıda araştırma olması detaylı olarak çift marka stratejisi hakkında çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır. Araştırmada ele alınan çift markalı otel stratejisi 1980’li yıllara dayanan bir yaklaşım olsa da, küresel otel şirketleri tarafından uygulamada yaygınlık kazanmaya başladıktan sonra akademisyenlerin ilgisini çekebilmiştir. Çift markalı otellerin yönetim sürecinin geleneksel otel yönetim süreçlerinden farklı olması ve kısıtlı sayıda araştırmaya konu olması da bu yaklaşımın geç popülerleşmesinde önemli rol oynamıştır. Konuya yönelik bilgiler literatürde daha çok işletmelerin bu stratejiye geçiş nedenleri ve hangi faydaları elde ettikleri yönünde ağırlık kazanmaktadır. Süreç içerisinde bu stratejiyi uygulayan işletmelerin finansal yapıları, yönetim ve organizasyon yapıları, sürdürülebilirliği, bu işletmeleri tercih eden konukların memnuniyetleri ve işletmelerin paydaşlarıyla ilişkileri çeşitli araştırmalarla ele alındıkça detaylı yorum yapma şansı artacaktır. Sektör profesyonelleri açısından ise çift markalı otellerin yönetim sürecinin geleneksel tek markalı otel işletmeciliğinden farklı olması konuya mesafeli kalmalarına neden olmaktadır. Fakat hizmet sektöründeki rekabetin günden güne artması ve şirketlerin yeni stratejilere yönelim göstermek istemesi, özellikle konaklama sektöründe önemli avantajlara sahip çift marka stratejisinin popülerleşmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte çift marka stratejisinin daha birçok soru işaretini beraberinde getirdiği de unutulmamalıdır.

Bu konuda yapılacak sonraki araştırmalarda çift markalı otellerin diğer tek markalı otellerle performansları, operasyonel faaliyetleri ve verimlilikleri karşılaştırılabilir. Bunun yanında çift markalı olarak faaliyette bulunan otel işletmelerinin yöneticileri ile görüşmeler yapılarak ilgili literatüre ve otelcilik sektörüne yol gösterici bulguların elde edilebileceği önerilmektedir. Öte yandan ortaya konulan bilgiler sektör temsilcilerinin daha bilinçli karar verebilmelerine yönelik pratik çıkarımlar yapabilmelerine imkân sağlayacaktır. Bu kavramsal çalışma ile yeni oluşan çift markalı otel literatürüne katkı sağlamaya, sunulan bilgilerin artırılmasına ve sonraki çalışmalar için öneriler sunulmaya çalışılmıştır.



Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm sürecine araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. ve Keller, K. L. (1990). Consumer evaluations of brand extensions. *The Journal of Marketing*, 54(1), 27-41. <https://doi.org/10.2307/1252171>
- Allen, J. C. (30.08.2018). Dual-brand hotel market overview. *Hospitalitynet*. <https://www.hospitalitynet.org/opinion/4089777.html>
- Ashton, A. S. ve Scott, N. (2011). Hotel restaurant co-branding: The relationship of perceived brand fit with intention to purchase. *Journal of Vacation Marketing*, 17(4), 275-285. <https://doi.org/10.1177/1356766711420838>
- Bianco, S., Singal, M., Zach, F. J. ve Nicolau, J. L. (2023). Dual-branded hotels: Resource-based entry strategies in agglomerated markets. *Tourism Management*, 95, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2022.104663>
- Blackett, T. ve Russell, N. (2000). Co-branding the science of alliance. *Journal of Brand Management*, 7, 161–170. <https://doi.org/10.1057/bm.2000.3>
- Boo, H.C. ve Mattila, A.S. (2002). A hotel restaurant brand alliance model: Antecedents and consequences. *Journal of Foodservice Business Research*, 5(2), 5-23. https://doi.org/10.1300/J369v05n02_02
- Boone, J. M. (1997). Hotel-restaurant co-branding: A Preliminary study. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 38(5), 34-43. <https://doi.org/10.1177/001088049703800533>
- Buckley, J. (16.04.2018). Dual-branded hotels: A Double winning asset class. *Costar*. <https://www.costar.com/article/189858/column-dual-branded-hotels-%E2%80%93a-double-winning-asset-class>
- Cascio, A., Waites, S. F., Moore, R., Moore, M., Vorhies, D. W ve Bentley, J. P. (2022). The effects of dual branding rumors on consumers' national and store brand evaluations. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 31(3), 1-18. <https://doi.org/10.1080/10696679.2022.2046477>
- Cordeiro, R. A., Ponchio, M. C. ve Mazzon, J. A. (2016). Evaluating co-branded products: The socioeconomic strata effect. *Marketing Intelligence & Planning*, 34(6), 795-809. <https://doi.org/10.1108/MIP-01-2015-0008>
- Denizci Guillet, B. ve Tasci, A. D. (2010). Travelers takes on hotel-restaurant co-branding: Insights for china. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(2), 143-163. <https://doi.org/10.1177/1096348009350618>
- Dev, C. S. ve Steiner, E. (2020). Do dual-branded hotels outperform single-branded hotels?. *Cornell Hospitality Report*, 20(1), 1-16. <https://hdl.handle.net/1813/70970>
- Eti, H. S. (2021). Pandemi sürecinde marka pazarlama stratejileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 1-9.
- Kim, M. ve Tang, C. H. H. (2021). Operating synergy and marketplace performance of dual-branded hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 98, 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2021.103039>
- Kim, M., Tang, C. H. ve Roehl, W. S. (2018). The effect of hotel's dual-branding on willingness-to-pay and booking intention: A luxury/upper-upscale combination. *Journal of Revenue and Pricing*, 17, 256–275. <https://doi.org/10.1057/s41272-017-0107-z>
- Kirk, D. R. (1997). Franchise dual-branding: The irony of association. *DePaul Bus*, 10, 2-25.
- Kozak, N., Kozak, M. A. ve Kozak, M. (2021). *Genel turizm: İlkeler kavramlar*. Detay Yayıncılık.

- Kurtuldu, G. ve Okumuş, A. (2018). Uluslararası marka ittifaklarının başarısı ile ilişkili olabilecek faktörlerin incelenmesi. *Ege Academic Review*, 18(4), 549-564.
- Lee, J. K., Lee, B. K. ve Lee, W. N. (2013). Country of origin fit's effect on consumer product evaluation in cross-border strategic brand alliance. *Journal of Business Research*, 66(3), 354-363. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.08.016>
- Lesser, D., Jaeger, J. ve Gilston, J. (2016). The evolution of dual-branded hotels: How the marriott starwood acquisition enhances opportunities for developers. *Boston Hospitality Review*, 4(1), 1-6.
- Liu, P. ve O'Neill, J. W. (2023). Do brand-affiliated hotels have lower cash-flow risk?. *Cornell Hospitality Quarterly*, 64(3), 363-380.
- Manley, B. (24.04.2016). Two's company: Owners see benefits in dual brand hotels, *Hotelsnow*. <http://www.hotelnewsnow.com/Articles/40994/Twos-company-Owners-see-benefits-in-dual-brand-hotels>.
- Marriott (2023). Dual-Branded, *Hotel Development Marriott*, <https://www.hotel-development.marriott.com/hotel-development>
- Muller, C. (2005). The case for co-branding in restaurant segments. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 46(1), 92-95. <https://doi.org/10.1177/0010880404272303>
- NTV. (21.05.2012). Hilton'un Avrupa'daki ilki Bursa'ya. *Ntv Haber*. https://www.ntv.com.tr/turkiye/hiltonun-avrupadaki-ilkibursaya,bb4jhHzsAkSEqN04_ambXg
- Park, C., W., Milberg, S. ve Lawson, R. (1991). Evaluation of brand extensions: The role of product feature similarity and brand concept consistency. *Journal of Consumer Research*, 18(2), 185-193. <https://doi.org/10.1086/209251>
- Park, J. H., Park, N. K. ve Zhang, A. (2003). The impact of international alliances on rival firm value: A study of the british airways/us air alliance. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 39(1), 1-18. [https://doi.org/10.1016/S1366-5545\(02\)00023-6](https://doi.org/10.1016/S1366-5545(02)00023-6)
- Perreten, N. ve Perret, S. (2016). A dual to the death or a dual in the crown: Current trends in hotel branding, *Hospitalitynet*. <https://www.hospitalitynet.org/file/152006411.pdf>
- Preble, J.F., Reichel, A. ve Hoffman, R.C. (2000). Strategic alliances for competitive advantage: Evidence from israel's hospitality and tourism industry. *International Journal of Hospitality Management*, 19(3), 327-341. [https://doi.org/10.1016/S0278-4319\(00\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0278-4319(00)00023-2)
- Rao, A. R., Qu, L. ve Ruekert, R. W. (1999). Signaling unobservable product quality through a brand ally. *Journal of Marketing Research*, 36(2), 258-268. <https://doi.org/10.1177/002224379903600209>
- Rao, A., R. ve Ruekert, R., W. (1994). Brand alliances as signals of product quality. *Sloan Management Review*, 36(1), 87-97.
- Richetin, J., Demartini, E., Gaviglio, A., Ricci, E. C., Stranieri, S., Banterle, A. ve Perugini, M. (2021). The biasing effect of evocative attributes at the implicit and explicit level: The tradition halo and the industrial horn in food products evaluations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101890>
- Rodrigue, C. S. Ve Biswas, A. (2004). Brand alliance dependency and exclusivity: An empirical investigation. *Journal of Product & Brand Management*, 477-487. <https://doi.org/10.1108/10610420410568417>
- Ronzoni, G., Torres, E. ve Kang, J. (2018). Dual branding: A case study of wyndham. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 1(3), 240-257. <https://doi.org/10.1108/JHTI-03-2018-0016>
- Sabah. (05.04.2013). Sheraton Bursa ve Aloft Bursa otelleri kapılarını açtı. *Sabah Gazetesi*. <https://www.sabah.com.tr/turizm/2013/04/05/sheraton-bursa-ve-aloft-bursa-otelleri-kapilarini-acti>

- Sturken, C., A. (04.01.2019). How multi-branded hotels offer more choice under one roof, *Northstarmeedingsgroup*. <http://www.northstarmeedingsgroup.com/news/hotels-and-resorts/multi-branded-hotels-hampton-inn-home2Suites>.
- Türksoy, S. S., Kaygalak, S. ve Koçak, N. (2013). Uluslararası otel işletmelerinin büyüme stratejileri: Hilton Worldwide Türkiye örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 14(2), 89-108.
- Voss, K. E., Li, Y. Y. ve Song, Y. S. (2022). Competing cues in brand alliance advertisements. *Journal of Business Research*, 149, 476-493.
- Washburn, J. H., Till, B. D. ve Priluck, R. (2004). Brand alliance and customer-based brand-equity effects. *Psychology & Marketing*, 21(7), 487-508. <https://doi.org/10.1002/mar.20016>
- Watkins, E. (26.09.2013). Dual-branded hotels come of age, *Hotelnewnow*. <http://www.hotelnewsnow.com/articles/20427/Dual-branded-hotels-come-of-age>
- Wright E. (06.12.2013). The multi-branded hotels: New efficiencies through innovation. *Hospitalitynet*. <https://www.hospitalitynet.org/opinion/4063225.html>



TÜRKİYE'DEKİ PSİKOBİYOGRAFİ ÇALIŞMALARI: SİSTEMATİK DERLEME

PSYCHOBIOGRAPHY STUDIES IN TURKEY: A SYSTEMATIC REVIEW

Feyza KARSLI¹

Öz

Psikobiyografi uzun yıllardan beri var olan ve son yıllarda dünyada artan ilgiye sahip bir konu haline gelmiştir. Psikobiyograflere artan ilgi, bu çalışmaların nasıl yürütüleceği sorusunu gündeme getirmiş, metodolojik açıklamalara öncü olduğu görülmüştür. Özünde psikobiyografi çalışmaları tarihsel öneme sahip olan kişilerin hayatlarının psikoloji kuramları çerçevesinde ele almasını içermektedir. Bu çalışmanın amacı, tarihsel öneme sahip kişinin hayatını psikolojik açıdan sosyo-kültürel bağlamda ele alan Türkiye'deki psikobiyografi çalışmalarını sistematik olarak incelemektir. Ülkemizdeki çalışmalar incelendiğinde, Google Akademik, TR Dizin, Dergipark veri tabanları taranmış, yapılan alanyazın taraması sonucunda 170 çalışmaya ulaşılmış ancak çalışmanın amacına uygun 9 çalışma tespit edilmiştir. İncelenen bu çalışmalar çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Sonuç olarak, ülkemizde psikobiyografi çalışmalarının sınırlı olduğu, yürütülen çalışmaların psikobiyografi metodolojisi açısından sınırlılıklar içerdiği, psikobiyografi alanında daha fazla çalışmaya ihtiyacın olduğu görülmüştür. Ayrıca gelecek çalışmalara ortak metodolojik bir dil sağlamaları için psikobiyografi metod kılavuzlarını kullanmalarının ve ele alınacak kuramsal çerçevenin zenginleştirilmesinin alanyazına önemli bir katkı sağlayacağı da düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Psikobiyografi, Psikobiyografi Metodolojisi, Sistematik Derleme, Türkiye.

Abstract

Psychobiography is a subject that has existed for many years and has become a subject of increasing interest in the world in recent years. The growing interest in psychobiographies has raised the question of how to conduct these studies and has led to methodological explanations. Substantially, psychobiography-related studies involve dealing with the lives of historically significant individuals within the framework of psychological theories. This study aims to examine the psychobiographical studies in Turkey. When the studies in our country are examined, 170 studies have been reached, but 9 studies are suitable for the purpose of the study identified. These studies were examined in various aspects. Based on this systematic review, psychobiographical studies were found scarce in our country, having methodological limitations in psychobiography, and there is an urgent need for more studies in the field of psychobiography. In addition, it should be taken into account that future studies will use psychobiography method guides to provide a common methodological language and enrich the theoretical framework to be discussed.

Keywords: Psychobiography, Psychobiography Method, Systematic Review, Türkiye.

1. Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Psikoloji Bölümü, feyza.karsli@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2548-7436>

Makale Türü **Article Type**
Derleme Review Article

Başvuru Tarihi/Application Date
18.08.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
14.10.2023

DOI
10.20875/makusobed.1345845

Bu makaleye atıf yapmak için:

Karslı, F. (2023). Türkiye'deki psikobiyografi çalışmaları: Sistematik derleme. *MAKU SOBED*, (38), 99-111. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1345845>

EXTENDED SUMMARY

Although psychobiography has a long history, it has become popular in the last few years. Definitions of what psychobiography is usually involve dealing with the life of an important historical person within the framework of psychological theories using a method (Ponterotto, 2015; Shultz, 2005). When the psychobiography literature is examined, despite the interest in the field of personality science wax and wane from time to time, it is seen that the studies in this field still attracts certain level of attention (Shultz, 2005).

The emergence of psychobiography studies has raised methodological questions. In this context, various researchers have introduced the methodology of psychobiography (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz and Lawrence, 2017). For example, Schultz (2005) listed the indicators of a good psychobiography in his "Handbook of Psychobiography". These: Cogency, narrative structure, comprehensiveness, data convergence, logical soundness, consistency. In addition, methodological guidelines including the common steps to be followed in order to carry out such a study are suggested. Suggested steps; First of all, a subject (person) is selected, the relevant sources (primary and secondary) about the chosen person are reached and these sources are made ready for use, then a theory is selected, the selected theory and the collected data are interpreted by integrating them. Finally, the writing phase is completed, reviewed, examined and the process is concluded by evaluating (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz and Lawrence, 2017). However, although the proposed methodological steps make it easier to conduct a psychobiography study, some difficulties may arise (Anderson and Kağnıcı, 2010). For example, it can be said that among these difficulties, when the life of this person is discussed in terms of the chosen theory, after the subject selection is made, this may lead to reductionism or an incomplete or wrong evaluation of the chosen theory may lead to the emergence of an unhealthy psychobiography. It should be considered that the focus of psychobiography is to understand the person and psychobiography should be considered as a dynamic process (Schultz, 2005). Therefore, these data collected throughout the process should continue until the best fit between the person and his/her life is reached and should establish a connection between the person and his/her life within the framework of the chosen theory.

While psychobiography studies have become widespread in the world in the last few decades (du Plessis, 2017), it was thought that it might be a matter of curiosity what kind of picture it displays in our country. The aim of this study is to systematically examine the psychobiography studies in Turkey, which deals with the life of a historically significant person in a socio-cultural context from a psychological perspective. For this purpose, a literature review was conducted. Google Scholar, TR Index, Dergipark databases were scanned, 171 studies were reached as a result of the literature review, but 9 studies suitable for the purpose of the study were identified. These studies examined different historical figures in different disciplines, in different theoretical frameworks. The findings of the study showed that psychobiography studies in our country are carried out in various scientific fields such as Turkish Language and Literature (Erbay, 2021), Psychology (Harlak et al., 2021), Theology (Gürsu, 2015, 2020; Kaplan, 2009), Social Work and Counseling (Aktu, 2018; Aktu, Varol and Sevim, 2018), Education (Turna, 2020) and History (Genç and Genç, 2016). It has been observed that the historically significant people discussed in the studies examined vary. When the results about which aspects of the lives of historical people were examined, it was concluded that there were variables such as goal orientation, need for success and meaning, death anxiety, melancholy, religious identity, and psychosocial development. When the methodologies used by the studies were examined, it was seen that only one study (Harlak et al., 2021) was carried out by following the methodological steps suggested in the literature.

In conclusion, in the light of this study, it can be said that the number of psychobiography studies in our country is limited, the methodology used is not common, and the theoretical perspective needs more diversification. It is thought that this study will be a guide for future studies.

1. GİRİŞ

Psikobiyografinin geçmişi uzun yıllara dayanmaktadır. Yaklaşık olarak M.S.45-125'te Aristides ve Themistocles hakkındaki çalışmalar erken dönem biyografik eserler olarak kabul edilmektedir (Ponterotto, 2015). Sonrasında yürütülen çalışmalar, azizlerin yaşamını inceleyen biyografilerden oluşmaktadır. Ardından Freud'un psikanaliz çalışmaları yer almış ve son olarak birden fazla kuramın bir arada kullanıldığı modern çalışmalar kendini göstermiştir (Ponterotto, 2015). Psikoloji için de psikobiyografi antik çağlara dayandırılrsa da Freud'un Leonardo da Vinci üzerinde yazdığı çalışmasının bir dönüm noktası olduğu ve psikobiyografinin doğuşu olarak kabul edildiği görülmektedir (Kőváry, 2011). Geçmişten bu yana zaman zaman psikobiyografiye olan ilgi azalmış olsa da özellikle kişilik bilimi alanı aracılığıyla çalışmalar sürdürülmeye devam etmiştir (Shultz, 2005). Öyle ki psikobiyografiler, kişilik psikolojisinde bireysel farklılıkların ele alındığı, bireyin derinlemesine incelendiği idiografik yaklaşımın bir yöntemi olarak kabul edilmiştir.

Psikobiyografi en kısa ve öz haliyle, "psikolojik teori ve bilgiyi önemli ölçüde kullanan bir biyografi" olarak tanımlanmaktadır (Elms, 1994, s. 4). Ponterotto (2015) ise "tarihsel önemi olan bir kişinin tüm hayatının yoğun bir şekilde ele alındığı, psikoloji kuramları çerçevesinde sosyo-kültürel bir bağlam içinde yorumlandığı ve psikolojik ve tarihselci (historiographic) bir metodolojinin kullanıldığı çalışmalar" olarak ifade etmektedir. McAdams (2000), psikobiyografideki temel fikrin, doğumdan ölüme kadar tüm bir yaşamı, bu yaşama psikolojik bir teori uygulayarak ya da doğrudan bireyin yaşamını psikolojik teoriye göre yapılandırarak anlatmak olduğunu ileri sürmüştür. Bu tür çalışmalar genellikle karmaşık ve çok yönlü karakterleri anlamak amacıyla derinlemesine analizler içerir. Çoğu zaman, yakın zamanda ölen veya uzun süre önce ölmüş, toplum üzerinde kalıcı bir etkisi olan tanınmış kişilere odaklanmaktadır (Ponterotto, 2015). Genel olarak, tanımlardan da anlaşıldığı gibi psikobiyografik çalışmaların ortak noktalarının (1) tarihsel öneme sahip olan bir kişi ve (2) bu kişinin hayatının psikolojik bir kuram çerçevesinde derinlemesine ele alınması olarak ifade edilebilir. Van Niekerk'in (2007), psikobiyografi için yapılan tanımlamalardan hareketle evrensel kabul edilebilecek ortak birkaç özellikten bahsettiği görülmüştür. Bu özellikleri; nitel verilerin kullanılması, kişinin yaşamının ayırmadan kapsamlı ve boylamsal bir yaklaşımla ele alınması, çeşitli kaynaklara ulaşılmaması, mevcut bilginin doğasına uygun verilerin toplanması şeklinde sıralamıştır (Fouché, 2015).

Psikobiyografi, bireylerin yaşamlarını ve deneyimlerini anlamak için hem biyografik verilere hem de psikolojik teorilere dayanan bir disiplin olarak da ifade edilmektedir (Fouché, 2015). Bu yaklaşım, kişilerin yaşam hikâyelerini ve davranışlarını daha derinlemesine anlamak için psikolojik analizler ve çerçeveler kullanarak biyografik bilgileri bir araya getirir. Bunu yaparken de yaşam öykülerini içeren e-posta, günlükler, mektuplar, otobiyografiler, mevcut biyografiler, fotoğraflar, günlükler ve öyküler dâhil pek çok çalışma materyalini kullanmayı gerektirir. Psikobiyografi ile biyografi karşılıklı etkileşimde olsalar da birbirinden ayırtıldıkları noktalara sahiplerdir (Elms, 1994). Dolayısıyla psikobiyografi çalışmaları biyografi çalışmalarıyla karıştırılmamalıdır. Ayrıca psikobiyografilerin otobiyografi, yaşam öyküsü, psikotarih, vaka çalışmaları gibi diğer yakından ilişkili ve olası kafa karıştırıcı terimlerle karşılaştırılması mümkün görünmektedir.

Geçmiş dönemlere kadar uzanan psikobiyografinin başlarda bilimsel bir çalışma olarak kabul edilmediği görülmektedir. Ancak Elms, Runyan, Schultz gibi isimlerin psikobiyografinin tanımı, tarihesi ve metodolojisi hakkında ortaya koyduğu kaynaklar psikobiyografiye bilimsel bir zemin kazandırmıştır (du Plessis, 2017, s. 216). Dolayısıyla psikobiyografinin sanatçılardan politikacılara kısacası tanınmış kişilerin yaşamlarını ve kişiliklerini keşfetmek için deneysel bulguların kullanıldığı uygulamalı kişilik biliminin bir dalı olarak en iyi anlaşılabilmesi vurgulanmaktadır (Schultz ve Lawrence, 2017). Böylece bir psikobiyografi çalışmasının amacı, hedeflenen kişinin edebi anlatımını yapmaktan öte bu kişinin psikolojik teoriler ışığında hayatını analiz etmesine karşılık gelmektedir.

Antik çağlardan günümüze kadar psikobiyografi, öznel yaklaşımları benimsemiştir (Fouché ve Van Niekerk, 2010; Mayer, 2017). Bu öznel yaklaşım, bireye odaklanarak, bireylerin dünya deneyimi ve insan doğası temelindeki eşsizliklerini vurgular. Öznel yaklaşımın amacı, bulguların genelleştirilmesi yerine, bir bireyin derinlemesine anlaşılmasını sağlayan tematik bir analiz elde etmektir. Schultz (2005) ve Kőváry'nin (2011) görüşlerine göre, psikobiyografi çalışması yürütenlerin tematik analizden öte psikolojik açıdan keşfetme ve yorumlamayı içeren bir çaba içinde oldukları ifade edilebilir. Araştırmacılar çoğu zaman derinlemesine incelemeler yaparken bunu nitel bir çalışma çerçevesinde düşünmektedir. Ancak psikobiyografi çalışmaları nicel bir araştırma tasarımına da başvurabilir (Lapan vd., 2012).

Psikobiyoğrafi, bireylerin yaşamlarını anlamak ve analiz etmek için psikoloji ve biyografi disiplinlerini bir araya getirmesi açısından interdisipliner bir bilim kabul edilmektedir (Elms, 1994; Fouché, 2015). Psikiyatri, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, siyaset, edebiyat, din ve tarih gibi disiplinleri kesen popüler bir bilimsel araştırma yöntemi haline gelen psikobiyoğrafi bireylerin hayatlarını, davranışlarını, düşüncelerini ve duygusal durumlarını anlamak için psikolojik ve biyografik faktörleri birleştirir (Bulut ve Cissy Usman, 2021). Tarih, edebiyat, ilahiyat gibi çeşitli alanlar, psikobiyoğrafıyı inceleme ve araştırma konuları olarak benimsemişlerdir. Ancak, farklı disiplinlerden gelen bu yaklaşımlar arasında metodolojik uyumsuzluklar ve organizasyon eksiklikleri ortaya çıkabilir. Çünkü her disiplinin kendi metodolojisi bulunmaktadır. Psikobiyoğrafi çalışmaları için yaşanabilecek bu sorunu gidermek amacıyla da ortak metodolojik basamaklar pek çok araştırmacı tarafından ileri sürülmüştür (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Ponteretto ve Reynolds, 2017; Schultz ve Lawrence, 2017).

Schultz (2005), “Handbook of Psychobiography” kitabında “iyi bir psikobiyoğrafi nasıl yazılır?”, “kötü bir psikobiyoğrafi nasıl olur?” gibi başlıklarla psikobiyoğrafının metodolojisi hakkında bilgi vermektedir. Schultz’a göre, iyi bir psikobiyoğrafının göstergeleri (1) inandırıcı olması, (2) anlatımın yapısı, (3) kapsamlılığı, (4) veri yakınsaklığı, (5) tutarlılık, (6) mantıksal doğruluk ve (7) canlılıktır. Kötü bir psikobiyoğrafının göstergelerini ise (1) patografı, (2) tek ipucu, (3) yeniden yapılanma, (4) indirgemecilik, (5) zayıf teori seçimi ve (6) zayıf anlatı yapısı olarak belirlemiştir (Schultz, 2005, s. 7, 10). Alanyazın ayrıca bir psikobiyoğrafi çalışması yürütmek isteyenler için birtakım ortak basamakları içeren kılavuzlar önermektedir. Önerilen basamakların neler olduğu incelendiğinde, öncelikle bir özne (kişi) seçimi yapılır, seçilen kişi hakkında ilgili kaynaklara (birincil ve ikincil) ulaşılır ve bu kaynaklar kullanılmak üzere hazır hale getirilir, ardından bir kuram seçimi yapılır, seçilen kuram ile toplanan veriler bütünleştirilerek yorumlanır. Son olarak yazım aşaması tamamlanır, gözden geçirilir, incelenir ve süreç değerlendirilerek sonlandırılır (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz ve Lawrence, 2017). Miles vd. (2014) ise nitel çalışmalarda sistemli bir şekilde kullanılan 12 adımın psikobiyoğrafi çalışmalarına da uygulanacağını belirtirler. Bu 12 adım sırasıyla; özne seçimi, konuya ilişkin birincil ve ikincil kaynak malzemelerin belirlenmesi, kişinin yaşam ortamının belirlenmesi, teorisinin seçimi, verinin kendi kendine konuşmasına izin verme, eldeki verilerle spesifik sorular sormak (hipotez oluşturmak), kodlama yöntemleri ve kodlama yönetimine göre kodlama, gösterim formatının seçimi, gösterim formatıyla kodlamayı bütünleştirme, psikobiyoğrafıyı yazma, psikobiyoğrafının gözden geçirilmesi ve son olarak çalışmanın gözden geçirilmesidir (Bulut ve Cissy Usman, 2021). Her ne kadar önerilen yöntemlerin kolaylık sağlayacağı kabul görse de psikobiyoğrafik çalışmaların etkili bir şekilde yürütülmesi ile ilgili belirli zorluklar devam edilmektedir. Eleştirmenler bu zorluklar arasında, psikobiyoğrafilerin çoğunlukla geçerliliği belirsiz geriye dönük ve içe dönük verilere dayanmasını, bireysel vakaya ilişkin bir çalışmadan genelleme yapmanın güvenli olmamasını saymaktadır (Runyan, 1984).

Araştırmacılar tarafından “Bir psikobiyoğrafi çalışması nasıl yürütülür?” sorusuna istinaden ileri sürülen basamaklar hakkında bilgi vermek gerekirse, özne seçimi ilk aşamadır (Elms, 1994; Schultz, 2005). Seçilen özne hakkında yanıtlanması istenen sorular devrededir (Cara, 2007). Ardından veri toplama ile devam edilir. Veri toplarken kaynaklar diğerleri tarafından ya da öznenin kendisi tarafından ortada olan kaynakların tümünü içermektedir. Başka bir basamak olan teorisinin seçimi ise kolay bir iş değildir. Çünkü bilgi, beceri ve yaratıcı sezginin bir araya getirilmesi gerekir (Cara, 2007). Bu aşama seçilen kişiye dair karmaşık yaşamlar, farklı bağlamlar ve boyutlar içerebilir ve bu nedenle farklı teoriler gerektirebilir. Sonrasında toplanan verileri analiz etme ve bu verilerin seçilen teori ya da teoriler bünyesinde değerlendirme aşaması gelmektedir. Verilerin analizi farklı yöntemler kullanarak yapılabilir (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz ve Lawrence, 2017). En son aşamada psikobiyoğrafik verileri analiz ettikten ve bazı geçici yorumları öne sürdükten sonra, yorumların doğru veya güvenilir olup olmadıklarını belirlemek için değerlendirme yapılır. Bu kapsamda mantıksallık, anlatı yapısı, tutarlılık, inandırıcılık, kanıtlarda tutarlılık gibi bazı kriterlere dikkat edilmesi gerektiğine dair fikir birliği bulunmaktadır (Cara, 2007; Schultz, 2005).

Psikobiyoğrafi çalışmalarının sayısı arttıkça araştırmacılar psikobiyoğrafının nasıl yürütüleceği konusuna daha çok odaklanmışlardır (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz ve Lawrence, 2017). Ancak her bilimsel çalışmada olduğu gibi psikobiyoğrafi çalışması için de etik kaygılar bulunmaktadır. Ponteretto ve Reynolds (2017) araştırma, yazım ve yayınlama süreci boyunca psikobiyoğrafi çalışması yürütecek araştırmacılar için bir etik model ortaya koymuşlardır. Bu modelde, araştırmacının konusunu seçmesinin, temel bir önerme belirlenmesinin, etik kurul takibinin, bilgilendirilmiş onam prosedürlerinin ve seçeneklerinin göz önünden bulundurulmasının, araştırma boyunca karşılaşılabilecek etik meselelere uyanık olunmasının ve psikobiyoğrafiden etkilenebilecek kişiler üzerindeki etkilerin izlenmesinin önemli

olacağı söylenmiştir. Etik açıdan dikkat edilmesi gereken hususların araştırmadan ayrı bir parça olarak düşünülmemesi gerektiği; bu hususlara araştırmanın öncesi, esnası ve sonrasını kapsayacak şekilde yer verilmesi gerektiği ileri sürülmektedir (Ponteretto ve Reynolds, 2017).

Psikobiyoğrafi çalışmaları bilimsel bir yöntemle ele alınmaya çalışılır. Ancak bunu yaparken birtakım zorluk ve dezavantaj yaşanabileceği tartışılmaktadır. Özne seçimi yapıldıktan sonra bu kişinin yaşamı yine seçilen kuram açısından ele alınırken bu durumun indirgemeciliğe yol açabileceği ya da seçilen kuramın eksik veya yanlış değerlendirilmesi sağlıksız bir psikobiyoğrafının ortaya çıkmasına neden olabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte incelemeye alınan çoğu tarihsel figürün hayatta olmamasının da bilgilerin doğrulanmasını imkânsız kılacağı, bunun da bir dezavantaj oluşturacağı düşünülmektedir (Anderson ve Kağnıcı, 2010). Dolayısıyla psikobiyoğrafi yöntemi eleştiriye de açık hale gelmektedir. Çünkü kişisel yorumlar ve öznel bakış açıları analizin bir parçasıdır ve nesnel bilimsel yöntemlere kıyasla daha fazla öznel değere sahip olabilir. Bu açıdan metodolojinin sağlam oluşturulması büyük önem kazanmaktadır (Ponteretto ve Reynolds, 2017; Schultz ve Lawrence, 2017).

Psikobiyoğrafi çalışmasında seçilecek kuram kritik bir öneme sahiptir (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz ve Lawrence, 2017). Geçmişte psikobiyoğrafik çalışmalar sıklıkla önemli bireylerin ve onların olası psikopatolojilerinin psikanalitik yorumlarına odaklanmıştır (Mayer vd., 2021). Bu noktada, araştırmacılar teorik bilgi ve anlayışına göre ele alacağı kuramı belirlemektedir. Dolayısıyla bu durum örneğin psikodinamik, psikanalitik, bağlanma kuramı, nesne ilişkileri, psikososyal gelişim gibi bazı teorilerin diğerlerine göre daha baskın olmasına neden olmuştur (Bulut ve Cissy Usman, 2021).

Psikobiyoğrafi çalışmaları “Journal of Psychobiography” adlı yeni bir çevrimiçi derginin kurulmasıyla organize bir yapı kazanmıştır. Özellikle Güney Afrika konsorsiyumu psikobiyoğrafi çalışmalarına öncülük eder bir durumdadır. Bir derginin varlığı psikobiyoğrafının dünya çapındaki öğrencilere ve akademisyenlere yayılmasını teşvik edeceğini göstermektedir (Fouché ve van Niekerk, 2010). Bu açıdan psikobiyoğraflerin kuramsal bilgilerin aktarılmasında gerçek hayattaki önemli kişilerin hayatlarından yansımalar sunmasıyla farklı bir bilgiyi paylaşma, sunma imkânı vereceği de düşünülmektedir. Ayrıca iki yılda Paul H. Elovitz, Inna Rozentsvit, Claude-Hélène Mayer gibi isimlerin yer aldığı uluslararası psikobiyoğrafi forumlarının ortaya çıkması psikobiyoğrafi çalışmalarını teşvik etmeyi ve psikobiyoğrafi alanında uluslararası iş birliği kurmayı sağlamaktadır (Mayer, 2023).

Psikobiyoğrafının odaklandığı şeyin kişiyi anlamak olduğu ileri sürülmüştür (Schultz, 2005). Bu açıdan Schultz (2005), psikobiyoğrafıyı dinamik bir süreç olarak görmektedir. Dolayısıyla böyle bir çalışmanın bireylerin yaşam hikâyelerini sadece yüzeysel bir düzeyde değil, içsel düşünceleri, duyguları, deneyimleri ve çevresel etkileşimlerini de kapsayacak şekilde ele almayı içeren uzun soluklu bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Daha fazla veri kişi hakkında daha fazla bilgi vereceği için süreç boyunca toplanan bu veriler kişi ve yaşamı arasında en iyi uyuma ulaşana kadar devam etmeli ve kişi yaşam arasında bağlantı kurmalıdır. Dolayısıyla psikobiyoğrafi çalışmalarının önemi, teorik bilgileri gerçek hayattaki ünlü veya tarihsel kişilerin yaşamları ve deneyimleriyle ilişkilendirerek sunma fırsatı sağlamasında yatar (Ponteretto, 2015; Schultz, 2005). Böylece psikoloji alanındaki teorileri somut örneklerle besler. Bu durum soyut kavramların ve teorilerin somut yaşam öyküleri üzerinden nasıl uygulandığını göstererek soyut kavramların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Kowary, 2011). Bu da psikoloji alanında yeni perspektiflerin gelişmesine ve insan davranışını daha geniş bir bağlamda değerlendirebilmeye olanak tanımaktadır.

Psikobiyoğrafi çalışmaları dünyada son birkaç on yılda yaygınlaşmakta iken (du Plessis, 2017) ülkemizde nasıl bir tablo sergilediğinin merak konusu olabileceği düşünülmüştür. Bu çalışmanın amacı, tarihsel öneme sahip bir kişinin hayatını psikolojik açıdan sosyo-kültürel bağlamda ele alan Türkiye’deki psikobiyoğrafi çalışmalarını ele aldıkları tarihsel öneme sahip kişi, kuramsal çerçeve, yöntem gibi yönlerini sistematik açıdan incelemektir.

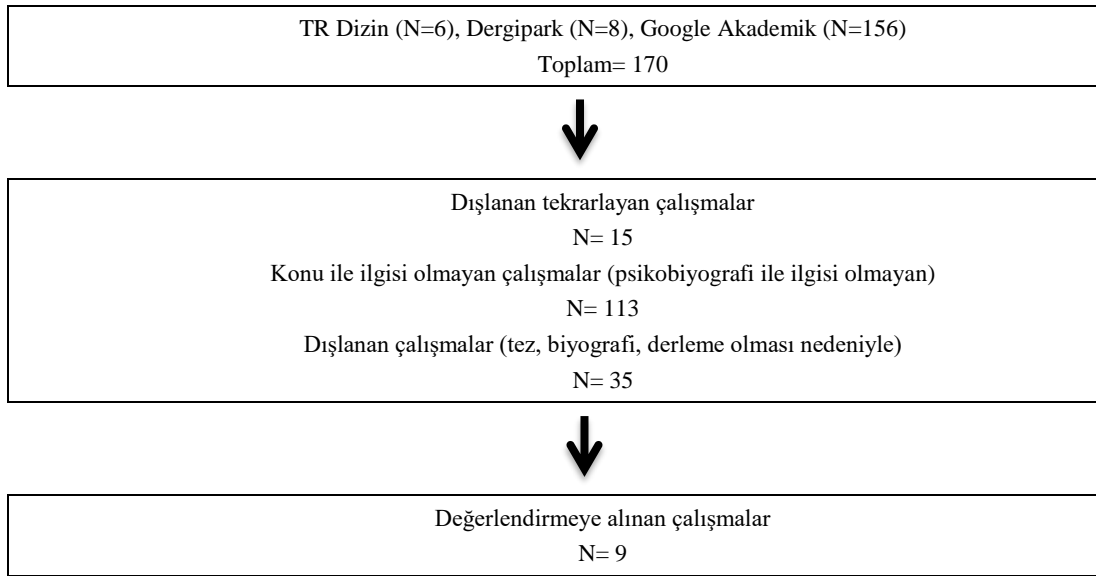
2. YÖNTEM

Tarihsel öneme sahip bir kişinin hayatını ve psikolojik özelliklerini inceleyen bir araştırma alanı olan psikobiyoğraflerin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Güçlü yönleri arasında ele alınan kişinin yaşamı boyunca değişimini, duygusal deneyimlerini, kişisel gelişimini kapsamlı bir şekilde anlama gibi derinlemesine bir anlayış sağlar ve tüm bunları psikolojik bir bağlamda değerlendirir. İçinde bulunulan bağlam anlaşılacağı için durumsal farkındalık kazandırır. Kişisel gelişim ve öğrenme süreçlerinin

anlaşılmasını kolaylaştırır. İnsanın karmaşıklığını ve çeşitliliğini gösterme fırsatı sunar. Zayıf yönleri ise öznel kısıtlamalar, kişisel önyargılar gibi bazı yazardan kaynaklı faktörler nesnelliği sınırlandırabilir, dolayısıyla psikobiyografinin yapılması ve yürütülmesinde dikkatli olmak gerekmektedir. Kişinin yaşamına ait veriler eksik olabilir. Elde edilen sonuçlar o kişinin öznel deneyimleri olduğu için genelleme yapmak mümkün değildir. Aynı zamanda özel yaşama ilişkin bilgiler içerebileceği için etik sorunlar ve mahremiyet ihlaline neden olabilir.

Bu çalışma tarihsel öneme sahip bir kişinin hayatını psikolojik açıdan sosyo-kültürel bağlamda ele alan Türkiye'deki psikobiyografi çalışmalarını ele aldıkları tarihsel öneme sahip kişi, kuramsal çerçeve, yöntem gibi yönlerini incelemek amacıyla yürütülen sistematik bir derleme çalışması niteliğindedir. Derlemenin tarama ve seçim süreci, “Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA)” kılavuzu dikkate alınarak yapılmıştır (Moher vd., 2009). İlgili aşamalar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Makale Değerlendirme Akışı



Literatür taramasında yıl sınırlaması yapılmamıştır. “Google Akademik, TR Dizini, Dergipark” veritabanları taranmıştır. Tarama yapılırken “psikobiyografi” anahtar kelimesi kullanılmıştır. Kasım 2022-Aralık 2022 zaman aralığında veri tabanlarında tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda, TR Dizin’de 6, Dergipark’ta 8, Google Akademik’te 156 olmak üzere toplam 170 çalışmaya ulaşılmıştır. Tüm bu çalışmalar dahil edilme ve dışlanma kriterleri açısından değerlendirilmiştir. Çalışmaya dahil edilme kriteri olarak “tarihsel önemi olan bir kişinin” ele alındığı, bu kişinin hayatının belli bir kuram çerçevesinde değerlendirildiği çalışmalar dâhil edilirken biyografi türünde olan, psikobiyografinin tarihçesi, metodolojisinin anlatıldığı ve kitap türündeki çalışmalar dışlanmıştır. Dışlanan ve dâhil edilen çalışmalara ilişkin akış şeması Şekil 1’de gösterilmiştir. Mevcut sistematik derleme çalışmasında incelenen çalışmaların özelliklerine ilişkin bilgiler ise Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. İncelenen Çalışmaların Özellikleri

Çalışma	Alan	Tarihsel Kişi	Tarihsel kişinin hayatının ne açıdan değerlendirildiği	Kullanılan Yöntem	Sonuçlar
Erbay (2021)	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	Şâhî (Bayezid)	Sürgün hayatının şiirlerine yansımaları	Psikobiyografik yöntem	Şahi’nin mücadeleyle geçen hayatının duyudurumuna etkisinin bu süreçte yazdığı eserlerine yansıdığı belirtilmiştir.

(Tablo 1'in devamı)

Çalışma	Alan	Tarihsel Kişi	Tarihsel kişinin hayatının ne açıdan değerlendirildiği	Kullanılan Yöntem	Sonuçlar
Harlak vd. (2021)	Psikoloji Bölümü	Füreya Koral	Sanatçı yönü ve hedef yönelimi, başarı ve anlam ihtiyacı	Psikobiyografi metodolojisi	Füreya'nın başarı ihtiyacının güçlü, anlam ihtiyacının yüksek düzeyde olduğu, ulaşılması zor, özgül ve uzun erimli hedefleri olduğu tespit edilmiştir.
Gürsu (2015)	İlahiyat, Din Psikolojisi	Hasan Basri Çantay	Kayı, ölüm kaygısı, intihar	Psikobiyografik yöntem	Çantay'ın yaşadığı zor şartlar ve hayat olayları, kaygılı gerçeğe yönelik savunma mekanizma kullandığını ve zihinsel bir yorgunluk içinde olduğunu göstermiştir.
Gürsu (2020)	İlahiyat, Din Psikolojisi	Şehzade Korkut	Melankoli, iktidar	Yöntemden bahsedilmemiş	Şehzade Korkut'un yaşadığı zorluklar karşısında melankolik bir hale büründüğü, ölüm korkusu ve kaygı yaşadığı belirtilmektedir.
Aktu (2018)	Sosyal Hizmet ve Danışmanlık	Kemal Sunal	Levinson'un kuramı	Psikobiyografik yöntem + nitel desen	Kemal Sunal'ın aile ve iş yaşamındaki üretkenliği, sonraki kuşakları yetiştirme ve deneyim aktarmadaki başarısı, psikolojik ve biyolojik açıdan iyi bir seviye ulaştığı açıklanmıştır.
Kaplan (2009)	İlahiyat	Leonardo Da Vinci	Dini kimliği	Yöntem var ama net değil	Leonardo'nun genç yaşta toplumdaki dışlanması, sanatsal yeteneğinin takdir edilmemesi sonucundan yabancılaşmışlığı ifade edilmiştir.
Aktu vd. (2018)	Sosyal Hizmet ve Danışmanlık	Said Nursi	Levinson'un kuramı	Psikobiyografik yöntem + nitel desen	Karşılaştığı yaşam olaylarının Nursi için dönüm noktası olduğu, din ve maneviyatı yaşamının merkezine koyduğu tespit edilmiştir.
Turna (2020)	Eğitim	Ömer Seyfettin	Psikanalitik bir çerçeve, kuram net değil	Yöntem net değil	Buhranlı bir dönemde yaşayan Seyfettin'in toplumu çok iyi analiz ettiği ve eserlerinde geçmiş ile bugün arasında bağ kurma, meseleleri muhakeme etme, insanı ve toplumu kavrama gibi mevzuları başarılı bir şekilde aktardığı iletilmiştir.
Genç ve Genç (2016)	Tarih Bölümü	İbn Rüşd	Psikososyal gelişim kuramı	Yöntemden bahsedilmemiş	İbn Rüşd'ün ergenlik ve yetişkinlik dönemlerindeki psikososyal gelişim krizlerini başarılı bir şekilde geçirdiğine ulaşılmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Çalışmanın Alanı

Derlemeye dâhil edilen çalışmaların 2009 ile 2021 yılları arasında yapıldığı görülmüştür. Psikobiyografinin multidisipliner bir çalışma alanı olması ülkemizdeki psikobiyografi çalışmalarının yürütüldüğü alanların çeşitlilik göstermesine yansımıştır. Yapılan psikobiyografi çalışmalarının Türk dili ve edebiyatı (Erbay, 2021), psikoloji (Harlak vd., 2021), ilahiyat (Gürsu, 2015, 2020; Kaplan, 2009), sosyal hizmet ve danışmanlık (Aktu, 2018; Aktu vd., 2018), eğitim (Turna, 2020) ve tarih (Genç ve Genç, 2016) bölümlerinde çalışıldığı belirlenmiştir.

3.2. Tarihsel Kişi

Psikobiyografi çalışmalarının örneklemini, psikososyal açıdan incelemeye alınan tarihsel öneme sahip kişiler oluşturmaktadır. İncelenen çalışmalarda ele alınan tarihi öneme sahip kişiler çeşitlilik göstermektedir. Osmanlı şehzadesi “Şahi (Beyazıd)” (Erbay, 2021), yine başka bir Osmanlı şehzadesi “Şehzade Korkut” (Gürsu, 2020), televizyon ve sinema sanatçısı “Kemal Sunal” (Aktu, 2018), ilk Türk kadın seramik sanatçısı “Füreyâ Koral” (Harlak vd., 2021), “Leonardo da Vinci” (Kaplan, 2009), “İbn-i Rüşd” (Genç ve Genç, 2016), “Said Nursi” (Aktu vd., 2018), “Ömer Seyfettin” (Turna, 2020) ve “Hasan Basri Çantay” (Gürsu, 2015) incelenen kişiler arasında yer almaktadır.

3.3. Tarihsel Kişinin Hayatının Ele Alındığı Yönü

Psikobiyografiler, tarihi öneme sahip kişileri psikoloji kuramları çerçevesinde sosyo-kültürel bir bağlam içinde metodolojik bir şekilde yorumlamaya çalışmaktadır. Mevcut derleme çalışmasında incelenen çalışmalarda ele aldıkları tarihi öneme sahip olan kişilerin farklı yönlerinin dikkate alındığı görülmektedir. Harlak ve arkadaşları (2021), Cumhuriyetin ilk kadın seramik sanatçısı olan Füreyâ Koral’ın sanatçı yönü, hedef yönelimi, başarı ve anlam ihtiyacı açısından incelemiştir. Erbay (2021), Osmanlı şehzadesi Şahi (Beyazıd)’nin yaşadığı sürgün hayatının duygu durumuna bunun da şiirlerine nasıl yansıdığını ele almıştır. Gürsu (2015), Hasan Basri Çantay’ın zor zamanlarında intihar düşüncesini ve zihinsel yorgunluklarını; aynı zamanda varoluşçu psikolojinin dört kaygısından biri olan ölüm kaygısını değerlendirmiştir. Gürsu başka bir çalışmasında (2020), Osmanlı şehzadesi Şehzade Korkut’un hayatını melankoli açısından ele almıştır. Aktu (2018), televizyon ve sinema sanatçısı Kemal Sunal’ın hayatını Levinson’un yaşam yapısı kuramı ile açıklamıştır. Aktu (2018) arkadaşlarıyla yürüttüğü başka bir çalışmasında ise din adamı Said Nursi’nin hayatını Levinson’un yaşam yapısı kuramı ile değerlendirmiştir. Kaplan (2009), Leonardo da Vinci’yi kimlik ve kişilik çerçevesinde Vinci’nin dini kimliği üzerinde durmuştur. Turna (2020) Türk Edebiyatı sanatçısı Ömer Seyfettin’in hikâyelerini Psikanalitik kuram çerçevesinde ele almıştır. Genç ve Genç (2016), İbni Rüşd’ü psikososyal gelişim kuramı açısından incelemiştir.

3.4. Kullanılan Yöntem

Psikobiyografi çalışmaları “psikolojik ve tarihselci (historiographic) bir metodoloji” kullanımını içermektedir. Alanyazında bir psikobiyografi çalışmasının nasıl bir metodoloji takip etmesi gerektiğiyle ilgili pek çok bilimsel kaynak ileri sürülmüştür (du Plessis, 2017, s. 216). Alanyazının ileri sürdüğü metodolojik aşamaların sırasıyla bir özne (kişi) seçimi, seçilen kişi hakkında ilgili kaynaklara (birincil ve ikincil) ulaşımı, bir kuramın seçimi, seçilen kuram ve kaynakların birleştirilmesi, yazılan psikobiyografinin incelenmesi, gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesidir (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz ve Lawrence, 2017). Bu çalışmada incelenen çalışmaların kullandıkları metodolojinin birbirlerinden farklılıklar içerdiği görülmüştür. Bu çalışmalardan bazılarının psikobiyografik yöntemden bahsettiği, bazılarının yöntem kısmından bahsetmediği (Gürsu, 2020), ayrıca bazılarının da ek olarak nicel analize yer verdiklerine (Aktu, 2018) ulaşılmıştır. İncelenen çalışmalar arasında sadece tek bir çalışmanın (Harlak vd., 2021) alanyazında ileri sürülen psikobiyografi metodolojisine yakın olduğu görülmüştür.

3.5. Elde Edilen Sonuçlar

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan taramada 9 çalışmanın dahil edilme kriterlerini karşıladığı görülmüştür. İncelenen çalışmaların her biri tarihsel bir öneme sahip olan kişiyi çeşitli kuramlar

açısından ele almıştır. Sırasıyla bu çalışmaların ele aldıkları tarihsel öneme sahip kişi ve ne açıdan değerlendirdiklerine değinilmiştir. Erbay (2021), Osmanlı şehzadelerinden Beyazid'in hayatındaki zorluklarla mücadelesinin duygu durumuna etkisini ve içinde bulunduğu duygu durumunun yazdığı şiirlere yansıtmasını değerlendirmiştir. Harlak vd. (2021), Cumhuriyetin ilk kadın seramik sanatçısı olan Füreya Koral'ın yaşamını hedef yönelimi, başarı ihtiyacı ve anlam ihtiyacı gibi kuramlar çerçevesinde ele almışlardır. Yaptıkları inceleme sonucunda, Füreya Koral'ın başarı ihtiyacının güçlü olduğu, benzer şekilde anlam ihtiyacının da yüksek düzeyde olduğu ve kendisine ulaşılması zor, özgül ve uzun erimli hedefler koyduğu görülmüştür. Gürsu (2015), TBMM 1. Dönem Balıkesir Milletvekili, öğretmen, gazeteci, politikacı, fikir ve din adamı, Kur'an müfessiri gibi pek çok rolü olan Hasan Basri Çantay'ın hayatındaki zorluklar karşısında kaygılı gerçeğe yönelik savunma mekanizma kullandığı ve karşılaştığı zorluklarla birlikte toplumsal meseleleri dert edinmesinin zihinsel bir yorgunluk yaşamasına neden olduğu belirtilmiştir. Gürsu (2020) başka bir çalışmada Şehzade Korkut'un hayatını melankoli duygusu üzerinden incelemiştir. Şehzade Korkut'un evlat kaybı ve yas süreci yaşaması, başarısız ve düşük benlik saygısı, reddedilme ve kabul görmemesi, ölüm korkusu yaşaması gibi pek çok faktörün melankolik bir halde olmasının nedenleri arasında sıralanmıştır. Aktu (2018), sinema sanatçısı Kemal Sunal'ın tüm hayatını ele alarak yaşamının belirli dönemlerindeki dönüm noktalarını tespit etmiştir. Özellikle kariyer yaşamında gençlik hayallerine ulaştığı ve üretken olduğu görülmüştür. Ayrıca kuşaklar arasında bir köprü olduğu ve deneyimlerini başarılı bir şekilde aktarabildiği de belirtilmiştir. Kaplan (2009), önemli bir filozof, astronom, mimar, mühendisi, mucit, matematikçi, anatomist, müzisyen, heykeltıraş, botanist, jeolog, kartograf, yazar ve ressam olarak bilinen Leonardo Da Vinci'nin hayatı kimlik (özellikle dini kimlik) gelişimi üzerinden incelenmiş ve yaşadığı toplum tarafından dışlanmasının cinsel, mesleki ve dini kimliğinde kaymalar yaşadığını, yine kafa karışıkları yaşadığını ve değerlere yabancılaştığını ileri sürmüştür. Aktu vd. (2018), din âlimi olan Nursi'nin yaşamındaki çeşitli olayların kişisel gelişiminde dönüm noktası olduğu ve tüm bunların yaşamı merkezine din ve maneviyatı koymasını sağladığı düşünülmüştür. Turna (2020), Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden Ömer Seyfettin'in hayatının hikâyelerine nasıl yansıdığını ele almıştır. Buhanlı dönemlerden geçen Seyfettin'in toplumu başarılı bir şekilde analiz edebilme yeteneğinin eserlerinde açık bir şekilde görülebildiği, geçmiş ile bugün arasında bağ kurarak insan ve toplumla ilgili meseleleri anlaşılır bir şekilde aktardığı tespit edilmiştir. Son olarak, Genç ve Genç (2016) tarafından Endülüslü-Arap felsefeci, hekim, fıkıhçı, matematikçi ve tıppı İbn Rüşd'ün psikososyal gelişimi değerlendirilmiştir. Erikson'un ileri sürdüğü kimlik kazanmaya karşı rol karmaşası, yakınlığa karşı yalıtılmışlık, üretkenliğe karşı durgunluk ve benlik bütünlüğüne karşı umutsuzluk gelişim evrelerinde yaşanan krizleri başarılı bir şekilde çözdüğü görülmüştür.

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkiye'deki psikobiyografi çalışmaları ele alınmıştır. Derleme kapsamında çalışmanın amacına uygun dokuz çalışma incelenmiştir. İncelenen çalışmaların pek çok disiplin tarafından psikobiyografi çalışması yürütüldüğünü göstermiştir. Alanyazında psikobiyografinin multidisipliner bir yapısı olduğundan bahsedilmektedir (Anderson ve Kağnıcı, 2010; Fouché ve van Niekerk, 2010). Öyle ki psikobiyografilerin psikiyatri, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, siyaset, edebiyat, din ve tarih gibi disiplinleri kesen popüler bir bilimsel araştırma yöntemi haline geldiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Psikobiyografiler toplumlar için tarihsel öneme sahip olan kişileri değerlendirmeyi içerir. Ayrıca, genellikle toplum üzerinde kalıcı bir etkisi olan tanınmış ancak hayatını kaybetmiş kişilere odaklanmaktadır (Ponterotto, 2015). Bu derlemede ele alınan çalışmalarda hayatları incelenen tarihsel kişilerin sanatçıdan padişaha çeşitlilik gösterdiği ve toplum için ön planda olan ölmüş kişiler olduğu görülmüştür (Aktu, 2018; Aktu vd., 2018; Erbay, 2021; Genç ve Genç, 2016; Gürsu, 2015; Gürsu, 2020; Harlak vd., 2021; Kaplan, 2009; Turna, 2020). Çünkü alanyazında da psikobiyografiler sanatçılardan politikacılara kısacası tanınmış kişilerin yaşamlarını ve kişiliklerini keşfetmeyi kapsamaktadır (Schultz ve Lawrence, 2017).

Psikobiyografik çalışmalarda tarihi öneme sahip olan kişilerin yaşamları çeşitli psikoloji kuramları ışığında ele alınmaktadır (Elms, 1994; Ponterotto, 2015). Böylece ele alınan tarihsel öneme sahip kişinin yaşam hikâyelerini sadece yüzeysel bir düzeyde değil, belirlenen kuram çerçevesinde içsel düşüncelerini, duygularını, deneyimlerini ve çevresel etkileşimlerini anlamayı kapsar. Ve psikoloji kuramlarını somutlaştırmak adına fırsatlar sunar. Bu çalışmada incelenen çalışmalar psikolojideki psikanalitik temelli belli başlı kuramlar açısından ele alınmıştır. Alanyazın da önceki psikobiyografilerin psikanalitik yorumlarına odaklandığını belirtmektedir (Mayer vd., 2021) ve psikodinamik, psikanalitik, bağlanma kuramı, nesne ilişkileri, psikososyal gelişim gibi bazı teorilerin diğerlerine göre daha baskın olduğunu ileri sürmüştür (Bulut ve Cissy Usman, 2021). Psikoloji disiplini pek çok farklı kuramı bünyesinde

barındırmaktadır. Dolayısıyla çalışmalar kuramsal açıdan sınırlı ve yetersiz kalmaktadır. Sadece Harlak vd. (2021) psikanalitik kuram çerçevesinin dışında hedef yönelimi ve başarı ihtiyacı açısından Füreyâ Koral'ın yaşamını ele almışlardır. Genç ve Genç (2016) de İbn Rüşd'ün hayatını Erkison'un psikososyal gelişim kuramı açısından incelemiştir. Bununla birlikte psikobiyoğrafilerin metodolojisinde teori seçimi en kritik aşamalarda sayılmaktadır ve kolay bir iş değildir. Çünkü yazarların seçtikleri teori hakkındaki tüm bilgi, beceri ve yaratıcı sezgilerini bir araya getirmeleri gerekmektedir (Cara, 2007). Ayrıca seçilen kuram hayatı ele alınan kişi için indirgemeciliğe yol açabileceği gibi eksik veya yanlış değerlendirilmesi de söz konusu olabilir.

Psikobiyoğrafik çalışmaların artmasıyla beraber metodolojik meseleler de gündem haline gelmiştir. Psikobiyoğrafî çalışmalarını bilimsel bir zemine oturtmak amacıyla çalışmanın nasıl yürütüleceği konusunda kılavuzlar alanyazına kazandırılmıştır (Cara; 2007; Elms, 1994; Kovary, 2011; Schultz ve Lawrence, 2017). Bu derleme çalışması kapsamında incelenen çalışmalarda metodolojik bir ortaklığın olmadığı görülmüştür. Bu ortaklığın olmaması psikobiyoğrafinin tarih, edebiyat, ilahiyat, psikoloji gibi çeşitli alanlar tarafından ele alınmasıyla ilişkilendirilebilir. Çünkü her bilimin kendi metodolojisi bulunmaktadır. Aynı zamanda çalışmaların alanyazındaki ileri sürülen metodolojik kılavuzlara yer vermediği söylenebilir. Sadece Harlak vd.'nin (2021) çalışmasında Elms (1994), Kovary (2011), Cara (2007), Schultz ve Lawrence (2017) gibi araştırmacıların öne sürdükleri psikobiyoğrafî metodolojisi dikkate alınmıştır. Dolayısıyla Fouché ve van Niekerk (2010) de belirttiği gibi, psikobiyoğrafî çalışmalarında ortak bir dil sağlamak amacıyla psikobiyoğrafilerin nasıl yürütüleceği konusunda kuramsal bilgilerin aktarılmasının gerekliliğinin ön plana alınması gerekmektedir. Çünkü psikobiyoğrafî metodolojisi kişisel yorumlara ve öznel bakış açılara bırakılırsa nesnel bilimsel bir yöntem olmaktan uzaklaşacaktır. Bu nedenle metodolojinin sağlam oluşturulmasının büyük önem arz ettiği söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma Türkiye'deki Psikobiyoğrafî çalışmalarını sistematik olarak incelemeyi amaçlamıştır. Türkiye'deki psikobiyoğrafî çalışmalarının durumunu değerlendirmenin bu alana değerli bilgiler sunacağı düşünülmüştür. Böylece bu çalışmanın ülkemizdeki psikobiyoğrafî çalışmalarının yaygınlaşmasına katkı sunabileceği, bireylerin yaşam öykülerini daha kapsamlı bir şekilde anlamaya ve toplumun tarihsel, kültürel ve psikolojik dinamiklerini daha derinlemesine incelemeye olanak tanıyan çalışmaların ortaya çıkmasını sağlaması beklenmektedir.

Psikobiyoğrafiler toplumlar için önemli figürler olarak atfedilen kişilerin tüm yaşamını kavramayı sağlayan psikolojik bir çalışmadır. Bu çalışmada ülkemizdeki psikobiyoğrafî çalışmaları incelenmiştir. Ele alınan çalışmaların çeşitli disiplinlerde yürütüldüğü görülmüştür. Ancak çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu, kişilerin hayatlarının daha çok psikanalitik kuram çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. Bu nedenle farklı psikoloji kuramlarını temel alarak yapılacak çalışmaların alanyazına katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

Psikolojik bir çalışma olarak değerlendirilen psikobiyoğrafilerde kişinin yaşamı ele alınırken çeşitli psikoloji kuramlarından yararlanılmaktadır. Bu bağlamda psikoloji kuramlarına hâkim olan psikoloji uzmanları tarafından yürütülen tek bir çalışmaya rastlanmıştır. Dolayısıyla psikoloji disiplini tarafından yürütülecek çalışmalara ihtiyacın olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda bu çalışma Türkiye'de psikobiyoğrafî çalışmalarının farklı disiplinlerde gerçekleştirilmiş olduğunu göstermiştir, bu durum psikobiyoğrafî çalışmalarının ülkemizde de geniş bir uygulama alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmacılar her ne kadar psikobiyoğrafinin tanımından hareketle çalışmalarını yürütmeye çalışmış olsalar da psikobiyoğrafî metodolojisi konusunda formatların birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Alanyazın psikobiyoğrafinin metodolojisi hakkında bilgi vermekte ve psikobiyoğrafinin nasıl yürütüleceğine dair kılavuzlar sunmaktadır. Bu kapsamda "Journal of Australia Psychology" dergisinde ortak bir şablon oluşturma gerekliliğine de vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada da incelenen psikobiyoğrafilerin ortak bir metodoloji benimsemediği, çalışmalardan sadece birisinin psikobiyoğrafî metodoloji yöntemini kullanarak yürütüldüğü saptanmıştır. Bundan sonra yürütülecek olan çalışmaların psikobiyoğrafî metodolojisi kılavuzlarından yararlanarak yürütülmesinin çalışmalar için bir ortaklık sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca alanyazında sağlanacak ortak mutabakat psikobiyoğrafinin özünün ne olduğunun anlaşılmasını da kolaylaştıracaktır.

Psikobiyoğrafî çalışmaları için kritik bir nokta, seçilen kuramdır. Dolayısıyla araştırmacının seçmiş olduğu kurama ait teorik bilgisi de kritik bir rol kazanır. Bu tür çalışmalar, bireylerin yaşam öykülerini ve iç

dünyalarını incelemek amacıyla yapıldığından, araştırmacıların seçtiği kuram ve teorik yaklaşım büyük bir rol oynar. Çünkü araştırmacının teorik bilgisi, çalışmanın yöntemleri, veri analizi ve yorumlama süreçlerini etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Yeterli bir bilgiye sahip olmadan tarihsel kişiyi ele almanın etik sorunlar doğurabileceği düşünülmelidir. Yürütülen çalışmalarda bu noktaya hassasiyet gösterilmesi gerektiği akılda tutulmalıdır. Bu noktada, böyle bir çalışma yürütürken ortaya çıkabilecek etik sorularının önüne geçebilmek adına araştırmacının tarafsız olması, bilgide uzman olması, kültürel bağlamı göz önünde bulundurması, mahremiyete özen gösteriyor olması gerekir.

Psikobiyografi çalışmaları; bireylerin yaşam öykülerini, psikolojik yapılarını ve tarihsel bağlam içerisindeki etkileşimlerini anlamak amacıyla yapılan önemli bir araştırma türüdür. Dolayısıyla ülkemizde topluma yön veren tarihsel öneme sahip olan pek çok kişinin hayatını inceleyen psikobiyografik çalışmalar alanyazına önemli katkılar sunabilir. Böylece bu tarz çalışmaların varlığı hem bireylerin iç dünyalarını anlamaya hem de toplumun geçmişine daha derin bir bakış açısıyla yaklaşmaya olanak sağlayacaktır. Bu nedenle yapılacak çalışmalara oldukça ihtiyaç vardır. Bu çalışmayla da aslında ülkemiz alanyazınının psikobiyografi çalışmalarına ihtiyaç olduğu, çeşitliliğe gereksinim duyduğu görülmüştür. Gelecek çalışmalar için de ufuk açıcı ve ilham kaynağı olması temenni edilmiştir.



Bu çalışma etki kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tüm süreci, beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktu, Y. (2018). Levinson'un kuramı bağlamında Kemal Sunal'ın psikobiyografisi. *International Journal of Social Science Research*, 7(2), 254-274.
- Aktu, Y., Varol, B. ve Sevim, Z. (2018). Said Nursi'nin bireysel yaşam yapısı: Psikobiyografik bir çalışma. *Journal of International Social Research*, 11(56), 249-256. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20185638997>
- Anderson, J. W. ve Kağnıcı, G. (2010). Psikobiyografinin metodolojisi. Çeviren: Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu, VII*, Mayıs-Ağustos, İzmir, 77-97.
- Bulut, S. ve Usman, A. C. (2021). Psychobiography: Understanding concepts, steps, and procedures in the study of lives. *Problems of Psychology in the 21st Century*, 15(1), 7-17. <https://doi.org/10.33225/ppc/21.15.07>
- Cara, E. (2007). Psychobiography: A research method in search of a home. *British Journal of Occupational Therapy*, 70(3), 115-121. <https://doi.org/10.1177/0308022607070003044>
- Du Plessis, C. (2017). The method of psychobiography: presenting a step-wise approach. *Qualitative Research in Psychology*, 14(2), 216- 237. <https://doi.org/10.1080/14780887.2017.1284290>
- Elms, A. C. (1994). *Uncovering lives. The uneasy alliance of biography and psychology*. Oxford University Press.
- Erbay, N. (2021). Sürgünlüğün hüzünlü şairi Şâhî'nin Bayezid gazellerine psikobiyografik bakış. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 26(26) , 235-260.
- Fouché P, ve van Niekerk R. (2010). Academic psychobiography in South Africa: Past, present and future. *South African Journal of Psychology*, 40(4), 495-507. <https://doi:10.1177/008124631004000410>
- Genç, A. ve Genç, Ö. (2016). Psikobiyografik bir inceleme: İbn Rüşd. *International Journal of Social Science*, 44, 443-452.
- Gürsu, O. (2015). Hasan Basri Çantay: Bir psikobiyografi denemesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 62(62), 251-268.
- Gürsu, O. (2020). Melankoli ve iktidar arasında bir şehzade: Şehzade Korkut'un psikobiyografisi. *Turkish Academic Research Review*, 5(2), 267-288. <https://doi:10.30622/tarr.736619>
- Harlak, H., Sayın Karakaş, G. ve Karşlı, F. (2021). Hedef yönelimi, başarı ve anlam ihtiyacı: Füreyâ Koral'ın psikobiyografik incelemesi. *Turkish Studies*, 16(1), 357-376. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.46241>
- Kaplan, H. (2009). Bazen bir puro sadece bir purodur Leonardo Da Vinci'nin dini kimliği üzerine psikobiyografik bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 12(35), 107-126.
- Kovary, Z. (2011). Psychobiography as a method. *Europe's Journal of Psychology*, 7(4), 739-777. <https://doi.org/10.5964/ejop.v7i4.162>
- Lapan, S. D., Quartaroli, M. T. ve Riemer, F. J. (2012). *Qualitative research: An introduction to methods and designs*. Jossey-Bass.
- Mayer, C. H. (2017). *The life and creative works of Paulo Coelho: A psychobiography from a positive psychology perspective*. Springer.
- Mayer C. H. (2023). Psychobiographical trends: Untold stories and international voices in the context of social change. *Journal of Personality*, 91(1), 262–265. <https://doi.org/10.1111/jopy.12771>
- Mayer, C. H., Fouché, P. J. P. ve van Niekerk, R. (2021). Creating a Meaningful Life: Psychobiographical Investigations. *Europe's Journal of Psychology*, 17(3), 146–151. <https://doi.org/10.5964/ejop.6653>

- McAdams, D. (2000). *The person: An integrated introduction to personality psychology*. Wiley.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D.G. ve The PRISMA Group. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and metaanalyses: The PRISMA statement. *Annals Int Med*, 151, 264-269. <https://doi.org/10.7326/0003-4819-151-4-200908180-00135>
- Ponterotto, J. G. (2015). Psychobiography in psychology: Past, present, and future. *Journal of Psychology in Africa*, 25(5), 379–389. <https://doi.org/10.1080/14330237.2015.1101267>
- Ponterotto, J. G. ve Reynolds Taewon Choi, J. D. (2017). Ethical and legal considerations in psychobiography. *The American Psychologist*, 72(5), 446–458. <https://doi.org/10.1037/amp0000047>
- Runyan, W. (1984). *Life Stories and psychobiographies*. Oxford University Press.
- Schultz, W. T. (Ed.) (2005). *Handbook of psychobiography*. Oxford University Press.
- Schultz, W. T. ve Lawrence, S. (2017). Psychobiography: Theory and method. *American Psychologist*, 72(5), 434–445. <https://doi.org/10.1037/amp0000130>
- Turna, M. (2020). Ömer Seyfettin'in hikâyelerine psikobiyografik bakış. *Mediterranean Journal of Humanities*, (10), 459-482.



KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI TEMELİNDE STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: TEORİK BİR İNCELEME

STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT BASED ON RESOURCE DEPENDENCE THEORY: A THEORETICAL REVIEW

Havva YILUZAR¹

Öz

Stratejik insan kaynakları yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY)'nin temel meselelerinin stratejik anlamda incelenmesinin neleri içerdiğini açıklamayı benimseyen bir kavramdır. Açık bir sistem içerisinde örgütler kıt kaynakları yönetmeye çalışarak çevreye uyum sağlamayı ve rekabet avantajı elde ederek güç kazanmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, stratejik İKY uygulamalarının örgütün stratejisi ile uyumlu olması rekabet avantajı kazanmada önem teşkil etmektedir. Kaynak Bağımlılığı Kuramı, örgütlerin yaşamlarını sürdürmesi ve rekabet avantajı elde etmesi için örgütler arasındaki ve örgüt içindeki güç ilişkilerini açıklamaya çalışarak örgütlere bu ilişkileri yönetme konusunda stratejiler sunmaktadır. Örgütlerin stratejik planlama süreci boyunca yetenekli ve ikame edilemeyen çalışanlara olan ihtiyacı, insan kaynaklarının rolünü oldukça önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla, güç ve politik düzlemde yer alan İK departmanının değerli ve kıt kaynaklar üzerindeki kontrolü sebebiyle örgütteki gücü artırabilir ve bu bağlamda İKY uygulamalarının stratejik olmayan belirleyicilerini Kaynak Bağımlılığı Kuramı temelinde anlamak gerekmektedir. Bu çalışmada, İKY uygulamalarının stratejik olmayan belirleyicilerini anlamak için stratejik İKY'nin Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na dayanarak incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Kaynak Bağımlılığı Kuramı, Güç Modeli.*

Abstract

Strategic human resource management is a concept that aims to explain what is involved in examining the core issues of HRM from a strategic perspective. Organizations in an open system aim to adapt to the environment by trying to manage scarce resources and gain power by gaining competitive advantage. In this context, it is important that strategic HRM practices are in line with the strategy determined by the organization in order to gain competitive advantage. Resource dependence theory tries to explain the power relations between and within organizations in order for organizations to survive and gain competitive advantage, and offers strategies for organizations to manage these relations. Organizations' need for skilled and non-substitutable employees throughout the strategic planning process makes the role of human resources very important. Therefore, the power of the HR department, which is located on the power and political plane, may increase in the organization due to its control over valuable and scarce resources, and in this context, it is necessary to try to understand the non-strategic determinants of HRM practices on the basis of resource dependency theory. In this article, it is aimed to examine strategic HRM based on Resource Dependence Theory to comprehend the non-strategic determinants of HRM practices.

Keywords: *Strategic Human Resource Management, Resource Dependence Theory, Power Model.*

1. Bağımsız Araştırmacı hyluzar@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-5944-8032>

Makale Türü **Article Type**
Derleme Review Article

Başvuru Tarihi/Application Date
11.10.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
03.11.2023

DOI
10.20875/makusobed.1374406

Bu makaleye atf yapmak için:

Yılmaz, H. (2023). Kaynak bağımlılığı kuramı temelinde stratejik insan kaynakları yönetimi: Teorik bir inceleme. *MAKU SOBED*, (38), 112-129.
<https://doi.org/10.20875/makusobed.1374406>

EXTENDED SUMMARY

Human resource management is a crucial function within all organizations because it provides the necessary human resources. The historical development of human resource management dates back to the industrial revolution, which began in the second half of the 18th century. Human resource management has evolved significantly in recent years, and its importance has become increasingly recognized. Human resource management holds a strategic position in an organization, emphasizing that human resource practices should align with the organization's strategic goals.

Strategic human resource management in organizations serves as the link between an organization's human resources and its goals, objectives, and strategies. It supports the achievement of organizational goals through various practices, including recruitment, management, performance evaluation, employee development, and retention. By focusing on long-term programs and practices, strategic HRM plays a pivotal role in gaining a competitive advantage for the organization. It increases the value of human resources within the organization through its practices.

Resource Dependence Theory (Pfeffer, 1978) proposes strategies for controlling or managing the conflicting demands of interest groups to ensure the survival of organizations. Organizations that control scarce resources gain power over others in the environment. It's crucial for organizations to adapt to their environment and gain control over scarce and non-substitutable resources to gain a competitive advantage. Resource Dependence Theory seeks to explain power relations both within and between organizations, providing strategies for managing these relationships. The strategic planning process underscores the importance of human resources. Human resources are a scarce and non-substitutable resource for the organization. Therefore, human resources departments, responsible for acquiring human resources, are expected to hold a prominent and influential position within the organization to achieve its strategic goals.

Human resources departments are expected to play a role in the decision-making processes within the organization to implement decisions in line with the organization's strategy. The power of the human resources department within the organization is essential in balancing power among departments and executing their practices. In this study, strategic human resource management is discussed within the context of resource dependency theory. The study begins by presenting a conceptual framework for the historical development of strategic human resource management and how various scholars have explained this concept. Subsequently, the conceptual framework of Resource Dependence Theory is explained. Finally, a theoretical study examining strategic human resource management from the perspective of Resource Dependence Theory is presented, and the conclusion is discussed. Through this theoretical inquiry, it becomes evident that HRM practices are not solely selected and implemented in alignment with strategic decisions. Organizational and political forces also influence the determination of these practices. Therefore, the power of the human resources department within the organization can increase due to its control over valuable and scarce resources, which are situated at the power and political levels. In this context, it's essential to comprehend the non-strategic determinants of human resources practices based on Resource Dependency Theory.

1. GİRİŞ

Geleneksel bakış açısına göre insan kaynakları işletmeler açısından bir maliyet unsuru olarak görülmektedir. Bunun yanında insan kaynakları yönetimi örgütsel kaynaklardan faydalanan ve örgüt için gelir kazandırmayan maliyetli bir örgüt fonksiyonudur. Günümüz iş ortamında bu perspektif değişmiş ve insan kaynakları yönetimi örgütlere verimlilik getiren temel bir alan olmuştur (Soysal ve Kılınc, 2016, ss. 327-328). İnsan kaynağı olmadan bir örgütün misyonunu yerine getirmesinin ve vizyonunu gerçekleştirmesinin mümkün olmaması sebebiyle örgüt için insan kaynağı halen en önemli kaynak olarak görülmektedir. Birçok örgüt için insan kaynağı önemli bir stratejik kaynaktır. Örgütlerin sürdürülebilirliklerini koruyabilmek adına yetkin ve yetenekli insan kaynağına sahip olması önem taşımaktadır (Çağatay ve Kızılkaya, 2021). Sermaye ve doğal kaynaklar pasif üretim faktörleri olarak görülürken insan kaynağı servet biriktiren, maddi kaynakları kullanan, sosyo-ekonomik ve politik örgütlenmeyi inşa eden ve ulusal kalkınmayı gerçekleştiren aktif aktörler olarak görülmektedir (Okechukwu vd., 2016, s. 26). Açık sistem olarak örgütler, çevrelerini kaplayan birçok faktörle bağlantılıdır. Girdileri çıktılara dönüştürmek için gerekli olan kaynaklara ve desteğe erişmek zorundadırlar. Dolayısıyla, örgütler kaynakların, bilginin veya işgücünün değişimini yaptıkları aktörlere bağımlıdırlar (Pfeffer, 1976). Örgütler, Kaynak Bağımlılığı Kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde çevreye uyum göstermekte ve aynı zamanda çevre ile kurduğu ilişkileri kendi çıkarlarını ön plana alacak şekilde yönetme eğiliminde olmaktadır (Üsdiken, 2007 akt. Aktaş ve Şener, 2011, s. 613). Örgütler, diğer örgütleri kendilerine daha bağımlı hale getirmeye çalışırken, diğer örgütlere aşırı bağımlı hale gelmemeye çalışmaktadır. Sahada değişiklik başlatmak, diğer örgütlerin eylemlerini etkilemek ve daha fazla yetki kazanmak için kritik kaynakları kontrol etme konusunda örgütleri güçlendirebilmektedir. Çünkü alandaki değişim kaynakların, gücün ve kontrolün dağıtımını değiştirebilmektedir. Kıt kaynakları kontrol eden örgütler, sahada ek güç elde etmek için örgütsel değişiklikler başlatmayı taahhüt etmektedir (Sharifian, 2018, s. 57). Kaynak Bağımlılığı Kuramı (Pfeffer, 1978), örgütlerin hayatta kalmaları açısından çıkar gruplarının anlaşmazlığa düşüren taleplerini kontrol altına almak veya yönetmek için stratejiler önermektedir. Kurumlarda Güç/Kaynak Bağımlılığı Perspektifi ile uyumlu olarak var olan insan kaynakları (İK) departmanlarının oluşturulması hem organizasyonel stratejinin hem de insan kaynağının veya istihdam sistemlerinin benimsenmesinde rol oynayabilir (Ouchi, 1977). Çok yüksek yetenekli veya benzersiz yeteneğe sahip çalışanlara ihtiyaç duyan kurumlarda stratejik planlama sürecinde kurum içindeki insan kaynaklarının rolü giderek daha önemli bir hale gelecektir. Güç ve politik perspektife dayanan insan kaynakları departmanı değerli ve kıt kaynakların kontrolü nedeniyle örgüt içindeki gücünü artıracaktır (Lee, 1994). Fakat örgütlerdeki birçok insan kaynakları uygulamasının örgütsel işleyişe destek vermediği ve çoğu zaman birbirlerini engellediği bilinmektedir. Bu nedenle, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının bir örgütün stratejisini destekleyebildiği ya da destekleyemediği yolları tam olarak anlamak için insan kaynakları uygulamalarının stratejik olmayan belirleyicilerini anlamak gerekmektedir. Stratejik olmayan bir yaklaşım ile rasyonel stratejik karar verme süreçlerinin sonucundan ziyade örgütteki kurumsal ve politik güçlerden kaynaklanan insan kaynakları yönetimi (İKY) uygulamalarının belirleyicileri kastedilmektedir. İKY, teknik ya da stratejik düşüncelerden ziyade politiktir (Wright ve McMahan, 1992).

Bu kapsamda, mevcut çalışmada insan kaynakları uygulamalarının stratejik olmayan yönünü anlayabilmek adına stratejik insan kaynakları yönetimini kaynak bağımlılığı kuramı temelinde incelemek amaçlanmaktadır. Yapılan teorik incelemeler sonrasında örgütlerde yürütülen insan kaynakları uygulamalarına politik ve kurumsal güçler aracılığıyla karar verildiği görülmüştür. Konu ile ilgili alan yazın incelemesi yapıldığı zaman stratejik İKY'nin Kaynak Bağımlılığı Kuramı temelinde oldukça kısıtlı seviyede ele alındığı görülmüştür. Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na dayanarak örgütlerde insan kaynakları uygulamalarının nasıl belirlendiğine dair çalışmalar yabancı yazında daha çok çalışılmışken yerel yazında oldukça kısıtlı kalmıştır. Bu bağlamda, mevcut teorik incelemenin Kaynak Bağımlılığı Kuramına dayanarak stratejik İKY uygulamalarının sadece rasyonel karar verme süreçleri ile değil aynı zamanda politik ve kurumsal güçler aracılığı ile belirlendiğinin ortaya konulması alan yazına ve bu sorunsalla ilişkili daha sonra yapılabilecek ampirik çalışmaların yerel yazında artması konusunda önemli bir katkı sunacağı ifade edilebilir.

2. STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Stratejik insan kaynakları yönetimi köken itibarıyla, personel yönetiminin insan kaynakları yönetimine evrilmesine dayandırılmaktadır. Dolayısıyla, stratejik insan kaynakları yönetiminin hem kavram hem de kuram olarak ortaya çıkışı, insan kaynakları yönetimi disiplininin gelişim süreci içinde

değerlendirilebilir. İş ortamında “insan” ile ilgili sorunlar ve “insan”ın yönetimi, çok eski tarihlere dayanmaktadır. İnsan ile ilgili meseleler ve insanın yönetimi 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Sanayi Devrimi ile netleşmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ile çalışma ilişkilerinde bir dönüşüm başlamış ve çalışanların iş ortamında karşılaştığı sorunlara bilimsel olarak çözüm arayışlarının gerekliliği gündeme gelmiştir. İKY’nin gelişimi ve bir disiplin olması 20. yüzyılın başlarında F. Taylor’un öncülüğünde oluşturulan Bilimsel Yönetim Kuramına, 1920’li yıllarda E. Mayo ve çalışma arkadaşlarının öne sürdüğü İnsan İlişkileri Akımına ve 1950’li yıllarda insanı sistem olarak bütüncül şekilde ele alan ve insan davranışlarını bilimsel olarak inceleyen Örgütsel Davranış Yaklaşımına kadar uzanmaktadır (Ekin, 1994, Gürbüz, 2011 akt. Gürbüz, 2013, s. 4). Stratejik İKY, endüstriyel-örgütsel psikoloji, personel yönetimi, endüstriyel ilişkiler ve insan kaynakları yönetimi dahil olmak üzere diğer birçok alanla yakından ilişkilidir. Stratejik İKY, stratejik yönetim alanıyla olan yakın bağları nedeniyle bu ilgili alanlardan belirgin bir şekilde ayrılmaktadır (Jackson vd., 2014). Örgütlerin yoğun rekabet, küreselleşme, değişkenlik, belirsizlik ve öngörülemezlik ile karakterize edilen bir ortamla karşı karşıya olduğu bir ortamda, yönetim uzmanları iş kararlarının örgütleri ve onların dış çevrelerini birbirine bağlayan karşılıklı bağımlılık anlayışını yansıtmaları gerektiğini vurgulamaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978 akt. Jackson vd., 2014). Stratejik insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetiminin temel konularının stratejik olarak ele alınmasını sağlamanın neleri içerdiğini açıklamayı amaçlayan bir kavramdır. Stratejik davranmak, yapılması gerekenler konusunda geniş ve uzun süreli bir bakış açısı benimsemek ve stratejik uyumun sağlanmasını, yani insan kaynakları veya insan stratejilerinin iş stratejileriyle bütünleştirilmesini ve dolayısıyla onları desteklemesini sağlamak anlamına gelmektedir (Armstrong ve Taylor, 2020, s. 25). Para, ürün, teknoloji, pazarlar, ölçek ekonomileri ve benzer diğer kaynaklar örgütlere rekabet etme üstünlüğü sağlayabilirken, insan kaynakları örgütlerin sürdürülebilirliği söz konusu olduğunda daha önemli hale gelmektedir. Karlı bir örgütü veya sağlıklı bir ekonomiyi sürdürmenin anahtarı, örgütü oluşturan işgücünün üretkenliği olarak görülmektedir (Okechukwu vd., 2016, ss. 23-24). Globalleşme, rekabet koşulları, ekonomik değişimler, çalışanların beklentileri gibi birçok etken insan kaynaklarının stratejik bir niteliğe sahip olmasına zemin hazırlamaktadır (Pfeffer, 1994, s. 524). Berth (2012), stratejik İKY’yi “örgütün belirlemiş olduğu genel stratejik amaçlar ile İK stratejisi ve uygulaması arasında bağlantı veya bütünleşme oluşturulması” olarak görmektedir. Stratejik insan kaynakları yönetimi, stratejik bir çerçeve ile örgütsel hedefleri ve sonuçları destekleyen insan kaynakları yönetimine yönelik bir yaklaşımdır. Stratejik İKY, çalışanların sorunlarına, kaynakları gelecekteki ihtiyaçlara, yapıya, kaliteye, kültüre, değerlere ve bağlılığa göre eşleştirmeye odaklanmaktadır. İşe alım süreçlerini, tazminatı, performans yönetimini, eğitimi, geliştirme, güvenlik, sağlık, yan haklar, çalışan motivasyonu yönetimini ve iletişimi içeren İKY çalışanlarla ilgili meselelerle ilgilenen örgütsel bir fonksiyondur (Okechukwu vd., 2016, s. 24). Son otuz yılda, stratejik insan kaynakları yönetimi literatüründe, insan kaynakları uygulamalarının etkilerinin örgüt içindeki diğer uygulamalara bağlı olması sebebiyle bireysel insan kaynakları uygulamalarından ziyade odak noktasının insan kaynakları sistemleri olması gerektiği konusunda ortak bir fikir birliği meydana gelmiştir (Boon vd., 2019, s. 2498). İşe alım, seçme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme ve ödül yönetimi gibi belirli insan kaynakları uygulamalarına odaklanan İKY daha geleneksel bir yaklaşım benimserken stratejik İKY, insan kaynakları uygulama sistemlerinin örgütlerin stratejik amaçlarını elde etmesine ve örgütün performansının artışa geçmesine yardım edip etmediğine ve nasıl yardım ettiğine odaklanmaktadır (Boon vd., 2018, ss. 38-39). Stratejik İKY, insan kaynakları yönetiminin örgütsel etkinlik sağlamada hangi yollarla kritik olduğunu ifade etmektedir. Bu temel sav, insan kaynakları yönetimi ile örgütsel sonuçlar arasındaki bağlantının nasıl, ne zaman ve neden elde edildiğini ortaya çıkarmak için kuramsal ve ampirik araştırmalar ile incelenir (Boxall ve Purcell, 2000, s. 183). Wright ve McMahan (1992, s. 298), stratejik İKY’yi “bir örgütün hedeflerine ulaşmasını sağlamayı amaçlayan planlı insan kaynakları uygulamaları ve faaliyetlerinin modeli” olarak tanımlamıştır (Armstrong ve Taylor, 2020, s. 25). Bu tanımlamada, stratejik insan kaynakları yönetiminin dört ögesine vurguda bulunmaktadır. İlk olarak, insan kaynakları rekabet avantajı kaynağı olarak görülmekte ve örgütün bu kaynakları stratejik perspektiften yönetmesi gerekmektedir. İkincisi, “faaliyetler”, rekabet üstünlüğü elde edebilmek adına örgüt çalışanlarının araç olarak kullanacağı İK programını, prensibini ve uygulamalarını temsil etmektedir. Üçüncüsü, “planlı” kelimesi ile İK uygulamalarının örgüt stratejisi ile dikey ve İKY uygulamalarının kendi bünyesinde yatay uyumlu olması belirtilmektedir. Dördüncüsü, “hedeflere ulaşma”, stratejik İKY’nin varmak istediği nihai hedefin örgütsel performansın iyileştirilmesi olduğu vurgulanmaktadır (Wright, 1998, ss. 187-188 akt. Gürbüz, 2011, ss. 399-400). Truss ve Gratton (1994, s. 663) stratejik insan kaynakları yönetimini; örgüt performansını iyileştirmek, yenilikçiliği ve esnekliği artıran örgütsel kültürü geliştirmek amacıyla insan kaynakları yönetiminin stratejik amaç ve hedeflerle uyumlu hale getirilmesi olarak tanımlamaktadır (Gürbüz, 2011, s. 399). Stratejik İKY, Boxall (1996) tarafından insan kaynakları yönetimi ile stratejik yönetim arasındaki ara birim olarak tanımlanmıştır. Schuler ve Jackson (2007, s. 5), stratejik

insan kaynakları yönetiminin temelinde “insanları örgüte sistematik olarak bağlamak” ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Kaufman (2015, s. 404), stratejik insan kaynakları yönetimini “insan sermayesi kaynaklarının stratejik iş hedeflerine en etkili şekilde katkıda bulunabilmesi için bir örgütün insan kaynakları yönetimi sisteminin seçimi, düzenlenmesi ve entegrasyonu” olarak tanımlamaktadır (Armstrong ve Taylor, 2020, s. 25). Huselid, Jackson ve Schuler, (1997, s. 171), İKY'nin stratejik bir nitelikte olduğunu belirtmekte ve stratejik İKY'yi örgütün koyduğu hedeflere erişmesine destek, beşeri sermayenin oluşmasında etkili bir işlev, kendi içerisinde dengeli politikaların ve uygulamaların belirlenmesi ve yürütülmesi olarak tanımlamaktadır. Schuler (1992, s. 86), İKY'nin sahip olduğu stratejik fonksiyonu geniş anlamda entegrasyon ve uyum olarak görmektedir. Yazara göre, İKY'nin sahip olduğu stratejik yapı, örgütün stratejisi ve stratejik gereksinimleri ile İK uygulamalarının entegrasyonunu amaçlamaktadır. Buna ek olarak, insan kaynakları uygulamalarının yöneticiler ve çalışanlar tarafından günlük işlerinin bir parçası olarak özümsemesini ve kullanılmasını sağlar. Mello (2002, s. 100) stratejik İKY'yi, örgütün stratejik hedeflerine ulaşmak amacıyla birbirleri ile uyum içinde olan uygulamaların, programların ve politikaların geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır (Bayat, 2008, ss. 73-74). Colbert (2004, s. 341), stratejik insan kaynakları yönetiminin iki açıdan önemli olduğunu belirtmektedir. İlk olarak, örgütün sahip olduğu İK stratejik anlamda kritik bir önem arz etmekte ve yetenekler, davranışlar ve çalışan ilişkileri sebebiyle stratejinin tasarlanması ve aynı zamanda uygulanması aşamasında rol almaktadır. İkincisi, örgütün sahip olduğu insan kaynağının yeteneğinin stratejik anlamda geliştirilmesinde İKY uygulamaları mühim bir araç olarak görülmektedir (Gürbüz, 2013, s. 7). Bayat (2008, s. 74), örgütün göstereceği performansın daha iyiye taşınması ve rekabet avantajının elde edilmesi konusunda ön plana çıkan ve örgütsel açıdan stratejik bir öneme sahip olan İKY'yi örgütün koymuş olduğu stratejik hedeflerle bağlantılı bir şekilde birbiriyle uyum içerisinde ve birbirini tamamlayan seçme ve yerleştirme, eğitim ve geliştirme, motivasyon ve çalışan bağlılığını sağlama gibi uygulamaların ve politikaların yürütülmesi olarak tanımlamaktadır. Stratejik insan kaynakları yönetiminin temel amacı, örgütün ihtiyaç ve durumlara göre teknolojik, sosyal, politik, ekonomik ve çevresel değişimlere daha hızlı ve etkin bir şekilde uyum sağladığı konusunda üst yönetimin zihninde anlaşılır ve gerçekçi bir anlayış oluşturmaktır (Okechukwu vd., 2016, s. 25). Schuler (1992, s. 18), stratejik İKY'nin yaygın olarak entegrasyon ve uyum sağlama üzerine odaklandığını vurgulamıştır (Ünnü ve Keçecioglu, 2009, s. 1175). Dolayısıyla, stratejik İKY'nin amacı şunları sağlamaktır: (1) İKY'nin firmanın stratejisi ve stratejik ihtiyaçları ile tamamen entegre olması (dikey uyum); (2) İnsan kaynakları politikalarının hem politika alanları hem de hiyerarşiler arasında tutarlı olması (yatay uyum); ve (3) İnsan kaynakları uygulamaları Bölüm yöneticileri ve çalışanları insan kaynakları uygulamalarını gün içerisindeki işlerinin bir gereği olarak görür, onaylar ve değerlendirir (Schuler, 1992, s. 18 akt. Armstrong ve Taylor, 2020, s. 26). Stratejik İKY, örgütün rekabet üstünlüğünün devamlılık arz etmesi adına gereksinim duyduğu yetenekli, örgüte bağlılığı yüksek ve iyi bir motivasyon sergileyen çalışanlarının olmasını sağlayarak stratejik insan kaynağı oluşturmayı amaçlamaktadır. Genellikle çalkantılı bir ortamda iş gereksinimlerinin karşılanması yolunda bir gidişat tasarlamak örgütün gereksinimleri ve çalışanlarının bireysel ve kolektif gereksinimleri, tutarlı ve uygulanabilir İK politika ve programlarının geliştirilmesi ve uygulanmasıyla karşılanabilir (Armstrong, 2021, s. 38). Gaurav (2011), insan kaynakları yönetiminin stratejik rolü üzerine yaptığı çalışmada, bir örgütte etkili performans için insan kaynakları planlamasının rollerini aşağıda sıralamıştır:

- (1) İnsan kaynakları yönetimi, örgütteki insan kaynaklarının optimum şekilde kullanılmasına ve böylece insan kaynağının israfının önlenmesine yardımcı olur,
- (2) Tüm örgütün gelecekteki insan gücü gereksinimini tahmin etmeye yardımcı olur. Yakın gelecekte örgüt tarafından ihtiyaç duyulacak çalışanların sayısını ve türünü tahmin etmeye destek olur,
- (3) Her örgüt, ticari faaliyetlerini yürütmek için insan gücüne ihtiyaç duyar. Örgütün ihtiyacına göre farklı insan gücü türlerini sağlar (Okechukwu vd., 2016, s. 26).

Stratejik insan kaynakları yönetimi için gerekli olduğu düşünülen kuramlar arasında Kaynak Bağımlılığı Kuramı yer almaktadır. Jeffrey Pfeffer'in ve Gerald R. Salancik'in 1978 yılında geliştirdiği Kaynak Bağımlılığı Kuramı, örgütsel davranışın, örgütün kullandığı hammaddeler gibi dış kaynaklardan nasıl etkilendiğiyle ilgilenmektedir. Kaynak Bağımlılığı Kuramı, kaynakların örgütsel başarı için çok önemli olduğu ve kaynaklara erişim ve kontrolün gücün temeli olduğu fikriyle desteklenmektedir (Okechukwu vd., 2016, s. 25). Kaynak Bağımlılığı Kuramı, politik ve kurumsal nitelik taşıyan faktörlerin İK uygulamaları üzerindeki etkilerini incelemektedir. Kaynak Bağımlılığı Kuramı, örgütlerdeki insan kaynakları stratejilerinin, yüksek kaliteli insanları çekme, elde tutma ve motive etme ihtiyacından güçlü bir şekilde etkilendiğini göstermektedir (Wright ve McMahan, 1992 akt. Armstrong, 2021, ss. 37-38). Konrad ve Linnehan (1992) yasal, sosyal ve politik çevrelerin örgütlerin İKY uygulamaları üzerindeki etkilerinin

dikkate alınması hususunda Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın önemli bir çerçeve sunduğunu belirtmektedir (Aktaş ve Şener, 2011, s. 612).

3. KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI

Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın temeli, ilk olarak Weber tarafından, örgütler dahilinde güç temellerini irdeleyen Sosyal ve Ekonomik Örgütler Kuramı (1947) adlı kitabında gündeme getirilmiştir ve daha sonra bu kuram Selznick (1949) tarafından örgüt içi perspektifi açısından incelenmiştir. Fakat Pfeffer ve Salancik'in Örgütlerin Dış Denetimi: Bir Kaynak Bağımlılığı Perspektifi (1978) kitabında biçimlendirilmiştir. Pfeffer'in (2003) belirttiği gibi kitap üç tema sunmaktadır: Birinci tema, çevrenin örgütsel karar vermeyi etkilemesidir (Droll, 2013). Bilgi, finansal ve fiziksel kaynaklar çevreden elde edilmektedir (Pfeffer ve Salancik, 2003, s. xii). İkincisi, kısıtlı kaynakları elde etme yeteneğidir (Droll, 2013). Örgütler sahip oldukları koşullar ve içerisinde buldukları çevre tarafından sınırlandırılrsa da daha fazla otonomi ve kurumsal çıkar elde etmek için kısıtlı kaynakların seçimi konusunda fırsatlara sahip olabilmektedir (Pfeffer ve Salancik, 2003, s. xii). Üçüncü tema ise, bireyin veya örgütün örgüt içi ve örgütler arası davranışları etkileme gücünün rolü olarak görülmektedir (Droll, 2013). Kuramın, örgütlerin birbirleri olan güç ilişkilerini açıklayabilmek adına örgüt içerisinde yer alan güç ilişkilerine dayandığı ileri sürülebilir (Meydan, 2015, s. 180). Bu güç ilişkileri açıklanırken güç modelleri ile iki taraflı ilişkilerde bağımlılık meselesi vurgulanmakta ve örgütler arası düzeyde ele alınmaktadır (Pfeffer, 2005 akt. Mirza ve Dağdeviren, 2020, s. 537). Aktörler arasındaki ilişkiler, bir aktörün diğer bir aktörün kaynaklarına bağımlılığıyla karakterize edilen değişim ilişkileri olarak anlaşılabilir. Bir aktörün bağımlılığı diğer aktör için güç referansı olarak tanımlanmakta, dolayısıyla güç, ilişkisel bir olgu olarak kabul edilmektedir (Pfeffer ve Salancik, 2003, ss. 12-13 akt. Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 447). Bu tür güce dayalı ilişkileri açıklamayı amaçlayan Kaynak Bağımlılığı Kuramı, örgütlerin faaliyet gösterdiği çevre tarafından kontrol edildiğini vurgulamakta, örgütlerin birbirleri olan ilişkilerinde kaynaklar, güç ve bağımlı olma meselesine eğilmekte ve güç olgusunu örgütlerin çevrelerini yönetmek isteme peşinde olması ile birleştirmektedir (Davis ve Cobb, 2010, s. 25). Her iki aktörün de birbirleri için hayati öneme sahip kaynakları kontrol etmesi halinde, bu, karşılıklı bir değişim ilişkisi olabilir. Bu, "karşılıklı bağımlılığın en yüksek biçimini temsil eder" (Gerdin, 2005, s. 299 akt. Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 447). Bununla birlikte Kaynak Bağımlılığı Kuramı, gücün örgüt içerisindeki dağılımına da eğilmektedir. Çevrenin getirdiği sınırlılıkların ve belirsizliklerin yönetilmesi aşamasında örgüt için yarar getiren kişiler, örgüt içerisinde daha güçlü bir konuma gelmektedir. Örgüt içerisinde yer alan güçlü bireyler, örgüt davranışları ve stratejileri üzerinde etkili olmaktadır (Meydan, 2015, s. 180). Kaynağa bağımlı ilişkide aktörlerin amacı, kritik kaynakların sağlanması konusunda kendi belirsizliklerini azaltmak, bağımlılıklarını azaltmak veya kendi güçlerini arttırmaktır (Pfeffer, 2005, s. 444 akt. Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 447). Böylece örgüt içi güç, örgütlerdeki aktörlerin davranışlarını şekillendirir (Hillman vd., 2009, ss. 404-405; Pfeffer, 1987, ss. 26-27 akt. Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 447). Örgüt içerisindeki güç dağılımı mevzu bahis olduğunda Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nın örgütsel davranış ile de bir etkileşim içerisine girdiği görülebilmektedir. Örgütün faaliyette bulunduğu çevre ile uyum geliştirmeye yönelik stratejilere karar vermesinde örgüt içerisindeki gücün gösterdiği dağılım etkili olmaktadır. Örgütlerin gereksinim duyduğu kaynağın akıcılığında rol oynayan ve içinde buldukları çevrenin etkisiyle maruz kaldığı kısıtlılıkları ve belirsizlikleri ortadan kaldıran çalışanlar örgütsel meseleler üzerinde güç elde etmektedir (Johnson, 1995, s. 12 akt. Mirza ve Dağdeviren, 2020, s. 539).

Kaynak Bağımlılığı Kuramı bir örgüt ile onun paydaşları arasındaki ilişkilere odaklanır ve bu ilişkilerin merkezinde kaynak alışverişi olduğunu vurgular (Pfeffer ve Cohen, 1984). Kaynak Bağımlılığı Perspektifi, örgütlerin güç elde edebilmek için nasıl çalıştıklarını açıklayan birkaç varsayıma dayanmaktadır. İlk olarak, örgütlerin içsel ve dışsal koalisyonlardan oluştuğu varsayılmaktadır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Koalisyonlar, davranışları etkilemek ve kontrol etmek için oluşturulan sosyal değişimlerden doğmaktadır. İkinci olarak, çevrenin örgütlerin yaşamlarını sürdürmeleri için önemli olan kıt ve değerli kaynakları içerdiği varsayılmaktadır (Pfeffer, 1978). Böyle olunca da çevre, örgütlerin kaynak elde etmede karşılaştıkları belirsizlik sorununu yaratmaktadır. Belirsizlik, diğer örgütlerden kaynakları elde etmede değişkenliği ve karmaşıklığı ifade etmektedir. Örneğin, bir örgüt tedarikçi örgütlerdeki etkili bireylerle bağlantı kurma, ortak girişim anlamında bu gibi örgütlerle ortak olma (Provan vd., 1980) veya en önemli tedarikçi firmaların edinilmesi gibi koalisyon faaliyetlerinde bulunarak tedarik ilişkilerindeki belirsizliği minimize edilmektedir (Ulrich ve Barney, 1984). Üçüncü olarak, örgütlerin kendi çevrelerinde iki ilişkili amaca yönelik çalışmalar yaptığı varsayılmaktadır: 1) diğer örgütlere olan bağımlılıklarını mümkün mertebe en aza çeken kaynaklar üzerinde kontrol elde etmek ve 2) diğer örgütlerin kendilerine bağımlılıklarını maksimize

eden kaynaklar üzerinde kontrol elde etmek. Her iki amacın da örgütler arasındaki değişimi etkilediği ve böylece bir örgütün gücünü etkilediği düşünülmektedir (Pfeffer, 1981). Bu model tüm örgütlerin fonksiyonlarını sürdürebilmelerinin değerli kaynakların akışına (örn: para, teknoloji, yetenekler) bağlı olduğunu varsaymaktadır. Bu değerli kaynakların herhangi birinin üzerinde kontrol bulundurma yeteneği bireysel düzeyde ya da grup düzeyinde önemli bir güç kaynağı sağlamaktadır (Pfeffer, 1981). Kaynak Bağımlılığı Kuramı, çevreyi, örgütün hayatta kalması için gerekli olan kıt ve değerli kaynakların kaynağı olarak görür. Bu kuram, dış tarafların, bir örgütün operasyonları için hayati önem taşıyan kaynaklara hakim olma yeteneğini, o örgüt üzerindeki gücün temeli olarak tanımlayan güç ilişkilerine odaklanır (Child, 1997 akt. Abdow ve Ariri, 2018, s. 44). Örgüt içerisindeki güç ve kontrolün dağılımı çevre tarafından etkilenmektedir. Bu durumda, örgüt içerisindeki gücü organize eden durumları netleştirmek açısından önem teşkil etmektedir. Örgütün dahil olduğu koalisyonun her bir parçasının birbirine olan bağımlılıkları karşılıklıdır ve her bir örgüt birbirleri ile değiş tokuşa dayalı bir bağlamda yer almaktadır. Dolayısıyla, bu durumun koalisyon içerisinde yer alan örgütler arasında güç farklılıklarına yol açacağı söylenebilir. Kontrol ve etki dağılımı ise örgütsel üyelerin birbirleri ile kurdukları etkileşim ve her bir üyenin sağladığı katkının değeri ile ortaya çıkar. Örgütlerin yeteri düzeyde kaynak elde etmesi hususunun kritik bir önem arz etmesi sebebiyle örgütün ihtiyaç duyduğu kaynakların önemli bir kısmının akışını sağlayan örgüt içi birimler nispeten daha güçlü bir konuma yerleşir (Provan vd., 1980). Pfeffer ve Salancik (1978) bir örgütteki bir departmanın gücünün o departman tarafından sağlanan kaynakların bir işlevi olduğunu vurgulamaktadır. Alt birimin gücü örgüt içerisindeki bütçe tahsislerinin önemli bir belirleyicisidir (Salancik ve Pfeffer, 1974). Fakat her departman örgüt içerisinde etkili olmamaktadır. Departmanların gücü, a) örgütsel belirsizlikle başa çıkma becerisinin, b) belirsizlikle başa çıkmak için alt birimlerin ikame edilebilirliğinin; ve c) örgütün iş akışında alt birimlerin merkeziyetinin bir işlevidir (Hickson vd., 1971). Paydaşlar sadece örgütün dışında yer almamaktadır. Örgütün içindeki aktörler de önemli kaynakları kontrol etmektedir. Kaynak Bağımlılığı Kuramı'ndaki ana hipotezlerden biri şu şekildedir: "Örgütün kritik sorunlarıyla en çok başa çıkabilen alt birimler, örgütte güç kazanır" (Pfeffer ve Salancik 2003, s. 230). Örneğin, örgütler kanundaki büyük değişikliklerden etkilenir durumda yer aldığı iç hukuk departmanları büyük olasılıkla nispeten güçlü olmaktadır. Bir örgütte ürün talebi istikrarsızsa ve sık sık ürün değişikliği yapılması gerekiyor ise, pazarlama ve teknik departmanın daha güçlü olması muhtemel olmaktadır. Kuramın başka bir hipotezi, örgütsel alt birimlerin, güçlerini örgüt için kaynakların korunmasına yaptıkları katkının ötesinde genişletmeye çalıştıklarını belirtmektedir. Çevresel değişiklikler meydana gelirse, bu değişikliğin mevcut güç yapısını tehlikeye atması ihtimaline karşı, baskın alt birimin çevredeki bu değişikliklerden herkesi haberdar etmekle ilgilenmesi gerekmektedir (Pfeffer ve Salancik 2003, s. 234). Güçlü alt birimlerin üyeleri böylece olabilecek herhangi bir bilgi arama kriterini etkilemeye çalışacaktır. Bu kriterler, algıyı güçlü olan alt birim için uygun olan çevresel bölümlere yönlendirecek ve bu bölümlerden kaynaklanan belirsizliğin azalmasına katkı sağlayacaktır (Nienhüser, 2008, ss. 15-16). Wry vd.'ne (2013) göre Kaynak Bağımlılığı Kuramı, örgüt içerisinde güçlü bir pozisyonda yer alan kişilerin bir örgütün en çok bağımlı oldukları örgüt dışı aktörlere yönelik bağımlılıkları yönetebileceğini vurgulamaktadır. Yazarlar, örgüt içerisinde yer alan güç ve kontrol dağılımının yönetici değişimi ve görevlendirmeleri üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, bir örgüt sahip olduğu mevcut yöneticiyi örgütün yüz yüze olduğu kritik problemleri çözme konusunda yetenekli olan başka bir kişiyle değiştirdiği takdirde bu girişim örgütün çevrede meydana gelen belirsizliği idare etmeye yönelik stratejik bir cevap verdiğini gösterir. Araştırmalar ise yönetici değişimi olgusunu örgütün kaynaklara olan bağımlılıklarını yönetme isteği ve bağımlılıklar tarafından da etkilenen örgüt içerisindeki güç dağılımı ile açıklamaya çalışmaktadır. Örgütler, diğer örgütlerle olan bağımlılık ilişkilerini daha iyi yönetebilecek bir üst düzey yönetici ya da yönetim ekibi arayışına girebilmektedir. Örneğin, örgüt içinde yer alan finans, pazarlama, araştırma geliştirme departmanları kritik kaynakları yöneterek örgüt içerisindeki gücü kaybetmemekte ve üst düzey yöneticinin belirlenmesi aşamasında söz hakkına sahip olabilmektedir (Koç ve Sayılar, 2016, ss. 166-167). Bu bakış açısına dayanarak grupların ve örgütlerin değerli kaynaklar üzerinde kontrol sağlayarak birbirleri üzerinde güç elde ettikleri ifade edilebilir. Ayrıca, insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin ve süreçlerinin bir sistem içerisindeki güç dağılımını yansıttığı varsayılmaktadır. Örneğin personel yönetimi departmanları insan kaynaklarının kuruma akışını kontrol ederek diğer departmanları kendilerine bağımlı hale getirdikleri ölçüde diğer departmanlar üzerinde güç sahibi olmaktadır (Osterman 1984, 1992; Pfeffer ve Cohen, 1984).

4. KAYNAK BAĞIMLILIĞI KURAMI/GÜÇ MODELİ VE STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

Kaynak Bağımlılığı Kuramı ağırlıklı olarak örgüt içerisindeki ve örgütlerin birbirleri ile olan güç ilişkilerine odaklanır (Pfeffer ve Salancik, 1978). Tüm örgütlerin işleyişini sürdürmesinin değerli kaynakların (örneğin; para, teknoloji, beceriler) örgüte akışına bağlı olduğunu varsayar. Bu değerli kaynaklardan herhangi biri üzerinde kontrol uygulama yeteneği, bir bireye veya gruba önemli bir güç kaynağı sağlar (Pfeffer, 1981). Değerli kaynak kıt olduğu ölçüde, o kaynağı kontrol eden varlığın gücü de artar (Wright ve McMahan, 1992, s. 311). Kaynak Bağımlılığı/Güç Modeli, Pfeffer ve meslektaşlarının (Pfeffer ve Cohen, 1984; Pfeffer ve Langton, 1988), insan kaynakları uygulamalarını etkileyen örgütsel bağlamın özelliklerini incelemeyi amaçlayan araştırmalarından gelmektedir. Bu model birçok yönden örgüt kuramındaki Kaynak Bağımlılığı Modeli'nden kaynaklanmaktadır, ancak genel olarak insan kaynakları yönetiminin güç ve politika modeli olarak tanımlanabilir (Wright ve McMahan, 1992, s. 311). İş ortamı daha rekabetçi hale geldikçe, örgütlerin insan kaynakları örgüt başarısı için daha önemli hale gelmektedir (Wright ve McMahan, 2011, s. 93). İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonu bu kıt kaynakları elde etme becerisini gösterebildiği ölçüde, fonksiyonun iç politik gücü önemli ölçüde artabilir (Wright ve McMahan, 1992, s. 313). Bir örgütün içindeki güç dağılımının insan kaynakları uygulamaları ve politikaları tarafından da yansıtıldığı varsayılmaktadır. Örneğin, örgüte insan kaynağının girişi aşamasında diğer departmanların personel departmanlarına olan bağımlılık düzeyinde personel departmanları güç edinmektedir (Sayılar, 2005, s. 58). İnsan kaynakları yönetiminin güç ve politika perspektifinin sonuçları oldukça fazladır. Bu perspektif ilk olarak, stratejik İKY'nin, tüm İK uygulamalarının ussal olarak belirlendiği ve örgütsel stratejileri mükemmel bir şekilde desteklediği şeklindeki mekanik terimlerle görülmesinin odağını değiştirir. Seçim veya değerlendirme sistemleri gibi insan kaynakları uygulamalarının geliştirilmesinde örgütlerle çalışan herkesin deneyimlediği gibi, nihai ürünün gelişimini çoğunlukla güçlü bir şekilde etkileyen mesele teknik veya stratejik değerlendirmelerden ziyade politik değerlendirmelerdir. Güç perspektifi, araştırmacıların insan kaynakları yönetimi uygulamalarındaki proaktif stratejik niyetle açıklanmayan önemli farklılıklara odaklanmasına yol açar. Esasen Pfeffer ve Cohen (1984), kurumsal ve örgütsel düzenlemelerin etkileri üzerine sunulan ampirik sonuçların önemini bunların güç ve etki, kurumsallaşma, çatışma ve kontrole karşı çıkma gibi teorik odaklanmayı işlevsel, teknolojik gereksinimlere ve örgütsel süreçlere yönelik özel bir vurgudan uzaklaştırmaya hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Örneğin, güç ilişkileri ücret kararlarını etkileyebilir. Bu etki kıt kaynakları elde tutmak için kıt kaynakları kontrol edenlere doğrudan ödemedi ya da performans değerlendirme oranlarının mevcut iş performansından daha fazla kıt kaynakları kontrol yeteneği tarafından güçlü bir şekilde etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, stratejik İKY'nin bu uygulamaları belirleyen diğer süreçleri tanıyarak stratejik amaçlara yönelik ödüllerin kullanımı üzerine araştırması fayda sağlayabilir. Benzer şekilde, güç ilişkilerinin İKY uygulamaları üzerine etkileri ile ilgili olarak belirli uygulamadaki yatırımları nasıl etkilediğini belirtmek dikkat çekicidir. Örneğin, Wright ve Snell (1991) seçme ve eğitimin, örgütün stratejisini gerçekleştirmek için gerekli yeterliliğe sahip olmasını sağlamak için alternatif araçlar olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, örgütler düşünüş yaşadıklarında, seçim uygulamalarından ziyade eğitim programlarında azaltma yapma olasılıkları çok daha yüksek olur (Smith-Cook ve Ferris, 1986). Örgütler her ne kadar daha az kişiyi işe alsalar da aynı seçim tekniklerini sürdürecektir fakat hem eğitilen birey sayısını hem de sunulan eğitim programlarının sayısını azaltacaktır. İlginç bir ampirik soru, bunun iki tür uygulamanın göreceli verimliliğinden mi yoksa yöneticilerin gözünde her birinin insan kaynakları sermaye havuzu becerilerini çekme/tutma konusunda algılanan yeteneğindeki farklılıklardan mı kaynaklandığıdır. İkincisi, güç ve politika yaklaşımı, insan kaynakları yönetimi fonksiyonunun örgütteki stratejik ortak olarak rolünü artırma potansiyelini göstermektedir. Sonuç itibarıyla stratejik insan kaynakları yönetimi insan kaynaklarının rekabet avantajı olarak hizmet etmesini sağlayan bir araçtır. Üretim örgütlerinde genellikle insan kaynakları, bir örgütün rekabetçi konumunu artırmasını sağlayan faktörlerdir ve hizmet örgütlerinde ise insan kaynakları bu hedefe ulaşmanın birincil aracı olabilir (Bowen ve Schneider, 1988). Stratejik İKY tutarlı bir şekilde uygulandığı ölçüde, örgüt iyi insan kaynaklarının önemini ve kıtlığını fark edecek ve bu şekilde insan kaynakları fonksiyonunun güç tabanı artacaktır (Wright ve McMahan, 1992, s. 312). Öte yandan, stratejik İKY'nin etkili bir şekilde uygulanmaması, bu fonksiyonun sona ermesine neden olabilir (Schuler ve Walker, 1990). Bu durum, Smith-Cook ve Ferris (1986) tarafından yapılan çalışmada kanıtlanmıştır. Yazarlar, gerileyen sektörlerdeki örgütler arasında, düşük performans gösteren örgütlerdeki insan kaynakları departmanlarının bütçelerinin, yüksek performans gösteren örgütlerdeki insan kaynakları departmanlarının bütçelerinden daha fazla kesintiye uğradığını ortaya koymuştur. Ayrıca, Doğu Avrupalı insan kaynakları yönetimi uygulayıcıları çalışmanın ilk yazarına,

komünizmin çöküşünden sonra insan kaynakları yönetimi fonksiyonunun iç gücünü ve saygısını kaybettiğini açıklamıştır. Durumun neden böyle olduğu sorulduğunda, bu yöneticilerin komünist sistem altında örgütlerin çalışanlar için rekabet etmesi gerektiği ve kıt kaynaklar üzerindeki bu kontrolün (çalışanları çekme yeteneği) insan kaynakları departmanına güç verdiği konusunda hemfikir olduğu görülmüştür. Uygulayıcılar, ekonomiler kapitalist sistemlere geçtikçe işsizliğin arttığını ve bunun da tüm örgütlerin çalışanı çekmesini kolaylaştırdığını ve çalışanların artık kıt bir kaynak olmamasının insan kaynakları yönetimi fonksiyonunun gücünde buna bağlı olarak bir azalmaya yol açtığını vurgulamıştır (Wright ve McMahan, 1992, s. 313). Kaynak Bağımlılığı Kuramı hukuki, sosyal ve politik ortamların İKY'yi nasıl etkilediğine dair araştırmalar için özellikle kılavuz olarak görülmektedir (Konrad ve Linnehan 1992). ABD'deki İKY'nin neredeyse tüm yönleri yasal ve düzenleyici ortamdan etkilenmektedir. Yasal çevreye katılım sürecinde bu alan kongre faaliyetlerinin duyurulmasını, yorumlanmasını ve uygulanmasını, yönetici emirlerini, vergi kanunlarını ve İKY yeniliklerinin finansmanını şekillendiren sosyal ve politik çevrelerden de etkilenmektedir (Cascio, 1992; Landy vd., 1994; Mahoney, 1987; Miller ve O'Leary, 1989; Noe ve Ford, 1992; Wigdor ve Sackett, 1993). ABD kurumları yurt dışındaki faaliyetlerini genişlettikçe ek yasal sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Örneğin Avrupa ülkelerinde, kurumların yasal olarak eğitim ve geliştirme için belirli miktarda para ayırmaları zorunludur (Brewster vd., 1992). Yurtdışında çalışan kurumlar için göç ve vergi anlaşmaları personel kararlarını etkileyebilmektedir. Küresel kurumlar ek sosyal ve politik gerçekliklerle karşılaşılır. Örneğin bazı ülkelerde medeni yasalar ve dini yasalar İKY için yasal bir bağlamı birlikte tanımlamaktadır (Jackson ve Schuler, 1995). Kaynak Bağımlılığı Kuramı, çokuluslu şirketlerin bağlı şirketlerinin stratejik uluslararası insan kaynakları yönetimi sistemi üzerinde kontrol uygulayacağı durumların belirlenmesi konusunda dayanak olabilmektedir. Bağlı şirketin ana şirkete bağımlılığı ne kadar fazla ise bağlı şirketin insan kaynakları yönetimi sistemi genel merkezler tarafından o kadar fazla kontrol edilir (Taylor vd., 1996). Çokuluslu şirketin belirli bir bağlı kuruluşa bağımlılık derecesi ve dolayısıyla bağlı kuruluşun insan kaynakları yönetimi sistemi üzerinde uygulayacağı kontrolün derecesi, büyük ölçüde bağlı kuruluşun stratejik rolü tarafından belirlenir. Bir bağlı kuruluşun stratejik rolü, ana şirket ile denizaşırı bağlı kuruluş arasındaki kaynak akışlarının miktarı ve yönü ile tanımlanabilir (Gupta ve Govindarajan, 1991 akt. Taylor, 1996). Pfeffer ve Langton'un (1988, s. 598) ödül dağılımını nelerin belirlediğini ortaya çıkarma amacıyla yaptığı araştırmada, işin yapılandırılma ve yönetilme biçimlerinin ödül dağılımını nasıl etkilediğine odaklanılmaktadır. Çalışmanın sonuçları, ücret dağılımındaki değişken yapının klasik varsayımın tersine çalışanların verimliliğinde olan değişkenlik ile değil; çalışılan birimin büyüklüğü, ücretle ilgili bilginin paylaşımının yoğunluğu, bağımsız ya da birlikte çalışma ile meydana gelen işgörmeye şekilleri, örgütün özel ya da kamu sektöründe olması, idare tarzının demokratik ya da otokratik şekilde olması gibi değişkenlerle açıklanabildiği vurgulanmaktadır (Sayılar, 2005, s. 58). Pfeffer ve Moore (1980) tarafından Kaynak Bağımlılığı Modeli bir üniversitenin bütçeleme sürecini incelemek için uygulanmıştır. Yazarlar, departmanlar temelinde göreceli gücün (örgüt için değerli kıt kaynağın üzerindeki kontrolü olarak tanımlanan) bu departmana bütçe tahsisini güçlü bir şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu modelin özellikle insan kaynaklarına uygulanmamasına rağmen bütçeleme süreci birçok açıdan ücret tahsisi süreci ile karşılaştırılabilir. Dolayısıyla birçok ücret tahsisinin performans kriterinin yanı sıra güce bağlı olduğu hipotezi öne sürülebilir. Pfeffer ve Davis-Blake (1987) farklı bir bağlamda bu iddiayı destekleyici sonuçlara ulaşmıştır. Kamu ve özel kurumlar arasında belirli konumların farklı olduğunu ve bu farklılığın farklı karşılaştırmalı ücret düzeyleri ile sonuçlanacağını ileri sürmüşlerdir. Güç pozisyonlarındaki kişiler için ücret oranlarının diğer idari pozisyonlarda bulunan kişilerden oldukça yüksek olması değerli kaynakların akışını kontrol etmemektedir. Benzer şekilde, Pfeffer ve Cohen (1984) güç ilişkilerinin (yani sendikalaşma, işe almanın zorlukları, vb.) kurum içi işgücü piyasalarının gelişimini etkileyebileceğini öne sürerek iç işgücü piyasalarının gelişiminin belirleyicilerini (yani dışarıdan işe almaktan ziyade içsel terfi sistemleri) çalışmışlardır. Yazarlar, sendikasızlaşan kurumların iç işgücü piyasasını geliştirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve kurum içi işgücü piyasasını sendikalaşmayı önleme aracı olarak geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Baker ve Aldrich (2003) şirket kurucularının kritik kaynak niteliğine sahip çalışanlara olan bağımlılığa nasıl tepki gösterdiklerini incelemiştir. Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nı doğrulayan iki insan kaynağı politikası mevcuttur: İşverenler yeri doldurulamaz personel için uygun personeli işe alarak alternatifler geliştirmekte ve böylece onlara olan bağımlılıklarını azaltmaktadırlar. Öte yandan, bu tür güçlü personele daha iyi yan haklar ve finansal motivasyon kaynakları sağlayarak onları kendilerine daha bağımlı hale getirmektedir (Nienhüser, 2008, ss. 21-22). Shin vd.'nin (2020) sağlık sektöründe yapmış olduğu araştırmada lisanslı hemşirelerin alımına ilişkin süreçte bir politika etkisinin olduğu görülmüştür. Yazarlar, doğrudan hükümet müdahalelerine ek olarak personel alımını etkileyen çevresel güçlerin modüle edilmesi durumunda lisanslı hemşirelerin arz düzeylerinin iyileştirilebileceğini ileri sürmektedir. İş stratejilerini yürütmek ve iyi performans göstermek için gereken yetenekleri edinme, dağıtma ve elde tutma aracı olan

personel alımı süreci bir örgütün performansı açısından kritik bir öneme sahiptir (Phillips ve Gully, 2009 akt. Shin vd., 2020, ss. 2103-2104). Sağlık sektörü, vasıflı işgücüne oldukça bağımlı olan, emek yoğun bir sektördür. Hasta bakımının sağlanmasının esasen hemşirelik işgücünü içerdiği ve işgücü maliyetlerinin hastanelerin işletme bütçelerinin önemli bir bölümünü oluşturduğu göz önüne alındığında, hemşire istihdamının düzeyleri veya yapılarına ilişkin kararlar, hastane performansını büyük ölçüde belirleyen çok önemli bir örgütsel faaliyettir (Shin vd., 2020, ss. 2103-2112). Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na göre, yetkin ve kalifiye çalışanları işe alan bir örgüt, diğer aktörlere göre gücünü artırmak için bir tür hayati kaynak elde etmektedir (Toh vd., 2008 akt. Poa vd., 2018, s. 517). Kaynak Bağımlılığı Kuramı yoğun rekabetin olduğu hizmet sektöründe yer alan örgütlerin, yüksek kaliteli insan kaynaklarını işe alarak kendilerini farklılaştırmaya motive olduklarını açıkça ortaya koymaktadır (Poa vd., 2018, s. 518). Merdan (2022), Ankara'da tekstil sektöründeki işletmelerin sahipleri ve yöneticileri ile yapmış olduğu çalışmada kaynak bağımlılığını yönetme yöneliminin stratejik İKY üzerindeki rolünü belirlemeyi amaçlamıştır. Yazarın yaptığı çalışma sonrasında kaynak bağımlılığını yönetme yöneliminin, stratejik İKY'yi pozitif anlamda etkilediği ortaya koyulmuştur (Merdan, 2022). Alqahtani ve Ayentimi'nin (2021, s. 86), Suudi Arabistan yüksek öğretim kurumlarına yönelik yaptığı araştırmada İK'nın Dekanlara, Okul ve Yüksekokul Müdürlerine devredildiği ve bu durumun güç mücadelesine, İKY fonksiyonlarının kopyalanmasına ve rol belirsizliğine, güvenilirlik kaybına ve uygulama zorluklarına yol açtığı ortaya çıkarılmıştır. Yükseköğretim kurumlarında İKY süreçlerinin ve uygulamalarının yönetimi ve idaresinde farklı İKY aktörleri yer almaktadır (Gilbert vd., 2011 akt., Alqahtani ve Ayentimi, 2021, s. 87). İKY süreçleri ve uygulamaları örgütsel eylemleri yansıtsa da, fakülteler genel olarak işe alım ve seçme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme ve çalışan terfileri de dahil olmak üzere operasyonel İKY uygulamalarının idaresi ile görevlendirilir. Yükseköğretim kurumları bağlamında İKY süreçlerinin ve uygulamalarının yönetiminin önemli bir kısmı genellikle fakülteler (örn. Dekanlar ve Okul Müdürleri) tarafından üstlenildiği göz önüne alındığında İK departmanına hangi İKY fonksiyonlarının (rollerinin) bırakıldığı belirsizdir (Alqahtani ve Ayentimi, 2021, s. 87). Ayrıca, farklı birimler arasındaki güç mücadelesi ve sınırlı koordinasyon, bölümlerin Fakülte ve Personel Dekanlıklarından ayrı olarak farklı İKY süreç ve uygulamalarını tasarlamasına ve uygulamasına neden olmuştur. Örneğin, akademik personel değerlendirmeleri Yüksekokul Başkanları ve Dekanları tarafından yapılmaktadır. Ancak eğitim ve gelişim programları farklı birimler tarafından tasarlanmakta ve akademik personel performans değerlendirme sonuçlarıyla uyumlu hale getirilmemektedir. Bu düzenlemedeki temel zorluk, bireysel akademisyenler için sağlanan veya önerilen eğitim programlarının onların eğitim ve gelişim ihtiyaçlarıyla uyumlu olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, eğitimin amacına ve eğitimin ve gelişim faaliyetlerini personel performans değerlendirme sonuçlarıyla uyumlu hale getirme ihtiyacına aykırıdır. Etkili İKY süreçlerinin ve uygulamalarının diğer departmanlardan ayrı olarak işlememesi gerekir. Fakülteler ve Personel İşleri Dekanlıklarının çalışmaları stratejik değildir ve koordinasyon eksikliği ve güç mücadelesinin varlığı nedeniyle Suudi üniversitelerinin uzun vadeli hedeflerini desteklememektedir. Suudi yüksek öğretim kurumlarının özerkliği ve bağımsızlığı sınırlıdır ve buna bağlı olarak kamu tarafından finanse edilen üniversitelerin özellikle personel alımıyla ilgili olarak çeşitli bakanlıklardan ve departmanlardan onay alması gerektiğinden stratejik İKY süreçlerini ve uygulamalarını benimsemeleri sınırlanmaktadır. Devlet bakanlıklarının üniversiteler üzerindeki bu müdahaleleri ve etkisi, Suudi üniversitelerinin kendi akademik aktörlerini, personel alımını, bütçelemesini ve İKY politikalarını kurma yeteneklerini etkilemektedir (Alqahtani ve Ayentimi, 2021, s. 92). Alam ve Alam (2022) tarafından Bangladeş'te yapılan araştırmada kaynak bağımlılığının belediye bütçe sürecini nasıl etkilediği incelenmiş ve özellikle hükümetin farklı düzeyleri arasındaki politik olarak uyumlu kaynak paylaşımının ve kayırmacılığın, gelişmekte olan ülkelerdeki belediye kuruluşlarının bütçe sürecine nasıl müdahale ettiğini araştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre hükümet fonlarına bağımlılığın, belediye kuruluşlarının bütçe süreçlerini yürütmede önemli sorunlar oluşturduğunu ortaya koymuştur. Kayırmacılığın ve gayri resmi görüşmelerin kaynak paylaşımı kararlarında hayati bir rol oynadığı görülmüştür. Fon alma konusu sonucunda ortaya çıkan belirsizlikler, bütçe sürecini örgüt düzeyinde kesintiye uğratma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla bütçeleme süreci, örgütsel faaliyetlere rehberlik edecek bir yönetim aracı olarak kullanışlı olmamaktadır. Bangladeş'teki belediye bütçelemesinin örgütsel stratejiyi takip etmediği yönündeki niteliksel gözlem, birçok gelişmekte olan ülkede kamu sektörü örgütlerinde yaygın olarak görülen bir yönetim zayıflığı olarak değerlendirilmektedir (Alam ve Alam, 2022). Örgütlerde insan kaynağının önemi nedeniyle insan kaynakları yönetimi uygulamaları arasında yer alan insan kaynakları (İK) analitiği (çalışan devri, devamsızlık oranları, çalışan memnuniyet oranları, çalışan başına gelir/eğitim harcamaları vb.) giderek ön plana çıkmaktadır (Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 444). Liu vd. (2020), İK analitiğinin, yönetsel karar almayı destekleyerek insan kaynaklarının stratejik katkı yapmasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir (Suri ve Lakhnapal, 2022, s. 16). Ulrich ve Dulebohn (2015), İK analitiğinin sıkı İK yatırımlarına ve sonuçların takibine imkân

verdiğini ve böylece insan kaynaklarının önceliklendirilmesine, gerekçelendirilmesine ve iyileştirilmesine olanak sağladığını ileri sürmektedir. Bu nedenle İK analitiği, insan kaynaklarının bir fonksiyon olarak güvenilirliğini artırma potansiyeline sahiptir. Metrikler profesyonel saygınlığı artırır ve karar verme sürecine titizlik kazandırır (Suri ve Lakhanpal, 2022, ss. 20-21). İK analitiği, insan kaynaklarının alt fonksiyonlarının, insan kaynaklarının örgütlerin stratejik çıkarları ve eğilimleriyle ve insan kaynaklarının örgütsel sınırların ötesindeki paydaş beklentileriyle uyumlu hale getirilmesine yardımcı olur. İK analitiği, stratejik karar almayı ve iş fırsatı belirlemeyi etkileyerek, yetenek kararlarını stratejik planlamanın ayrılmaz bir parçası haline getirerek, kapsayıcı işgücünün örgütsel hedeflerine ulaşmayı, bir işveren markası oluşturmayı ve stratejik belirleme ve geliştirmeyi etkileyerek insan kaynaklarını örgütteki stratejik planlama ile bütünleştirir. İK analitiği, İKY ile iş performansı arasındaki nedensel bağlantıları göstermeye yardımcı olur. İK analitiği, titizlik, mantık, tutarlılık ve sistemleştirme sağlayarak insan kaynaklarının bir alan olarak kabul edilebilirlik ve güvenilirlik kazanmasına yardımcı olur (Suri ve Lakhanpal, 2022, ss. 20-21). İK analitiğinin sağladığı bilgiler, üst düzey yönetim için örgütün yönetiminde önemli bir faktördür. İK analitiğinden genellikle insan kaynakları departmanının sorumlu olması aynı zamanda İK departmanının üst yönetimle olan ilişkisinde potansiyel bir güç kaynağını da temsil eder. Amalou-Döpke ve Süß (2014), Kaynak Bağımlılığı Kuramı'ndan yararlanarak İK departmanı ile üst yönetim arasındaki değişim ilişkisini nitel bir araştırma yaparak ele almıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre İK analitiğinin İK departmanının profesyonelleşmesine ve örgütteki algılanan meşruiyetinin artmasına katkıda bulunduğu görülmüştür (Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 444). Bir değişim ilişkisinin güç ve bağımlılıkla şekillenebilmesi için aktörlerin diğer aktörlerin potansiyel değişim ortakları olduğunu algılaması gerekir (Pfeffer ve Salancik, 1978, s. 259 akt. Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 455). Bu anlamda üst yönetimin, İK departmanının kendisini ilgilendiren kaynakları kontrol ettiğini kabul etmesi önem arz etmektedir. İK departmanın politik bir aktör olduğu genellikle göz ardı edilmekte (Farndale ve Hope-Hailey, 2009, s. 399; Kelly ve Gennard, 2001, s. 3 akt. Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 455) ve İK departmanının potansiyel olarak mevcut olan ve proaktif olarak gerçekleştirilmesi gereken gücü (Brass ve Burkhardt, 1993) kazanmak istediği zaman kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olduğunu bir şekilde karşı tarafa iletmesi meselesi önem taşımaktadır (Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 455). Bu nedenle, İK departmanının başarılarının tanınması ve departmana atfedilmesi için aktif iletişim ve hatta "izlenim yönetimi" (Galang ve Ferris, 1997, s. 1404) ile meşgul olması gerekir. Dolayısıyla, karar vermenin temeli olarak bilgi ve tavsiye sağlama potansiyeline sahip bir araç olarak İK analitiğine özel vurgu yapılması önemlidir. İK departmanı üst yönetimin kaynaklarının farkında olmasını sağlayabildiği takdirde üst yönetim dikkatini İK departmanı üzerinde yoğunlaştıracak ve bu da İK departmanının gücünün ve öneminin artmasına yol açacaktır. Bunun gerçekleşebilmesi için İK departmanının kendi güç potansiyelinin farkına varması, yani üst yönetimin ilgisini çeken kaynakları kontrol etmesi önemlidir (Amalou-Döpke ve Süß, 2014, s. 455). İnsan kaynakları yönetimi, Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na dayanarak incelendiğinde, stratejik bakış açısından farklılaşan iki fikir olduğu görülmektedir. Birincisi, insan kaynakları yönetimi tasarımının tek belirleyicisinin strateji olmadığıdır. Örgütün kendi bünyesinde ve içinde yer aldığı çevreyle kurduğu ilişkiler bütünü İKY uygulamalarının da belirleyicisi olabilmektedir (Sayılar, 2005, s. 58). Özellikle Kaynak Bağımlılığı Kuramı'na dayanarak örgüt içerisinde oluşan ilişkileri inceleyen araştırmalar (Pfeffer ve Cohen, 1984; Pfeffer ve Davis-Blake, 1987; Pfeffer ve Langton, 1988), insan kaynakları yönetimi uygulamalarını bu perspektif açısından irdelemekte ve örgütün farklı departmanlarının sahip oldukları farklı güç simetrilerinin, kaynak kullanımı, değişiklik yapma ve benzeri alanlardaki kararları ve bu kararların uygulandığı süreç üzerinde etkili olduğuna dair ipuçları sunmaktadır. İnsan kaynakları yönetimi departmanlarının örgüt içerisinde deneyimledikleri ve nispeten aleyhlerine yönelik doğan güç asimetrisi (Legge,1995) bu alanda verilen kararların uygulanabilir olması meselesini polemik bir duruma dönüştürmektedir (Sayılar, 2008, s. 235).

5. SONUÇ

Geleneksel perspektif açısından bakıldığında, örgütlerde insan kaynakları yönetimi personel yönetiminin ötesine geçememekte ve maliyet kalemi olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, insan kaynakları yönetiminin rekabetçi ortamda örgütlere önemli bir değer kazandıracığı gerçeği göz ardı edilmiştir. Geçmişten günümüze iş ortamında personel yönetimi olarak görülen insan kaynaklarının rolü artık bir dönüşüme girmiş ve insan kaynakları yönetiminin önemi anlaşılmaya başlanmıştır. Belirsizliğin ve rekabetin yoğun olduğu iş ortamında yetenekli insan kaynağının örgütlere çekilmesinde, elde tutulmasında ve psikolojik refahının yükselmesine olanak tanıyan uygulamaların yürütülmesinde insan kaynakları departmanlarının rolü gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Bir örgütün hayatta kalabilmesi, devamlılığını sürdürebilmesi ve aynı zamanda rekabet üstünlüğü sağlaması için yetkin ve kalifiye insan kaynağını

bünyesinde barındırması oldukça elzem görülmektedir. İnsan kaynağı örgütler için stratejik bir kaynak olma niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla, insan kaynakları departmanı çevresel belirsizliklerin ve sınırlılıkların en etkili şekilde yönetilebilmesi için örgüte yetenekli insan kaynağı akışını sağlayarak örgüt içerisinde departmanlar arasındaki güç dağılımı göz önünde bulundurulduğunda güçlü bir konumda yer almaktadır. Örgüt içerisindeki departmanlar arasındaki güç dağılımı, insan kaynakları yönetimi uygulamalarının hedeflenen doğrultuda örgütün faaliyetlerine kanalize edilmesini etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, İK departmanlarının örgütün stratejisi doğrultusunda aldığı bir takım kararların uygulanması için örgütte karar verici mekanizmalarda yer alması gerekmektedir. Departmanlar arası güç dengelerinde İK departmanının sahip olduğu güç işe alım süreçleri, ücret sistemi, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme sistemi, terfi sistemi ve İK analitiği gibi uygulamaların hayata geçirilmesinde önem teşkil etmektedir. Fakat İKY uygulamaları sadece stratejik kararlar doğrultusunda seçilip uygulanmamakta ve Kaynak Bağımlılığı Kuramı stratejik olmayan belirleyicileri anlama imkânı sunmaktadır. Yapılan teorik inceleme sonrasında İKY uygulamalarının belirlenmesi sürecinde kurumsal ve politik güçlerin de etkili olduğu görülmüştür. Çeşitli örgütlerde hangi İKY uygulamalarının uygulanıp uygulanmayacağına kararı aşamasında insan kaynaklarının değer kazanmasından ziyade örgüte stratejik hedefleri doğrultusunda en az maliyet getiren uygulamalar tercih edilmiştir ve İKY süreçleri ve uygulamaları hukuki, sosyal ve politik güçler tarafından belirlenmiştir. Günümüzde rekabetin yoğun yaşandığı sektörlerde insan kaynakları departmanları örgütsel hedeflere ulaşmaya zemin hazırlayan İKY uygulamaları ile yetenekli çalışanları örgüte kazandırarak ve elde tutarak ciddi bir işveren markası oluşturma konusunda stratejik bir konum elde edebilir. İK departmanlarının örgütlere çevreye uyum sağlaması ve bağımlılığını azaltması hususunda değerli bir kaynak olan insan kaynağını sağlayarak güç kazanacağı söylenebilir ve bunu üst yönetime aktarabilmesi departmanlar arası güç dengeleri meselesinde avantajlı konumda yer almasını sağlayabilir. Dolayısıyla, İK departmanları örgüte değer katacak yetenekli ve kalifiye çalışanları örgüte çekebildiğini gösterebildiği oranda örgüt içerisinde önemli bir politik güç elde edebilir. Çeşitli sektörlerde Kaynak Bağımlılığı Kuramı'nı dayanak alarak insan kaynakları uygulamalarının nasıl şekillendirildiği, insan kaynakları departmanlarının kaynak bağımlılığı süreçlerinin yönetiminde nasıl bir rol üstlendiği ve bu süreçlerde insan kaynakları departmanlarının departmanlar arasındaki güç dağılımının nasıl olduğu, hangi insan kaynakları uygulamalarının insan kaynakları departmanlarını güç pozisyonunda üst seviyeye çıkardığı gelecek ampirik araştırmalarda sorunsal olarak göz önünde bulundurulabilir.



Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın tüm süreci, beyan edilen tek yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdow, A. I. ve Ariri, Dr. J. (2018). Strategic human resource management in multinational enterprises. *International Journal of Innovative Development & Policy Studies*, 6(1), 42-50.
- Aktaş, M. ve Şener, İ. (2011). Örgütlerin İKY uygulamaları çerçevesinde değişen yasal çevreye tepkileri: Yeni bir tepki olarak fırsatçı uyum. *Ege Akademik Bakış*, 11(4), 611-624.
- Alam, A. M. ve Alam, M. (2022). Decentralization, resource splitting and budgetary process: An empirical study. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 34(1), 67-95. <https://doi.org/10.1108/JPBAFM-02-2020-0017>
- Alayoğlu, N. (2010). Rekabet üstünlüğü sağlamada insan kaynakları ve rekabet stratejileri uyumunun önemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 27-49.
- Alqahtani, M. ve Ayentimi, D. T. (2021). The devolvement of hr practices in Saudi Arabian public universities: Exploring tensions and challenges. *Asia Pacific Management Review*, 26, 86-94. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2020.08.005>
- Amalou-Döpke, L. ve Süß, S. (2014). HR measurement as an instrument of the HR department in its exchange relationship with top management: A qualitative study based on resource dependence theory. *Scandinavian Journal of Management*, 30(4), 444-460. <https://doi.org/10.1016/j.scaman.2014.09.003>
- Armstrong, M. ve Taylor, S. (2020). *Armstrong's handbook of human resource management practice* (15. baskı). Kogan Page Publishers.
- Armstrong, M. (2021). *Armstrong's handbook of strategic human resource management: Improve business performance through strategic people management* (7. baskı). Kogan Page Publishers.
- Baker, T. ve Aldrich, H. E. (1999). The trouble with gurus: Responses to dependence and the emergence of employment practices in entrepreneurial firms. Presented at the 18th Annual Babson-Kauffman Entrepreneurship Research Conference, Charleston, SC.
- Baker, T. ve Aldrich, H. E. (2003): The trouble with gurus: Responses to dependence and the emergence of employment practices in entrepreneurial firms.
- Bayat, B. (2008). İnsan kaynakları yönetiminin stratejik niteliği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 67-91.
- Boon, C., Den Hartog, D. N. ve Lepak, D. P. (2019). A systematic review of human resource management systems and their measurement. *Journal of Management*, 45(6), 2498-2537. <https://doi.org/10.1177/0149206318818718>
- Boon, C., Eckardt, R., Lepak, D. P. ve Boselie, P. (2018). Integrating strategic human capital and strategic human resource management. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(1), 34-67. <https://doi.org/10.1080/09585192.2017.1380063>
- Boxall, P. ve Purcell, J. (2000). Strategic human resource management: Where have we come from and where should we be going?. *International Journal of Management Reviews*, 2(2), 183-203. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00037>
- Boxall, P. F. (1996). The strategic Hrm debate and the resource-based view of the firm. *Human Resource Management Journal*, 6(3), 59-75. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.1996.tb00412.x>
- Bowen, D. ve Schneider, B. (1988). Services marketing and management: Implications for organizational behavior. B.M. Staw ve L. L. Cummings (Eds.) içinde, *Research in organizational behavior* (1. baskı, ss. 43-80). Jai Press.
- Brass, D. J. ve Burkhardt, M. E. (1993). Potential power and power use: An investigation of structure and behavior. *The Academy of Management Journal*, 36, 441-470. <https://doi.org/10.2307/256588>

- C. Brewster, A. Hegewisch, Lockhart T. ve L. Holden (1992). *The european human resource management guide*. Academic Press.
- Cascio, W. F. (1992). Reconciling economic and social objectives in personnel selection: Impact of alternative decision rules. *New Approaches Empl. Manage.: Fairness Empl. Sell, 1*, 61-86.
- Child, J. (1997). Strategic choice in the analysis of action, structure, organizations and environment: Retrospect and prospect. *Organization Studies, 18*(1), 43-76. <https://doi.org/10.1177/017084069701800104>
- Colbert, B. (2004). The complex resource-based view: Implications for theory and practice in strategic human resource management. *Academy of Management Review, 29*(3), 341-358. <https://doi.org/10.2307/20159047>
- Çağatay, A. ve Kızılkaya, S. (2021). Stratejik insan kaynakları yönetimi aracının liyakate esas görüşlerle olan ilişkisi: Sağlık çalışanları örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23*(1), 249-267. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.798222>
- Davis, G. F. ve Cobb, J. A. (2010). Resource dependence theory: Past and future. C. Bird Schoonhoven ve F. Dobbin (Eds.) içinde, *Stanford's organization theory renaissance, 1970-2000 (Research in the sociology of organizations, Cilt: 28, ss. 21-42)*. Emerald Group Publishing Limited.
- Droll, S. E. (2013). *Resource dependency the oryandthe inclusion of foreign nationals on the board of directors of publicly traded chilean companies: A multi-case study* (Yayın Nu. 166398272) [Doktora tezi, Georgia State University]. Semantic Scholar. https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1024&context=bus_admin_diss
- Ekin, N. (1994). *Endüstri ilişkileri*. Beta.
- Farndale, E. ve Hope-Hailey, V. (2009). Personnel departmental power: Realities from the UK higher education sector. *Management Revue, 20*, 392-412. https://doi.org/10.1688/1861-9908_mrev_2009_04_Farndale
- Galang, M. C. ve Ferris, G. R. (1997). Human resource department power and influence through symbolic action. *Human Relations, 50*, 1403-1426. <https://doi.org/10.1177/001872679705001104>
- Gaurav, R. C. (2011). *Modern business management*. Pitman's Book Ltd.
- Gerdin, J. (2005). The impact of departmental interdependencies and management accounting system use on subunit performance. *European Accounting Review, 14*, 297-327. <https://doi.org/10.1080/09638180500043485>
- Gilbert, C., De Winne, S. ve Sels, L. (2011). The influence of line managers and hr department an employees' affective commitment. *International Journal of Human Resource Management, 22*(8), 1618-1637. <https://doi.org/10.1080/09585192.2011.565646>
- Gupta, A. ve Govindarajan, V. (1991). Knowledge flows and the structure of control within multinational corporations. *Academy of Management Review, 16*, 768-792. <https://doi.org/10.2307/258980>
- Gürbüz, S. (2013). Stratejik insan kaynakları yönetiminin kuramsal temelleri: Evrenselci, koşul bağımlılık ve yapısalcı yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15*(1), 1-35.
- Gürbüz, S. (2011). Stratejik insan kaynakları yönetiminin örgütsel bağlılığa ve iş tatminine etkisi: İnsan kaynakları yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15*(2), 397-418.
- Hickson, D. J., Hinings, C. R., Lee, C. A., Schneck, R.E. ve Pennings, J. M. (1971). A strategic contingencies' theory of intraorganizational power. *Administrative Science Quarterly, 16*, 216-229. <https://doi.org/10.2307/2391831>
- Hillman, A. J., Withers, M. C., ve Collins, B. J. (2009). Resource dependence theory: A review. *Journal of Management, 35*, 1404-1427. <http://dx.doi.org/10.1177/0149206309343469>

- Huselid, M. A., Jackson, S. E. ve Schuler, R. S. (1997). Technical and strategic human resource management effectiveness as determinants of firm performance. *The Academy of Management Journal*, 40(1), 171-188.
- Jackson, S. E., Schuler, R. S., ve Jiang, K. (2014). An aspirational framework for strategic human resource management. *Academy of Management Annals*, 8(1), 1-56. <https://doi.org/10.5465/19416520.2014.872335>
- Jackson, Susan E. ve Schuler, R. S. (1995). Understanding human resource management in the context of organizations and their environments. *Annual Review of Psychology*, 46, 237-264.
- Johnson, B. L. (1995). *Resource dependence theory: A political economy model of organizations*. University of Utah, Educational Resource.
- Kaufman, B. E. (2015). Evolution of strategic hrm as seen through two founding books: A 30th anniversary perspective on development of the field. *Human Resource Management*, 54(3), 389-407. <https://doi.org/10.1002/hrm.21720>
- Kelly, J., ve Gennard, J. (2001). *Power and influence in the board-room. The Role of The Personnel/Hr Director*. Routledge & Curzon.
- Kim, S. ve Wright, P. M. (2011). Putting strategic human resource management in context: A contextualized model of high commitment work systems and its implications in China. *Management and Organization Review*, 7(1), 153-174. <https://doi.org/10.1111/j.1740-8784.2010.00185.x>
- Koç, O. ve Sayılar, Y. (2016). Örgüt araştırmalarında kaynak bağımlılığı perspektifi: Kuramsal bir değerlendirme. *İ.Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 27(80), 136-177.
- Konrad, A. M. ve Linnehan, F. (1992). The implementation and effectiveness of equal opportunity employment. *Academy of Management Best Papers Proceedings*, 1992(1), 380-384. <https://doi.org/10.5465/ambpp.1992.17516377>
- Landy, F. J., Shankster, L. J. ve Kohler, S. S. (1994). Personnel selection and placement. *Annual Review of Psychology*, 45, 261-96.
- Lee, M. A. (1994). *Matching human resource strategy to organizational strategy: The behavioral perspective re-visited* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Nova Southeastern University.
- Legge, K. (1995). *Human resource management*. Mcmillanpress Ltd.
- Liu, L., Akkineni, S., Story, P. ve Davis, C. (2020). Using hr analytics to support managerial decisions: A case study. Proceedings of The 2020 Acm Southeast Conference.
- Mahoney, T. A. (1987). Understanding comparable worth: a societal and political perspective. *Research in Organizational Behavior*, 9, 209-45.
- Mello, J. A. (2002). *Strategic human resource management*. South Western Thomson Learning.
- Merdan, E. (2022). Kaynak bağımlılığını yönetme eğiliminin inovasyon performansı ve stratejik insan kaynakları yönetimine etkisi: Kuramsal ve nicel bir değerlendirme. *İşletme*, 3(2), 1-14.
- Meydan, H. C. (2015). Kaynak bağımlılığı kuramı. H. C. Sözen ve H. N. Basım (Eds.) içinde, *Örgüt kuramları* (3. baskı, ss. 179-204). Beta Basım Yayın.
- Miller, P. ve O'leary, T. (1989). Hierarchies and American ideals, 1900-1940. *Academy of Management Review*, 14, 250-265. <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4282114>
- Mirza, Ş. ve Dağdeviren, İ. E. (2020). Kaynak bağımlılığı kuramı, gelişimi ve örgüt kuramına katkıları. E. Sarıkaya (Eds.) içinde, *Sosyal ve beşerî bilimlerde teori ve araştırmalar* (1. baskı, ss. 529-550). Gece Kitaplığı.

- Nienhüser, W. (2008). Resource dependence theory–How well does it explain behavior of organizations?. *Management Revue*, 19(1/2), 9-32.
- Noe, R.A. ve Ford, J. K. (1992). Emerging issues and new directions for training research. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 10, 345-384.
- Okechukwu, E. U., Udochukwu, O., ve Eze, J. (2016). Application of strategic human resource management in manufacturing organizations in Enugu State. *Ng-Journal of Social Development*, 5(3), 23-33.
- Osterman, P. (1984). *Internal labor markets*. The MIT Press.
- Osterman, P. (1992). Internal labor markets in a changing environment: Models and evidence. D. Lewin, O. Mitchell, P. D. Sherer (Eds.) içinde, *Research frontiers in industrial relations and human resources* (1. baskı, ss. 273-308). Ind. Relat. Res. Assoc.
- Ouchi, W. G. (1977). The relationship between organizational structure and organizational control. *Administrative Science Quarterly*, 22, 95-113. <https://doi.org/10.2307/2391748>
- Pao, H.-W., Lee, C.-Y., Chung, P.-H. ve Wu, H.-L. (2018). Hiring decisions on certified manpower: The resource dependence and social contagion views of institutional innovators. *Journal of Advances in Management Research*, 15(4), 514-535. <https://doi.org/10.1108/JAMR-05-2017-0070>
- Pfeffer, J. (1987). A resource dependence perspective on incorporate relations. M. S. Mizruchi ve M. Schwartz (Eds.) içinde, *Intercorporate relations: The structural analysis of business* (1. baskı, ss. 25-55). Cambridge University Press.
- Pfeffer, J. (1976). Beyond management and the worker: The institutional function of management. *Academy of Management Review*, 36-46. <https://doi.org/10.2307/257485>
- Pfeffer, J. (1995). *Competitive advantage through people: Unleashing the power of the work force*. Harvard Business Press.
- Pfeffer, J. (1994). *Competitive advantage through people: Unleashing the power of the work force*. Harvard Business School Press.
- Pfeffer, J. (2005). Developing resource dependence theory. How theory is affected by its environment. K. G. Smith ve M. A. Hitt (Eds.) içinde, *Great minds in management: The process of theory development* (1. baskı, ss. 436-459). Oxford University Press.
- Pfeffer, J. (1978). The micropolitics of organizations. M. W. Meyer ve Associates (Eds.) içinde, *Environments and organizations* (1. baskı, ss. 29-50). Jossey-Bass.
- Pfeffer, J. 1981. *Power in organizations*. Pitman.
- Pfeffer, J. ve Cohen, Y. (1984). Determinants of internal labor markets in organizations. *Administrative Science Quarterly*, 29, 550-572. <https://doi.org/10.2307/2392939>
- Pfeffer, J. (2005). Producing sustainable competitive advantage through the effective management of people. *Academy of Management Executive*, 19(4), 95-108.
- Pfeffer, J. ve Davis-Blake, A. (1987). Understanding organizational wage structure: A resource dependence approach. *Academy of Management Journal*, 30(3), 437-455. <https://doi.org/10.2307/256008>
- Pfeffer, J. ve Langton, N. (1988). Wage inequality and the organization of work: The case of academic departments. *Administrative Science Quarterly*, 33(4), 588-606. <https://doi.org/10.2307/2392645>
- Pfeffer, J. ve Moore, W. (1980). Power in university budgeting: A replication and extension. *Administrative Science Quarterly*, 25(4), 637-653.
- Pfeffer, J. ve Salancik, G. (2003). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. Stanford Business Classics.

- Pfeffer, J. ve Salancik, G. (1978). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. Harper&Row.
- Pfeffer, J. ve Salancik, G. R. (2003). *The external control of organizations. A resource dependence perspective* (2. baskı). Harper & Row.
- Pfeffer, J. ve Veiga, J. (1999). Putting people first for organizational success. *The Academy of Management Executive*, 13(2), 37-48.
- Phillips, J. ve Gully S. M. (2009). *Strategic staffing*. Pearson Prentice Hall.
- Provan, K. G., Beyer, J. M. ve Kruytbosch, C. (1980). Environmental linkages and power in resource-dependence relations between organizations. *Administrative Science Quarterly*, 25(2), 200-250. <https://doi.org/10.2307/2392452>
- Salancik, G. R. ve Pfeffer, J. (1974). The bases and use of power in organizational decision making: The case of a university. *Administrative Science Quarterly*, 19(4), 453-473. <https://doi.org/10.2307/2391803>
- Sayılar, Y. (2005). İnsan kaynakları yönetimi alanında kuram ve araştırmanın gelişimi: Stratejik olan ve olmayan perspektiflerden bir inceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 55-74.
- Sayılar, Y. (2008). Türkiye'deki insan kaynakları yönetimi uygulamaları açısından stratejik seçim ve kurumsal belirlenimin olası etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(2), 220-249. https://doi.org/10.1501/SBFder_000000207
- Selznick, P. (1949). *Tva and the grass roots: A study of politics and organization* (Cilt: 3). University of California Press.
- Schuler, R. S. (1992). Strategic human resource management: Linking people with the strategic needs of the business. *Organizational Dynamics*, 21(1), 18-32. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(92\)90083-Y](https://doi.org/10.1016/0090-2616(92)90083-Y)
- Schuler, R. S. ve Jackson, S. E. (2007). *Strategic human resource management* (2. baskı). Oxford, Blackwell.
- Schuler, R. ve Walker, J. (1990). Human resources strategy: Focusing on issues and actions. *Organizational Dynamics*, Summer, 5-19.
- Sharifian, M., Shahrabi, N. ve Rohani, M. (2018). "Big fish" or "small fish": How institutional theory and resource dependence theory explain institutional change in organizational field. *Journal of Marketing and Strategic Management Jmsm*, (12), 54-67.
- Shin, D. Y., Weech-Maldonado, R. ve Chang, J. (2020) The impact of market conditions on RN staffing in hospitals: Using resource dependence theory and information uncertainty perspective. *Risk Management and Healthcare Policy*, 13, 2103-2114. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S274529>
- Smith-Cook, D. ve Ferris, G. R. (1986). Strategic human resource management and firm effectiveness in industries experiencing decline. *Human Resource Management*, 25(3), 441-458. <https://doi.org/10.1002/hrm.3930250308>
- Soysal, A., ve Kılınç, E. (2016). İşletmelerde stratejik insan kaynakları yönetimi sürecinde performans değerlendirme ve kariyer yönetimi uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 325-347. <https://doi.org/10.30976/susead.302170>
- Suri, N., ve Lakhanpal, P. (2022). People analytics enabling hr strategic partnership: A review. *South Asian Journal of Human Resources Management*, 0(0), 1-35. <https://doi.org/10.1177/2322093722111959>
- Taylor, S., Beechler, S., ve Napier, N. (1996). Toward an integrative model of strategic international human resource management. *Academy of Management Review*, 21(4), 959-985. <https://doi.org/10.2307/259160>

- Toh, S. M., Morgeson, F. P. ve Campion, M. A. (2008). Human resource configurations: Investigating fit with the organizational context. *Journal of Applied Psychology*, 93(4), 864-882. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.4.864>
- Tokgöz, N. , Taşcı, D. , Koç, U. , Türker, Y. ve Yalçınkaya, A. (2020). İmalat sektöründe faaliyet gösteren Kobi'lerde insan kaynakları yönetimi uygulamalarının belirleyicileri: Eskişehir örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(1), 49-68.
- Tokgöz, N. (2016). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve insan kaynakları sonuç kartı. *Stratejik Performans Yönetimi* (ss. 156-178). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Truss, C. ve Gratton, L. (1994). Strategic human resource management: A conceptual approach. *International Journal of Human Resource Management*, 5(3), 663-686. <https://doi.org/10.1080/09585199400000053>
- Ulrich, D., ve Dulebohn, J. H. (2015). Are we there yet? What's next for HR?. *Human Resource Management Review*, 25(2), 188-204. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2015.01.004>
- Ulrich, D. ve Barney, J. B. (1984). Perspectives in organizations: Resource dependence, efficiency, and population. *Academy of Management Review*, 9(3), 471-481. <https://doi.org/10.2307/258287>
- Ünnü, N. A. A. ve Keçecioğlu, T. (2009). The transformation from human resource management to “strategic” human resource management. *Ege Academic Review*, 9(4), 1171-1192.
- Üsdiken, B. (2007). Çevresel baskı ve talepler karşısında örgütler: kaynak bağımlılığı yaklaşımı. A. S. Sargut ve Ş. Özen (Der) içinde, *Örgüt kuramları* (1. baskı, ss. 77-133). İmge Yayınevi.
- Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organization*. Oxford University Press.
- Wigdor, A.K. ve Sackett, P. R. (1993). Employment testing and public policy: the case of the general aptitude test battery. H. Schuler, J. L. Farr ve M. Smith (Eds.) içinde, *Personnel selection and assessment: Individual and organizational perspectives* (1. baskı, ss. 183-204). Lawrence Erlbaum.
- Wright, P. M., ve McMahan, G. C. (2011). Exploring human capital: putting ‘human’ back into strategic human resource management. *Human Resource Management Journal*, 21(2), 93-104. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2010.00165.x>
- Wright, P. (1998). Strategy-hr fit: does it really matter?. *Human Resource Planning*, 21(4), 56-59.
- Wright, P. M. ve McMahan, G. (1992). Theoretical perspectives for strategic human resource management. *Journal of Management*, 18(2): 295-320. <https://doi.org/10.1177/01492063920180020>
- Wright, P. M. ve Snell, S. A. (1991). Toward an integrative view of strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 1(3), 203-225. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90015-5](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90015-5)
- Wry, T., Cobb, A. J. ve Aldrich, E. H. (2013). More than a metaphor: Assessing the historical legacy of resource dependence and its contemporary promise as a theory of environmental complexity. *The Academy of Management Annals*, 7(1), 439-486. <https://doi.org/10.5465/19416520.2013.781862>



DEĞİŞTİRİLEBİLİR ALANSAL BİRİM PROBLEMİ VE EKONOMİK FAALİYETLERİN MEKÂNSAL YOĞUNLAŞMASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME *

AN ASSESSMENT OF THE MODIFIABLE AREAL UNIT PROBLEM AND SPATIAL CONCENTRATION OF ECONOMIC ACTIVITIES

Emrah ÖZEL¹, Hakan DEMİRGİL²

1. Arş. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisat Bölümü, eozel@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3970-3622>
2. Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Ekonometri Bölümü, hakandemirgil@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9509-7751>

Makale Türü
Derleme

Article Type
Review Article

Başvuru Tarihi/Applyion Date
19.10.2023

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
18.11.2023

DOI
10.20875/makusobed.1378520

* Bu makale, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında Prof. Dr. Hakan DEMİRGİL danışmanlığında devam etmekte olan “Yığın Ekonomilerinin Mekânsal Dinamikleri: Türkiye İçin Sektörel ve Bölgesel İncelemeler” başlıklı doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır.

Öz

Ekonomik birimlerin mekânsal yoğunlaşması, firmaların birbirine yakın konumlanmasıyla elde edilen faydalar, ölçek ekonomilerinden, teknik işgücü havuzundan, düşük nakliye ve iletişim maliyetlerinden ve teknoloji transferlerinden kaynaklanabilir. Ancak, bu yoğunlaşmanın etkili bir şekilde değerlendirilebilmesi ve bölgesel politikaların ekonomik büyüme ve kalkınmaya yönelik etkili bir şekilde geliştirilebilmesi için mekânsal yoğunlaşma ölçümlerinin tutarlı olması gerekmektedir. Bu noktada, mekânsal analizde karşılaşılan bir problem olan değiştirilebilir alansal birim problemine (MAUP) dikkat çekilmektedir. MAUP, toplu verilerin ve idari sınırların kullanılmasından kaynaklanan ve mekânsal analiz sonuçlarını etkileyebilen bir durumu ifade etmektedir. Bu çalışma, literatürde MAUP olarak bilinen bu sorunu ana hatlarıyla ortaya koymakta, önerilen çözüm yollarına vurgu yapmakta ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşma ölçümlerinde MAUP etkilerini değerlendirmektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, MAUP etkilerini azaltmak için sınırlandırılmamış bir mekânsal yapı ve bireyselleştirilmiş mekânsal verilerin kullanımının önemli olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca, ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşması ile ilgili çalışmalarda, kümelenmeye dayalı göstergeleri kullanan yaklaşımların MAUP'u dikkate almadığı, mesafeye dayalı yaklaşımların ise çeşitli açılardan MAUP etkilerini minimize ettiği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Değiştirilebilir Alansal Birim Problemi, Mekânsal Yoğunlaşma, Yığılma Ekonomileri, Ölçek Etkisi, Bölgeleme Etkisi.

Abstract

The benefits derived from the spatial concentration of economic units, resulting from the close positioning of firms, may stem from economies of scale, a technical labor pool, low transportation and communication costs, and technology transfers. However, for this concentration to be effectively evaluated and regional policies to be developed efficiently for economic growth and development, spatial concentration measurements need to be consistent. At this point, attention is drawn to the modifiable areal unit problem (MAUP), a problem encountered in spatial analysis arising from the use of aggregated data and administrative boundaries, which impacts spatial analysis results. This study outlines the MAUP issue in the literature, emphasizes proposed solutions, and evaluates the impact of MAUP on measurements of the spatial concentration of economic activities. In a general assessment, it can be concluded that an unrestricted spatial structure and the use of personalized spatial data are crucial for mitigating MAUP effects. Additionally, in studies related to the spatial concentration of economic activities, approaches utilizing cluster-based indicators tend to neglect MAUP, while distance-based approaches are noted to minimize MAUP effects from various perspectives.

Keywords: Modifiable Areal Unit Problem, Spatial Concentration, Agglomeration Economies, Scale Effect, Zoning Effect.

Bu makaleye atf yapmak için:

Özel, E ve Demirgil, H. (2023). Değiştirilebilir alansal birim problemi ve ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşması üzerine bir değerlendirme. *MAKU SOBED*, (38), 130-145. <https://doi.org/10.20875/makusobed.1378520>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Spatial autocorrelation, spatial heterogeneity, and the modifiable areal unit problem (MAUP) pose recurrent challenges in spatial analysis studies. The MAUP refers to the inconsistency in analytical outcomes arising from variations in spatial configurations or partitioning schemes. The primary objective of this study is to investigate the origins of MAUP and shed light on potential solutions. The secondary aim is to assess the measures taken to mitigate the MAUP effects encountered in methods developed for measuring the concentration of economic activities.

Research Questions

1. How did MAUP originate?
2. What effects does MAUP have, and how does it impact analysis results?
3. What methods have been proposed to alleviate MAUP effects?
4. By what methods is the spatial concentration of economic activities determined in the context of the regional economy?
5. What strategies have been suggested to mitigate MAUP effects in geographic concentration studies?

Literature Review

The literature review serves to offer a comprehensive framework, tracing the historical development of the problem. As MAUP has evolved into an interdisciplinary issue, various related terminological concepts have emerged. The rich literature on the subject reflects the multitude of concepts influencing or influenced by the problem at hand. Researchers have incorporated diverse approaches from different fields in addressing the main effects of the problem. The literature review is structured into three main sections:

1. Contributions to the MAUP,
2. Contributions to the solution of the problem,
3. Contributions to the solution of the problem encountered in the geographic concentration of economic units.

Methodology

The study is grounded in a broad theoretical framework, encompassing a thorough literature review on the nature of the modified areal unit problem, its effects, and potential solutions.

Results and Conclusions

While the MAUP cannot be definitively solved, its effects can be mitigated. Drawing inferences about phenomena observed at a single scale based on data from larger or smaller scales can lead to potential misrepresentation and misinterpretation of results. In spatial data research, adopting an approach that involves geographically informed hypothesis formation, a clear spatial framework, and, when necessary, considering multiple scales of measurement and analysis is crucial. Strategies such as using disaggregated data, addressing spatial nonstationarity, conducting sensitivity analysis to report the magnitude and scope of MAUP, and considering optimal zoning systems can contribute to an integrated solution.

The study specifically evaluates the MAUP effect through approaches measuring the spatial concentration of economic activities. Cluster-based methods neglect the aggregation effect resulting from data collection and the zoning effect arising from considering regions with administrative borders. Therefore, total employment in a region does not convey information about whether all firms are concentrated in a single city or dispersed throughout the region. In recent years, the ability to recode micro-geographic data and addresses using geographical location information has brought a new dimension to the analysis. Distance-based methods have gained prominence in measuring the concentration of economic activities, offering insights into previously unmeasured spatial economic processes.

In conclusion, the study provides noteworthy insights for those engaged in regional economy research, emphasizing the importance of preventing information loss about the studied region and promoting comprehensive information with increased spatial differentiation.

1. GİRİŞ

Mekânsal çalışmalarda, özellikle üç temel konunun diğerlerinden ayrılarak önemli etkiler meydana getirmesi göze çarpmaktadır. Bu konular; mekânsal otokorelasyon, mekânsal heterojenlik ve değiştirilebilir alansal birim sorunudur (MAUP). Bu başlıklar arasında özellikle MAUP, araştırmacılara kapsamlı zorluklar çıkaran bir konu olarak öne çıkmaktadır (Li vd., 2018). Mekânsal verileri analiz ederken veya modellerken elde edilen sonuçlar, verilerin toplandığı mekânsal birimlerin tanımına duyarlı olabilir. Bu duyarlılık genellikle MAUP olarak adlandırılmaktadır (Openshaw ve Taylor, 1979; Openshaw, 1983; Fotheringham ve Wong, 1991). Sorun, değiştirilebilir alansal birim olarak adlandırılır çünkü birçok coğrafi birimin sınırları çoğu zaman yapay olarak çizilir ve değiştirilebilir. Örneğin, siyasi bölgeler ve idari sınırlar yeniden çizilebilir, bu nedenle veriler farklı sınır tanımlarına göre toplandığında farklı veri setleri ortaya çıkacaktır. Bu veri setlerini analiz etmek muhtemelen tutarsız sonuçlara yol açacaktır (Wong, 2009). Bu çalışmada, MAUP'un ortaya çıkışı, temel etkileri ve sorunu aşmak için geliştirilen adımlara odaklanılacak, ayrıca ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasını inceleyen çalışmalarda karşılaşılan MAUP etkilerini aşmaya yönelik öneriler hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

2. MAUP'UN DOĞASI

Sosyal verilerin istatistiksel analizi genellikle mekânsal olarak toplanan verileri kullanır; çünkü bu tür veriler kolayca elde edilebilir ve bireysel düzeydeki verilerin (firmalara ait veriler gibi) kullanılabilirliği konusunda sınırlamalar mevcuttur. Birim düzeyindeki veriler genellikle yapay alan birimleri halinde toplanır (Pawitan ve Steel, 2009). Bu toplu verileri kullanan bazı çalışmalar, ekolojik önyargı ve MAUP etkileri nedeniyle analiz sonuçlarında bazı sorunlarla karşılaştıklarını ileri sürmüştür (Robinson, 1950; Holt ve diğerleri, 1996a; Young ve Gotway, 2007). "Değiştirilebilir alansal birim problemi" terimi ilk defa Openshaw ve Taylor (1979) tarafından kullanılmıştır. Ancak, bu terimi kullanmadan önce birçok araştırmacının da alansal birim problemini bazı yönleriyle ele aldığını söylemek mümkündür.

Gehlke ve Biehl (1934) çalışmalarında nüfus sayım alan birimlerini farklı şekilde gruplandırıldığında, korelasyon katsayılarının da farklılaştığını ortaya koyarak bu konuya ilk kez dikkat çekmiştir. Yule ve Kendall (1950) çalışmalarında, herhangi bir istatistiksel ölçüm değerinin genellikle, eğer bu birim değiştirilebilir ise, seçilen birime bağlı olacağını belirterek soruna genel bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Robinson (1956) ise alan birimleri arasındaki gözlem sayılarındaki farkları hesaba katmak amacıyla korelasyon katsayısını düzeltmek için bir ağırlıklandırma şemasının gerekliliğini savunmuştur. Moellering ve Tobler (1972), coğrafi ölçekteki problemleri incelemek amacıyla spektrumların zaman içinde nasıl değiştiğini açıkladıkları çalışmalarında, varyansın ölçek seviyeleri üzerindeki değişimlerini ortaya koymuştur. Sawicki (1973), çalışmasında analiz biriminin değişmesinin korelasyon ve regresyon sonuçlarını etkileyebileceğini göstermiştir. Clark ve Avery (1976), verileri mekânsal olarak toplamanın bir sonucu olarak alansal olarak dağıtılmış olayların korelasyon ve regresyon analizinde önemli etkileri olduğunu göstermiştir. Perle (1977), ölçek değişikliklerinin ekolojik yapılarındaki etkilerini inceleyerek sorunun varlığına dikkat çekmiştir. Konum tahsis modellemesinde MAUP etkisini ilk fark eden çalışmalardan olan Goodchild (1979) ise, toplu verileri kullanan çözümlerin manipülasyona açık olduğunu ve birçok konum tahsisi modelinin kullanılabilirliği konusunda şüphe uyandırabileceğini ifade etmiştir.

Son olarak, Openshaw ve Taylor (1979) çalışmalarında, daha küçük alan birimleri daha büyük alan birimleri oluşturmak üzere bir araya getirildiğinde, korelasyon katsayısı değerlerinin değiştiğini ortaya koymuştur. Böylesi bir durumda korelasyon katsayısı, farklı mekânsal toplanma seviyelerinde farklı bir dizi değer taşıyabilmektedir. Sorunun kaynağı, alansal birimlerin sınırsal değişimlerinden kaynaklanmaktadır (Wong, 2009). Sınırlar farklı çizildiğinde, farklı sınırlara göre tablolştırılan verilerin analizi de farklı sonuçlar verebilir. Bu nedenle Openshaw ve Taylor (1979), analitik sonuçlardaki bu tutarsızlığı "değiştirilebilir alansal birim problemi" olarak ifade etmişlerdir.

3. MAUP'UN TEMEL ETKİLERİ

3.1. Mekânsal Yapının Etkileri

Haritalar genellikle mekânsal kalıpları keşfetmek ve görselleştirmek için kullanılır. Ancak, farklı bölümlenme sistemlerinin benimsenmesi, aynı değişkenin kullanılmasına rağmen aynı alan için farklı desenler üretebilir. MAUP'un haritalama üzerindeki etkileri açık olsa da istatistiksel analizlerdeki etkilerinin

anlaşılması ve genelleştirilmesi oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle, MAUP ile ilgili literatür, farklı konu alanları (nüfus, kentsel, bitki örtüsü, toprak vb.) ve farklı analitik teknikler (genel istatistikler, mekânsal istatistikler ve matematiksel modeller) üzerindeki etkilerini değerlendirmeye yöneliktir (Wong, 2009).

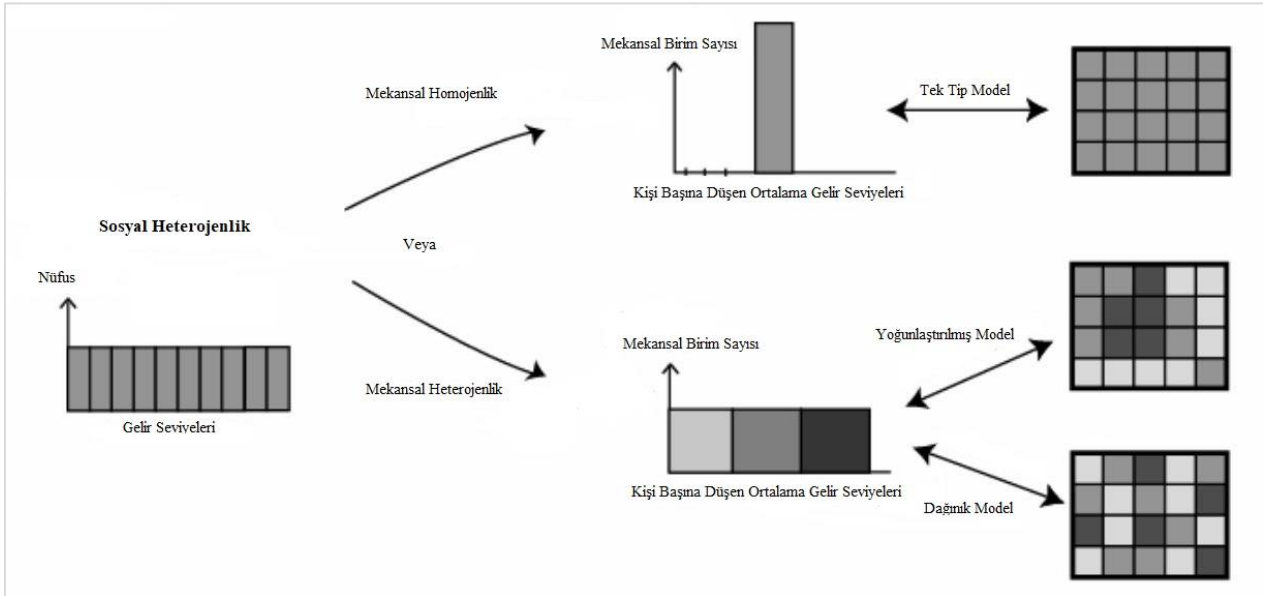
MAUP'un temel olarak iki etkisinden bahsedilebilir:

1. Ölçek etkisi veya toplama etkisi: Bölgelerin boyutuyla ilgilidir.
2. Bölgeleme etkisi: Bölgelerin şekliyle ilgilidir (Lloyd, 2014).

Ölçek etkisi veya toplama etkisi, genellikle aynı alansal verilerin giderek daha büyük analiz birimleri kümeleri halinde birleştirildiğinde ortaya çıkan değişikliklerle ilgilidir (Dusek, 2005). Toplama etkisi, verilerin belirli sayıda bölgeyi oluşturmak için nasıl toplanacağı konusundaki belirsizlik nedeniyle ortaya çıkar (Openshaw, 1983). Bu etki, modeldeki değişkenlerin bireysel düzeydeki varyansından başlayarak, değişkenler arasındaki çapraz korelasyona kadar bir dizi faktörü içerir (Larsen, 2000).

Ölçek etkisi özellikle belirli bir çalışma için gerekli bölge sayısının belirsizliği nedeniyle ortaya çıkar. Çok küçük bir ölçek seçildiğinde, değiştirilebilir birim sistemlerinden gelen veri kaynaklarını karşılaştırmak mümkün olmayabilir. Ancak ölçek değeri çok büyükse yerel düzeydeki ayrıntılar, toplama süreci nedeniyle kaybolabilir (Manley, 2014). Toplama etkisi, birbirine bitişik daha küçük alan birimlerinin daha büyük birimleri oluşturmak üzere birleştirildiğinde tüm birimlere ait niteliksel değerlerin aritmetik ortalama gibi özet ölçümlerle temsil edilmesiyle ilgilidir. Bu durumda hem her alansal biriminin benzersizliği hem de birimler arasındaki farklılıklar göz ardı edilir ve toplama işlemi ile tüm alanın varyansı bastırılır (Wong, 1996).

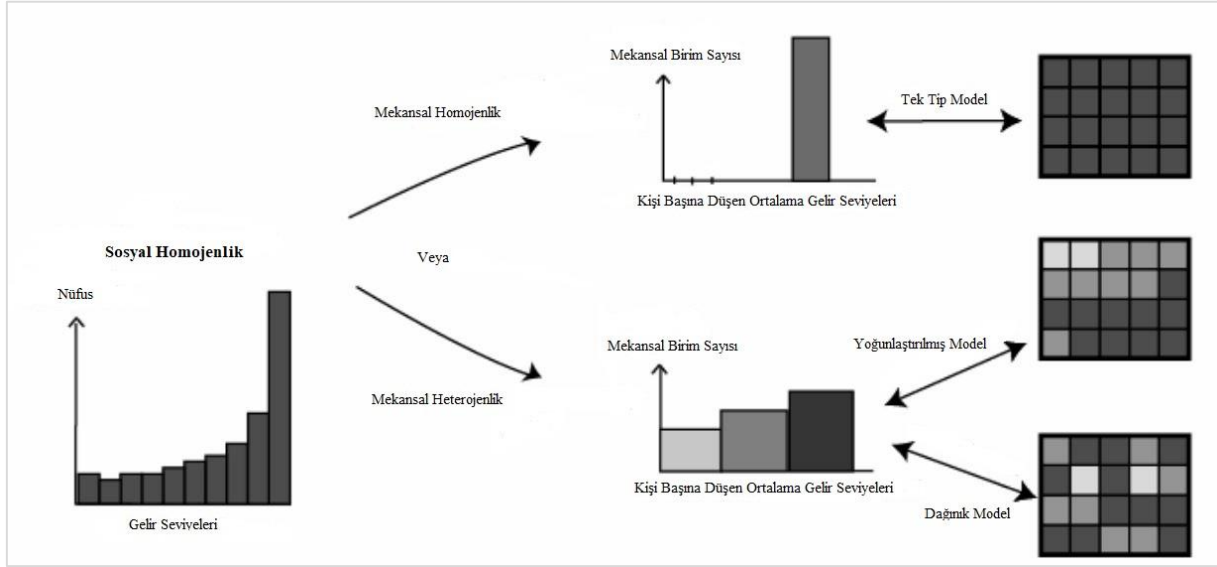
Şekil 1. Mekânsal Yapıda Toplama Etkisi



Kaynak: Espon, 2006.

Şekil 1'de gelir seviyelerine göre tanımlanan bireyler için bir örnek dağılım verilmiştir. Sosyal açıdan heterojen bir durumu tanımlayan bu dağılım, tüm gelir kategorilerini içermektedir. Gelir seviyeleri açısından en yüksek gelire sahip olan bireylerden, orta gelire ve en düşük gelire sahip olan hane halkına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Gelir dağılımının mekânsal boyutunu temsil etmek için bireylerin mekânsal birimler halinde toplanması gerekmektedir. Bu amaçla bir toplama fonksiyonu seçilmelidir. Belirsizliğin bir kısmı zaten bu durumdan kaynaklanmaktadır. Bireylerden mekânsal varlıklara doğru bir araya gelme durumunda, gözlemlenen olgu da tamamen dönüşmektedir. Toplamanın bir mekânsal seviyeden bir üst seviyeye geçişi ile ilgili olduğu durumlarda bu daha az belirgin olsa da, tüm toplama seviyeleri düşünüldüğünde daha net ortaya çıkacaktır (Espon, 2006, ss. 4-6).

Şekil 2. Mekânsal Yapıda Toplama Etkisi (Devamı)



Kaynak: Espo, 2006

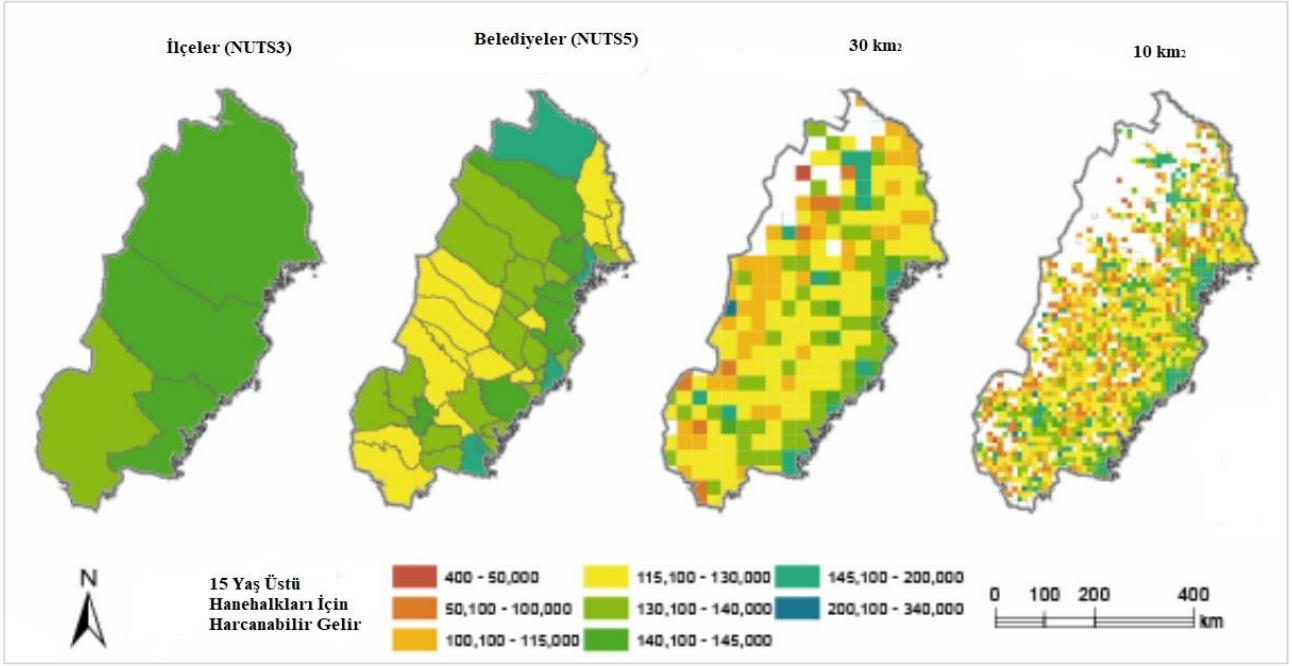
Şekil 2'de, hanelerin daha fazla yoğunlaştığı en yüksek sınıflar etrafında bir dağılım gözlemlenmektedir. Bu durum, teorik olarak daha üst düzeydeki istatistiksel dağılım profillerinde aynı çeşitliliğe ve mekânsal desen çeşitliliğine yol açabilir. MAUP sorunu açısından dikkat çeken bir durum, tek bir istatistiksel dağılımın yerelleştirmenin temelindeki mekânsal süreçlere bağlı olarak farklı mekânsal kalıplara karşılık gelebileceğidir.

Örneğin, Şekil 1'de gözlemlenen mekânsal homojenlik durumu, üst mekânsal seviyelerde meydana gelen bir ayrışma sürecine işaret edebilir. Ancak, Şekil 2'deki mekânsal homojenlik durumu, ayrışma sürecinin çok daha yerel olduğunu gösterir. Bu durumda, herhangi bir üst seviyede gerçekleşen toplama, yerel heterojenliği düzelterek homojen bir model üretebilir. Bu örnek model, tek bir değişkene sahip olsa bile mekânsal boyutun ne kadar karmaşık olabileceğini ve istatistiksel ilişkilerdeki değişimi anlamak için açıklayıcı bir yaklaşımın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Espo, 2006, ss. 6-9).

Bölgeleme etkisi, alan birimlerinin aynı veya benzer ölçeklerdeki farklı konfigürasyonlarından kaynaklanan sonuçlardaki değişkenliği yansıtmaktadır (Openshaw ve Taylor, 1979). Alan birimleri bitişik olmadığında veya mekânsal olarak rastgele toplandığında, bölgeleme etkisi hissedilmeyecektir veya varsa da etkileri çok daha az olacaktır (Gehlke ve Biehl, 1934; Blalock, 1964). MAUP'un bölgeleme etkisi yalnızca bitişik birimler birleştirildiğinde, birimler arasındaki mekânsal otokorelasyonu değiştirmek suretiyle kendini gösterecektir. Orijinal alan birimleri arasındaki değişim tüm bölge boyunca tekdüze olmadığından, daha küçük birimlerin birleştirilmesi, farklı mekânsal komşu kombinasyonlarının düzleştirilmesine benzetilmektedir. Komşuların benzerliğine bağlı olarak sonuçlarda bazı önemli etkilenmeler meydana gelebilmektedir (Gotway ve Young, 2004).

Şekil 3'ün incelenmesi, bölgeleme etkisinin daha net anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Şekil 3'te, kişi başına düşen gelirle ilgili olarak İsveç'in kuzeyine ait bir bölge ele alınmıştır. Bu görselde, iki idari bölge (İlçeler - NUTS 3 ve belediyeler - NUTS 5) ile iki normal ızgara (30 km² ve 10 km²) içeren dört durum bulunmaktadır. Mekânsal yapı, üst seviyelerde merkez, güney ve kuzeyi birbirinden ayıran homojen bölgelerin yan yana dizilişini ortaya koyduğunda, 30 km²'lik ızgara haritası daha çok kıyıdan iç bölgelere doğru eğimli bir yan yapı göstermektedir. Bu, şekilleri nedeniyle idari olarak planlanmış bölgede çok daha az tipiktir. 10 km²'lik ızgara haritası ise daha mozaik bir desen göstermektedir. Şekil 3'teki ilk iki bölge, idari yapının belirlenmesiyle ilişkilidir; son iki bölge ise tamamen keyfi bir şekilde ele alındığından bölgeleme etkisine iyi bir örnek teşkil etmektedir (Espo, 2006, ss. 6-9).

Şekil 3. Bölgeleme Etkisi



Kaynak: Espon, 2006

Analiz sonuçlarındaki farklılıklar literatürde genellikle iki başlık altında değerlendirilir.

1. Çıkarımsal Yanılgı (Inferential Fallacy):

- **Ekolojik Yanılgı (Ecological Fallacy):** Toplu düzeydeki gözlemlerden bireysel düzeydeki özellikleri çıkarırken elde edilen sonuçlardaki tutarsızlığa dikkat çeker (Openshaw, 1984; Arbia, 1989; Green, 1993; Larsen, 2000; Longley vd., 2011).
- **Bireyci Yanılgı (Individualistic Fallacy):** Bireysel düzeydeki gözlemlerden toplu düzeydeki özellikleri çıkarırken elde edilen sonuçların tutarsızlığını vurgular (Hannan, 1972).
- **Çapraz Düzey Yanılgısı (Cross-level Bias):** Bir düzeyin özelliklerini başka bir düzeydeki gözlemlerden çıkarırken karşılaşılan sonuçların tutarsızlığını ifade eder (Alker, 1969; Clark ve Avery, 1976).

2. Destek Değişimi Problemi (Support Problem):

- Bu problem jeostatistikten kaynaklanan bir durumdur (Isaaks ve Srivastava, 1989; Cressie, 1996). Destek değişimi problemi, bir destek üzerindeki istatistiklerin başka bir destek üzerindeki örneklenmiş gözlemlerden çıkarılmasıyla meydana gelir (Ye, 2020).

Bu iki başlık altındaki sorunlar, sosyal veri analizi sırasında karşılaşılabilecek önemli metodolojik zorlukları temsil eder. Bu nedenle, doğru bir çıkarıma ve yorumlamaya ulaşmak için bu yanılgıların farkında olunması önemlidir.

3.2. Mekânsal Verinin Etkileri

Mekânsal verilerin analizi, analiz edilecek nesnelere tanımlanmasını ve ardından bu nesnelere uygun yöntemlerin uygulanmasını gerektirir. Mekânsal çalışmalarda genellikle üç ana mekânsal nesne türü ele alınır: noktalar, çizgiler ve çokgenler (Larsen, 2000). MAUP ile ilgili araştırmaların çoğu, coğrafi bilgi sistemlerinde vektör formatındaki verilerin işlenmesinde popüler olan ve sıklıkla sosyoekonomik olayların ele alınmasında kullanılan çokgen tipindeki verilerin toplanmasına odaklanmıştır (Wong, 2009). Ancak bu tür veriler çalışma alanındaki mekânsal heterojenliği her zaman gerçek bir şekilde temsil edemeyebilir. Bu durumun nedenleri arasında, içsel ölçeklerin yanı sıra olgunun gerçek sınırlarının kesin olarak bilinmemesi ve bu nedenle gösterilen sınırların altta yatan mekânsal modeli tam olarak yansıtamaması yer almaktadır (Dark ve Bram, 2007).

Mekânsal heterojenlik, sürekli ve trend şeklinde olduğundan MAUP, her ölçek tipinde kendini gösterebilir (Ye, 2020). Ayrıca, çok değişkenli analizlerde her değişkenin kendi mekânsal heterojenliğini sergilemesi nedeniyle herhangi bir tek mekânsal konfigürasyon, mekânsal verilerin doğasını uygun şekilde temsil edemeyebilir (Sémécurbe vd., 2016).

Mekânsal verilerin özgünlüğü analizler üzerinde dolaylı etkilere neden olabilir. Bir değişkenin sahip olduğu mekânsal otokorelasyon, onun MAUP'a olan etkisini şekillendirir. Örneğin Taylor (1977), iki değişkenli bir istatistik oluşturmak için iki değişken seçildiğinde mekânsal konfigürasyon sisteminin, seçilen bu iki değişkenin mekânsal otokorelasyon dağılımları ve büyüklükleri arasındaki farklardan dolayı bir değişkenin diğerine göre daha fazla varyansı koruma eğiliminde olduğunu savunmuştur. Bu durum, özellikle mekânsal analizlerde iki değişken arasındaki ilişkinin mekânsal bağlamda nasıl değişebileceğini ve bu değişikliğin sonuçları nasıl etkileyebileceğini gösterir. Mekânsal otokorelasyonun dikkate alınması, analizin güvenilirliğini ve doğruluğunu artırmak için önemli bir adımdır.

Ayrıca mekânsal otokorelasyon, toplama sürecinde, belirli bir bölgeleme sisteminin seçimine bağlı olarak bölgesel verilerin bir özelliği olduğundan, gruplama sistemine göre bölgeleme sistemi tarafından daha iyi korunma eğilimindedir. Dolayısıyla bölgeleme sisteminin değiştirilmesi ile de mekânsal otokorelasyon değiştirilebilir (Openshaw, 1983). Toplu düzeyde analiz yaparken ilgilenilen değişkenlerin mekânsal otokorelasyonunu veya alan içi homojenliğini ön görememek, toplu düzeydeki gözlemlerden bireysel düzeyde özelliklerin taraflı tahminlerine, yani ekolojik yanılgıya yol açabilir (Holt vd., 1996a).

Buna karşılık mekânsal heterojenliğin olması, toplama düzeyi arttıkça zayıflayan toplama etkileri üretir. Veri seti ortalama heterojenlik gibi daha güçlü birinci dereceden etkiler sunduğunda, MAUP tüm toplama düzeylerinde daha güçlü sonuçlar ortaya koymaktadır. Ancak belirli bir eğim parametresi için varyans oranı, tüm toplama düzeylerinde oldukça sabit kalmaktadır (Larsen, 2000, ss. 191-192).

Verilerin mekânsal dağılımının yanı sıra, MAUP'un etkilerini belirlemede bir diğer önemli faktör, mekânsal toplama mekanizması veya toplanan birimler için temsili bir değer elde etmek için kullanılan süreçle ilgilidir. Çalışma alanı incelenirken birleştirilmiş birim için orijinal verilerin ortalama değeri kullanılabilir gibi temsili olarak medyan, minimum değer, maksimum değer ve diğer istatistiksel birimler de kullanılabilir. Bu nedenle alt birimlerin değerlerinin daha büyük birimler halinde nasıl toplandığı, MAUP'un büyüklüğünü de etkiler (Wong, 2009).

Şimdiye kadarki açıklamalarda MAUP'un varlığına, türlerine ve analizlerde karşılaşılan yanılgı biçimlerine kısaca değinilmiştir. Sonraki başlıklarda genel olarak sorunu aşmaya yönelik geliştirilen yöntemler ile özel olarak ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasında karşılaşılan MAUP etkilerinin çözümüne yönelik yaklaşımlara yer verilecektir.

4. SORUNU AŞMAYA YÖNELİK ADIMLAR

Wong (1996), MAUP'u çözmek için önerilen çeşitli çözümleri üç genel yaklaşım halinde gruplandırır:

1. **Veri İşleme Yaklaşımı:** Bu yaklaşım, mevcut bir bölgesel sistemi kullanarak veya daha küçük bölgelerden en uygun olanı oluşturarak en iyi bölgesel sistemi seçmeyi içerir (Larsen, 2000). İdeal bölgesel konfigürasyon, modelleme sonuçlarını en iyi sağlayandır. Kullanılan kriterler ne olursa olsun, temel alan birimlerinin en üst düzeye çıkarılması veya en aza indirilmesi için toplanması gerektiğini vurgular (Wong, 1996). Ancak, bu yaklaşımda, bir değişken için en uygun bölgeleme sistemi genellikle diğer değişkenler için uygun olmayabilir (Larsen, 2000).
2. **Teknik Odaklı Yaklaşım:** Bu yaklaşımlar, birleştirme etkisi göstermeyen modelleri arar veya etki varsa bunu sistemli bir şekilde ele almaya çalışır. Alan birimlerinin popülasyon büyüklüğüne veya gözlem sayısına göre ağırlıklandırılmasının, toplu verilerdeki ölçek etkisini azaltabileceğini öne sürer. Ancak, bu basit mekânsal ağırlıklandırma yöntemi, toplamının yaydığı hataları düzeltmede başarısız kabul edilir (Wong, 1996).
3. **Hata Modelleme Yaklaşımı:** Bu yaklaşım, değişkenlerin varyans-kovaryans matrisindeki değişikliklere odaklanır. Bu yaklaşımı kullanan araştırmacılar, analizi bir mekânsal ölçekten farklı bir ölçüğe taşıdıklarında, değişkenler arasındaki ve mekânsal birimler arasındaki ilişkilerin de değiştiğini ileri sürer (Arbia, 1989; Green, 1993; Holt vd., 1996a). Böylece, bireysel süreçlerin tahmin edilebilmesi için toplama sürecinden kaynaklanan hatayı modellemeye çalışırlar (Larsen, 2000).

Robinson (1956), korelasyon analizindeki bazı MAUP etkilerini aşmak için yoğunluk değişkenlerinin kullanılmasını önererek, değerlerin ilişkili oldukları alanın büyüklüğüne göre ağırlıklandırılması durumunda istikrarlı sonuçların elde edilebileceğini vurgular. Ancak Arbia (1989), bunun yalnızca grup düzeyindeki varyansın durağan olduğu ve bu varyansın sabit olduğu varsayılırsa etkili olduğunu gösterir. Openshaw ve Taylor (1979), MAUP'un coğrafi bir sorun olduğunu belirterek, istatistiksel metodolojiye ek olarak en etkin ölçeğin seçimi konusuna vurgu yapar. Openshaw (1983), ekolojik korelasyon değerlerinden genel bir model elde etmenin zorluğunu ortaya koyarak bireysel ve ekolojik korelasyonların gerileme olasılığını araştırır.

Arbia (1989) yalnızca alanın büyüklüğünü değil, aynı zamanda alan birimlerinin birbirine bağlılığını ve bağımlılığını da dikkate alan bir çerçeve önerir. Bu çerçevede değişkenlerin durağan stokastik mekânsal süreçlerden türetildiği, yani bir rastgele değişkenin olasılık dağılımının uzay boyunca sabit olduğu da varsayılmaktadır.

MAUP'a yönelik diğer bir yaklaşım (Fotheringham, 1989), aynı çalışma alanına ait farklı veri setleri kullanıldığında birden fazla sonucun olabileceğini düşünmektir. Bu yaklaşım, tek bir veri setine dayalı bir sonucun birçok olası sonuçtan sadece biri olduğunu ve bu nedenle mümkün olan her durumda olası sonuçlara ait aralıkların raporlanması gerektiğini savunur. Tobler (1989) MAUP'un mekânsal bir sorun olduğunu dolayısıyla MAUP ile başa çıkmak için ölçekten duyarsız veya çerçeveden bağımsız mekânsal analitik tekniklerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dudley (1991), MAUP'un getirdiği sorunlara dört yaklaşım önerir: araştırmayla ilgili alansal birimlerin mümkün olduğunca kullanılması, farklı uygulama tekniklerinin etkilerinin değerlendirilmesi, duyarlılık analizi veya güven aralıklarını içeren alternatif toplu sistemlerin incelenmesi ve farklı tekniklerin geliştirilmesi.

Fotheringham ve Wong (1991), çok değişkenli analizdeki MAUP etkilerinin öngörülemez olmasına rağmen esasen tek değişkenli ve iki değişkenli yöntemlerde bulunan etkilerle benzer olduğunu belirtir. Çalışmada, varyans ve kovaryanstaki değişiklikleri hesaplamadan önce, ölçek ve bölgeleme değişikliklerinin duyarlılığını tahmin etme önerisi yapılmıştır. Ölçek ve bölgeleme sorunlarının ayrı ayrı ele alınması gerektiği vurgulanmış, aynı zamanda bu sorunların birbirleriyle ilişkili olduğunun da kabul edilmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Steel ve Holt (1996) çeşitli istatistiksel değişkenleri tahmin etmek için denklemler türeterek ölçek ve bölgeleme değişikliklerinin etkilerini incelemiş, MAUP sorununu anlamak ve yorumlamak için alan etkilerinin ve değişkenler arasındaki ilişkilerin modelde yer alması gerektiğini savunmuştur. Amrhein ve Reynolds (1996) Geary Oranı ve Moran Katsayısı gibi on altı mekânsal istatistiği test ederek, araştırmacıların belirli bir veri setinin toplama etkilerini hızlı ve kolay bir şekilde değerlendirebilmeleri için bir yöntem önermiştir. Böyle bir bilgiye sahip araştırmacıların analize devam etme, değişiklik yapma veya başka bir karar alma konusunda rehberlik edebileceğini düşünmüşlerdir. Holt vd. (1996b), MAUP sorununa genel bir yaklaşımın olamayacağını, toplama etkilerini anlamak ve yorumlamak için modelde alan etkilerinin ve değişkenler arasındaki ilişkilerin alanlar arasında nasıl değiştiğinin yer alması gerektiğini savunmuştur.

Flowerdew (2011), MAUP'un ölçek ve bölgeleme etkisini en aza indirebilmek için şu önerilerde bulunmuştur:

1. İki veya daha fazla ölçekte veriler mevcutsa, sonuçların iki ölçek arasında uyumlu olup olmadığını kontrol etmek önemlidir.
2. İki değişken arasındaki görünürdeki ilişki, aslında üçüncü bir değişkenin ilk ikisini kontrol etmesinden kaynaklanan bir yapay durumdan kaynaklanabilir.
3. Verilerin farklı bir yorumunu elde etmek için belirli durumları dahil ederek veya çıkararak çalışılabilir.
4. Sonuçların çalışma alanı sınırlamasından etkilenip etkilenmediğini kontrol etmek gerekir.
5. İncelenen coğrafi süreçlerle en çok örtüşen veri ölçeğini tespit etmek önemlidir.
6. MAUP'un çalışmanın etkinliği için ne kadar ciddi bir problem teşkil ettiğini belirlemek gerekmektedir.

Hennerdal ve Nielsen (2017), çalışmalarında, MAUP'un alansal birimlerle ilgili kısmıyla baş etmek için çok ölçekli bir yaklaşım kullanmanın yararlı bir yöntem olduğunu öne sürmüşlerdir. Önerdikleri ayrıştırma yaklaşımını kullanarak, incelenen alandaki her lokasyondaki bir nüfus grubuna ait payın, daha geniş referans alanı genelindeki payından ne ölçüde sapabildiğini değerlendirmişlerdir.

Fotheringham ve Sachdeva (2022) ise çalışmalarında ölçek etkisini hem küresel hem de yerel modellerin kalibrasyonu yoluyla süreç özelliklerine vurgu yaparak ele almışlardır. MAUP'un, verilerin özelliklerinden ziyade süreçlerin özelliklerinden kaynaklandığını öne sürmüşlerdir. Küresel ve yerel modelleri kalibre ederken ortaya çıkabilecek aşırı farklılıkları vurgulayarak süreçlerin alan üzerinde sabit olmadığı ve yerel olarak değişiklik gösterdiği durumlarda farklı bölgeleme sistemlerinin farklı süreçler tarafından üretilen veri karışımlarını oluşturabileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenle farklı mekânsal ölçeklerde farklı sorular sormayı önermişlerdir.

5. EKONOMİK FAALİYETLERDE MEKÂNSAL YOĞUNLAŞMANIN ÖLÇÜMÜ VE MAUP ETKİSİ

Marshall'dan (1920) bu yana geçen bir asırdan fazla bir süre boyunca ekonomistler endüstrilerin ve sektörlerin mekânsal dinamikleri üzerine çeşitli teoriler ortaya koymuştur. Her teori farklı bir perspektif sunsa da genel olarak kabul gören görüş, mekânsal yoğunlaşma gösteren ekonomik birimlerin yerelleştirilmiş ölçek ekonomilerinin bir sonucu olarak artan getiri ve büyümeyi de beraberinde getirdiğidir. Bu bağlamda ayrıştırılmış mekânsal dinamiklerin analizi, ekonomilerin makro davranışlarıyla ilgilenen analistler için de önemli bilgiler sunmaktadır (Arbia, 2001).

Yoğunlaşma (concentration), *yığılma* (agglomeration) ve *uzmanlaşma* (specialization) terimleri, temel olarak bir ekonomik faaliyetin belirli lokasyonlarda (şehir, bölge, ülke) gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgilidir. Brulhart'a (1998) göre yoğunlaşma, endüstriyel faaliyetlerin uzaydaki konumu ile ilgiliyken, yığılma, bir bölge içindeki bir firmanın mekânsal yoğunluğuyla ilgilidir. Aslında yığılmanın varlığı kanıtlandığında, yoğunlaşmadan da söz edilebilir (Ceapraz, 2008). Uzmanlaşma terimi ise bir malın üretiminde bir bölgenin ağırlığının, aynı üretimi gerçekleştiren diğer bölgelerin ağırlıklarına göre göreceli olarak önemli olup olmadığını karşılaştırır (Hallet, 2000). Bu bağlamda uzmanlaşma daha çok uluslararası ticaret teorisiyle ilgiliyken, endüstriyel yoğunlaşma ve yığılma yerelleşme teorileriyle ilişkilidir (Aiginger ve Rossi-Hansberg, 2006).

Firmaların mekânsal dağılımı tek bir yerde yoğunlaşmaktan, alan boyunca rastgele veya homojen bir dağılıma kadar farklı biçimlerde olabilir. İncelenen bölgenin diğer endüstrilere veya diğer bölgelere göre belirli bir sektöre doygunluğu, bölgedeki ilgili endüstrilerde faaliyet gösteren firmaların tek bir noktada toplanmasından veya bölge üzerinde eşit bir şekilde dağılmış olmalarından bağımsızdır. Bu nedenle yoğunlaşmanın boyutu iki yönlü olabilir: belirli bir bölgede bir sektörün diğerlerine hâkim olması olarak yorumlanan sektörel yoğunlaşma ve bir bölgenin belirli bir sektördeki istihdamın çoğunu içermesi olarak yorumlanan coğrafi yoğunlaşma. Bu anlamda yoğunlaşma (sektörel ve coğrafi), bölgesel ve sektörel olarak bir araya getirilmiş verileri kullanarak kümelenmeye dayalı bir ölçüm sağlar. Ancak bir firmanın bölge içindeki konumunun mekânsal yoğunluğunu ifade eden yığılma, konumlar arasındaki mesafeyi kullanan (mesafeye dayalı) orijinal veri noktalarına dayalı ölçümleri gerektirir (Kopczewska vd., 2017, ss. 70-71).

Ekonomik birimlerin mekânsal yoğunlaşma analizi, kümelenme bazlı endekslerle ve bu endekslerin uzantıları olan mekânsal ağırlıklar matrisi veya mesafe bazlı endekslerle gerçekleştirilmektedir (Kopczewska vd., 2019). Kümelenmeye dayalı yoğunlaşma ölçümleri, firmaların bölgesel dağılımına bakılmaksızın toplu bölgesel ve sektörel faaliyetleri karşılaştırmaktadır. Ancak aynı iki boyutlu veri matrisine ve aynı temel dağılımlara dayandığından, birçok mevcut ölçüm benzer bilgiler sunmaktadır (Kopczewska vd., 2017). Gini ve Ellison - Glaeser (EG) endeksleri gibi yöntemlerle elde edilen ölçümlerin seçilen mekândan kaynaklanan istatistiksel bir önyargıya yol açtığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Kümelenme bazlı yöntemler söz konusu alanı bölgelere ayırmakta bu durum ise MAUP'a yol açmaktadır (Marcon ve Puech, 2010, ss. 745-746). Bu sorunun çözümü, uzayda sürekli bir yaklaşım kullanmak, böylece küme bazlı yöntemlerden mesafe bazlı yöntemlere geçiş yapmaktır. Mekânsal referanslı idari kayıtların giderek yaygınlaşması nedeniyle bireysel aktörler düzeyinde istatistiksel verilerin mevcudiyeti son yıllarda önemli ölçüde artmıştır (Arbia, 1993). Gizlilik veya başka sebeplerden dolayı bu tarz mikro verilere erişim sınırlı olsa da özellikle MAUP'un etkilerini aşabilmek için analizlerde tercih edilmiştir. Mikro coğrafi veriler ile ölçüm için ekonomik birimlerin coğrafi koordinat sistemindeki konumuna dayalı olarak, ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunun tipik bir sürekli endeks ölçüsü olarak bilinen mesafe temelli yöntemler kullanılmaktadır (Tian, 2013). Bunlar genellikle, K yoğunluk fonksiyonunu (Duranton ve Overman, 2005) ve Ripley'in K fonksiyonunu (Marcon ve Puech, 2003, 2009; Arbia vd., 2010) içerir. Mesafe bazlı endekslerin bir sınırlılığı, genellikle yığılmayı herhangi bir idari kuruluşa atıfta bulunmadan ölçmesidir. Bu nedenle bu yöntemlerin yerel ekonomik politika yapımcıları için sonuçlarının kolayca uygulanabilir olamayabileceği eleştirisi bulunmaktadır (Tian, 2013). Bir diğer eleştiri ise

Ripley'in K fonksiyonunun örneklem boyutuna duyarlı olması ve belirli bir bölge üzerindeki noktaların mekânsal olarak düzenli ve sınırlara dağılmış dağılımları arasındaki ayrımı zayıf bir şekilde yapmasıdır. Ayrıca bu yöntemlerin ekonomik faaliyet yoğunluğuna ait zincirleme değerlerin analizine izin vermemesi veya fonksiyonel olarak sonuç vermesi diğer eleştiriler arasındadır (Kopczewska vd., 2019). Kopczewska vd. (2017) mesafe bazlı bir yaklaşım olmasına rağmen, Ripley K fonksiyonu veya K, M yoğunluk fonksiyonlarına alternatif olarak MAUP etkilerini minimize ederek bölgeler arası karşılaştırmada yalnızca ekonomik faaliyetin doyumunu değil, bölge içindeki ekonomik faaliyetin yoğunluğunu da değerlendirebilen bir mekânsal yığılma endeksi (SPAG) önermişlerdir.

Tablo 1. Ekonomik Faaliyetlerin Mekânsal Yoğunlaşmasında MAUP ve Çözüm Önerileri

ÇALIŞMA	MAUP'A YAKLAŞIM	YOĞUNLAŞMA ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN YÖNTEM
Arbia (2001)	Mekânsal yakınlığın tahmin aracı olarak sürekli bir uzayda kullanılması ile ölçek ve bölgeleme etkilerinin giderilmesi	Krugman Mekânsal Süreklilik Fonksiyonu
Quah ve Simpson (2003)	Kümülatif mesafeye dayalı yöntemler ile ölçek ve bölgeleme etkisinin giderilmesi	Homojen Olmayan Poisson Süreci ve Ripley'in K fonksiyonu
Marcon ve Puech (2003)	Kümülatif mesafeye dayalı yöntemler ile ölçek ve bölgeleme etkisinin giderilmesi	Ripley'in K fonksiyonu ve Besag L fonksiyonu
Duranton ve Overman (2005)	Sürekli bir uzayda mikro-coğrafik verilerin ve nokta çifti mesafelerinin olasılık yoğunluk fonksiyonunu içeren mesafeye dayalı yöntemlerin kullanılması ile toplama etkisinin ve ölçek etkisinin giderilmesi	K-yoğunluk fonksiyonu ve D&O endeksi
Maoh ve Kanaroglou (2007)	Tek değişkenli K fonksiyonu ile ölçek ve bölgeleme etkisinin giderilmesi	SAR Modeli
Marcon ve Puech (2009)	Nokta çifti mesafelerinin olasılık yoğunluk fonksiyonunu içeren mesafeye dayalı yöntemlerin kullanılması ile ölçek ve bölgeleme etkisinin giderilmesi	M fonksiyonu
Arbia vd. (2010)	Mesafeye dayalı yöntemler ile ölçek ve bölgeleme etkilerinin giderilmesi	Uzay zaman K-fonksiyonu-Nokta desen analizi
Scholl ve Brenner (2011)	Mikro-coğrafik verilerin ve mesafeye dayalı kümülatif yoğunluk fonksiyonu kullanılarak ölçek, toplama ve bölgeleme etkilerinin giderilmesi	Geliştirilmiş K yoğunluk fonksiyonu ve M fonksiyonu

<i>(Tablo 1'in devamı)</i>		
ÇALIŞMA	MAUP'A YAKLAŞIM	YOĞUNLAŞMA ÖLÇÜMÜNDE KULLANILAN YÖNTEM
Mori ve Smith (2014)	Sürekli bir uzayda mikro-coğrafik verilerin ve nokta çifti mesafelerinin olasılık yoğunluk fonksiyonunu içeren mesafeye dayalı yöntemlerin kullanılması ile toplama etkisinin ve ölçek etkisinin giderilmesi	Küresel kapsam endeksi ve yerel yoğunluk endeksi
Arbia vd. (2014)	Mikro-coğrafik verilerin kullanılması ile toplama etkisinin çözülmesi	Uzay-zaman homojen olmayan K-fonksiyonu
Kopczewska vd. (2019)	Mikro-coğrafik veriler ve mesafeye dayalı yöntem kullanılarak ölçek, toplama ve bölgeleme etkilerinin çözülmesi	Mekânsal yığılma endeksi (SPAG)
Pablo ve Arauzo (2020)	Mikro-coğrafik verilerin kullanılması ile toplama etkisinin çözülmesi	Ortak konum modelleri (ortak yerelleştirme ve ortak yerleşme)
Cainelli vd. (2020)	Mesafeye dayalı yöntemler ile ölçek ve bölgeleme etkisinin çözülmesi	Uzay zaman K-fonksiyonu

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

MAUP sorununu göz önünde bulundurarak yapılan ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşması üzerine çalışmalarla ilgili bir literatür özeti Tablo 1'de sunulmuştur. Mikro-coğrafik veriler kullanan araştırmalar, özellikle toplama etkisinden kaynaklanan sorunları ele alarak bu tür sorunları ortadan kaldırmış görünmektedir. Mesafeye dayalı yöntemleri analize dâhil eden araştırmacıların, ölçek ve bölgeleme etkilerini de minimize ettiği belirtilmiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın ilk bölümünde, MAUP etkileriyle hangi durumlarda karşılaşılacağı ile çözüme yönelik geliştirilen görüşlere odaklanılmıştır. İkinci bölümde ise, ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasını ölçen yaklaşımlar özelinde karşılaşılan MAUP etkilerine yönelik bir değerlendirme yapılmıştır. Mekânsal verilerle yapılan araştırmalarda, coğrafi olarak bilgilendirilmiş bir hipotez oluşturma sürecini kabul etmek, net bir mekânsal çerçeve oluşturmayı ve gerektiğinde birden fazla ölçüm ve analiz ölçeğini düşünmeyi gerektirir. Xu vd.'ninde (2014) ileri sürdüğü gibi sorunu kapsamlı bir perspektifle ele almak için, mümkün olan en ayrıntılı verileri kullanmak, istatistiksel özelliklerin farklı konumlar veya mekânsal ölçekler arasındaki değişimini yansıtan mekânsal durağan olmama durumunu yakalamak, en uygun bölgeleme sistemlerini düşünmek ve MAUP'un kapsamını ve etkisini raporlamak için duyarlılık analizi yapmak potansiyel stratejiler arasında değerlendirilebilir.

İkinci bölümde ele alınan ekonomik faaliyetlerin konum bilgileri üzerinden yoğunlaştığı alanların belirlendiği çalışmalarda, MAUP sorunu ya göz ardı edilmiş ya da hatalı analiz sonuçlarına düşülmemesi için öncelikli olarak ele alınmıştır. Özellikle kümelenmeye dayalı göstergeleri kullanan yaklaşımların, verilerin toplanmasından kaynaklanan toplama etkisi ve bölgenin idari sınırlarla ele alınmasından kaynaklanan bölgeleme etkisi olmak üzere iki temel dezavantajı öne çıkarmaktadır. Ayrıca bir bölgedeki toplam istihdam, tüm firmaların sadece yerel bir bölgede mi yoksa bölgenin tamamına mı yayıldığı konusunda bilgi sağlamamaktadır. Dolayısıyla bu tür verilerle meydana gelen yoğunlaşmanın yalnızca bölgesel düzeyde

belirlenebileceği ve bu belirlemede kullanılan idari sınırlarla sınırlı kaldığı anlamına gelmektedir. Bu durum, içsel farklılıkların ortadan kalkmasıyla birlikte bölgesel desenlerin gizli kalmasına yol açmaktadır.

Son yıllarda noktasal veri kullanımında yaşanan artış, adreslerin konum bilgileri aracılığıyla tekrar kodlanabilir olmasına ve ekonomik faaliyet yoğunluğunu ölçmede mesafe temelli tekniklere olan ilgiyle doğrudan ilgilidir. Bu tekniklerle, önceki ölçümlerle elde edilemeyen mekânsal ekonomik süreçlere dair yeni bilgiler ve anlayışlar elde edilebilmektedir. MAUP ile ilgili olarak, imar sınırlamasına dayalı olan ve tüm coğrafi ölçeklerin aynı anda kullanılmasıyla ilgili sorunlar ile yığılmayı ölçerken referans alanına ilişkin sorunların çoğu, bireysel mikro-coğrafi konum verileri kullanıldığında otomatik olarak ortadan kalkmaktadır.

Çalışmanın MAUP'a yaptığı vurgu ile mekânsal verileri kullanarak bölge ekonomisi üzerine çalışma yapanlar için dikkat çekici değerlendirmelere sahip olduğu söylenebilir. Son olarak MAUP etkisinin mekânsal yoğunlaşmaya ait son yıllardaki çalışmalarda minimize edildiği görölmektedir. Ancak, çalışılan bölgeyle ilgili bilgi kaybını önlemek ve daha detaylı ayrıştırmalarla kapsamlı bilgiler sunmak adına yapılacak analizlere ihtiyaç vardır.



Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Makale ile ilgili notlar

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın birinci yazarı, araştırmanın tüm sürecini gerçekleştirmiş; araştırmanın ikinci yazarı, birinci yazarın danışmanı olması dolayısı ile makalede kendine yer bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aiginger, K. ve Rossi-Hansberg, E. (2006). Specialization and concentration: A note on theory and evidence. *Empirica*, 33, 255–266. <https://doi.org/10.1007/s10663-006-9023-y>
- Alker, R. J. (1969). A typology of ecological fallacies. M. Doğan ve S. Rokkan (Eds.) içinde, *Quantitative ecological analysis in the social sciences* (1. baskı, ss. 69-86). MIT Press.
- Amrhein, C. G. ve Reynolds, H. D. (1996). Using spatial statistics to assess aggregation effects. *Geographical Systems*, 3(2/3), 143-158.
- Arbia, G. (1989). *Spatial Data Configuration in Statistical Analysis of Regional Economic and Related Problems*. Kluwer Academic.
- Arbia, G. (1993). Aggregation over time, space and individuals in economic modelling: a generating mechanism approach. G. Gandolfo (Eds.) içinde, *Continuous-time econometrics. International studies in economic modelling* (1. baskı, ss. 117-132). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-011-1542-1_6
- Arbia, G. (2001). Modelling the geography of economic activities on a continuous space. *Papers in Regional Science*, 80, 411-424. <https://doi.org/10.1007/PL00013646>
- Arbia, G., Espa, G., Giuliani, D. ve Dickson, M. M. (2014). Spatio-temporal clustering in the pharmaceutical and medical device manufacturing industry: A geographical micro-level analysis. *Regional Science and Urban Economics*, 49, 298-304. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2014.10.001>
- Arbia, G., Espa, G., Giuliani, D. ve Mazzitelli, A. (2010). Detecting the existence of space–time clustering of firms. *Regional Science and Urban Economics*, 40(5), 311-323. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2009.10.004>
- Arbia, G., Espa, G. ve Quah, D. (2008). A class of spatial econometric methods in the empirical analysis of clusters of firms in the space. *Empirical Economics*, 34, 81-103. <https://doi.org/10.1007/s00181-007-0154-1>
- Blalock, H. M. (1964). *Causal Inferences in Nonexperimental Research* (1. baskı). University of North Carolina Press.
- Butkiewicz, T., Meentemeyer, R. K., Shoemaker, D. A., Chang, R., Wartell, Z. ve Ribarsky, W. (2010). G. Melançon, T. Munzner ve D. Weiskopf (Eds.) içinde, *Alleviating the modifiable areal unit problem within probe-based geospatial analyses* (29/3, ss. 923-932). Blackwell. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8659.2009.01707.x>
- Cainelli, G., Ganau, R. ve Jiang, Y. (2020). Detecting space–time agglomeration processes over the Great Recession using firm-level micro-geographic data. *Journal of Geographical Systems*, 22, 419-445. <https://doi.org/10.1007/s10109-020-00332-4>
- Ceapraz, I. L. (2008). The concepts of specialisation and spatial concentration and the process of economic integration: theoretical relevance and statistical measures. The case of Romania’s regions. *Romanian Journal of Regional Science*, 2(1), 68-93.
- Clark, W. A. V. ve Avery, K. L. (1976). The effects of data aggregation in statistical analysis. *Geographical Analysis*, 8(4), 428-438. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1976.tb00549.x>
- Cressie, N. A. C. (1996). Change of support and the modifiable areal unit problem. *Geographical Systems*, 3(2-3), 159-180.
- Dark, S. J. ve Bram, D. (2007). The modifiable areal unit problem (MAUP) in physical geography. *Progress in Physical Geography*, 31(5), 471-479. <https://doi.org/10.1177/0309133307083>
- Dudley, G. (1991). Scale, aggregation, and the modifiable areal unit problem. *The Operational Geographer*, 9(3), 28-32.

- Duranton, G. ve Overman, H. G. (2005). Testing for localization using micro-geographic data. *The Review of Economic Studies*, 72(4), 1077-1106. <https://doi.org/10.1111/0034-6527.00362>
- Dusek, T. (2005 August 23-27). *The modifiable areal unit problem in regional economics*. [Conference presentation abstract]. 45th Congress of the European Regional Science Association, Amsterdam, Holland. <https://core.ac.uk/download/pdf/7035964.pdf>
- Espon. (2006). *The Modifiable Areas Unit Problem Final Report*. https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/espon343_maup_final_version2_nov_2006.pdf
- Flowerdew, R. (2011). How serious is the Modifiable Areal Unit Problem for analysis of English census data?. *Population trends*, 145, 102-114. <https://doi.org/10.1057/pt.2011.20>. PMID: 21987016.
- Fotheringham, A. S. (1989). Scale-independent spatial analysis. M. Goodchild ve S. Gopal (Eds.) içinde, *The accuracy of spatial databases* (1. baskı, ss. 221-228). Taylor & Francis.
- Fotheringham, A. S. ve Sachdeva, M. (2022). Scale and local modeling: new perspectives on the modifiable areal unit problem and Simpson's paradox. *Journal of Geographical Systems*, 24(3), 475-499. <https://doi.org/10.1007/s10109-021-00371-5>
- Fotheringham, A. S. ve Wong, D. W. S. (1991). The modifiable areal unit problem in multivariate statistical analysis. *Environment and Planning A*, 23(7), 1025-1044. <https://doi.org/10.1068/a231025>
- Gehlke, C. E. ve Biehl, K. (1934). Certain effects of grouping upon the size of the correlation coefficient in census tract material. *Journal of the American Statistical Association*, 29(185A), 169-170. <https://doi.org/10.1080/01621459.1934.10506247>
- Goodchild, M. F. (1979). The aggregation problem in location-allocation. *Geographical Analysis*, 11(3), 240-255. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1979.tb00692.x>
- Gotway, C. C. A. ve Young L. J. (2004). A spatial view of the ecological inference problem. G. King, O. Rosen ve M. Tanner (Eds.) içinde, *Ecological inference: New methodological strategies*, (1. baskı, ss. 233-234). Oxford.
- Green, M. (1993). *Ecological fallacies and the modifiable areal unit problem*. Lancaster University Research Report (Vol. 27).
- Hallet, M. (2002). Regional specialisation and concentration in the EU. J.R. Cuadrado-Roura ve M. Parellada (Eds.) içinde, *Regional convergence in the European Union*. (1. baskı, ss. 53-76). Springer.
- Hannan, M. T. (1972). *Approaches to the aggregation problem Laboratory for Social Research*. <https://stacks.stanford.edu/file/druid:nj069fk8338/TR46%20Approaches%20to%20the%20Aggregation%20Problem.pdf>
- Hennerdal, P. ve Nielsen, M. M. (2017). A multiscale approach for identifying clusters and segregation patterns that avoids the modifiable areal unit problem. *Annals of the American Association of Geographers*, 107(3), 555-574. <https://doi.org/10.1080/24694452.2016.1261685>
- Holt, D. T., Steel, D. G. ve Tranmer, M. (1996a). Area homogeneity and the modifiable areal unit problem. *Geographical Systems*, 3(2/3), 181-200.
- Holt, D. T., Steel, D. G., Tranmer, M. ve Wrigley, N. (1996b). Aggregation and ecological effects in geographically based data. *Geographical Analysis*, 28(3), 244-261. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1996.tb00933.x>
- Isaaks, E. H. ve Srivastava, R. M. (1989). *Applied Geostatistics* (1. baskı). Oxford University Press.
- Kopczewska, K., Churski, P., Ochojski, A. ve Polko, A. (2017). *Measuring regional specialization: A new approach*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51505-2>

- Kopczewska, K., Churski, P., Ochojski, A. ve Polko, A. (2019). SPAG: Index of spatial agglomeration. *Papers in Regional Science*, 98(6), 2391-2424. <https://doi.org/10.1111/pirs.12470>
- Larsen, J. L. (2000). *The modifiable areal unit problem: A problem or a source of spatial information?*. (Yayın no. 9962420)[Doktora tezi, Ohio State Üniversitesi]. <https://www.proquest.com/docview/304635509?>
- Li, L., Ban, H., Wechsler, S.P. ve Xu, B., (2018). Spatial data uncertainty. B. Huang (Eds.) içinde, *Comprehensive geographic information systems*. (5. baskı, ss. 313-340). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-409548-9.09610-x>
- Lloyd, C. D. (2014). *Exploring spatial scale in geography* (1. baskı). John Wiley ve Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118526729>
- Longley, P. A., Goodchild, M. F., Maguire, D. J. ve Rhind, D. W. (2011). *Geographic information systems and science* (3. baskı). John Wiley & Sons.
- Manley, D. (2014). Scale, aggregation, and the modifiable areal unit problem. M. Fischer ve P. Nijkamp (Eds.) içinde, *Handbook of regional science*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-23430-9_69
- Maoh, H. ve Kanaroglou, P. (2007). Geographic clustering of firms and urban form: A multivariate analysis. *Journal of Geographical Systems*, 9, 29-52. <https://doi.org/10.1007/s10109-006-0029-6>
- Marcon, E. ve Puech, F. (2003). Evaluating the geo-graphic concentration of industries using distance-based methods. *Journal of Economic Geography*, 3(4), 409-428.
- Marcon, E. ve Puech, F. (2009). Measures of the geographic concentration of industries: Improving distance-based methods. *Journal of Economic Geography*, 10(5), 745-762. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbp056>
- Marshall, A. (1920). *Principles of economics*. Macmillan.
- Moellering, H. ve Tobler, W. (1972), Geographical variances. *Geographical Analysis*, 4, 34-50. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1972.tb00455.x>
- Mori, T. ve Smith, T. (2014). A probabilistic modeling approach to the detection of industrial agglomeration. *Journal of Economic Geography*, 14(3), 547-588. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbs062>
- Openshaw, S. ve Taylor, P. J., (1979). A million or so correlation coefficients: Three experiments on the modifiable areal unit problem. N. Wrigley (Eds.) içinde, *Statistical applications in the spatial sciences*, (1. baskı, ss. 127-144). Pion.
- Openshaw, S. (1983). *The modifiable areal unit problem*. (Concepts and Techniques in Modern Geography Vol. 38). Geo Books. <https://www.uio.no/studier/emner/sv/iss/SGO9010/openshaw1983.pdf>
- Openshaw, S. (1984). Ecological fallacies and the analysis of areal census data. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 16(1), 17-31. <https://doi.org/10.1068/a160017>
- Pablo, M. F. ve Arauzo, C. J. M. (2020). Spatial distribution of economic activities: A network approach. *Journal of Economic Interaction and Coordination*, 15, 441-470. <https://doi.org/10.1007/s11403-018-0225-8>
- Pawitan, G. ve Steel, D. G. (2009). *Exploring the MAUP from a spatial perspective*, Centre for Statistical and Survey Methodology, University of Wollongong Working Paper. <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1039&context=cssmwp>
- Perle, E. D. (1977). Scale changes and impacts on factorial ecology structures. *Environment and Planning A*, 9(5), 549-558. <https://doi.org/10.1068/a090549>
- Robinson, A. H. (1956). The necessity of weighting values in correlation analysis of areal data. *Annals of the Association of American Geographers*, 46(2), 233-236.

- Robinson, W. S. (1950). Ecological correlations and the behavior of individuals. *American Sociological Review*, 15(3), 351–357. <https://doi.org/10.2307/2087176>
- Quah, D. ve Simpson, H. (2003). *Spatial cluster empirics*. London School of Economics Working Paper Series. <https://eprints.lse.ac.uk/2041/>
- Sawicki, D. S. (1973). Studies of aggregated areal data: Problems of statistical inference. *Land Economics*, 49(1), 109–114. <https://doi.org/10.2307/3145339>
- Scholl, T. ve Brenner, T. (2011). *Testing for clustering of industries-evidence from micro geographic data*. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/111871/1/wp2011-02.pdf>
- Sémécurbe, F., Tannier, C. ve Roux, S. G. (2016). Spatial distribution of human population in France: Exploring the modifiable areal unit problem using multifractal analysis. *Geographical Analysis*, 48(3), 292-313. <https://doi.org/10.1111/gean.12099>
- Steel, D. G. ve Holt, D. T. (1996). Analysing and adjusting aggregation effects: The ecological fallacy revisited. *International Statistical Review/Revue Internationale de Statistique*, 64(1), 39-60. <https://doi.org/10.2307/1403423>
- Taylor, P. J. (1977). *Quantitative methods in geography*. Houghton Mifflin.
- Tian, Z. (2013). Measuring agglomeration using the standardized location quotient with a bootstrap method. *Journal of Regional Analysis and Policy*, 43(2), 186-197. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.243958>
- Tobler, W. (1989). Frame independent spatial analysis. M. Goodchild ve S. Gopal (Eds.) içinde, *Accuracy of spatial databases* (ss. 115–122). CRC Press.
- Wong, D. W. S. (1996). Aggregation effects in geo-referenced data. S. L. Arlinghaus (Eds.) içinde, *Practical handbook of spatial statistics* (ss. 83-106). CRC Press.
- Wong, D. W. S. (2004). The modifiable areal unit problem (MAUP). D.G. Janelle, B. Warf ve K. Hansen (Eds.) içinde, *WorldMinds: Geographical perspectives on 100 problems* (ss. 571–575). Springer.
- Wong, D. W. S. (2009). Modifiable areal unit problem. R. Kitchin ve N. Thrift (Eds.) içinde, *International encyclopedia of human geography* (ss. 169–174). Elsevier.
- Xu, P. P., Huang, H. L., Cheng, Y. M. ve Ma, M. (2014). Addressing the modifiable areal unit problem in traffic safety: Definition, potential solutions, and future research. J. Ma, Y. Yin, H. Huang ve D. Pan (Eds.) içinde, *CICTP 2014: Safe, smart, and sustainable multimodal transportation systems* (ss. 2279-2290). ASCE Book Series.
- Ye, X. (2020). *The impacts of the modifiable areal unit problem (MAUP) on linear regression*. (Yayın nu. 27735342)[Doktora tezi, New York State Üniversitesi]. <https://www.proquest.com/docview/2384582032?>
- Young, L. J. ve Gotway, C. A. (2007). Linking spatial data from different sources: the effects of change of support. *Stochastic Environmental Research and Risk Assessment*, 21, 589-600. <https://doi.org/10.1007/s00477-007-0136-z>
- Yule, G. U. ve Kendall, M. G. (1950). *An introduction to the theory of statistics* (14. baskı). Charles Griffin & Co. Ltd.



ORGANİK ÜRÜNLERİN TERCİH EDİLMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLERİN SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ*

THE EFFECT OF FACTORS IN PREFERENCE OF ORGANIC PRODUCTS ON PURCHASE INTENTION

İbrahim AVCI¹, Salih YILDIZ²

1. Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, ibrahimavcmail@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9112-5076>
2. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane İİBF, salihyildiz@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-1002-5960>

Makale Türü Araştırma Makalesi
Article Type Research Article

Başvuru Tarihi/Application Date
14.09.2021

Yayına Kabul Tarihi/Acceptance Date
25.11.2021

DOI
10.20875/makusobed.995273

* Bu makale, 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen II. International Congress of Business, Economics and Marketing'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Öz

Araştırmanın amacı sağlık bilinci, çevre endişesi, ürün güvenliği ile sosyal ve kişisel normların tüketicilerin organik ürün satın alma niyetleri üzerinde etkilerini ve organik ürün satın alma niyetinin de gerçek satın alma ve tekrar satın alma niyeti üzerinde etkilerini belirlemektir. Araştırmanın ana evreni Gümüşhane ilinde yaşayan ve organik ürün tüketen tüketicilerdir. Kolayda örneklem yöntemi tercih edilerek hazırlanan anket formu ile 473 tüketiciye ulaşılmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiş ve sağlık bilinci, gıda güvenliği, kişisel ve sosyal normların satın alma niyeti üzerinde, satın alma niyetinin de gerçek ve tekrar satın alma niyetleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca çevre endişesi faktörünün satın alma niyeti üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı araştırmada elde edilen diğer bir sonuçtur. Ulaşılan bu sonuçlar organik ürünlerle ilgili literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Organik Ürün, Sağlık Bilinci, Çevre Endişesi, Kişisel Normlar, Sosyal Normlar, Satın Alma Niyeti

Abstract

The aim of this study is to determine the effects of health consciousness, environmental concern, product safety, social and personal norms on organic product purchase intention and whether the purchase intention has an impact on actual purchase and repurchase intention. The main population of the research is the consumers living in Gümüşhane and consuming organic products. In the study, in which the convenience sampling method has been used, 473 consumers have been reached with the prepared questionnaire. The data obtained have been analyzed with SPSS and AMOS programs and it has been determined that health awareness, food safety, personal and social norms has a positive effect on purchasing intention, and purchase intention on on actual purchase and repurchase intention. Another result of the study is that the environmental concern factor has no effect on the purchase intention. These results provide important contributions to the literature on organic products.

Keywords: Organic Product, Health Consciousness, Environmental Concern, Personal Norms, Social Norms, Purchase Intention

Bu makaleye atıf yapmak için:

Avcı, İ. ve Yıldız, S. (2021). Organik ürünlerin tercih edilmesinde etkili olan faktörlerin satın alma niyeti üzerine etkisi. *MAKU SOBED*, (38), 146-160. <https://doi.org/10.20875/makusobed.995273>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to determine the effects of personal norms, social norms, health awareness, environmental concern and product safety factors that are effective in the preference of organic products on purchase intention and the effects of organic product purchase intention on real purchase and repurchase intention.

Research Questions

Do personal norms have a positive effect on organic product purchase intention? Do social norms have a positive effect on organic product purchase intention? Does health awareness have a positive effect on organic product purchase intention? Does environmental concern have a positive effect on organic product purchase intention? Does product safety have a positive effect on organic product purchase intention? Does the organic product purchase intention have a positive effect on the actual purchasing behavior? Does the organic product purchase intention have a positive effect on repurchase behavior?

Literature Review

In general, when organic products are mentioned, products that do not use chemicals or pesticides during production and processing come to mind. Today, with the awareness of consumers, the concept and consumption of organic products has gained importance. When the literature is examined, there are some factors that are effective in the behavior of consumers to buy organic products. These factors are health awareness, environmental concern, product safety, social and personal norms, which constitute the independent variables of the current research.

Methodology

The research population consists of consumers living in Gümüşhane and consuming organic products. However, since it is not possible to reach all consumers, convenience sampling method, which is one of the non-random sampling methods, has been used. Questionnaire technique has been used in data collection. The questionnaire, which has been prepared as a result of the pre-test, has been applied face-to-face to 473 consumers living in the province of Gümüşhane between 24 December 2018 and 7 January 2019 in the organic product market and shops. 432 questionnaires are included in the analysis because 41 questionnaires among the obtained questionnaires are erroneous and incomplete. The data obtained from the questionnaire have been analyzed with SPSS 21 and AMOS 24 (Structural Equation Model) programs, and the findings and evaluations that emerged as a result of the analysis have been included.

Results and Conclusions

When the findings obtained as a result of the research are evaluated in general, it has been determined that the consumers in Gümüşhane purchase organic products and that the personal norms, social norms of the consumers, being conscious about their own and family members' health, and giving importance to product safety have an effect on their intention to purchase organic products. In addition, the foods that come to mind when the participants talk about organic products are usually breakfast foods and vegetables. Apart from this, other results are that the term organic product evokes the word "natural food" to consumers the most, and organic products are purchased by the majority of the participants from the neighborhood/public market, farm and garden.

1. GİRİŞ

Günümüzde Dünya’da ve Türkiye’de nüfusun hızlı bir şekilde artması ve sanayileşmenin giderek tarımın önüne geçmesi bir takım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Artan dünya nüfusunun gıda taleplerine cevap vermek amacıyla tarım üretim yöntemleri ile sanayileşme birleştirilmiştir. Bu talepleri karşılama konusunda daha fazla ürün elde etmek için tarım ürünlerinde kimyasal maddeler kullanılmaya başlanmış ve kullanılan bu kimyasal maddeler sayesinde üretilen tarım ürünlerinin miktarları artmış ancak bu durum kalp damar hastalıkları, kanser, astım ve alerji gibi ciddi sağlık sorunlarına neden olmuştur. Kimyasal maddeler kullanılarak tarım ürünlerinin genetiği ile oynanması, hem tüketicilerde farklı hastalık türlerine hem de çevrede ciddi tahribatlara neden olmuştur. Ortaya çıkan bu sorunlar, tüketicileri ürün tercihleri konusunda bir takım değişiklikler yapmaya itmiştir. Dolayısı ile tüketiciler kimyasal maddelerin kullanılmadığı, doğal yöntemlerle üretilen, çevreye ve insan sağlığına zarar vermeyen ürün arayışına girmişlerdir. Tarım ürünlerinin üretiminin artmasıyla beraber, bu çevresel ve toplumsal problemlere çözüm olarak insan sağlığını koruyacak ve çevreye zarar vermeyecek organik ürün üretimi üzerinde durulmuştur.

Genel olarak organik ürün denildiğinde, üretim ve işleme aşamalarında kimyasal madde veya tarım ilaçları kullanılmayan ürünler akla gelmektedir. Günümüzde tüketicilerin bilinçlenmesi ile organik ürün kavramı ve tüketimi önem kazanmıştır. Literatür incelendiğinde tüketicilerin organik ürün satın alma davranışı göstermelerinde etkili olan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, mevcut araştırmanın bağımsız değişkenlerini oluşturan sağlık bilinci, çevre endişesi, ürün güvenliği, sosyal ve kişisel normlardır. Tüketicilerin gerek kendi sağlıkları gerek aile üyelerinin sağlıkları konusunda bilinçlenmeleri, tüketecekleri ürünler konusunda daha dikkatli olmalarını sağlamıştır. Dolayısı ile sağlıkları konusunda bilinçlenen tüketiciler, sağlıklı ürünler olarak algıladıkları organik ürünleri tüketmeye başlamışlardır. Organik ürün tüketiminde etkili olan diğer faktör çevre endişesidir. Sağlıkları konusunda bilinçli olan tüketiciler gibi, çevre konusunda bilinçli olan tüketiciler de organik ürünlere yönelmektedirler. Organik ürünler üretim aşamasında doğal olarak yetiştirildikleri için çevreye daha az tahribat vermekte ve bu nedenle çevreci tüketiciler tarafından da organik ürünler tercih edilebilmektedir. Tüketicilerin tükettikleri ürünler hakkında bilinçlenmeleri, ürün güvenliğine önem vermelerini sağlamıştır. Güvenli ürünler, kullanıldığında tüketiciler için herhangi bir risk barındırmayan ya da çok az risk barındıran ürünleri ifade etmektedir. Dolayısı ile ürün güvenliğine önem veren tüketiciler, çok fazla risk barındırmayan organik ürünleri tercih etmektedirler. Son olarak ise organik ürün tüketiminde etkili olan faktörler kişisel ve sosyal normlardır. Kişisel normlar, kişinin ahlaki sorumluluğu çerçevesinde hareket etmeyi ifade ederken, sosyal normlar ise kişinin toplum içerisindeki davranışlarını düzenleyen kurallar olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla tüketiciler ahlaki sorumlulukları ve toplumsal kurallar çerçevesinde organik ürünleri tercih edebilirler.

Bu kapsamda araştırmanın temel sorusu sağlık bilinci, çevre endişesi, ürün güvenliği, sosyal ve kişisel normların organik ürün satın alma üzerinde etkisinin olup olmadığıdır. Bu nedenle araştırmada, organik ürünleri tüketen tüketicilerin organik ürün satın alma niyetleri üzerinde kişisel ve sosyal normların, sağlık bilinci, çevre endişesi ve ürün güvenliği faktörlerinin etkisini belirlemek amaçlanmaktadır. Ayrıca satın alma niyeti olan organik ürün tüketicilerinin gerçek satın alma ve tekrar satın alma davranışlarını gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun dışında en çok satın alınan organik ürünlerin neler olduğu ve nerelerden alındığı, organik ürünler ile ilgili bilgilerin hangi kanallardan elde edildiği de tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar literatüre sağlayacağı katkıların yanında organik ürün pazarlayan işletmelere pazarlama politikalarının belirlenmesi noktasında da katkı sağlayacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tarım alanında “organik” terimi ilk kez 1939 yılında Lord Northbourne tarafından “Look to the Land” adlı kitapta kullanılmıştır (Paull, 2014, s. 35). Organik ürün ile ilgili literatür incelendiğinde bir çok tanımla karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlar genel itibarıyla organik tarım çerçevesinde yapılmıştır (Ertem, 2012; Bozyiğit ve Doğan, 2015). Organik tarım, doğanın dengesini bozmayan, çevreye, insanlara ve diğer canlılara zarar vermeyen ve üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar her seviyede kontrolün yapıldığı, sertifikaya sahip temiz ürünlerin üretilmeye çalışıldığı tarım yöntemi şeklinde tanımlanmaktadır (Gil vd., 2000, s. 222). Organik ürün ise organik tarım yöntemlerine göre üretilen, içerisinde kimyasal katkı maddelerinin bulunmadığı, üretimden teslimata kadar her aşamada kontrolün yapıldığı ürünlerdir (Bozyiğit ve Doğan, 2015, s. 35). Bu tanıma benzer olarak Ertem (2002) de organik ürünü, organik tarım esaslarına göre yetiştirilen, içerisinde kimyasal katkı maddeleri ve hormonal maddeler bulunmayan ürünler şeklinde tanımlamıştır.

Tüketicilerin organik ürünlere olan ilgi ve talepleri günden güne artmaktadır. Tüketicilerin organik ürün tercihlerinde etkili olan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler, kişisel normlar, sosyal normlar, sağlık bilinci, çevre endişesi ve ürün güvenliğidir.

Kişisel Normlar, belirli bir biçimde hareket etmek amacıyla ahlaki bir sorumluluğa sahip olma duygusunu ifade eder. Kişisel normlar, ahlaki yönden uygun olan durumlarda niyet ve davranış şeklinde gerçekleşebilmektedir (Golob vd., 2018, s. 5). Kişisel normlar, ahlaki sorumluluğun yanında toplumsal beklentilerden bağımsız olarak mantıklı şekilde hareket etmeyi de sağlar (Aertsens, vd., 2009, s. 1148). Schwartz (1992), değer envanterine göre kişisel normları muhafazakârlık, kendini geliştirme, kendini aşma ve değişime açıklık olarak dört boyutta ifade etmiştir. Muhafazakârlık, organik ürün sektörünün büyümesini desteklemek amacıyla toplumun ve sosyal ilişkilerin istikrarını destekleme inancını; kendini geliştirme, tüketicilerin organik ürün alma motivasyonlarını ifade etmektedir. Kendini aşma boyutu, çevreyi koruma, ekolojik yaşama katkı sağlama ve hayvan refahını sağlayarak evrenselciliği savunmaktadır. Değişime açık olma ise, daha sağlıklı beslenme üzerinde durma ya da yeni ve yenilikçi organik ürünler kullanma isteğini ifade etmektedir. Bu çalışmada ise kişisel normlar değişkeni, tek boyut olarak kullanılmıştır.

Sosyal Normlar, çevre dostu organik ürünler satın almak için kişi ya da gruplar üzerinde algılanan sosyal etkiyi ifade etmektedir. Sosyal normların da satın alma niyet ve davranışları üzerinde önemli bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Golob vd., 2018, s. 5). Sosyal normlar, tanımlayıcı ve özgün normlar olarak iki boyut şeklindedir (Doran ve Larsen, 2015, s. 160). Tanımlayıcı normlar, bir kişinin diğer insanların yaptığı davranışlara bakarak en uygun davranışları sergilemesini ifade ederken; özgün normlar ise, bir kişinin diğer insanların ahlaki olarak onayladıkları ya da onaylamadıkları davranışlara göre kendi davranışlarını şekillendirmesini ifade etmektedir (Cialdini vd., 1990, s. 1015). Sosyal normlar bu çalışmada tek boyut olarak ele alınmıştır.

Sağlık Bilinci, sağlıklı bir yaşam sürdürmeyi ve ulaşılmak istenen sağlık durumunu yansıtmaktadır. Sağlık bilinci olan tüketiciler, proaktif sorumluluk olarak sağlıkla ilgili meydana gelen gelişmeleri izlerler (Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015, s. 200). Genellikle tüketicilerdeki organik ürünlerin daha güvenli, daha yüksek besin değerli ve daha sağlıklı olduğu algısı, organik ürünlere karşı olumlu bir tutuma neden olmaktadır (Kai vd., 2013, s. 1176). Tüketiciler, kendi sağlığını ve aile bireylerinin sağlığını düşündüğü için organik ürünleri satın almaktadır (Magnusson vd., 2001, s. 109). İnsan sağlığının bozulması, tüketicileri organik ürünler hakkında düşünmeye sevk etmekte; sağlık bilincinde olan tüketiciler, sağlık durumlarını iyileştirmek ya da korumak amacıyla organik ürünleri sağlıkları açısından bir yatırım olarak görmektedirler (Grossman, 1972, s. 224). Tüketicilerin organik ürün satın almasında etkili olan kişisel norm, sosyal norm, sağlık bilinci, çevre endişesi ve ürün güvenliği faktörleri arasında en fazla sağlık bilinci faktörünün etkili olduğu bilinmektedir (Vermeir ve Verbeke, 2006 s. 173).

Çevre Endişesi, tüketicilerin doğal ve sosyal çevreyi korumalarına yönelik güdülerinden oluşmaktadır (Cengiz ve Şenel, 2017, s. 62). Araştırmalara göre insanlar çevreye, hayvanlara ve doğaya karşı yükümlülüklerini yerine getirmek istemeleri nedeniyle organik ürün satın almaktadırlar (Davies vd., 1995; Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015). Tüketicilerin çevre konusunda endişe duyarak bilinçlenmesi, onları organik ürün tüketmeye yönlendirmektedir. Tüketiciler organik ürün satın alarak, doğa kirliliğinin azalacağına, toprak ve suya zarar verilmeyeceğine, tarımsal ürünlerde kimyasal ilaç kullanımının azaltılacağına inanmaktadırlar. Ayrıca tüketicilerde organik ürünlerin, organik olmayan ürünlere göre çevreye daha az zarar verdiği inancı da yer almaktadır (Hossain ve Lim, 2016, s. 11). Çünkü organik olmayan ürünlerin üretiminde kimyasal madde kalıntılarının kalması, toprak yapısının zarar görmesi, yetiştirilen ürünlerin besin değerinin bozulması ve toprağın verimliliğinin azalması gibi çevre sorunları meydana gelmektedir. Çevre ile ilgili oluşan bu olumsuz sonuçlar organik ürün talebini de arttırmaktadır (Kotler vd., 2002, s. 427).

Ürün Güvenliği, tüketicilerin tarımsal üretimde kimyasal maddelerin kullanılması ve ürünlerin işlenmesi aşamasında koruyucu maddeler kullanılması konusundaki endişesi olarak tanımlanmaktadır (Hsu, Chang ve Lin, 2016, s. 203). Geçmiş yıllarda ülkemizdeki tüketiciler kuş gribi ve deli dana gibi hayvan hastalıklarından dolayı ürün güvenliği konusunda endişe duymuşlardır (Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015, s. 201). Bazı çalışmalar (Michaelidou ve Hassan, 2008; Hsu vd., 2016), tüketicilerin ürünlerin güvenliği konusundaki endişelerinin organik gıdaları satın almaya yönelik niyetlerini etkilediğini ortaya koymuştur. Ürün güvenliği kapsamında kullanılan hammaddeler, ürün bileşenleri ve işlenme süreci gibi faktörler de dikkate alınmaktadır. Bu durum tüketicileri nitelik ve kalite açısından daha güvenli gıdalar olarak algılanan organik ürünlere yöneltmektedir. Dolayısıyla ürün güvenliği, organik ürün satın almak için bir neden olarak ifade edilmektedir (Wee vd., 2014, s. 384-385). Organik ürünlere artan bu ilgi ve talep, organik ürünlerin

güvenilirliğini belgelemek için sertifikasyon, barkod, Radyo Frekansı ile Tanımlama (RFID) gibi yöntemlerin kullanılmasını sağlamıştır (Regattieri vd., 2007, s. 349).

3. LİTERATÜR

Literatür incelendiğinde organik ürün ve gıdalarla ilgili farklı çalışmalara rastlanmaktadır. Özellikle 2000'li yıllar sonrasında birçok araştırmacı organik ürün konusunu incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmalar genel itibarıyla, organik ürünlere karşı tutum (Thogersen ve Ölander, 2006; Michaelidou ve Hassan, 2008; Hossain ve Lim, 2016; Hsu vd., 2016), satın alma niyeti (Davies vd., 1995; Ahmad ve Juhdi, 2010; Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015; Mainerdos vd., 2017; Li vd., 2017) ve ödeme istekliliği (Gil vd., 2000; Rodriguez vd., 2008; Kai vd., 2013; Konuk, 2018) üzerine yoğunlaşmaktadır.

Organik ürünlerin tercih edilmesi ve satın alınmasında etkili olan faktörleri inceleyen araştırmalarda (Thogersen ve Ölander, 2006; Dardak vd., 2009; Wee vd., 2014; Golob vd., 2018) genel olarak sağlık bilinci veya endişesi, çevre bilinci veya endişesi, kişisel veya sosyal normlar ve ürün güvenliği faktörleri dikkat çekmektedir. Organik ürünlerle ilgili kişisel normların organik ürünlere yönelik tutum ve satın alma niyetini olumlu etkilediği sonucunu tespit eden araştırmalar mevcuttur (Thogersen ve Ölander, 2006; Voon vd., 2011; Urban vd., 2012; Lian, 2017). Danimarkalı tüketiciler örneğinde araştırma yapan Thogersen ve Ölander (2006), çalışmaları sonucunda kişisel normların organik ürün satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Malezya'da organik ürün tüketen tüketiciler üzerine araştırma yapan Lian (2017), araştırması sonucunda tüketiciler sağlık bilinci ve kişisel normları arttıkça, organik ürünlere yönelik tutumun ve satın alma niyetinin de arttığını belirlemiştir. Benzer şekilde Brezilya'daki tüketicilerin kişisel değerlerinin organik ürün satın alma niyetiyle ilişkisi araştıran Mainerdos vd., (2017) değişime açıklık, muhafazakarlık ve kendini aşma kişisel değerleri ile satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Slovenya'da yaşayan tüketiciler üzerinde araştırma yapan Golob vd., (2018), çalışmaları sonucunda kişisel ve sosyal normların, sürdürülebilir tüketim ve çevre odaklı satın alma niyeti üzerinde olumlu etkilerin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Organik ürünlerin tercih edilmesi ve satın alınması konusunda ürün güvenliğinin de önemli bir etkisi olduğunu belirleyen araştırmalar da literatürde yer almaktadır (Michaelidou ve Hassan, 2008; Dardak vd., 2009; Ahmad ve Juhdi, 2010; Shahrudin vd., 2010; Wee vd., 2014; Türközü ve Karabudak, 2014; Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015; Hsu vd., 2016; Alsultan, 2018). Dardak vd. (2009) organik ürünler ilgili yaptıkları çalışmaları sonucunda, Malezyalı tüketicilerin çoğunluğunun sağlık ve güvenlik nedeniyle organik ürünler tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Malezyalı tüketiciler örneğinde çalışan Ahmad ve Juhdi (2010) de, tüketicilerin sağlık ve güvenlik nedeniyle organik ürün satın aldıklarını belirlemiştir. Wee vd., (2014) çalışmalarında güvenlik, sağlık ve çevre faktörlerinin organik ürün satın almaya niyeti üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu, organik ürün satın alma niyetinin ise gerçek satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerinde araştırma yapan Ustaahmetoğlu ve Toklu (2015) araştırmalar sonucunda, öğrencilerin organik ürünlere yönelik tutum ve gıda güvenliğinin organik ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif etkisinin olduğu, sağlık bilincinin ise etkisinin olmadığını belirlemiştir.

Tüketicilerin organik ürün tercih etmesi ve satın almasında etkili olan faktörler içerisinde en yüksek etkiyi sağlayan faktörler sağlık ve çevre endişesi/bilinci olarak belirlenmiştir (Gil vd., 2000; Michaelidou ve Hassan, 2008; Ahmad ve Juhdi, 2010; Shahrudin vd., 2010; Tetik, 2012; Paul ve Rana, 2012; Kai vd., 2013; Al-Taie vd., 2013; Wee vd., 2014; Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015; Irianto, 2015; Aktürk, 2015; Higuchi ve Avadi, 2015; Vietoris vd., 2016; Annunziata ve Vecchiob, 2016; Hossain ve Lim, 2016; Hsu vd., 2016; Brzezinska vd., 2017; Lian, 2017; Cengiz ve Şenel, 2017; Alsultan, 2018; Sumi ve Kabir, 2018). Literatürdeki sonuçlardan farklı olarak, Malezya'daki tüketiciler üzerinde araştırma yapan Hossain ve Lim (2016) ise çalışmaları sonucunda, tüketicilerin sağlık ve çevre konusunda sahip oldukları bilincin organik ürün satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Konuk (2018) diğerlerinden farklı örneklem kullanarak hamile kadınlar üzerinde yaptığı araştırmada, sağlık bilinci, çevresel ilgi ve müşteri yenilikçiliğinin hamile kadınların satın alma niyetleri ve ödeme isteklilikleri üzerinde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca bazı çalışmalarda (Watzl vd., 2015; Oroian vd., 2017) tüketicilerin kilo kaygısı nedeniyle de organik ürünler satın aldıkları belirlenmiştir. Alsultan'a (2018) göre tüketicilerin organik ürün satın almama nedenleri güven sorunu, yüksek fiyat, dış görünüş, kalitesizlik ve mevcut ürünlerden duyulan tatmin olarak belirlenmiştir. Ayrıca organik ürünler organik olmayan ürünlere göre daha pahalı olduğu için, tüketiciler tarafından satın alınmadığı araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bir diğer sonuçtur (Beltran vd., 2012; Eti, 2014; Sandallıoğlu, 2014; Ağır vd., 2014). Ancak Rodriguez vd.,

(2008) çalışmalarında, organik ürünlerin fiyatlarının pahalı olmasına rağmen Arjantin'deki tüketicilerin elde ettikleri avantajlardan dolayı satın almaya istekli olduklarını belirlemişlerdir. Bu avantajlar sağlık, çevre ve güvenlik dışında organik ürünlerin yüksek besin değeri, farklı tadı, lezzeti vb. olarak ifade edilmiştir (Zanoli ve Naspetti, 2002; Türköz ve Karabudak, 2014).

4. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 2018/10 sayı ve 20.12.2018 tarihli Etik Kurul onayı alınmıştır.

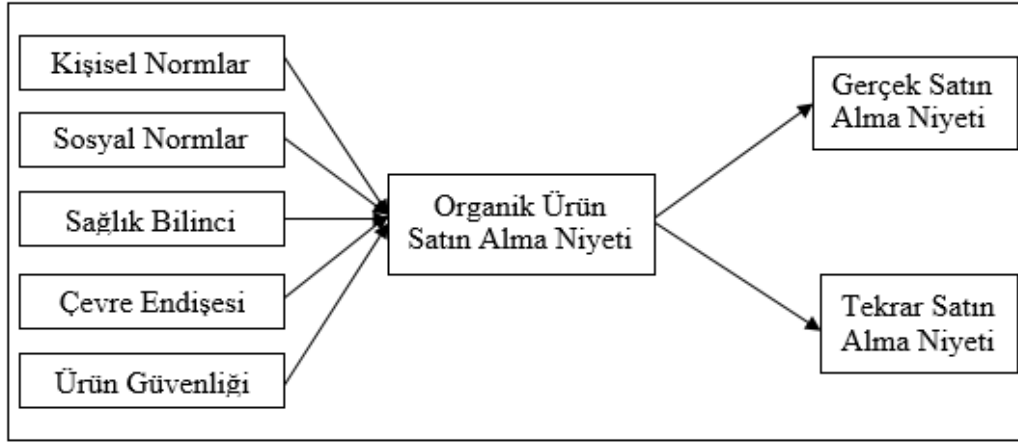
4.1. Araştırmanın Amacı

Son zamanlarda tüketicilerin tarımsal ürün satın alma ve tüketimi konusunda yaklaşımlarının değişmesiyle organik ürünlere verilen önem artmıştır. Bu yaklaşımların değişmesinde ise tüketicilerin kendilerinin ve ailelerinin sağlığını düşünmeleri, çevre kirliliği ve tahribatı konusunda duyulan hassasiyet gibi nedenler etkili olmuştur. Bu çalışmanın amacı da organik ürünlerin tercih edilmesinde etkili olan kişisel normlar, sosyal normlar, sağlık bilinci, çevre endişesi ve ürün güvenliği faktörlerinin satın alma niyetine etkisi ve organik ürünlerin satın alma niyetinin gerçek satın alma ve tekrar satın alma niyetine etkilerini belirlemektir. Bu amaçla geliştirilen araştırma hipotezleri ve araştırma modeli aşağıda yer almaktadır.

4.2. Araştırma Modeli, Değişkenleri ve Hipotezleri

Günümüzde önemli hale gelen organik ürünler konusunda literatürün incelenmesi sonucunda aşağıda yer alan araştırma modeli ve model kapsamında araştırma hipotezleri geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli



H1: Kişisel normların organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H2: Sosyal normların organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H3: Sağlık bilincinin organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H4: Çevre endişesinin organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H5: Ürün güvenliğinin organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H6: Organik ürün satın alma niyetinin gerçek satın alma davranışı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

H7: Organik ürün satın alma niyetinin tekrar satın alma davranışı üzerinde olumlu bir etkisi vardır.

4.3. Araştırma Yöntemi

Araştırma evrenini Gümüşhane ilinde yaşayan ve organik ürün tüketen tüketiciler oluşturmaktadır. 2018-2019 yılları Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Gümüşhane ili nüfusu yaklaşık olarak 165.000

kişidir (TÜİK, 2019). Bu tüketiciler içerisinde organik ürün tüketen tüketicilerin sayısının tam olarak bilinmemesi ve zaman-maliyet avantajı nedenleriyle tesadüfi olmayan örnekleme yöntemleri türlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklemin ana kütleyi temsili açısından farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip tüketicilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Veriler anket formu aracılığıyla görüşme tekniği ile uygulanmış, anket formu oluşturulurken literatürde yer alan çalışmalar incelenmiştir. Araştırma değişkenlerinden kişisel ve sosyal norm değişkenleri altı soru ile (Golob vd., 2018), sağlık bilinci değişkeni beş soru ile (Shaharudin vd., 2010), çevre endişesi değişkeni beş soru ile (Hui vd., 2013), ürün güvenliği değişkeni üç soru ile (Hsu vd., 2018), satın alma niyeti üç soru ile (Konuk, 2018), gerçek satın alma davranışı dört soru ile (Wee vd., 2014) ve tekrar satın alma davranışı üç soru ile (Tsai ve Huang, 2007) ölçülmeye çalışılmıştır. Oluşturulan anket formu üç bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde organik ürünlerle ilgili beş adet kapalı uçlu soru, ikinci bölümde araştırma bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ait yirmi dokuz adet 5'li Likert tipi ölçeğine (Kesinlikle Katılmıyorum - Kesinlikle Katılıyorum) uygun sorular ve son bölümde katılımcıların demografik bilgileri ile ilgili sorular yer almaktadır. Konuyla ilgili pazarlama alanında üç uzmanın görüşleriyle tamamlanan anket formu yirmi beş tüketici üzerinde ön teste tabi tutulmuş, ön test sonucu düzenlenen anket formu 24 Aralık 2018 ile 7 Ocak 2019 tarihleri aralığında Gümüşhane ilinde yaşayan 473 tüketiciye organik ürün pazarı ve organik ürün marketlerinde yüz yüze uygulanmıştır. Elde edilen anketler içerisindeki 41 adet anketin hatalı ve eksik olmasından dolayı, 432 anket analize dâhil edilmiştir. Anket formundan elde edilen veriler SPSS 21 ve AMOS 24 (Yapısal Eşitlik Modeli) programları ile analiz edilmiş, analiz sonucunda ortaya çıkan bulgu ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

4.4. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Organik ürünlerle ilgili Gümüşhane ilinde gerçekleştirilen araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda araştırmaya katılan katılımcılar ile ilgili demografik özellikleri gösteren bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	186	43,1	Medeni Durum	Evli	150	34,7
	Erkek	246	56,9		Bekar	282	65,3
	Toplam	432	100		Toplam	432	100
Yaşınız	17 ve altı	10	2,3	Meslek	Serbest Meslek	26	6,0
	18-28 arası	261	60,4		Emekli	7	1,6
	29-39 arası	106	24,5		Memur	90	20,8
	40-50 arası	41	9,5		Esnaf	18	4,2
	51-61 arası	11	2,5		İşçi	48	11,1
	62 ve üzeri	3	0,7		Sözl, Personel	8	1,9
	Toplam	432	100		Ev Hanımı	21	4,9
Eğitim Durumu	İlk Öğretim	23	5,3	Öğrenci	193	44,7	
	Orta Öğretim	87	20,1	Diğer	21	4,9	
	Önlisans	74	17,1	Toplam	432	100	
	Lisans	213	49,3	Aile Geliri	1600 ve altı	85	19,7
	Yüksek Lisans	37	5,1		1601 - 3200	181	41,9
	Doktora	13	3,0		3201 - 4800	87	20,1
	Toplam	432	100		4801 - 6400	55	12,7
					6401 ve üstü	24	5,6
			Toplam		432	100	

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmaya katılan katılımcıların çoğunluğu erkek ve bekarıdır. Katılımcıların çoğunluğu 18-28 yaş aralığında ve öğrencidir. Bunun temel nedeni Gümüşhane'de öğrenci nüfusunun fazla olması ile açıklanabilir. Daha önce Talay vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin çevre ve sağlık bilinci konusunda farkındalığa sahip oldukları belirlenmiştir. Dolayısı ile Gümüşhane'de yaşayan öğrencilerin organik ürün tüketimi de bu şekilde açıklanabilir. Eğitim durumu olarak ise çoğunluk lisans mezunu olarak belirlenmiştir.

Araştırmada yer alan organik ürünlere ilişkin kapalı uçlu sorularla ilgili elde edilen bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Organik Ürün ve Organik Ürün Satın Almaya İlişkin Bilgiler

Organik ürün terimi ne çağrıştırıyor?			En sık satın aldığınız organik ürün nedir?		
	Frekans	Yüzde		Frekans	Yüzde
Sağlık	144	33,3	Kuru baklagil	32	7,4
Geleneksel Yaşam	19	4,4	Meyvesuyu	7	1,6
Doğal Gıda	243	56,3	Süt ve Süt Ürünleri	184	42,6
Çevre Dostu Gıda	12	2,8	Meyve ve Sebzeler	121	28,0
Hijyen Gıda	10	2,3	Unlu Mamüller	30	6,9
Diğer	4	0,9	Zeytinyağı	30	6,9
Toplam	432	100	İşlenmiş Gıda	3	7,0
Nereden organik ürün satın alırsınız?			Ekmek	7	1,7
	Frekans	Yüzde	Et	10	2,3
Süpermarket	50	11,6	Diğer	8	1,9
Organik Ürün Mağazaları	78	18,1	Toplam	432	100
Semt/Halk Pazarı	151	35,0	Aklınıza gelen ilk üç organik ürün?		
Çiftlik ve Bahçe	124	28,7	1	Süt	144 kez
Özel Dükkanlar	7	1,6	2	Domates	85 kez
Diğer	22	5,1	3	Yumurta	24 kez
Toplam	432	100			

Kapalı uçlu sorularla ilgili yanıtlar Tablo 2’de görüldüğü üzere, katılımcılara “Organik ürün terimi size neyi çağrıştırıyor?” sorusu sorulmuş ve genel olarak katılımcıların % 56,3’ü doğal gıda, % 33,3’ü ise sağlık cevabını vermiştir.-Katılımcılara “En sık satın aldığınız organik ürün nedir?” sorusu sorulmuş ve genel olarak katılımcıların % 42,6’sı süt ve süt ürünleri, %28’i meyve ve sebzeler cevabını vermiştir. Yine araştırma sonucunda katılımcıların organik ürünleri çoğunlukla semt/halk pazarı (%35) ve çiftlik/bahçelerden (%28,7) satın aldıkları belirlenmiştir. Son olarak organik ürün denilince katılımcıların aklına gelen ilk üç ürünün sırasıyla süt, domates ve yumurta olduğu belirlenmiştir.

4.5. Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri Sonuçları

Araştırma kapsamında analize tabi tutulan kişisel normlar, sosyal normlar, sağlık bilinci, çevre endişesi ve gıda güvenliği değişkenlerine ait ölçeklerin seçilen örneklemle uyum sağlayıp sağlamadığını belirlemek amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. Faktör analizleri sonucunda ölçeklerin iç tutarlılığını gösteren cronbach alpha değerlerine bakıldığında; kişisel normlar ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,807, sosyal normlar ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,892, sağlık bilinci ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,861, çevre endişesi ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,863, ürün güvenliği ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,779, satın alma niyeti ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,816, gerçek satın alma niyeti ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,799 ve tekrar satın alma niyeti ölçeğinin cronbach alfa katsayısı 0,846 olarak belirlenmiştir. Faktör yükleri 0,50 ve üstünde olan değişkenler dikkate alınmıştır (Turanlı vd., 2012, s. 49). Ayrıca analiz sonucunda örneklem yeterlilik ölçütü açısından kişisel normlar ölçeği KMO (Kaiser-Meyer-Olkin): 0,685, Barlett Küresellik testi: 465,052 ve $p < 0,000$, sosyal normlar ölçeği KMO: 0,734, Barlett: 775,886 ve $p < 0,000$, sağlık bilinci ölçeği KMO: 0,834, Barlett: 951,491 ve $p < 0,000$, çevre endişesi ölçeği KMO: 0,783 Barlett: 983,543 ve $p < 0,000$, ürün güvenliği ölçeği KMO: 0,690, Barlett: 366,236 ve $p < 0,000$, satın alma niyeti ölçeği KMO: 0,702, Barlett: 457,875 ve $p < 0,000$, gerçek satın alma niyeti ölçeği KMO: 0,749, Barlett: 555,251 ve $p < 0,000$ ve tekrar satın alma niyeti ölçeği KMO: 0,726, Barlett: 546,973 ve $p < 0,000$ olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, örneklemin faktör analizi açısından uygun olduğunu ve faktör analizinin yapılabileceğini göstermektedir. Elde edilen kişisel normlar, sosyal normlar, sağlık bilinci, çevre endişesi, ürün güvenliği ve satın alma davranışları değişkenleri ile ilgili faktör yükleri, varyans yüzdeleri, öz değerleri ve güvenilirlik değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo incelendiğinde araştırma değişkenlerinin faktör yüklerinin 0,50’nin üzerinde olduğu, güvenilirlik katsayısı değerlerinin ise 0,70 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca açıklanan varyans oranlarının da %50’nin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	İfadeler	AFA	DFA	Varyans	Özdeğeri	C. Alpha
Kişisel Faktörü	KN1	0,843	0,759	72,950	2,188	0,807
	KN2	0,897	0,868			
	KN3	0,820	0,699			
Sosyal Faktörü	SN1	0,878	0,791	82,221	2,467	0,892
	SN2	0,925	0,897			
	SN3	0,917	0,886			
Sağlık Bilinci	SB1	0,783	0,737	64,365	3,218	0,861
	SB2	0,847	0,815			
	SB3	0,830	0,784			
	SB4	0,758	0,665			
	SB5	0,790	0,720			
Çevre Endişesi	ÇE1	0,813	0,765	64,836	3,242	0,863
	ÇE2	0,827	0,778			
	ÇE3	0,859	0,824			
	ÇE4	0,722	0,637			
	ÇE5	0,799	0,742			
Ürün Güvenliği	ÜG1	0,810	0,714	69,534	2,086	0,779
	ÜG2	0,866	0,794			
	ÜG3	0,825	0,710			
Satın Alma Niyeti	SAN1	0,828	0,723	73,168	2,195	0,816
	SAN2	0,886	0,830			
	SAN3	0,851	0,774			
Gerçek Satın Alma Niyeti	GSAN1	0,851	0,813	62,567	2,503	0,799
	GSAN2	0,824	0,761			
	GSAN3	0,777	0,663			
	GSAN4	0,705	0,607			
Tekrar Satın Alma Niyeti	TSAN1	0,873	0,806	76,610	2,298	0,846
	TSAN2	0,891	0,829			
	TSAN3	0,862	0,784			

4.6. Araştırma Modelinin Yapısal Eşitlik Uygunluğu

Uygulanan Yapısal Eşitlik Modeli analizi ile araştırma modelinin uygun olup olmadığını belirlemek için Ki-kare istatistiği RMSEA (Ortalama hata karekök yaklaşımı) ve GFI (Uyum iyiliği indeksi) kullanılmıştır. RMSEA değeri için 0,05'e eşit ve daha küçük değerlerin olması mükemmel, 0,08 ve altındaki değerlerin olması kabul edilebilir, 0,10'dan büyük değerlerin olması kötü uyuma karşılık gelmektedir. GFI değeri için ise 0,95 ve üzeri olması mükemmel uyuma, 0,90 ve 0,94 arası değerler olması kabul edilebilir uyuma karşılık gelmektedir (Şimşek, 2007, s. 8). Literatürdeki farklı araştırmalarda ise Yapısal Eşitlik Modeli sonuçlarının kabul edilebilirlik uyum endekslerine göre GFI değerinin 0,90'ın üzerinde kabul edilebilir veri olarak değerlendirilmiştir (Gautam ve Kumar, 2011, s. 14).

Araştırma modeline uygulanan Yapısal Eşitlik Modeli analizi neticesinde Tablo 4'deki değerler, araştırma modelinin uyum değerlerinin kabul edilebilir değerler içerisinde bulunduğunu ve araştırma modelinin yapısal açıdan uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Değerlendirme Tablosu

	X ²	df	X ² /df	GFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	632,042	343	1,843	0,910	0,956	0,044
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	≥ 90	≥ 0,97	≤ 0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤ 4 - 5	0,08 – 0,085	≥ 0,95	0,05 – 0,08

Elde edilen sonuçlar araştırma modelinin iyi seviyede ve kabul edilebilir seviyede uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Yapısal Eşitlik Modeli analizi sonucunda NFI: 0,909, RFI: 0,892, IFI: 0,956 ve TLI: 0,948 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar beraber değerlendirildiğinde araştırma modeli kapsamındaki ilişkiler anlamlı çıkmıştır. Araştırma modelinin hipotez testi sonuçları ise Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Hipotez Tablosu

		β	S.H.	P	Durum
H1	Kişisel Normlar → Satın Alma Niyeti	,247	,048	,001*	Kabul
H2	Sosyal Normlar → Satın Alma Niyeti	,131	,030	,001*	Kabul
H3	Sağlık Bilinci → Satın Alma Niyeti	,222	,054	,001*	Kabul
H4	Çevre Endişesi → Satın Alma Niyeti	,037	,058	,206	Ret
H5	Ürün Güvenliği → Satın Alma Niyeti	,286	,071	,001*	Kabul
H6	Satın Alma Niyeti → Gerçek Satın Alma	,650	,072	,001*	Kabul
H7	Satın Alma Niyeti → Tekrar Satın Alma	,825	,083	,001*	Kabul

Tablo 5 incelendiğinde, araştırma hipotezlerinden H4 dışındaki hipotezlerin tamamının kabul edildiği görülmektedir. Organik ürün satın alma faktörleri içerisinde en fazla ürün güvenliği faktörünün satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu (.286), en az ise sosyal normlar faktörünün etkili olduğu (.131) tabloda görülen diğer bir sonuçtur.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda H4 hipotezi dışındaki diğer hipotezlerin tamamı desteklenmiştir. Bu çerçevede ahlaki bir sorumluluğa sahip olma duygusu olarak ifade edilen kişisel normların, organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Dolayısı ile organik ürün tüketicilerinin sahip olduğu muhafazakârlık, kendini geliştirme, kendini aşma ve değişime açıklık gibi kişisel normlar arttıkça organik ürün satın alma niyeti de artmaktadır. Daha önce yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlara rastlanmakta ve araştırma sonuçlarını desteklemektedir (Schwartz, 1992; Thogersen ve Ölander, 2009; Aertsens vd., 2009). Bu araştırmada da daha önce yapılan araştırmalar (Kayhan, 2001; Golob vd., 2018) gibi kişiler üzerindeki sosyal etki şeklinde ifade edilen sosyal normların organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre organik ürün tüketicilerinin sağlıklı bir yaşam sürdürmesini ve ulaşılmak istenen sağlık durumunu ifade eden sağlık bilinçlerinin artması, organik ürün satın alma niyetini de olumlu olarak etkilemektedir. Dolayısı ile tüketiciler kendi sağlıklarını ve aile bireylerinin sağlıklarını düşündükleri için organik ürün satın aldıkları söylenebilir. Sağlık bilincinde olan tüketiciler, sağlık durumlarını iyileştirmek ya da korumak amacıyla organik ürünleri sağlık konusunda bir yatırım olarak görmektedirler. Literatürde sağlık bilinci faktörünün satın alma niyeti üzerindeki etkisinin olduğu sonucunu destekleyen benzer araştırmalar da yer almaktadır (Grossman, 1972; Kai vd., 2001; Magnusson vd., 2001; Vermeir ve Verbeke, 2006; Ustaahmetoğlu ve Toklu, 2015).

Tüketicilerin doğal ve sosyal çevreyi korumalarına yönelik güdülerini ifade eden çevre endişesi faktörünün organik ürün satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Literatürde genellikle çevre endişesinin organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşan araştırmalar olmasına rağmen, bu araştırma ile benzer sonuca ulaşan araştırma da bulunmaktadır (Hossain ve Lim, 2016). Hossain ve Lim (2016) çalışmalarında sağlık ve çevre bilincinin organik ürün satın alma niyeti üzerinde etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bu sonuca göre tüketicilerin çevresel endişelere sahip olmalarının, organik ürün satın alma davranışı gösterecekleri anlamına gelmeyeceği söylenebilir. Tüketicilerin satın aldıkları ve tükettikleri ürünlerde kimyasal katkı maddeleri olmaması şeklinde ifade edilen ürün güvenliği faktörünün organik ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin ürün güvenliğine verdikleri önem arttıkça organik ürün satın alma niyeti de artmaktadır. Daha önce yapılan bazı araştırmalar sonucunda (Michaelidou ve Hassan, 2008; Wee vd., 2014; Hsu vd., 2016) elde edilen bulgular da bu araştırmayı desteklemektedir. Organik ürün satın alma niyeti faktörünün, gerçek satın alma niyeti ve tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu araştırma kapsamında ulaşılan diğer sonuçlardır. Dolayısı ile bu sonuç organik ürün satın alma niyetine sahip olan tüketicilerin, niyetlerini gerçekleştirerek organik ürünlere yönelik gerçek satın alma davranışı gösterdiklerini ve organik ürün satın alan tüketicilerin ileriki zamanlarda tekrar organik ürün satın alma davranışı gösterdiklerini ifade etmektedir. Daha önce yapılan bir çok çalışmada (Olaru vd., 2008; Lim vd., 2014) satın alma niyetinin gerçek satın alma ve tekrar satın alma davranışları üzerinde pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Dolayısı ile araştırmada elde edilen sonuçlar, literatür ile paralellik göstermektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde Gümüşhane ilindeki tüketicilerin organik ürün satın aldıkları ve organik ürün satın alma niyeti üzerinde tüketicilerin kişisel normlarının, sosyal normlarının, kendi ve aile bireylerinin sağlıkları hakkında bilinçli olmalarının ve ürün güvenliğine önem vermelerinin etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların organik ürün denildiğinde akıllarına gelen gıdalar genellikle kahvaltılıklar ve sebzeler olarak belirlenmiştir. Bunun dışına organik ürün teriminin tüketicilere en fazla “doğal gıda” kelimesini çağrıştırdığı, organik ürünlerin, katılımcıların çoğunluğu tarafından semt/halk pazarı, çiftlik ve bahçeden satın alındığı ulaşılan diğer sonuçlardır. Araştırma sunmuş olduğu önemli sonuçların yanında bir takım sınırlamalara da sahiptir. Bu sınırlamalar, zaman ve maliyet gibi nedenlerden dolayı araştırma örnekleminin tamamına ulaşılamaması ve sadece Gümüşhane örneklemini kapsamında yapılmış olmasıdır. İleride bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara, öncelikle farklı örneklemlerde ve organik ürün kullanmayan tüketiciler üzerinde araştırma yapmaları, bu tüketicilerin organik ürün tüketmeme nedenleri ve organik ürünlerle ilgili yaşadıkları sorunların araştırılması önerilebilir. Ayrıca metropol olarak ifade edilen büyük şehirlerde yaşayan tüketicilerin organik ürün tüketme ve tüketmeme nedenleri üzerine de araştırma yapılabilir. Bu araştırma sonuçlarının literatürü desteklemesi ve katkı sağlamasının yanında, organik ürün pazarlamacılarına da katkı sağlayacaktır. Organik ürün satan işletmelerin ürünlerini pazarlarken, tüketicilerin daha çok nerelerden alışveriş yaptıklarını ve tüketicilerin organik ürün algılarını dikkate almalarını, organik ürünlerle ilgili pazarlama mesajlarında ise sağlık ve çevre bilinci mesajları çerçevesinde hareket etmeleri önerilebilir.



Bu araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 2018/10 sayı ve 20.12.2018 tarihli Etik Kurul onayı alınmıştır.

Makale araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırmanın tüm süreçlerinde araştırmanın yazarları eşit derecede katkı sağlamıştır.

Bu makale, bir düzeltme makalesidir; makalenin ilk hali 28 Kasım 2021 tarihinde yayımlanmıştır. Makalenin sorumlu yazarının aşağıdaki talebine istinaden, makalenin ilk sayfasındaki ilgili kısım değiştirilmiştir.

Makale ile ilgili notlar

Sorumlu Yazarın Talebi: "*Sayın Baş Editör, Derginizin 2021 yılı 34. sayısında 134-148 sayfa aralığında yayınlanan "Organik Ürünlerin Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörlerin Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi" başlıklı makalemiz bir kongrede sunulan bildiriden türetilmiş ve bu bilgi dipnot olarak makaleye eklenmiştir. Ancak daha sonra kontrol edildiğinde, dipnotta yer alan kongre bilgisinin, aynı tarihte yapılan başka bir kongreyle karıştırıldığı ve sehven yanlış kongre isminin dipnota eklendiği belirlenmiştir. Dolayısıyla dipnotta yer alan "Bu makale, 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde Gürcistan/Tiflis'de gerçekleştirilen Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur" bilgisinin, "Bu makale, 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen II. International Congress of Business, Economics and Marketing'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur" bilgisiyle değiştirilmesini talep ediyoruz. Gereğini arz ederim."*

Sorumlu yazarın bu talebine istinaden, makalenin yayımlanmış hâlinde yer alan "Bu makale, 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde Gürcistan/Tiflis'de gerçekleştirilen Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur" ifadeleri, "Bu makale, 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen II. International Congress of Business, Economics and Marketing'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur" ifadesiyle değiştirilmiştir. Bunun haricinde makale üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Makalenin ilk hâline aşağıdaki linkten ulaşılabilir:

<https://dergipark.org.tr/pub/makusobed/issue/65955/995273>

KAYNAKÇA

- Aertsens, J., Verbeke, W., Mondelaers, K. ve Huylenbroeck, G.V. (2009). Personal determinants of organic food consumption: a review. *British Food Journal*, 111(10), 1140-1167. <https://doi.org/10.1108/00070700910992961>
- Ağır, H.B., Poyraz, N., Yılmaz H.İ. ve Boz, İ. (2014). Tüketicilerin organik ürün algısı: Kayseri ili örneği. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi 3-5 Eylül*, Bildiriler Kitabı, s. 1434-1438.
- Ahmad, S.N.B. and Juhdi, N. (2010). Organic food: a study on demographic characteristics and factors influencing purchase intentions among consumers in Klang Valley, Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 5(2), 105-118. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v5n2p105>
- Aktürk, D. (2015). Geleneksel ve organik olarak yetiştirilen tarım ürünlerine karşı tüketici taleplerinin doğrusal olmayan kanonik korelasyon analizi ile değerlendirilmesi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 115-121.
- Al Taie, W., Rahal, M.K.M, Al-Sudani, A.S.A. ve Al-Farsi, K.A.O. (2015). Exploring the consumption of organic foods in the United Arab Emirates. *Sage Open*. April-June, 1-12. <https://doi.org/10.1177/2158244015592001>
- Alsultan, G.Y.K. (2018). *Organik ürün pazarlamasında satın alma nedenlerine ilişkin bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Annunziata, A. ve Vecchiob, R. (2016). Organic farming and sustainability in food choices: an analysis of consumer preference in southern Italy. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 8, 193-200. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2016.02.093>
- Beltran, L.S., Blanco, J.E.E. ve Morales, L.F.B. (2012). Marketing mix influencing organic foods purchase of mexican customer. *Mic 2012: managing transformation with creativity; Proceedings of The 13th International Conference, Budapest, 22-24 November*.
- Bozyiğit, S. ve Doğan, G.K. (2015). Türkiye'deki doğal ve organik ürün üreticilerinin yaşadığı pazarlama sorunları: keşifsel bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 33-47.
- Brzezinska, M.G., Rapca, M.G., Zuchowski, I. ve Borawski, P. (2017). Organic food attributes deterring consumer choices. *European Research Studies Journal*, 22(2), 164-176. <https://doi.org/10.35808/ersj/635>
- Cengiz, H. ve Şenel, M. (2017). Tüketicilerin organik gıda satın alma motivasyonlarının zaltman metafor çıkarım tekniği aracılığıyla incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 56-69. <https://doi.org/10.14230/joiss389>
- Cialdini, R.B., Kano, R.R. ve Kallgren, C.A. (1990). A focus theory of normative conduct: recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 1015-1026. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.6.1015>
- Dardak, R.A., Abidin, A.Z.Z. ve Ali, A.K. (2009). Consumers' perception, consumption and preference on organic product: Malaysian perspective. *Economic and Technology Management Review*, 4, 95-107.
- Davies, A., Titterton, A.J. ve Cochrane, C. (1995). Who buys organic food? A profile of the purchasers of organic food in Northern Ireland. *British Food Journal*, 97(10), 17-23. <https://doi.org/10.1108/00070709510104303>
- Doran, R. ve Larsen, S. (2016). The relative importance of social and personal norms in explaining intentions to choose eco-friendly travel options. *International Journal of Tourism Research*, 18, 159-166. <https://doi.org/10.1002/jtr.2042>
- Ertem, A. (2002). *Organik tarımda proje hazırlama ve yöntem, organik tarım eğitimi ders notları*. Emre Basımevi.

- Eti, H.S. (2014). *Organik gıdaların pazarlanması ve organik gıdalara karşı tüketici tutum ve davranışları analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Namık Kemal Üniversitesi.
- Gautam, V. ve Kumar, M. (2011). An empirical investigation of factors determining the consumers' choice of mobile service providers. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 3-17.
- Gil, J.M., Gracia, A. ve Sanchez, M. (2000). Market segmentation and willingness to pay for organic products in Spain. *International Food and Agribusiness Management Review*, 3, 207-226. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.34279>
- Golob, U., Koklic, M.K., Podnar, K. ve Zabkar, V. (2018). The role of environmentally conscious purchase behaviour and green scepticism in organic food consumption. *British Food Journal*, 120(10), 2411-2424. <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2017-0457>
- Grossman, M. (1972). On the concept of health capital and the demand for health. *Journal of Political Economy*, 80(2), 223-55.
- Higuchi, A. ve Avadi, A. (2015). Organic purchasing factors and consumer classification through their preferences in the metropolitan area of Lima, Peru. *Agronomia Colombiana*, 33(2), 271-279. <https://doi.org/10.15446/agron.colomb.v33n2.50013>
- Hossain, M.T.B. ve Lim, P.X. (2016). Consumers' buying behavior towards organic foods: evidence from the emerging market. *Malaysian Management Review*, 51(2), 7-25.
- Hsu, S.Y., Chang, C.C. ve Lin, T.T. (2016). An analysis of purchase intentions toward organic food on health consciousness and food safety with/under structural equation modeling. *British Food Journal*, 118(1), 200-216. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2014-0376>
- Hui, C.L., May, C.W., Wei, O.S. ve Li, W.K. (2013). *Research on consumers willingness to pay for organic products*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üniversitesi Tunku Abdul Rahman
- Iriantu, H. (2015). Consumers' attitude and intention towards organic food purchase: an extension of theory of planned behavior in gender perspective. *International Journal of Management, Economics and Social Sciences*, 4(1), 17-31.
- Kai, S.B., Chen, O.B., Chuan, C.S., Seong, L.C. ve Kevi, L.L.T. (2013). Determinants of willingness to pay of organic products. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 14(9), 1171-1179. <https://doi.org/10.5829/idosi.mejsr.2013.14.9.1959>
- Kayhan, S. (2001). Ekolojik tarımda iç pazarın gelişimi. Türkiye 2. Ekolojik Tarım Sempozyumu, 14-16 Kasım, Antalya.
- Konuk, F.A. (2018). Antecedents of pregnant women's purchase intentions and willingness to pay a premium for organic food. *British Food Journal*, 120(7), 1561-1573. <https://doi.org/10.1108/BFJ-11-2017-0631>
- Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J. ve Wong, V. (2002). *Principles of marketing*. Second European Edition. Prentice-Hall.
- Li, J., Zepeda, L. ve Gould, B.W. (2017). The demand for organic food in the U.S.: an empirical assessment. *Journal of Food Distribution Research*, 38(3), 54-69. <https://doi.org/10.22004/ag.econ.46587>
- Lian, S.B. (2017). What motivates consumers to purchase organic food in Malaysia?. *Asian Social Science*, 13(9), 100-109. <https://doi.org/10.5539/ass.v13n9p100>
- Magnusson, M.K., Arvola A., Hursti, U.K., Aberg, L. ve Sjöden, P.O. (2003). Choice of organic foods is related to perceived consequences for human health and to environmentally friendly behaviour. *Appetite*, 40, 109-117. [https://doi.org/10.1016/S0195-6663\(03\)00002-3](https://doi.org/10.1016/S0195-6663(03)00002-3)

- Mainerders, E.V., Araujo, D.V.B., Lasso, S. ve Andrade, M. (2017). Influences on the intention to buy organic food in an emerging market. *Marketing Intelligence & Planning*, 35(7), 858-876. <https://doi.org/10.1108/MIP-04-2017-0067>
- Michaelidou, N. ve Hassan, L.M. (2008). The role of health consciousness, food safety concern and ethical identity on attitudes and intentions towards organic food. *International Journal of Consumer Studies*, 32, 163-170. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2007.00619.x>
- Olaru, D., Purchase, S. ve Peterson, N. (2008). From customer value to repurchase intentions and recommendations. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 23(8), 554-565. <https://doi.org/10.1108/08858620810913362>
- Oroian, C.F., Safirescu, C.O., Harun, R., Chiciudean, G.O., Arion, F.H., Muresan, I.C. ve Bordeanu, B.M. (2017). Consumers' attitudes towards organic products and sustainable development: a case study of Romania. *Sustainability*, 9(9), 1-14. <https://doi.org/10.3390/su9091559>
- Paull, J. (2014). Lord northbourne, the man who invented organic farming, a biography. *Journal of Organic Systems*, 9(1), 31-53.
- Paul, J. ve Rana, J. (2012). Consumer behavior and purchase intention for organic food. *Journal of Consumer Marketing*, 29(6), 412-422. <https://doi.org/10.1108/07363761211259223>
- Regattieri, A., Gamberi, M. ve Manzini, R. (2007). Raceability of food products: general framework and experimental evidence. *Journal of Food Engineering*, 81, 347-356. <https://doi.org/10.1016/j.jfoodeng.2006.10.032>
- Rodriguez, E.M., Lacaze, M.V. ve Lupin B. (2008). Contingent valuation of consumers' willingness-to-pay for organic food in Argentina. *International Congress - August 26-29, Ghent, Belgium*.
- Sandalhoğlu, A. (2014). *Adana ilinde organik tarım ürünleri tüketimi ve tüketici eğilimleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances In Experimental Social Psychology*, 25, 1-65. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Shaharudin, M.R., Panı, J.J., Mansor, S.W. ve Elias, S.J. (2010). Factors affecting purchase intention of organic food in Malaysia's Kedah State. *Cross-Cultural Communication*, 6(2), 105-116.
- Sumi, R.S. ve Kabir, G. (2018). Factors affecting the buying intention of organic tea consumers of Bangladesh. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4824, 2-15. <https://doi.org/10.3390/joitmc4030024>
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş temel ilkeler ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Ekinox.
- Talay, İ., Gündüz, S., Akpınar, N., 2004. On the status of environmental education and awareness of undergraduate students at Ankara University, Turkey. *International Journal of Environment and Pollution*, 21(3), 293-308.
- Tetik, S. (2012). Türk tüketicisinin organik ürün tercih etmesine neden olan faktörlerin uygulamalı olarak incelenmesi. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 1(1), 37-64.
- Thogersen, J. ve Ölander, F. (2006). The dynamic interaction of personal norms and environment-friendly buying behavior: a panel study. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1758-1780. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00080.x>
- Tsai, H.T. ve Huang, H.C. (2007). Determinants of e-repurchase intentions: an integrative model of quadruple retention drivers. *Information & Management*, 44, 231-239. <https://doi.org/10.1016/j.im.2006.11.006>

- Turanlı, M., Taşpınar Cengiz, P. ve Bozkır, Ö. (2012). Faktör analizi ile üniversiteye giriş sınavlarındaki başarı durumuna göre illerin sıralanması. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 17, 45-68.
- Türközü, D. ve Karabudak, E. (2014). Organik gıdaların besin değeri, gıda güvenliği ve lezzet açısından değerlendirilmesi. *Gıda*, 39(2), 119-126.
- Urban, J., Zverinova, I. ve Scasny, M. (2012). What motivates Czech consumers to buy organic food?. *Czech Sociological Review*, 48(3), 709-736. <https://doi.org/10.13060/00380288.2012.48.3.06>
- Ustaahmetoğlu, E. ve Toklu, İ.T. (2015). Organik gıda satın alma niyetinde tutum, sağlık bilinci ve gıda güvenliğinin etkisi üzerine bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 197-211.
- Vermeir, I. ve Verbeke, W. (2006). Sustainable food consumption: exploring the consumer "attitude – behavioral intention. *Gap, Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19(2), 169-194.
- Vietoris, V., Kozelova, D., Mellen, M., Chrenekova, M., Potclan, J.E., Fikselova, M., Kopkas, P. ve Horska, E. (2016). Analysis of consumer preferences at organic food purchase in Romania. *Polish Journal of Food and Nutrition Sciences*, 66(2), 139-146. <https://doi.org/10.1515/pjfn-2015-0028>
- Voon, J.P., Ngui, K.S. ve Agrawal, A. (2011). Determinants of willingness to purchase organic food: an exploratory study using Structural Equation Modeling. *International Food and Agribusiness Management Review*, 14(2), 103-120.
- Watzl, M.E., Wittig, F., Heuer, T.H. ve Hoffmann, I. (2015). Customers purchasing organic food-do they live healthier? Results of the german national nutrition survey II. *European Journal of Nutrition & Food Safety*, 5(1), 59-71. <https://doi.org/10.9734/EJNFS/2015/12734>
- Wee, C.S., Ariff, M.S.B., Zakuan, N. ve Tajudin, M.N.M. (2014). Consumers perception, purchase intention and actual purchase behavior of organic food products. *Review of Integrative Business and Economics Research(Riber)*, 3(2), 378-397.
- Zanoli, R. ve Naspetti, S. (2002). Consumer motivations in the purchase of organic food, a means-end approach. *British Food Journal*, 104(8), 643-653. <https://doi.org/10.1108/00070700210425930>